

ФАРҲОД МУСАЖОНОВ

Бўш келма, Алиқулов

ФАРҲОД МУСАЖОНОВ

Бўш келма, Алиқўлов

Қиссалар

Тошкент
«Юлдузча»
1988

*Тақризчи филология фанлари кандидати, профессор
Озод Шарафуддинов*

Қадрли болалар!

Таниқли болалар ёзувчиси Фарход Мусажоновнинг қўлингиздаги тўплами унинг «Бўш келма, Алиқулов!», «Бир қултум булоқ суви» ва «Орзуга айб йўқ» қиссаларидан таркиб топган.

Қиссаларнинг Сайфи, Рихсивой, Тўлаган, Гулжаҳон, Анқабой каби қаҳрамонлари сизнинг тенгдошларингиз. Ҳаётдаги айрим ноҳақликлар, адолатсизликлар туфайли уларнинг бошига тушган кўргиликлар ҳар қандай юракни зирқиратиб юборади. Қиссаларда кўтарилган масалалар жамиятимизда қайта қуриш ва мактаб ислоҳоти авж олган ҳозирги кунларда айниқса аҳамиятлидир.

Мусажонов, Фарход.

Бўш келма, Алиқулов: Қиссалар: [Ўрта ёшдаги мактаб болалари учун.]— Т.: Юлдузча, 1988.— 256 б.

Мусажонов Ф. Выше голову, Аликулов: [Повести]: Для детей среднего школьного возраста.

(Ўз 2)

4803010000—33
М————— 46—88
360(04)88

ISBN 5—8250—0043—7

© Тошкент
«Юлдузча» нашриёти
1988

ФАРҲОД МУСАЖОНОВ

Орзуга айб йўқ

Қисса

ОРЗУГА АЙБ ЙЎК

Қуёш ҳали чиқмаган, уфқ энди оқара бошлаган пайт. Бутун борлиқда осойишталик, сокинлик ҳукмрон. Шахар ширин уйқуда. Кўхна Тошкентнинг эски шаҳридаги камқатнов, эгри-бугри кўчалар бўйлаб Сайфи югурганча кетяпти. У гайрати жўшиб, ҳаприқиб, ошиб-тошиб олға ошиқади. Чехраси ёруғ, кўзлари порлайди. Мана, у кенг кўчага бурилди. Яна озгина юриб ҳашаматли участканинг олдида тўхтади. Нафасини ростлаб улгурмасдан зарб билан эшикни тақиллатди.

Кенг, нақшдор айвондаги каравотда пишиллаб ухлаб ётган Тўлаган чўчиб уйғонди, бошини кўтариб, деворда осиглиқ турган соатга қаради, олтидан ўн минут ўтибди. У туришига шайланиб тирсагига таянган эди ҳамки, ичкари уйдан бувиси Холпошша хола чиқиб қолди. Карахт ўтирган Тўлаган сўз тополмай бақрайганича бувисига тикилди.

— Ҳозир,— деди Холпошша хола эшик томон кетар экан, йўлаккай набирасига юзланди,— қаллайи сахарлаб ким келдийкин? Тўлагач, билмасам, дегандек елкасини қисди.

Кампир бориб эшикни очди. Остонада Сайфи турарди.

— Ассалому алайкум, хола,— деди у.

— Ваалайкум ассалом.— Холпошша хола ғира-ширада Сайфини зўрға таниди. Хунук хабар эшитишдан чўчибми, очиқ сўрагани юраги дов бермади, савол назари билан Сайфига қаради.

— Тўлаган уйдами?— нафасини ростлаб улгурмаган Сайфи хансираб сўради.

— Нимаиди?!

— Ўзим...

— Ваҳиманг ҳам бор бўлсин, Сайфижон...— Холпошша хола кўйлагининг ёкасига тупурди.— Одамнинг ўтакасини ёриб юбординг-ку. Тинчликми, ишқилиб?

— Тинчлик. Тўлаганда ишям бор

— Э, сен нуқул ховлиққанинг ховлиққан Қиёра қол. Ўртоғи ҳали ухлаб ётибди.

Сайфи Холпошша холанинг ортидан ховлига кирди. Айвондаги каравотда Тўлаган оёқларини осилтириб ўтирарди. Унинг семиз бакалоқ гавдаси худди ошпоқ парёстникка ўхшарди. Сайфи унга ништов билан яқинлашди.

— Жуда уйқучисан-да! — деди сал калака килиб. — Тур!

Тўлаган кўзларини ниқалаб тингиди:

Нима килиб юрибсан шу пайтда?!

Камшир алтанималарни чулдираб айвонга чиқди. бөлаларининг ўзлари билан ўзлари овора эканликларини кўриб кўл силтади-да, уйга йўл олди.

— Гашир, — деди Тўлаган, — нима бўлди?

Сайфи хавотирланиб Холпошша холанинг кетишини кузатиб турди, кейин, гапини энди ҳеч ким эшитмаслигига ишонч ҳосил қилгач, сирли овозда ўртоғининг қулоғига шивирлади:

Биласанми, кечаси билан ухламай чиқдим.

— Шуни айтгани атай саҳарлаб югуриб келдингми? — бўрсилдоқ лабларини осилтириб сўради Тўлаган.

— Э, эшитсанг думалаб тушасан.

— Бўпти, айт.

— Олдин яхшилаб уйғон, кейин айтаман. Жудаям зарур гап. Сенинг эса ҳали уйқунг чала!

— Қанақа уйқу, юрагимни ёрай дединг-ку. Бўпти, кўп поз килмай, айт.

— Агар қўшилсанг айтаман.

— Олдин айт, нималигини билмасдан туриб қандай қилиб қўшиламан дейман.

— Бўпти эшит! — Сайфи яна бир бор Холпошша хола кириб кетган уйга қараб қўйди, кейин кўзларини чақчайтприб, бир оз тантанавор овозда эълон қилди, — уйда киностудия очмоқчи-ман!

Нима учундир Тўлаган, Сайфи ўйлаганича, севинчдан иргиб ўршидан туриб кетмади, «қойил», деб бақирмади. Аксинча, ҳафсаласи пир бўлиб яна ўрнига чўзилди, тескари ўгирилиб, устига чойшаб тортди. Энасиси қотиб тўнғиллади:

— Бекорга уйқумни бузибсан, маза қилиб ухлаб ётган эдим.

— Нима, қўшилмайсанми? — ҳайрон бўлди Сайфи.

— Киностудия эмиш! Толган гапини-чи! — Қикирлаб кулди Тўлаган.

Сайфи унинг елкасидан силтаб тортиб, ўзига ўгирди.

— Менга қара, олдин эшит, бўлмаса кейин ачиниб юрасан, — деди кизишиб.

— Қўйсанг-чи, уйда ҳам киностудия очиб бўларканми?

— Жуда ҳам бўлади-да! Нима, битта қиз болачалик бўлолмайми? Манавини ўки! — Сайфи дўпписининг тагидан буклоғлиқ пионерлар газетасини олиб ўртоғига узатди. — Қўшнинг Гулмирани кино суратга олгани учун мақтаб чиқишибди.

Тўлаган газетани олиб Гулмира ҳақидаги ёзилган мақолага кўз югуртирди. Мақолада Гулмира суратга олган фильм киноҳаваскорлар конкурсида учта совриндан бирига сазовор бўлгани

маълум қилинган эди. Тўлаганининг унга ҳаваси келди. Бало экан Гулмира. Шундай ажойиб ҳунарни ўрганибди-ю, бир оғиз айтмабди-я! Қани энди Тўлаган ҳам бирор иш кўрсатса-да, уни ҳам газетада мақтаб чиқишса.

— Гулмира пионерлар саройига қатнайди-да. Сен бўлсанг уйда киностудия очмоқчисан. Ё биз ҳам тўғаракка ёзиламизми?

— Э... тўғаракни қўй,— афтини буриштирди Сайфи.— ўзинг бир ойда ўрганилган нарсани у ерда бир йилда зўрга ўргатишади. Кейин қўлчиликнинг орасида кўзга кўриниши қийин, итнинг кейинги оёғи бўлиб юраверасан. Биз эса сен билан донг таратамиз, Гулмира демаганларни ярим йўлда қолдириб кетишимиз керак.

Бу фикр Тўлаганга ёқиб тушди, у ютиниб сўради:

— Қандай қилиб?

— Икковлашиб пул йиғамиз-да, битта киноаппарат сотиб оламиз,— ҳовлиқиб давом этди Сайфи,— киноаппарат билан инструкциясини ҳам қўшиб согади. Ана ўшани синчиклаб ўқиб бир ойга қолар-қолмас кино олишни ўрганамиз. Ана иннайкейин...

Сайфи ғайрати ичига сиғмай айвонда уёқдан-буёққа юра бошлади. Унинг кўзлари порлар эди.

— Гапир,— қистади Тўлаган.

— Ана иннайкейин...— Сайфи хаёл оғушида парвоз этарди,— ҳар хил киноларни роса суратга олаверамиз. Асосий ролларни сенга ўйнаттираман.

— Менга?

— Сенга! Нега деганда сенинг башаранг жуда кинобоб! Кинога сеникига ўхшаган катта башаралар кетади! Кўз, қулоқ, бурун, оғиз— ҳаммаси йирик бўлиши керак.

— Сен қаёқдан биласан бунини?

Сайфи ўртоғининг саволини мутлақо эътиборсиз қолдирди ва бирдан Тўлаганининг бурнига узоқ тикилиб қолди. Тўлаган ўнғайсизланди.

— Намунча тикилиб қолдинг?

— Вей, сен ҳеч ўз бурнингни кўрганмисан?

— Нимаиди?

— Кўрганмисан, йўқми?

— Бурнимга нима қилибди?— Тўлаган хавотирланиб бурнини ушлаб кўрди.

— Шунақасан, ҳеч нарсанинг кадрига етмайсан,— дўк урди Сайфи,— ахир, бу бурун эмас, хазина-ку! Бунақа бурун билан машҳур артист бўлиб кетишинг ҳеч гап эмас!

Тўлаган ўртоғининг гапларига маҳлиё бўлиб ашқайиб қолди. Кейин ўзига келиб:

— Шунақа дейсан-ку, пулни қаёқдан оламиз киноаппаратга?— деб сўради.

— Топамиз, ўртоқ артист. Ҳаммаси ўйлаб қўйилган. Пухта ўйланган.

Сайфи ўртоғининг елкасидан қучиб дастга, ҳовлига олиб тушди.

Кейин атрофга олазарак бўлиб қараб қўйди-да, Тўлаганинг қулогига бир нарсалар деб шивирлади. Тўлаган иккиланди.

— Ҳар кунни уйдан нима деб чиқиб кетаман, ахир ҳозир ўқиш пайти бўлмаса?

— Буниям ўйлаб қўйганман. Пионерлар саройидаги ашула тўгарагига ёзилдим, дейсан.

Тўлаган довдираб қолди.

— Бувимларни алдайманми?

— Буни нимаси алдоқчилик?— кўзларини олайтирди Сайфи.— санъатга ўзимизни урсак ёмонми?

Тўлаган худди гуноҳ қилиб қўйгандек ийманди.

— Санъатга ўзимизни урсак, яхшику-я...

— Ё биз бувингни алдаб ўғирлик қилмоқчимизми?— ўртоғига гапини тугатишга имконият бермади Сайфи,— бир кунмас бир кун олган киноимизни шу ҳовлига опкелиб, қўни-қўшнилари, таниш-билишларни йиғиб қўйиб берсак бувинг қанчалик хурсанд бўладилар! Бошлари осмонга етади!

Тўлаган ўша бахтиёр дамларни кўз ўнгига келтириб паришон-хотир жилмайди.

— Шунинг учун.— Сайфининг шанғиллаган овози уни яна ўзига келтирди.— шунинг учун бугундан бошлаб ҳар хил ашулаларни ни айтиб бувингни бошларини қотиравер. Ҳа, десалар, ашула тўгарагига ёзилиб келдим, энди ҳар кунни қатнайман, умримни санъатга бағишлашга қарор қилдим, дейсан.

Тўлаган Сайфининг устемонлигига қойил қилиб анграйганича тураверди. Аммо ҳали бир қарорга келмагани учун жавоб бермади.

— Уқдингми?

— Ашула билмайман-да,— деди бўшашиб Тўлаган.

— Наҳотки, битгаям ашула билмасанг?— жигибийрони чиқиб сўради Сайфи.

Тўлаган овоз чиқаргани кўрқиб «йўқ» дегандек бош чайқади.

— Чала-чулпа ҳам билмайсанми? Уч-тўрт сатр, зиғирча бўлса ҳам майли,— хуружни кўчайтирди Сайфи.

— Чала-чулпа биламан.

— Уф, бор экансан-ку,— енгил тортиб хўрсинди Сайфи,— бўпти-да, билсанг, қайтараверсан.

Сайфи иш битди дегандек қўлларини бир-бирига ишқади. Лекин Тўлаган ҳамон хомуш эди, у ўртоғини хафа қилиб қўйишдан чўчигандек кўрка-писа гапирди.

— Биладиганларим унча яхши эмас-да, ҳаммаси катталарнинг ашуласи...

— У нима деганинг?

— Мана ўзинг эшитиб кўр,— Тўлаган томоқ қириб олиб ашулани бошлади:

— Айлама, айлама, айлаганим бор.

Қизларнинг ичида таплаганим бор...

Сайфи қўли билан шартга Тўлаганинг оғзини беркитди:

— Эй, миянг борми ўзингни! Ғирт аҳмоқ экансан-ку! Ҳеч вақт тўғарақда ҳам шунақа ашула айтишадими, хомкалла! Тўғарақда партия, комсомол, бахтиёр болалик ҳақидаги қўшиқларни ўргатишади. Шунақасидан тошгин!

Тўлаган «маъқул» дегандек бош силкиди.

— Нега охиригача ўйламасдан бош силкийверасан. Унақа қўшиқларни қаердан оласан, шуни ўйлаб кўрдингми?

Тўлаган гуноҳ устида қўлга тушгандек кўзларини иришратиб ёрга тикилди.

— Кутубхонага борсанг, «Бахтиёр авлод қўшиқлари» деган тўплам бор. Ўшани оласан. Шу бу йил чиққан, тағин эскисини, урушдан олдин чиққанини ошкелиб ўтирма.

Тўлаган «хўп» дегандек бош силкиди.

— Ишқилиб лалайиб ишнинг пачавасини чиқариб қўйма,— деди Сайфи.— Бўпти, энди мен кетдим. Ҳаммасини тушундинг-а?

Тўлаган яна бош силкиди-да, тушундим шекилли, деди.

— Демак келишдик, эргага қаерда учрашишимизни биласан-а?!

Сайфининг хуружидан ҳали тўла-тўқис эс-хушини йиғиб олмаган Тўлаган яна бош силкиди.

— Э, тилинг борми ўзи ё соқовмисан?

— Бор тилим. Бўпти эртагача.

— Бу бошқа гап. Тетик бўл, ошна, олдинда бизни зўр ишлар кутяпти! Кутубхонага бориб келиш эсингдан чиқмасин!

Сайфи югуриб чиқиб кетди.

Тўлаган ўртоғининг кетидан бирпас қараб қолди. Кейин боши қотиб уйга кирди. Ширин хаёллар оғушида кайф суриб ўтирди. Кейин... Меҳмонхонанинг бурчагида ёнлари жимжима тошойна бор эди. Тўлаган тошойнага яқинлашди. Қалласини уёқ-буёққа айлан-тириб бурнини ҳар тарафдан томоша қилди. Қизиқ нега Сайфи унинг бурнини «хазина» деди, оддий пучуқ бурун-ку! Лекин бир балоси бордирки Сайфи мақтади, у бекорга гапирмайди. Тўлаган мамнун кайфиятда ойнадан узоқлашди.

«Ҳай, майли, энди нима бўлса ҳам Сайфи айтганини бошлаш керак,— қарор қилди у.— Нимани айтсамикин? Э, шунгайм бош қотириб ўтираманми?»

Тўлаган овозини баралла қўйиб «ашула» бошлади.

— До-ре! До-ре!— у борган сари авжга минарди. Қўшиқ китоби тошгунча шу ҳам бўлаверади.

Қўшни хонадан ҳовлиқиб Холшошша хола чиқди.

— Ҳа, Тўлаган, нима бўлди, бирор еринг оғриянгими? — хавотирланиб сўради бувиси.

— Йўқ,— ажабланди Тўлаган.

— Нега бўлмаса дори-дори деб уйни бошингга кўтарянсан?

Тўлаган жилмайиб бувисига боқди.

— Дори деяётганим йўқ. До-ре деяпман — бу музыка ноталари. Ашула тўғарагига ёзилдим, эртадан бошлаб пионерлар саройига катнайман.

— Ашула тўғарагига ёзилдим?!— Холшошша хола хурсанд бўлиб кетиб набирасининг пешонасидан ўниб олди.— Вой ақлингдан

ўргулай, бўталоғим, жуда тўғри қилибсан. Аданга ўхшаб, инженер бўлиб туну кун ўтирасанми аллақандай чизма-чизиклар чизиб, рангинг чикмай? Ашулачи бўлсанг ҳам бўл, бўлмасанг ҳам бўл, бўталоғим. Ва-ха-хо-таралло қилиб юрганга нима етсин?!

Тўлаган қошларини чимириб сиполик билан бувисига танбех берди.

— Қолоқ фикрларни гапирманг! Артист бўлиш осон эмас. Ўқитувчимиз айтган, ким бўламан десанг ҳам яхши ўқиш, кўп меҳнат қилиш керак.

— Ҳа, меҳнат қилгин-да, бўталоғим. Овоз ашула айтган сари очилаверади.

Тўлаган хўрозга ўхшаб қичқиришда давом этди:

— До-ре, до-ре!

Бувиси унга далда берди.

— Айтавер, болам, айтавер. Жони дилим ашула. Айтавер, бўталоғим, эзиб-эзиб айтавер!

— Ҳалиям айтилман-ку,— Тўлаган тагин овозига зўр берди ва сал ўтмай чийиллаб қолди,— Ми-фа-ми! Ми! Ми! Ми!

Кампир бирпас набирасини қузатиб турди, кейин аҳволига раҳми келдими:

— Тўлаганжон, олдин нонушта қилиб оласанми, қувват бўлади!— деди.

Тўлаган ўртоғининг топшириғини қисман бўлса-да бажарган эди, айвонга чиқиб, нонушта қилгани ўтирди. Нонуштани музика садолари остида еганга нима етсин? Тўлаган туриб айвоннинг бурчагида турган яп-янги «Урал» радиоприёмнигининг қулоғини буради. «Ўзбек пахтакорлари бу йил ўтган минг тўққиз юз эллигинчи йилга нисбатан пахта ҳосилдорлигини бир ярим барабар оширишга аҳд қилганлар» — дикторнинг кучанган овози эшитилди. Тўлаган приёмникдан аллақандай куйни тутди-да, жойинга қайтиб ўтирди.

Шу пайт эшикдан Гулмира кириб келди.

— Ассалому алайкум, холажон.

— Ваалайкум ассалом, кела қол, доно кизим,— Холпошша хола Гулмирани бағрига босиб кўришди.

— Тинчликми, холажон, кимдир бақирдим, бизнинг— ховли-гача эшитилди-я!— деди Гулмира.

Холпошша хола энди жавоб бермоқчи эди, Тўлаган гапни буриб юборди:

— Намунча каникулда ҳам галстук тақиб юрмасанг?

— Алам қилсин, ҳамма сенга ўхшаган ёқавайронми?!— кулди Гулмира,— пионерлар саройига кетаётувдим.

— Ҳо, газетада мақтаб чиқишди, деб энди биздақаларни писанд ҳам қилмассан,— кесатди Тўлаган.

— Арзимабдими! Ҳаммани ҳам газетада мақтаб чиқавермайди,— Гулмира бировга сўзини берадиган кизлардан эмас эди.

Гапга Холпошша хола аралашди.

— Ҳеч нарсадан хабаринг йўқ, кизим. Тўлаган ашулачи бўлмоқчи.

— Ие, ие, муборак бўлсин,— расмана суюниб кетди Гулмира.— Яхши, маҳалламиздан ашулачи чиқадиган бўлибди. Тўғаракка ёзилдингми?

Тўлаган бир оз талвасага тушиб қолди.

— Ҳа, ёзилдим,— деди у, қараса гап чувалашиб кетадиган, юзига жиддий тус бериб ўрнидан турди.— Буви, менга халақит берманглар, репетиция қилишим керак.

Шундай деди-ю, зип этиб уйга кириб кетди. Зум ўтмай уйдан унинг «до-ре, до-ре» деб қичқиргани эшитилди.

Тўлаганнинг шошиб қочиб қолгани Гулмирада шубҳа уйғотди.

Холпошша хола жилмайиб Гулмирага боқди:

— Овозини тиниқлигини қара... Нафаси ширали набирамни!

— Булбулигўёнинг ўзи,— жилмайди Гулмира ҳам.

Сал мақтов эшитса дарров талтайиб кетарди Холпошша хола.

— Бувасига тортади шекилли, Тўлаганим. У киши гарчи қассоб бўлсалар ҳам, тўй-ҳашамларда ўртага тушиб ашула айтиб кета-верардилар. Овозлари шунақа жарангдор эдики, эшитганлар сел бўлиб кетарди. Қасд қилса Тўлаганимдан зўр хонанда чиқади.

— Ажаб эмас,— деди Гулмира ғалати овозда.

У анойилардан эмас эди. «Тўлаган бекорга ҳовлиқиб қолмади, бу ерда бир гап борга ўхшайди», деб ўйлаб қўйди у.

БУНИНГ НИМАСИ ТАШҚАЧИЛИК?

Эртасига эрталаб Сайфи яна олиб-югуриб эски шаҳар кўчаларидан борарди. У шунақа, шошгани-шошган. Мана ҳозир ҳам у эски шаҳардаги китоб магазинининг ёнига Тўлаган билан келишилган пайтдан ярим соатча олдин келди.

Нима қилибдир вақтни ўтказиш керак эди. Икки кадам юрса бозор, кириб айланиб чиқиши мумкин, аммо Сайфи вақтни бекорга ўтказадиганлардан эмасди. У дарров ўзига юмуш топди.

Китоб магазини бозорнинг оғзида жойлашган, деҳқонлар олиб келган ҳўл мева ва полиз экинларини аравадан шу ерга туширишар, кейин ҳаммол ёллаб бозорга олиб киришарди. Елкасига арқон ташлаб олган норғул ҳаммоллар қатга ва зил-замбил қопларни енгил орқалаб бозорга йўл олардилар. Эрталаб бўлгани учун бозорга келаётган араваларнинг кети узилмасди. Шалоғи чиққан эски эшакаравани Сайфи узоқдан пайқади. Айниқса унга эшак-аравада ўтирган чол аломат кўринди. У қаддини ғоз тутиб, атрофга қизиқиш билан аланглар, бозорга эмас, сайилга чиққан одамдек ҳис қиларди ўзини. Эшакарава шундоққина Сайфининг ёнига келиб тўхтади. Чол худди ёшлардек эпчиллик билан аравадан сакраб тушди, ҳамёнидан пул чиқариб аравакашга кира ҳақини тўлади, аравакаш иккита қопни ерга туширди, чол билан хайрлашиб орқасига қайтди.

Чол шошилмасдан белбоғидан носковогини олиб кафтига озгина тўқди-да, оғзига отди. Кўзларида севиңч ва қулги порлаб атрофга

мағрур боқди. Ростдан ҳам бозорга у наинки мол сотгани, хордиқ чиқаргани келганга ўхшарди. Ўзи котмадан келган, яноқлари кип-қизил, тетик ва хушхол одам эди.

Сайфи мундоқ қараса, қопларнинг йиртиқ жойидан қовунлар кўриниб турибди. У томоқ кириб бурро овозда чолга мурожаат этди.

— Ассалому алайкум, отахон!

Чол ялт этиб Сайфига қаради. Оғзининг таноби қочиб жилмайди, Сайфи билан икки қўллаб сўрашди.

— Ваалайкум ассалом. Мулло бўлинг, йигитнинг хўрози. Қалай, соғ-саломат юрибсизми?!

Чол устига-устак хушмуомала ҳам экан.

— Раҳмат, юрибмиз тирикчилик орқасидан,— Сайфи ҳам бўш келмади, чучмал муносабатни чўзиб ўтирмай шартга мақсадга ўта қолди.— Отахон, қовунларни бозорга олиб кирасизми?

— Ҳа-да, йигитти хўрози.

— Бўпти, бўлмаса одам қидириб овора бўлманг, ўзим элтиб бераман.

Чол Сайфига қараб қийқириб қулди.

— Умрингиздан барака топинг, йигитти хўрози. Аммо жуссангиз сал кичкинароқ экан, қовун оғир бўлади. Тагин майиб-пайиб бўлиб қолсангиз товонингизга қолиб ўтирмай.

Сайфи кип-қизариб кетди, лекин таслим бўлмади.

— Сиз жуссамга қараманг, отахон. Кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни, деган гапни эшитмаганмисиз?! Кичкина бўлсак ҳам ёмон чайирмиз. Бу ҳунарни кеча танлаганимиз йўқ. Бир йилдан ошди бозорда ҳаммоллик қилаётганимизга. Ҳа, суягимиз пишиб кетган.

Чол яна шарақлаб қулди.

— Э, омон бўлинг, аммо гапни ҳам олар экансиз. Мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда ҳаммолликни йиғиштириб сайилларда, тўй-ҳашамларда аския айтардим. Ганимга ишонинг, бир йилга қолмай энг зўр аскиячини бир чўқинда қочирадиган бўлиб кетардингиз.

Чол шанғиллаб гапиргани, шарақлаб қулгани учун атрофга одамлар йиғила бошлашди, ҳамма илжайиб ўртадаги суҳбатни тингларди. Бу чолдан иш чиқмаслигини тушунди Сайфи, ҳа, бунга қизиқчилик бўлса бўлдига ўхшайди, қовун эмас, гап сотишга келган кўринади.

— Бўпти, отахон, бозорингизни берсин, бизга рухсат,— Сайфи чекинишга мажбур бўлди.

— Йўқ, йўқ,— деди чол ҳамон қизиқчилигини қўймай,— улфат деган унақа дарров қочиб қолмайди, бирпас сабр қиласиз, суҳбатимиз чала қолмасин ахир.

Қопларнинг оғзи тол навдасининг пўстлоғи билан боғланган экан. Чол шошмасдан биттасининг оғзини еча бошлади.

— Насиб қилса кейинчалик бир отамлашармиз, отахон,— Сайфи ҳам гапга чечан эди, ҳамма билан ўз тилини топиб сўзлашарди,— тирикчилик дегандек, мен ҳам ишимдан қолмай.

Чол Сайфининг сўзамоллигига койил қолиб яна шох ташлаб кулди. Кейин қолдан битта қовун олиб Сайфига узатди.

— Мана шунга мазасини татиб кўрасиз, йигитти хўрози.

Сайфи бирдан ўзгарди. Чол қурмагур қовуннинг илинжида менга илашяпти, деб ўйлабди шекилли. Сайфи қўлини кўксига қўйиб камоли одоб билан таъзим қилди:

— Ҳимматлари учун қуллуқ, отахон. Аммо маъзур тутадилар, камина текинни еб ўрганмаганлар.

— Қўлим қайтмасин, йигитти хўрози, хафа бўламан олмасангиз.

— Йўқ, — ўжарлик билан бош чайқади Сайфи.

Чол Сайфининг қайсарлигини сезиб эртиқча қиетамай, юзига жиддий тус бериб гапни узокдан бошлади.

— Ман, йигитти хўрози, танти одамман, айниқса яхши гапни гадосиман. Шу десангиз, одам беласи борки бирор нарсага ишқибоз бўлади, биров ашулага, биров рақсга, биров ит уриштиришга, биров бедана асрашга. Мен қовунга ишқибозман. Ишонасизми, қовун демаганни бир кам ўттиз хил навини етиштирганман. Бир-биридан ширин. Айниқса шакарпалак билан чўтирининг олдига тушадигани йўқ, — чол яна жилмайди, — боя ит. хўроз уриштирадиганлар бўлади дедим. Мен, йигитти хўрози, бозорга қовун уриштиргани тушаман. Ҳа, кимники ширин чиқишга ўйнагани келаман. Пулидан кўра шу гаровда ютиб чиқсам бўлди менга. Ҳа, довруги керак менга, қовунимдан еб кўрган одам. қўлинг дард кўрмасин, деҳқон», деб дуо қилса бас менга!

Сайфининг юрагида беихтиёр бу серган ва хушчақчақ чолга меҳр уйғонди.

— Сиз сингари очик, ҳазилкаш одамлар мактагудек бўлса-ку бошим кўкка етади. Аммо татиб кўрсангиз тан берасиз менга, қовунларим тилини ёришига кафилман.

Сайфи бу гал чолнинг қўлини қайтаролмай қовунни олди. Чол барзангидек ҳаммол ёллаб қоллардан биттасини орқалатди, иккинчисини ўша ерда писта сотиб ўтирган кампирдан қараб туришни тайинлаб ҳаммолнинг кетидан бозорга йўл олди. У гўё беллашгани кураш майдонига тушаётган полвондек кадини фоз, ўзини мағрур тутиб одимларди.

Сайфи чолнинг ортидан бирпас қараб турди, кейин йўловчилардан соат сўради. Келишилган вақтдан ўн минут ўтибди. Аммо Тўлагандан дарақ йўқ эди. Сайфининг хуноби оша бошлади. Наҳотки Тўлаган келмаса ёки баҳона тўқийлмайдиган уйдан чиқиб кетолмаганмикин. Ё айниб қолдимикин? Хуллас, минг хил хаёлларга борди Сайфи. Лекин барибир яна бир оз кутишга қарор қилди. Тўлаган ўзи шунақа, ландовурроқ, бошқалар беш минутда борадиган жойга у лўмбиллаб бир соатда аранг етади.

Вақт ўтган сари Сайфи ўзини кўярга жой тополмай кўпроқ тиширчиларди.

Ниҳоят узокда Тўлаган кўринди. Сайфи унинг қаршисига отилди. Дўқ уришга ҳаракат қилса ҳам овозидан суюниб кетгани сезилиб турарди.

— Ҳа, намунча кеч қолмасанг?

Тўлаган қўққисдан берилган саволдан еал ўзини йўқотиб қўйди. Умуман у хатти-ҳаракатда ҳам, гапиришда ҳам ҳеч шошилмасди, оғирқарвон эди.

— Энди уйдан чиқиб кетай деб турганимда Гулмира кириб қолди. Пионерлар саройига борсанг, юр, бирга кетамиз дейди. Бувим кеча набирам ашула тўғарагига ёзилди деб мақтанган эдилар-да. Зўрга қутулдим йўлда бошқа жойга кириб ўтишим керак деб.

Сайфи кек сақлашни билмасди, бирпасда ўртоғининг гуноҳидан кечди.

— Бўпти, ўтган ишга салавот. Хўш, энди ишни бошлайлик.

— Қандай ишни?

— Пул топишни-да!

Тўлаган оғайнисига бақрайиб тикилди.

— Қанақа қилиб топамиз пулни?

— Ташкачилик қиламиз,— деди Сайфи дабдурустдан.

— Нима?— чўчиб тушди Тўлаган.

— Қўлида юк билан келаётган қари-қартангларга ёрдам берамиз. Ҳам уларни мушкултини осон қиламиз, ҳам ўзимиз чойчака ишлаймиз. Қарабанки, бир ой деганда киноаппаратли бўлиб оламиз.

Тўлаган орқасига тисарилди.

— Жиннимисан, қайси бет билан ташкачилик қиламиз?

— Нимаси ёмон экан буни. Биринчидан, пул топамиз, иккинчидан, чиниқамиз. Ўзингга бир қарагин, хамирга ўхшайсан. Юк ташисанг чайир бўлиб кетасан.

— Ким хамир?— хафа бўлди Тўлаган.

— Дарров қизишмагин-да, унақа.— ўртоғининг елкасига шепатилади Сайфи.— Оғзимдан чиқиб кетди... Чиниқсак ёмонми, демоқчиман. Ташкачилар энг бақувват одам бўлишади.

Тўлаган иккиланиб қолди. Шу пайт томдан тараша тушгандек Гулмира пайдо бўлди. Унинг ёнида қон-қора индамас дугонаси ҳам бор эди.

— Салом, Сайфи.— жилмайди Гулмира.

— Яхшимисан?— ўзини зўрлаб алик олди Сайфи.

— Нима қилиб турибсизлар бу ерда?

— Ўзимиз,— дўқ аралаш гапирди Сайфи,— сени нима ишинг бор?!

Гулмира Сайфининг дўқини писанд қилмади. Мазах аралаш кулиб деди.

— Намунча қўрслик қилмасанг?

— Ким қўрслик қияпти, биров билан нима ишинг бор деяпман? Биз сендан бу ерда нима қилиб ўралашиб юрибсан, деб сўраяпмизми?— деди Сайфи.

— Сўрай қол, мен пионерлар саройига кетаяпман,— хушҳоллик билан жавоб қилди Гулмира.

— Кетаётган бўлсанг, кетавер, йўлингдан қолма!— қўли билан йўлни кўрсатди Сайфи.

Гулмира бу гал ҳам ўзини тутди, чапанчасига шанғиллаб Сайфини қайириб ташлади.

— Вой-бў, намуноча сир сақламасаларинг, худди бирон нарса ихтиро қилаётган одамдек. Сени ким билмас экан, эски хаёлпараст-сан-ку! Нукул ҳовлиққанинг ҳовлиққан. Кетдик, Жамила.

Гулмира йўлга тушди, унинг орқасидан индамас дугонаси эргашди.

Сайфи шартта ўгирилиб Тўлаганга қаради:

— Бу қизда бир гап бор, кетингдан пойлаб келган.

— Шунақа шекилли.

— Э, бўпти,— Сайфи қўл силтади,— энди битта қиз боладан ҳам ҳадиксираб юрамизми? Ундан кўра ишни бошлаш керак.

Сайфи атрофга аланглади, унинг ҳаракатлари чаққон, оёғидан ўт чакнади. Кўп кутишга тўғри келмади. Узоқда биринчи «ўлжа» кўринди.

— Ана, битта кампир келяпти, қўлида тугуни бор. Қани, кимирла тезрок!

Ўртоғининг кутилмаганда қилган хуружидан ўзини йўқотиб қўйган Тўлаган довдираб қолди.

— Йўк, биринчи сен бошла, мен кейингисига борарман...Сен бунақа ишларга пишиқроқсан.

— Бунақа қилмагин-да, бор, дегандан кейин боргин-да!— ўртоғини кўз очиргани қўймай қистади Сайфи.

— Ўзинг бора қолгин,— Тўлаган ёлбориб ўртоғига қаради.— Айтяпман-ку, кейингисига албатта бораман.

— Эй, бунақада қачон пул йиғиб, қачон киноаппарат сотиб оламиз. Бор!— Сайфи Тўлаганнинг орқасидан итариб юборди.

Тўлаган туртки кучи билан тугун кўтарган кампирга урилиб кетай деди, аранг ўзини тўхташиб қолди. Орқасига, Сайфига бир қараб олиб кампирга юзланди.

— Бувижон, тугунингизни менга бера қолинг, кўтаришиб юбораман.

Кампир ялт этиб Тўлаганга қаради, суюниб кетганидан жилмайди.

— Вой, айланай сендан, болам, кўтара қол. Қўлларим толиб, узилиб тушай деди-я. Тромбой тўхтайдиган жойгача обориб қўйсанг, бўлди, болам.

Тўлаган кампирнинг қўлидан юкини олди. Кампир алланарсаларни жавраб йўл бошлади. Тугунни аранг кўтариб кетаётган Тўлаган одамларга туртиниб-суртиниб унинг кетидан эргашди.

Гулмира узоққа бормади, болаларнинг кўзини шамғалат қилиб, кўчанинг қаршисидаги дорихонага кирди, қоп-қора, индамас дугонаси билан деразадан болаларнинг хатти-ҳаракатларини кузатиб турди. Тўлаганнинг юк кўтариб кетаётганини кўриб Жамилага қаради. У «тушунарли» дегандек бош силкиб қўйди.

Гулмира ўйланиб қолди. Кейин миясига яхши фикр келди жилмайди. Ҳа, у қарор қабул қилганди. Аммо қандай қарор, бу фақат унинг ўзига маълум эди.

Ёлғиз қолган Сайфи атрофга аланглаб бирпас турди. Бирдан узоқдан икки пақир олма кўтариб келаётган баланд бўйли, аммо ёши анчага бориб қолган аёлни кўриб қолди. Югуриб унга яқинлашди.

— Ассалому алайкум, холажон.

— Нима?— қулоғи оғирроқ бўлгани учун яхши эшитмади аёл.
— Ассалому алайкум, деяпман.
— Ваалайкум,— дағаллик билан жавоб килди аёл.
— Холажон, челагингизни кўтаришга ёрдамлашиб юборайми?!
— Нима?! Тур нари, безори! Бозорда сендақаларни кўпини кўрганман. Ёрдам эмиш. Ўзим ҳали отдекман!— йўғон овозда дўриллаб гапирди аёл.

Сайфи кўркиб ўзини четга олди. Аёл гурс-гурс қадам ташлаб йўлида давом этди.

Кўп ўтмай Тўлаган қайтиб келди.

— Ҳа, неча пул берди?— ўртоғига ташланди Сайфи. Тўлаган камширнинг гапиришига тақлид килди:

— Вой, айланай сендан, пионер болам, умрингдан барака топин. Сени тарбия қилган ўқитувчиларингга, ота-онангга минг раҳмат, деди, ҳеч нарса бермади.

— Нега ўзинг сўрамадинг?

— «Раҳмат» деб турганда қандай қилиб сўрайман?— плжайди Тўлаган.

— «Раҳмат» деса тиржайиб туравердингми? Сўролмасанг, пулга зор, қорни оч одамдек башарангни буриштириб, чуқур-чуқур хўрсингин эди, раҳми келиб бериб юборарди.

— Ким ишонарди?— Тўлаган ҳам ҳазилкашроқ эди.— қорни оч одам менга ўхшаган семиз бўладими?

Шу пайт Сайфининг кўзи бир қўлида озиқ-овқат тўла сетка, иккинчи қўлида бир қийиқча нарса, сал оксоқланиб келаётган кекса колхозчига тушиб қолди.

— Тўлаган, шу ерда учрашиш! Мени кетдим. Кўриб қўй қандай ишлашни.

Сайфи колхозчига яқинлашди.

— Ассалому алайкум отахон, қийиқчангизни менга бера қолинг, ёрдамлашиб юбораман.

— Ваалайкум ассалом. — колхозчи ажабланиб Сайфига қаради, кейин итоаткорлик билан қўлидаги қийиқчани унга тутқазди.

Мана, жиян.

Сайфи қийиқчани орқалаб йўлга тушди. Улар ёнма-ён жим кетавердилар. Чорсуга етганларида колхозчи аланглаб атрофга боқа бошлади.

— Борадиган жойимиз узоқми?— бурро сўради Сайфи.

— Билмадим, жиян,— соддалик билан жавоб берди колхозчи,— касалхонага боришим керак. Сизни учратганим яхши бўлди, шаҳарликсиз, топишворасиз. Мана адреси.

У Сайфига буклоғлик қоғоз узатди.

— Бўпти, мен шаҳарни беш қўлимдек биламан, топанмиз,— Сайфи қоғозни ўқиб, бирдан ўзгариб кетди, кейин жиддий ва бир оз қайғули овозда деди:— Мен бу касалхонани жуда яхши биламан. Юринг.

Улар йўлда давом этдилар. Энди Сайфи қовоғини солиб анча хомуш бўлиб қолган эди. Колхозчи ёш болалардек итоаткорлик билан унинг кетидан ортишиб боради. Трамвайга чиқдилар. Уч

бекатдан кейин тушдилар. Онда-сонда йўловчилар учраб турарди. Колхозчи жим кетаётганларидан ўнгайсизланиб гап бошлади.

— Шу десангиз, жиян, бир ҳафтадан бери жазм қиламан келишга, ҳеч вақт тополмайман. Нега ҳеч ким келмаяпти, деб эси кетгандир шўрликнинг.

— Кимингиз касалхонада?

— Келиним, жиян, келиним. Бояқиш оғир касалга чалинган. Қишлоқда боқизмаган на бирорта табиб, на бирорта дўхтир қолди, ҳеч ким даволай олмади. Аҳволи оғирлашгандан оғирлашаверди. Кейин мажбур бўлдим шаҳарга олиб келишга.— Колхозчи гапираверайми, дегандек Сайфига қаради. Сайфининг кунт билан тинглаётганини кўриб давом этди:— Худойбердим урушга кетганида бу учта гўдаги билан қолган эди. Ёш нарса ҳам ишни, ҳам болаларни эшлаб эрини бутун уруш кутди, ундан дарак бўлмади. Уруш тугагандан кейин, яна кутди шўрлик.

Бирдан колхозчи жим бўлиб қолди. Сал ҳаяжони босилганидан кейин яна давом этди:

— Мана уруш тугаганига ҳам беш йилдан ошяпти, аммо Худойбердимдан ҳамон дарак йўқ. Эрининг доғида куя-куя оқибати шу касалга дучор бўлди...— колхозчининг гаплари ўзига таъсир қилиб кетдими, куюниб ўзини-ўзи койиди:— Бир ҳафтадан бери ишдан бўшаб вақт тополмайман, ахир мендан бошқа йўқлаб келадиган одами йўқ. Етим қизни олиб бергандим Худойбердимга.

Улар анчагача сукут сақлаб йўлда давом этишди. Сайфи бу тинчликни бузгани чўчирди. Унинг кўз ўнгидан неча йиллардан бери эрининг йўлига интизор бўлиб тикилиб ўтирган аёл кетмасди. Ниҳоят томоқ кириб олиб, сўради.

— Дам олиш кунлари келсангиз бўлмасмиди, отахон?

— Ие, жиян, колхозчида дам нима қилади?— болага гап қайтараётганидан ўзини гуноҳкор сезиб, ийманиб гапирди колхозчи:— Қишда бир-икки ҳафта нафас ростлаб олмасак, бошқа пайтда тонг саҳардан то қуёш ботгунча даладамиз.

Бу Сайфи учун янгилик эди, у ҳайрон бўлди.

— Унда қачон кир ювасизлар, қачон кинога тушасизлар?

Энди колхозчи таажжубини яширолмай жилмайди.

— Қизиқ йигит экансиз, жиян.

— Тўғри-да!— қизишди Сайфи.— Мана менинг адам заводда ишлайдилар. Ҳар ҳафтада дам оладилар. Сизлар ҳам айтинг, беришсин...

— Кимга айтамиз?— соддалик билан сўради колхозчи.

— Кимга дейсизми?.. Билмадим... Ишкилиб айтиш керак!

Улар гап билан бўлиб касалхонага келиб қолганларини сезишмади. Дарвозага етмасдан ўн кадамча берида Сайфи тўхтади. Аллақандай қайғули назар билан бирпас дарвозага тикилиб турди. Колхозчи ҳайрон бўлиб Сайфига қаради. У ўнгайсизланиб хўрсинди:

— Дарвозадан кириб йўлка билан тўғри кетаверсангиз кичкина уй келади. Ўша ерда касалларнинг рўйхати осеғлик. Рўйхатдан қараб келинингиз қайси палатада ётганлигини билиб олинг, кейин коровулга айтсангиз чакириб беради.

— Маъқул, жиян, маъқул. Барака топинг.

Сайфи унга қийикчани узатди. Колхозчи қийикчани олди-да, қандай қилиб миннатдорчилик изхор этишни билмай довдираб Сайфига қаради. Сайфи гапни қисқа қилди.

— Хўп, хайр, отахон.

— Тўхтанг, жиян, тўхтанг.— Колхозчи қўлидаги сетка ва қийикчани ерга қўйди, чўққайиб ўтирди.— Асл йигит экан-сиз. Қани, қўлингизни очинг, жиян. Омин, илоҳим омадингиз келсин, мартабангиз улуғ бўлсин, ота-онангиз роҳатингизни кўрсин, оллоху акбар! Бизни томонларга йўлингиз тушиб қолса ҳовлига албатта қиринг. Биз тўйтепалик бўламиз, Мадрайим боғбонни уйи қаерда десангиз етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма айтиб беради.

Сайфи ҳам юзига фотиҳа тортди:— Ўша томонларга ўтсак қирармиз,— деб орқасига ўтирилди-да, югурганича кетди.

У эски шаҳардаги танини китоб магазинининг олдида бир-мунча афтодаҳол кайфиятда қайтиб келди. Сайфини кутавериш чарчаб кетган Тўлаган магазиндан нарироқдаги дарахт тагида ўтирган экан, ўртоғини кўриб олдинига суюниб кетди:

— Келдингми, намунча қолиб кетдинг?

Сайфи жавоб беришга шошилмади.

Тўлаган ўртоғининг авзойи бузукрок эканлигини дарров пайқади.

— Ха, дакки едингми, сўкиб бердимми чол?

— Йўқ,— деди Сайфи.— Чолнинг келини касалхонада экан, обориб қўйдим.

— Пул бермадимми?— сўради Тўлаган,— бўлти-да, шунга шунчаликми?

Сайфи жавоб беришга шошилмади. Кейин жиддий ва хазин овозда деди:

— Берса ҳам олмас эдим!

Тўлаган ўз саволидан хижолат бўлиб қолди.

— Бунақа пайтда мен ҳам олмас эдим.

Сайфи ерда ётган кичкинагина тошни бир тениб, мунгли фикрларни ўзидан ҳайдади.

— Ўзинг ҳеч нарса ишладингми?

— Йўқ. Сен йўқлигинг учун битта ўзимни оёғим тортмади.— Кўнгилчан Тўлаган биринчи мағлубиятдан дарров тушқунликка тушиб, қошларини чимирича нолиди.— пул ишлаш қийин экан.

Аммо Сайфи осонликча таслим бўладиганлардан эмас эди, ҳар қандай қийинчиликни, қайғуни унутиб юборар, ҳар доим руҳи тетик, хушчақчақ, катта умидлар билан яшарди. У ўртоғига далда берди:

— Кўявер, бир-икки ой ўтиб машҳур артист бўлиб олганидан кейин бу қийинчиликлар унут бўлиб кетади. Ҳамма улуғ санъаткорлар ҳам олдинига шунақа қийинчиликларга учрашган, азоб чекишган! Шунинг учун лалайма! Иродали бўл!

Йўқ, Тўлаган лалайган бўлишни истамас эди. У Сайфига ўхшаб доим сергайрат ва тетик бўлишга интиларди. Бунинг учун эса ирода керак деб ҳисобларди у.

— Сайфи, сенинча менда ирода борми?— деб сўради Тўлаган.
— Сендами?— Сайфи синчковлик билан ўртоғининг кўзига тикилди.— Борга ўхшайди.

— Ирода борлигини кўздан биладими?

— Бўлмасам-чи, биров сенга қараганда сен ҳам унинг кўзига тикка қараб тураверсанг, демак ироданг бор.

— Ким айтди сенга шуни?

— Битта китобда ўқиганман, номи эсимда йўқ.

— Ирода ҳақида мен ҳам ўқиганман.— Тўлаган ўқиган гапларини эслаётгандек қошларини чимирди.— Иродангни мустаҳкам-ламоқчи бўлсанг, ҳар кун ирталаб туриб эринмасдан физкультура қилишинг, кечқурун ётишдан олдин тишингни ювишни қанда қилмаслигининг керак экан. Шу ишларни ҳар кун қилишга ўзингни мажбур эта олсанг, ироданг ўзидан-ўзи кучайиб кетаверар экан.

Сайфи ўртоғининг елкасига урди:

— Демак, бир нарсага қасд қилдингми, мақсадга эришмагунча орқага чекиниш йўқ. Бўпtimi?

— Бўпти-ю...— Тўлаган юзини аянчли буриштирди,— уйга бориб келайлик, жуда қорним очиб кетди.

— Майли, кетдик,— Сайфи қўл силтади.— Барибир бунақада пул топиб бўлмас экан. Эртагача бошқа нарсани ўйлаб келамаман. Ишқилиб эртага шу ерга тўққизга етиб келгин. Бўпtimi?

— Бўпти,— деди Тўлаган ўзига ишонмаган овозда.

Улар бозор оралаб уйларига йўл олишди. Зум ўтмай одам қайнаётган ғала-ғовур бозор уларни ўз қаърига ютиб юборди.

АДАСИНИНГ ТАЯНЧИ

Бозордан қайтишар экан Тўлаганнинг қистовига қарамай Сайфи уларникига киргани кўнмади. Чунки қиладиган зарур иши бор эди.

У оилада тўнғич фарзанд бўлгани учун ота-онасининг асосий суянчиғи эди. Суянчиғи бўлиш албатта яхши-ю, аммо ишнинг ҳам энг оғири Сайфининг бўйнида эди.

Уруш жароҳатлари ҳали тўла-тўқис битиб кетмагани туфайли ҳаёт ҳали у қадар фаровон эмас, озиқ-овқат танқис эди. Оилада фақат битта одам — Сайфининг адаси Раҳим ака ишларди, олдин онаси ҳам баҳоли қудрат рўзғорга қарашиб турарди. Энди ишга яроқсиз бўлиб қолганди. Шунинг учун уларни ўзига тўқ оила деб бўлмасди.

Раҳим ака ҳар кун ирталаб заводга кетаётганида ўғлига иш буюриб кетарди ва Сайфи кечгача айтилган ишни қилиб қўйиши шарт эди. Ўтин ёриб қўйиш, жинқўчанинги бошидан обкашда ўн икки челақ сув ташиб ҳовлидаги хумни тўлғазиш, экинларнинг тагини чопиш ёки суғориш, ўрикни териб, қурутгани томга ёйиш каби юмушларни Сайфи оғринмай қиларди. Аммо меъдасига урган битта иш бор эди, адаси деярли кунора ўшани буюриб кетарди. Бу жўхори туйиш эди.

Раҳим ака гўжа ошини яхши кўрарди, бунинг иккита сабаби бор эди, биринчидан жўхори арзон бўлса, иккинчидан ҳақиқатда мазали ва устига-устак одамни тўқ тутадиган фойдали таом эди.

Сайфи эрталабдан кечгача тўнка ёришга ёки сув ташишга рози эди. Фақат жўхори туйишдан озод қилинса бўлдийди. Чунки жўхорини янчиш азоб эди. Бир меъёрда туйишга сира буйни ёр бермади.

Дастани қаттиқроқ урсанг ҳамма жўхори ўғирдан сочилиб кетарди, секин урсанг майдаланмасди. Ҳа, дахмазали ва хуноб иш эди жўхори туйиш.

Сайфи уйга келиб ашир-шашир чой ичди-да, елкасидан тоғ каби босиб турган юмушдан тезроқ қутулиш учун сингисини Малоҳатга ўғирни артиб тайёрлашни ва тоғорада жўхори олиб чиқишни буурди.

Малоҳат акасига айтган нарсаларни ўрикнинг тагига тахт қилиб қўйди.

— Фақат жўхорини майдароқ туй, ўтган кунгисини эрталабдан кечгача қайнатиб қўйсам ҳам пишмади, номига туйибсан, ичида бутунлари ҳам кўп экан,— Малоҳат акасидан атиги бир ярим ёшгина кичкина, шунинг учун сенсираб гаплашарди.

Сайфи жавоб бериш уёқда турсин, сингисини томон ҳатто қайрилиб боқмади ҳам.

— Эшитдингми?— ўзиникини қўймади Малоҳат.

— Овозингни ўчир,— ортиқча дағдаға қилмасдан гапирди Сайфи,— ўзингдан каттага ақл ўргатма деб неча марта айтганман сенга, пўскалла!

Бироқ Малоҳат гапдан қоладиганлардан эмас эди.

— Сенга пала-партиш туйиб қочиб қолиш бўлса, азобини мен тортаман. Буёқда ўтиннинг заволи. Ё ошиб-тошиб ётибмизми, йилига икки марта лабда ўтин сотиб олиб?

— Нима, калтак егинг келянтими?— Энди сингисига росмана ўдағайлаб берди Сайфи, унинг ғиди-биди гапларга тоби йўқ эди.

Бу гал Малоҳат тилини тийишга мажбур бўлди, чунки акаси жўхорини туйишни бошлаган, иш қилаётган одамнинг жиғига тегиш инсофдан эмас эди.

Сайфи икки соатга қолмай жўхорини туйиб бўлди. Ўрик дарахти тагига — салқинга қўйилган хумнинг ёнига бориб чўқди. Тиндириб қўйилган сувдан ёғлоғида олиб ичди-да, хуштак чалиб сингисини чақирди.

— Отим йўқми, нуқул хуштак чалиб чақирасан?— ўпкалади ўчокбошидан чиқиб келган Малоҳат.

— Кўп гапирмасдан анавиларни йиғиштириб ол,— ўғир томонга ишора қилди Сайфи,— туйилган жўхорини ҳаммасини бир кунда қозонга тикмай сал авайлаб ишлат.

— Сендан яхши биламан,— Малоҳат туйилган жўхорини синчиклаб кўздан кечирди, акасининг ҳалол ишлаганини кўрди, аммо мақтамади.

Чунки мақтайдими, уришадими Сайфи унинг гапини бир тийинга олмаслигини биларди.

Сайфи яна бирпас ўтириб салқинда ҳордиқ чиқарди. Кейин ирғиб ўрнидан турди.

— Бўпти, мен кетдим,— деди-да, кўчага равона бўлди.

У тўғри адасининг заводига йўл олди. Раҳим ака ишдан чиқимга бориб турган деб тайинламасди, лекин Сайфи адасининг қайтаётганида бозор-ўچار қилиб келишини биларди, кўмаклашгани борарди. Уйлари заводдан узоқ эмас эди.

Сайфи заводга смена тутаб, ишчилар дарвозадан чиқиб келиш-ётган пайтга етиб борди. У кўчанинг нариги бетига ўтиб, адасининг чиқишини кутди. Кўп ўтмай Раҳим ака пайдо бўлди, аммо Сайфи унга яқинлашишга шошилмади. Ҳа, шошилиш керак эмас, ҳозир борса жеркиб бериши мумкин. Отасининг одатини биларди Сайфи, олдин «иш»ини битказиб олсин, кейин кўзига кўринади.

Раҳим ака муқолишдаги магазинга йўналди. Унинг қўлида қалин ва дағал матодан тикилган, эскиб, яғири чиқиб кетган катта халта бор эди, ҳеч айрилмасди бу халтасидан Раҳим ака.

Сайфи кўчанинг бу бетидан адасини кузатиб изма-из бораверди. Адаси магазинга кириб кетгач, ўзини панага олиб, қайтиб чиқишини пойлади.

Раҳим ака магазинга кириб таниш сотувчи аёл билан бош сиклиб сўрашди. Сотувчи бирпас сабр қилинг ишорасини қилди.

Раҳим ака қунт билан пештахталарга қўйилган озиқ-овқатларни кўздан кечира бошлади. Очиғини айтганда, томоша қилишга арзигулик тўкин-сочин эмас эди пештахталар: макарон, гуруч, балиқ консервалари...

Сотувчи қўли-қўлига тегмай савдо қиларди. У навбатда турган тўртта одамни икки минутга қолмай ҳожатини чиқарди. Сўнгги харидор чиқиб кетиши билан яна бошқаси пайдо бўлиб қолмасин учун Раҳим ака илдам унга яқинлашди.

— Алфия, битта-яримтаси кириб қолмасдан мени жўнатво-ракол.

— Бир қун менга гап текказасиз-да. Магазинда майдалаб сотиш тақикланган,— шишанинг оғзини очатуриб сўзлади Алфия. Бу гапни у ҳар гал қайтарарди, нима учун шундай қиларди, ўзи ҳам билмасди.

— Қўрқма, сенга гард ҳам юкмайди, нега десанг савоб иш қиладиганлардан гуноҳ нари юради.

— Шунанга деб овутасан-да,— Алфия стаканга юз элик грамм арақ қуйиб Раҳим акага усатди, газзигига тузланган помидор берди.

Раҳим ака киприк қоқмай стаканни бўшатди. Помидордан битта тишлади.

— Ёзиб қўй,— деди сотувчига.

Алфия гижим-гижим бўлиб кетган дафтарни очиб, қаламда белги қўйди.

— Бу учинчиси.

— Биламан, маош эртага бўлар экан. Бу ойда анча камайбдими?

— Етади сенга. Шу иссиқда зарур келибдими ичиб? Аслида ташлаганга нима етсин-а?..— деди Алфия.

— Бу гагинг ҳам тўғри, ташлаш керак, — Раҳим ака халтасидан ярим литрли шиша банка чиқарди, юз грамм сариёғ сўради.

— Бу ҳам насиягами?

— Йўқ, ёгга нақд тўлайман.

Раҳим ака сариёғни олиб банкага солди, оғзини қоғоз билан ёпди. Хайрлашиб эшик томон йўналди. Хали эшикка етмасидан оркасидан фаррош Марфа Петровнанинг гагини эшитди.

— Эркак зотига ҳайронман-да, бир ҳафтада зўрга юз грамм сариёғ олишга қурби етади-ю, тагин ичганига ўлайми бу хумпарнинг?!

— Билмасдан бировни қоралама, Марфа. Юрагида дарди бор. Ҳа, уйида ҳаловат йўқ, учта боласига ўзи қарайди, хотини касалман, — деди Алия.— аммо ҳалол одам, бирор марта бир тийинимга хиёнат қилмаган, қарзини вақтида оқизмай-томизмай тўлайди. Ниянисталарнинг ичида бунақасини кўрмаганман.

Аёлларни ғийбатга бичган, тентаклар уларнинг гаliga эътибор беради. Магазинга хомуш бўлиб кирган Раҳим ака ундан очилиб чиқди, атрофга хушҳол боқиб йўлга тушди.

Адасининг чиқишини кутиб турган Сайфи энди унга яқинлашиш мумкинлигини биларди.

— Ассалому алайкум, ада!

— Ҳа, келган экансан-да...

Раҳим ака ўғлини кўриб ажабланмади. Чунки кейинги пайтларда Сайфи тез-тез келиб турарди.

— Ойимларнинг оддиларига борамизми, ада?

Раҳим ака жавоб беришдан олдин ўзича нималарнидир чамалаб кўрди.

— Эртага борамиз.— деди у.

Йўлда яна битта магазинга кирди, беш кило гуруч олиб ўғлига берди.

— Сен уйга кетавер,— деб тайинлади,— мен бозорга кириб, кейин бораман.

Сайфи уйга жўнади. Унинг дарди фикри эртаги учрашувда, пул топиб киноаппарат сотиб олишда эди. Эртага Тўлаганининг олдига куп-курук боролмайди-ку, қандайдир йўлини топиши керак. Бирдан унинг миясига ғалати фикр келди. У уйга бора солиб гуручни ош-хонага қўйдию катта уйга кириб сандиқни титкилай бошлади. Ишга берилиб кетиб теңасида синглиси Малоҳат пайдо бўлиб қолганини сезмади. Синглиси одати бўйича ўзини жуда мустақил тутиб, ҳукмдор овозда сўради.

— Нима қиялсан?

Сайфи индамасдан ўз ишини давом эттираверди.

— Нега сандиқни титкилаяпсан деяман?!

— Сенга нима? Бор, овқатингни пишир,— сандиқдан бошини кўтармай гапирди Сайфи.

— Титма сандиқни!— Малоҳат тихирлик қилиб тураверди.

— Нима?! Яхшиликча жўнаб қол бу ердан!— ўшқириб берди Сайфи.

Малоҳат акасининг вазоҳатини кўриб чекинишга мажбур бўлди. Лекин ҳамла билан чекинди:

— Агар яна ҳаммасини аввалгидек жой-жойига тахлаб қўйма-санг, адамлардан қўрасан кунингни!

Сайфи синглисига жавоб беришни лойиқ топмади. Малоҳат жавраб чикиб кетди.

Сайфи керак нарсасини тополмай, кийимларни қайтадан пала-партиш тикиб, сандиқни ёпди. Кейин тахмон ёнидаги кирхонадан битта бўхча олди. Уни ҳам титкилай бошлади. Битта чурук-чурук шим топди. Шимни қўлида қўтариб уёк-буёғини ағдариб кўрди. Яна бўхчани титкилашда давом этди.

Ниҳоят, кидираётган нарсасини топиб шкафага яшириб қўйди. Кўнгли жойига тушиб ҳовлига чиқди.

Ўчоқ бошида Малоҳат ивирсиб овқат пишириш билан овора эди.

— Эй, овқатинг пишган бўлса суз, қорин жуда очиб кетди-ку!— деди Сайфи.

— Бирпас турсанг узилиб қолмайсан! Адам келганларида бирга еймиз.

Сайфи синглиси билан тортишиб ўтиришнинг фойдасизлигини тушунди, айвонга чиқаётганида орқасидан Малоҳатнинг овози эшитилди:

— Кийимларни тахлаб қўйдингми?

Сайфи бу гал ҳам синглисининг саволини жавобсиз қолдирди.

Айвонда Сайфининг бири саккиз яшар, иккинчиси тўрт ярим яшар Тўлқин ва Эркин деган укалари ошиқ ўйнаб ўтиришарди. Сайфи ўйинни бирпас томоша қилди, кейин ўзи ҳам қизиқиб ўйинга қўшилишиб кетди. Иккита катта ака энг кичкина Эркинни раижитиб четга чиқариб қўйишди. Эркин, «мен ҳам отай, мени галим», деб ғингишиб уларнинг атрофида гирдиқапалак эди.

Эшикдан Раҳим ака кириб келганини биринчи бўлиб Эркин кўрди, кичкириб қаршисига югурди.

— Адам келдилар, адам келдилар,— дадасига яқинлашиб сўради,— ада, нима оёкелдингиз?

— Шошилмасанг, ҳозир қўрасан,— деди Раҳим ака.

— Ассалому алайкум,— Малоҳат чакқон келиб дадасининг қўлидан халтани олди.

Унинг одати шунақа эди, адаси нима олиб келса айттирмасдан ўзи билиб саранжомлаб қўярди.

— Ура, сариёғ! Сариёғ!— у иккала қўли билан сариёғга ташланди.

Раҳим ака вазминлик билан сариёғни ўғлининг қўлидан олиб, ёки шкафининг устига қўйди. Халтадан олма чиқариб Эркинга берди:

— Сенга, мана, олма олиб келдим. Сариёғ ойингга! Ойинг сариёғ дав қўи еса, дарров тузалиб кетади, кейин сенинг олдингга келади.

— Йўқ, менга олма керак эмас, сариёғ берасиз. — хархаша қила бошлади Эркин.

— Бўлди, қўи суюлма,— жеркиб берди укасини Малоҳат.

Эркин опасига норози бир нигоҳ ташлади, унинг гапини иккита қилолмасди, шаңғиллаб хархаша қилишдан қўркиб сал овозини пасайтирди, аммо ғингишини қўймади.

— Сариёғ беринглар...

— Ола қол, жуда яхши олма экан,— Сайфи олмани Эркинга тутқазди.

Малоҳат олмани тақсимчага бўшатди, бўш халтани қозикқа илди. Кейин ўчоқ бошига йўл олди. Раҳим ака ҳовлига тушди. Сайфи елкасига сочиқ ташлаб дадасига яқинлашди, тунука чойнакдан адасининг қўлига сув қуйиб турди. Раҳим ака ювинди, артинди.

Малоҳат бир тоғора мошхўрда сузиб келди. Хаммалари айвондаги хонтахта атрофига ўтирдилар. Малоҳат олдин адасига, кейин бошқаларга овқат сузиб берди. Майда тўғралган райхон ва аталанган қатикдан ҳар косага бир қошиқдан солди.

Ёзда мошхўрдага етадиган таом йўқ, маза қилиб овқатландилар. Раҳим ака бўшаган косасидан суяк олиб тозалай бошлаган эди.

— Менга ҳам суяк!

— Ўзингнинг косангда ҳам бор!— ҳукм ўқигандек гапирди Малоҳат.

Эркин косасини титкилади:

— Менга гўшт керак эмас, менга ҳам суяк беринглар, суяк керак.

— Суяк тозалашни билмайсан-да ҳали, ўғлим,— кенжасини юпатмоқчи бўлди Раҳим ака.

Сайфи косасини қовлаб кичкинагина суяк топди, олиб илжайганича Эркинга узатди:

— Ушла, сукатой.

— Берма!— қатъий буюрди Малоҳат.

— Майли, ея қолсин, менинг егим келмаяпти.

— Шунақа қилиб болани бузасан-да, Шунинг учун таътиқ бўлиб кетяпти,— норозилик билдирди Малоҳат.

Сайфи Эркинга қараб кўзини қисиб қўйди.

— Еявер, қоринбой.

Эркин суякни бесўнақай ушлаб бурни аралаш оғзига тикди-да, қалқиб кетди. Ҳамма кулиб юборди.

Уфқ қизариб, қуёш бота бошлади. Раҳим ака ўрнидан туриб ҳовлидаги бир туп ўрик шохига осиб қўйилган тўрқовокка яқинлашди, беданасига сув берди. Кейин келиб айвондаги эски приёмникни буради, мақомлардан парчалар янгради...

Ҳадемай кеч кирди, ухлайдиган пайт бўлди. Малоҳат айвонга Сайфи ва иккита укасига қатор ўрин солди. Ўзига алоҳида, каравотга эса адасига жой қилди. Болалар ётишди. Радиодан берилётган концерт тугаб, соат 22 деб эълон қилинди ва сўнгги ахборот бошланди:

«Далаларимиз азаматлари меҳнат камарларини янада маҳкамроқ боғлаб тўртинчи беш йилликни ажойиб меҳнат зафарлари билан яқунламоқдалар. «Ташсёльмаш» заводининг илгор ишчиси Манноб Тўйчиев 1955 йил ҳисобига ишламоқда».

Раҳим ака приёмникни ўчирди. Ўрнига ётди. Тун. Соң-саноқсиз юлдузларга тўла осмоннинг кўриниши аллаичук сеҳрли. Қаердадир тўй бўляпти шекилли, қарнай ва ноғора садолари, қулги, қийқириқлар элас-элас эшитилиб қолади. Раҳим аканин

уйқусен келмас эди. Шу пайт айвонда аллақандай шарпа кўринди. Раҳим ака кўзини очиб сивчиклаб тикилди. Шарпа кенжатоий Эркин эканини аранг таниди. Эркин оёқ учиде юриб бориб стулни олди, зўрга кўтариб шкафнинг ёнига қўйди, тирмашиб стулнинг устига чиқди. Дўмбоқ қўлини чўзиб шкаф устидаги сариёғни олди. Кейин кўрсаткич бармоғини сариёғга ботириб ялай бошлади. Лаззатдан лабларида табассум пайдо бўлди. Маана, у яна бир марта панжасини сариёғга ботирди, ҳузур қилиб ялади.

Қоронғиликда ўғлини кузатиб ётган Раҳим аканинг қўзлари қайғули ва мунгли эди. У ўғлидан кўзини узмасди. Эркин бешинчи марта сариёғга қўлини чўзганда Раҳим ака секин йўталиб қўйди. Эркин сакраб стулдан тушди-да, кўрпанинг тагига шўнғиди.

Раҳим ака туриб ўтирди. У бир цуктага узоқ тикилиб қолди. Кейин охишта ўрнидан турди. Қоронғида туртишиб-суртиниб шкафга яқинлашди, пайпаслаб очиб, битта шиша олди. Шиша тагида юз граммча арақ бор эди. Раҳим ака шошмасдан шишанинг оғзидан арақни ичди. Челақдаги сувдан кружкада олиб уни ҳам ичди. Яна каравотга бориб ўтирди. Бир маҳал кескин бир ҳаракат билан ўрнидан турди. Шартта чироқни ёқди. Сариёғни олиб хонтахтага қўйди.

— Туринглар, ҳамманглар туринглар!— деди у баяланд овозда ва нон олиб бурдалади.

Болалар хайрон бўлиб бошларини кўтаришди.

— Туринглар, олинглар, енглар сариёғдан.

Ҳаммадан олдин Эркин ирғиб турди. Унинг қувончи ичига синамасди, сариёғга ўзини ташлади. Энг кейин Сайфи хонтахта ёнига келди. У порози бир овозда адасига гапирди:

— Ойимлар-чи? Ойимларга нимани олиб борасиз, ада?

— Ойингга эртага бошқа сотволамап, пул бор, маош тегади. Еявер, ўғлим.

Сайфи сариёғни паққос тушираётган иккала укасига бирпас тикилиб турди, қараса қуруқ қолади, кейин бир бурда нонга чапгал солди, сариёғга ботириб, оғзига тикди. Фақат Малоҳат бир чеккада уларни кузатиб турарди.

— Ҳа, қизим?— сўради Раҳим ака,— олмайсанми?

— Егим келмаяпти,— деди Малоҳат сиполик билан.

Раҳим ака қизининг онасига илиниб сариёғ емаётганлигини пайқайди. Юраги ачишиб кетди.

НОТАНИШ АЁЛНИКИДА МЕҲМОНДА

Эртасига эрталаб Тўлаган эски шаҳардаги ташш китоб магазини олдига Сайфидан олдин етиб борди. Бугун Сайфи ҳадеганда келавермасди. Тўлаганининг тоқати тоқ бўлиб энди уйига қайтиб кетмоқчи эди, ниҳоят, қўлида кичкина тугун, Сайфи югурганича келиб қолди. Кела солиб халлослаганича тугунни Тўлаганга тутказди.

— Ушла, анави газета сотадиган будканинг орқасига ўтиб кийимингни алмаштириб чик. — ховлиқиб гапирди Сайфи.

— Кийимингни алмаштириб чик?! — хайрон бўлди Тўлаган. — Қанақа кийим?

— Алмаштириб чиқавер, кейин кўрасан.

Тўлаган ҳеч нарсага тушунмади.

— Алмаштириб нима қиламан?!

— Алмаштиравер, гап бор. — Сайфининг овози шу қадар хукмдор чикдики, гапини қайтариб бўлмади.

Аммо кўчада ечиниб кийинишга кўнмади. Тўгри-да, Сайфига ўхшаган бетсиз эмас у.

— Будканинг орқасига ўт деяпман-ку. Мен қараб тураман. Бирортаси яқинлашса хуштак чаламан. Қимирла тезроқ!

Тўлаган истар-истамас будканинг орқасига ўтди.

Сайфи атрофга аланглаб соқчилик қилиб турди. Бир маҳал будканинг орқасидан Тўлаган мўралади. У яланғоч, битта иштонда, йиғламсираб сўради:

— Сайфи, шиминг тор экан, сизмаяпти! Нима қилай?

— Бир амаллаб кий! Ўт-бўти сал йиртилиб кетса ҳам майли!

Тўлаган яна будканинг орқасига яширинди. Сайфи атрофга аланглаб яна «хит»га қараб турди. Охири чидалмай:

— Эй, бўлсанг-чи тезроқ, бакалоқ, намунча имиллайсан?! — деди.

— Бўлдим, — будканинг орқасидан чурук-чурук кўйлак ва шимда Тўлаган чиқиб келди.

Сайфи уни кўриб қулиб юборишдан аранг ўзини ушлаб қолди.

— Сигибди-ку!...

— Сал йиртилса ҳам майли эмиш. Нимаси йиртилади, шундоқ ҳам дабдаласи чикиб ётибди-ку.

Сайфи дарров жиддий тортиди, синчиклаб ўртоғининг бошидан оёғигача назар ташлади. Кўнгли жойинга тушди.

— Тузук, энди сал одамбашара бўлибсан!

— Кўйсанг-чи, шунақа чурув-чурув кийимда юргани одам уялади.

— Одам уялади?! Ўв, мия, пўрим кийиниб олифта бўлиб юрсанг, ким сенга пул беради. Мана кўрасан, энди ишимиз юришиб кетади. — Сайфи ўзида йўқ хурсанд эди. — уст-бошини кўрган одамнинг юраги ачишиб албатта ёрдам қилади.

Тўлаган анграйиб қолди, ўртоғининг мақсадини энди англаган эди у.

— Жа муғамбирсан-да, Сайфи. — деди. Кейин эсига тушиб қолиб хавфсиради. — Битта-яримтаси кўриб қолиб бувимларга етказса, нима бўлади?

— Қўрқма, ҳеч ким кўрмайди. — парвойи палак жавоб берди Сайфи. — Энди сен «хит»га қараб тур, мен ҳам кийимимни ўзгартириб чиқай.

Сайфи Тўлаганнинг қўлидан тугунчани олиб будканинг орқасига ўтиб кетди. Тўлаган кўринишидан уялиб, бир чеккада шумшайиб турар. ён-атрофга хавотирона назар ташлаб кўярди. Пойлоқчилик қилиши кераклигини ҳам унутиб қўйганди.

Шу пайт каёқдандир Гулмира ўзининг сира айрилмас ва индамас дугонаси билан пайдо бўлиб қолди. қўлида киноаппарат. Уларни кўриши билан Тўлаган зўр бериб хуштак чала бошлади. Ишқилиб лон этиб Сайфи чиқиб қолмасин-да!

Гулмиранинг Тўлаганга кўзи туши-ю, қотиб-қотиб қолди:

— Вой, ўлмасам, сенга нима бўлди, Тўлаган?!

— Менга нима қилипти,— сир бой бермади Тўлаган.— Ҳамма сенга ўхшаган бойми?

— Ҳо, ҳали сиз камбағал бўлиб қолдингизми? Кимсан профессор Нигматийнинг ўғлисан-ку.

Тўлаган Гулмиранинг гапига эътибор бермай хуштак чалаверди.

— Сен ўзинг қайси бирига ёзилгансан? Ашулагами ё бадийи хуштак чалиш тўғрагигами?

— Нима эди?

— Хуштак чалишга жуда уста бўлиб кетибсан! Булбулигўёга ўхшайсан-а!

Будканинг орқасидан Сайфи чиқди. Гулмирага кўзи тушиб энди орқасига қайтиб бекимоқчи эди, кечикди. Гулмира уни кўриб қолганди.

— Вой, тавба, бунисининг ҳам кийими дабдала, сенларга нима бўлди ўзи?!

Сайфи дарров ўзини қўлга олди.

Ўзинг нега бу ерда ники қундай бери ўралашиб қолдинг? Бор, йўлингдан қолма!— Сайфи хужумга ўтди.

— Нима қилай, ўзларинг нуқул оёқ остидан чиқсаларинг!— бўш келмади Гулмира.

Сайфи уни жеркиб ташламоқчи эди, бирдан Гулмиранинг қўлидаги киноаппаратга кўзи тушиб, гани оғзида қолди.

— Эй, нима бу, киноаппаратми?

— Шунақа шекилли,— бепарвогина жавоб берди Гулмира.

— Ўзингникими?— хавасдан кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди Сайфининг.

— Пионерлар саройиники. Менга бериб қўйишган, янги кино оляпман.

— Қандай кино?

— Чиққанда кўрасан.

— Бериб тур, битта ушлаб кўрай.— ялинди Сайфи.

— Вақтим йўқ, шошиб турибман, Кейин, бунақа нарсаларга барибир сенинг фаҳминг етмайди. Хайр, сизларга!

Гулмира, унинг кетидан индамас дугонаси мағрур юриб кўчанинг нариги бетига ўтиб кетишди.

— Ҳо, фаҳминг етмайди эмиш,— Сайфининг жаҳди чиқди,— шошмай тур ҳали, қўлимиздан нималар келишини яқинда билиб қоларсан!

Сайфи яна бир қарра ўртоғининг бошидан оёғигача разм солди. Тўлаганнинг кўриниши унга маъқул бўлди. Бугун албатта омадлари келади. Сайфи йўлга тикилди. У юки бор қарияларни қидирарди. Ҳа, ана, битта ёши ўтиброк қолган аёл келяпти, қўлида норэинка. Сайфи Тўлаганни туртиб аёлга ишора қилди. Аёл яқин-

лашиб қолди. Унинг сочларига оқ оралаган, сипо ва озода кийинган, кўзойнак тақиб олган, хуллас кўриниши саховатли, мулойим эди, хар қалай Тўлаган унга кўрқмасдан, чўчимасдан яқинлашди.

— Салом.— деди.

Аёл кузойнагини тўғрилаб Тўлаганга қаради. Танимади. Бир оз ажабланиб алик олди.

— Ҳа, оловси, бирор гапинг бормиди менда?

— Майли десангиз, саватингизни уйингизгача кўтариб обориб бераман.

Аёл ҳайрон бўлгандек Тўлаганга ғалати назар ташлади. Заррача фурсат жим қолди. Кейин:

— Майли-ю, лекин уйим жуда узок-да, — деди мулойимлик билан.

Тўлаган гап тополмай қолди. Орага Сайфи тушди:

— Унга барибир, қаёққа бўлса ҳам кетаверади.

— Кеч қолсанг, уйдагиларинг хавотир олишар?

— Йўқ, унинг хавотир оладиган одами йўқ. Шўрлик етимча, — яна Тўлаганнинг ўрнига жавоб берди Сайфи.

Энди аёл Сайфига синчиклаб қаради. Сал қулимсираб илиқлик билан сўради:

— Сен қаёқдан биласан?

— Менми?— Сайфи зиғирча ҳайиқмай бурро жавоб берди, — ҳозиргина йиғлаб менга дардини тўқиб солаётган эди. Яна ўзи билади, бореа борар, бормаса бормас.

Сайфи тескари қараб хуштак чала бошлади.

— Боравераман.— Тўлаган аёлни кўлидан корзинкани олди, — хавотир олишмайди.

— Ундай бўлса майли.— аёл йўл бошлади.

Тўлаган унинг орқасидан кетди. Сайфи бир ҳатлаб ўртоғига етиб олди, қулоғига шивирлади:

— Уйи узокда экан, албатта пул беради. Ишқилиб йиғламсираб гапириш эсингдан чиқмасин.— Сайфи башарасини буриштириб қандай гапириш кераклигини кўрсатди.— Дадамлар ўлиб кетганлар, тўққизта норасида укам бор, битта ойимларнинг тошганлари қаёққа етади. Шунақа дегин, хўпми?

— Эплоглармикимман?

— Э, артист бўладиган одам бунақа нарсаларни кийвориши керак. Эплайсан.— деди Сайфи.— сени шу ерда қутаман.

Шу пайт аёл орқасига қараб қолди. Сайфи овозини баландлатиб, дарров гапни бошқа ёққа бурди.

— Ўксима, ошна, бизнинг замонда ҳеч ким ночорликда яшмайди, мана кўрасан, сенинг ҳам бахтинг очилиб кетади. Хайр!

Сайфи орқада қолди. Кўзойнакли аёл билан Тўлаган йўлда давом этдилар. Трамвайга тушиб эски Хадра, Шайхонтавурдан ўтиб, Ўрдага боришди. Аёлни уйи шундай Анхор бўйида, тўрт қаватли бинода экан. Улар учинчи қаватга кўтарилишди. Тўлаган остонада тўхтаб, саватни ерга қўйди, нима дейишини билмай иккиланиб турди.

— Уйга кир, чой килиб бераман,— юмшоқ, лекин сўзини иккита қилдирмайдиган оҳангда гапирди аёл.

— Мен чой ичмайман, корним тўқ.

— Ичиб кета қол. Ўзингдан катта илтимос қилса, хўб дейиш керак-да,— илтижо қилди аёл,— шундан шунга келиб бирпас ўтирмасдан кетсанг хунук бўлар. Ҳа, шича дам олиб борасан. Тўлаган ноилож кўнишга мажбур бўлди. Уйга кирдилар.

— Дахлизда сув бор, кўлингни юв.

Тўлаган умивальникда кўлини ювди. Дастрўмолчасини олиб арта бошлади.

— Ана сочиқ, орқангда — қозикда.

— Дастрўмолчам топ-тоза, бувим бугун эрталаб берган эдилар. Ҳали бир марта ҳам бурнимни артмадим.

— Бувим дейсанми? — маънодор қилиб сўради аёл.— Боя етим-чаман деяётган эдинг шекилли?

Тўлаган лом-мим деёлмай қизариб ерга қаради.

— Майли, ўтир,— аёл столга дастурхон тузади. Электр плит-кага чой қўйди. У Тўлаганни гапга солишга ҳаракат қиларди.

— Бувинг жуда қариб қолган бўлсалар керак-а? Чатишга ҳам кўзлари ўтмай қолибди, чоғи? — тусмоллаб сўради,— кийим-бошингни ахволини кўр.

Тўлаган ўртоғи ўргатгандек туллаклик қилиб ўзини бечора кўрсатишга уриниб ҳам кўрмади. Чунки бу ёқимтой аёлга ёлгон ишлатиб бўлмасди, жуда аломат, кўзингга қараб худди ичингдаги бутун сириггни билиб олаётгандек эди. Йўқ, бу аёлга ҳийла ишлатиб бўлмайди.

— Кўзлари ўтади. Кияман десам янгиси ҳам бор.

— Менинг ҳам миямга, атайлаб чурув-чурув кийимда юрибди, деган фикр келди. Тўғри топибманми?

— Ҳа, атайлабдан...

— Баракалла, мард болалар ростгўй бўлади,— аёл дахлизга йўл олди.

Тўлаган секин бошини кўтарди, атрофга аланглаб, хонани кўздан кечирди. Бирдан деворда осиятлик турган расмга кўзи тушди. Расмда аёднинг сал ёнроқ пайти, бир синф боланинг ўртасида ўтирибди. Унинг ўқитувчи эканлигини билиб Тўлаган кўрқиб кетди. Шошиб қолиб, бирдан ўрнидан турди. Шу пайт хонага аёл кириб келди.

— Кетсам майлими? — ёлбориш оҳангида сўради Тўлаган.

— Тўхта, хали чой ичмадинг-ку,— кулди аёл.— Қўрқма, мен сени кўп ушлаб қололмайман. Аммо атайлаб сенга чой қўйганимдан кейин ичиб кетмасанг, хафа бўламан.

— Вақтим йўқ, ўртоғим кутиб қолади.

— Нима, шунақа зарур ишларинг борми?

— Ҳа,— деди ердан бош кўтармай Тўлаган,— биз пул топишимиз керак.

— Пул топишимиз керак?

Тўлаган бу аёлдан осонликча қутулдоломаслигини аниқлаш, шунинг учун алдоқчилик қилмай тўғриси айтмоқчи.

— Пул йиғиб киноаппарат сотиб олмоқчимиз. Энди кета қолай.— Тўлаган бу оғир ва ноқулай суҳбатга тезроқ чек кўйишига тиришиди.

— Ҳозир кетасан... Киноаппаратни нима киласизлар?

— Кино суратга олмоқчимиз.

Тўлаганнинг ўзи ҳам хайрон эди, бу аёлдан ҳеч нарсани яширолмас, шунинг учун бор гапни очик айтиверарди.

— О, жуда яхши ишга бел боғлабсизлар,— аёл чипакамига мақтади Тўлаганни.— санъаткор бўлиш ҳаммаининг ҳам қўлидан келмавермайди. Аммо мақсадларингга етишишнинг бошқа осон йўли бор-ку, наҳотки мияларингга келмаган бўлса?

— Қандай йўл экан у?— қизиқишини яширолмай сўради Тўлаган.

— Ўзинг бир ўйлаб кўр-чи.

Тўлаган пешонасини тириштирди. Худди досканинг оядида жавоб бераётган ўқувчидек юзидан тер чиқиб кетди.

— Тўгаракни айтяписми?

— Ҳа, баракалла, зеҳни ўтқир, топқир бола экансан. Пионерлар саройига борсанглар ҳам текинга киноаппарат беришади, ҳам кино суратга олишни ўргатишади.

Тўлаган аёлниг мақтовидан талтайиб кетди, уялиб ерга қаради.

— Ким билади... Сайфи ҳеч кимга билдирмасдан бирдан донг чиқармоқчи.

— Сайфи деганинг бояги ўртоғингми, сени кузатиб қолган?

Тўлаган «ҳа» дегандек бош силкиди.

— Пионерлар саройида болалар қўп. кўзга кўринмаймиз, ўзимиз бир ойда ўрганадиган нарсани у ерда бир йил ўргатишади, дейди.

— Оббо сизлар-ей, биз ўзимизча донг таратмоқчимиз дегин, аёл чойни қайтарди, бир пиёла қуйиб Тўлаганга узатди.— Демак, манманликни яхши кўраркансанлар-да?

— Йўқ, ёмон кўрамыз манманликни... Сайфи-да, нуқул ховлиқади, ҳамма қатори тўгаракка қатнагани сабри чидамайди.

Аёл ўзига ҳам чой қуйди, бир ҳўплаб Тўлаганга боқди.

— Ўртоғингни камчилигини биларкансан, айтмайсанми ўзига?

— Э, у мени гапимга кирмайди.

Тўлаган оғзи қуйганига қарамай пуф-пуфлаб чойни шошиб ичди, пиёлани қайтариб бериб ўрнидан турди.

— Энди кетсам бўладими?

— Намунча шошилсан?

— Бувимларга пешинда қайтаман, деб келгандим.

Аёл девордаги соатга қаради.

— Энди ўн бир бўлибди-ку, ё уйинг узоқми?

— Унча узоқ эмас, Лолазор кўчасида тураман.

— Э, шунақами?— Аёл кўзларида қувлик чақнади, у тусмоллаб сўради.— Лолазор кўчасида менинг қариндошим туради. Хуррият хола деган, танимайсанми?

— Йўқ, бизники анча ичкарилиқ, саксон иккинчи уй,—

Тўлаган қандай қилиб ўз адресини айтиб қўйганини ҳам сезмай қолди.

— Майли, агар бувинг кутиб ўтирган бўлсалар, вақтлирок борганинг маъқул,— деди аёл.

Тўлаган эшикка томон йўналди.

— Тўхта,— жилмайди аёл, сумкасини очиб бир сўм чиқарди,— мана, иш ҳақинг.

Тўлаган олдиниға донг қотиб қолди, кейин ўзига келиб дудукланди:

— Йўқ, олмайман, сиздан олмайман.

— Ундай бўлса ёрдамнинг учун раҳмат. Ниятларингга етинглар. Кино суратга олишни ўрганиб фильм яратсанглар мени томошага таклиф қилишни унутманг.

Тўлаган нима учундир қизариб югурганича чиқиб кетди. Аёл унинг кетидан жилмайиб қараб қолди, кейин бир варақ қоғоз олиб, «Долазор кўча, саксон иккинчи уй», деб ёзиб қўйди.

МУШКУЛКУШОД

Ўртоғидан ажраб кўчада ёлғиз қолган Сайфининг тоқати тоқ бўлди. Кетганиға бир соатча бўлганиға қарамай Тўлагандан ҳамон дарак йўқ эди. Кутгандан ёмони йўқ деган гапнинг ҳақлиғига у энди тушунган эди. Тикка туравериб оёғида оёқ қолмагани учун кўчанинг нариги бетидаги кичкина гулзорнинг эгатиға чўқди. Худди шу пайт унинг рўпарасида тугун кўтарган битта кампир пайдо бўлди.

— Ҳой, болам, бўйингга қоқай, мана шу тугунимни нарирокқача кўтаришиб обориб бергин. Гарданим қотиб қимирлатолмай қолдим,— деди кампир,— барибир ҳам бекор ўтирибсан шекилли.

Сайфи дик этиб ўрнидан турди.

— Хўп бўлади, холажон. Ўзи касбим шу, ҳаммолман,— деди у қувноқ овозда.

Кампир кемшик оғзини кўрсатиб ишшайди:

— Вой, ҳазилинг ҳам бор бўлсин, болам. Ё гапим оғир ботдими?

— Нега оғир ботар экан, ишонаверинг, қайтанга суюндим.

Сайфи чакқонлик билан кампирнинг қўлидан тоғорани олиб, бошиға қўйди-да, пилдиллаволиб кетди. Кампир белини ушлаб унинг кетидан лапанглаб эргашди.

— Ҳой, барака тошкур, секинроқ юр, айланай,— жавради кампир.— Худди менинг набирамнинг ўзи экансан, уни ҳам жони ичига сиғмай югуриб юради.

— Тезроқ қимирланг-да, холажон! Вақт ғанимат, деган машойхлар.

— Худоё товба, худди набирамнинг ўзи экансан,— қайтарди кампир, Сайфининг кетидан дўкиллаб бораркан,— гапиришларинг ҳам, қилиқларинг ҳам худди ўзи-я. Вой бўйингга тасаддуқ сени!

Кампир Сайфини битта қариндошиникиға мехмондорчиликка

бошлаб борди. Қўярда-қўймай ичкарига судради. Сайфи, бўлар иш бўлди, деб киришга рози бўлди. Қорни очроқ, тўйгазиб олса зиён қилмайди. Кирса данғиллама ҳовли тўла одам, айвонга ҳам, супага ҳам, тахта каравотга ҳам жой қилинган.

Уй эгалари кампирни энг азиз меҳмондек кутиб олишди. Кампир қариндошлари билан кўришиб бўлди-да, Сайфи томон ишора қилиб гапирди.

— Мана бу йигитча жуда ҳам серҳиммат экан. Ҳа! Агар шу бўлмаганида Эски жўвада қолиб кетган бўлардим. Мени десаларинг шу йигитчани яхшилаб кутиб олиб хурсанд қилиб юборинглар.

— Э, бувижон, сизга яхшилик қилган одамни бошимизга қўямиз,— деб чувиллашди уй эгалари.

Токнинг тагидаги сўрига эркаклар учун жой қилинган экан, Сайфини ўша ерга таклиф этишди, иззат-икром билан тўрға олишди.

Олдинига Сайфи бегоналарнинг орасида ётсираб ўтирди, сал ўтгач ҳамма ўзи билан ўзи овора бўлиб Сайфига ортиқча эътибор бермай қўйди. Сайфига худди шу керак эди, у секин кўзининг қирини дастурхонга ташлади, унда минг хил нозу неъмат қалашиб ётарди.

Сайфи очкўз эмас эди, суқларга ўхшаб ўзини овқатга ташла-масди. Лекин олифтагарчилик қилиб қорни оч бўлса ҳам овқатдан номига чўкилаб ўтирадиганлар хилидан ҳам эмасди. Ҳурмат қилиб олдига овқат қўйишса ортиқча ноз қилмай тинчитарди.

Олдин суюқ ош тортилди, серқатиқ хўрда мазали бўлган экан, Сайфи паққос туширди. Шу билан қорни анча қаппайиб қолганди, кетидан косада тўрттадан манти тарқатишди. Уни ҳам бир амаллади. Бир оз туриб икки оворадан деб лаганда палов улашганларида Сайфи чидолмади. Ҳатто ёнида ўтирган, иккала лунжини шишириб ҳам хўрдани, ҳам бурдани кўрмадим дегандек тушираётган қоринбой одам ҳам, «буни қаёққа еймиз», дейишга мажбур бўлди.

Аммо меҳмондорчиликнинг удуми шунақа, ея оласанми, йўқми уч-тўрт хил овқат тортилиши шарт.

Сайфи паловдан икки-уч луқма татиб кўрди, холос, қорни тикилиб, нафас олиши оғирлашиб қолди.

Овқатдан қутилганларидан кейин ҳовли тўла одам бирдан жимиб қолди. Отин ойи нималарнидир ўқиб юзига фотиха тортди. Шундан кейин ғалағовур бошланди.

Энг қизиғи айвонда ўтирган кампирларнинг қизиқчилиги бўлди. Сайфи кампирларнинг ҳазилларини унча мағзини чақмаса-да, маза қилди, ҳазилларидан эмас, кулишларидан завқ олди. Ҳамма ҳар хил кулади, уларнинг кулишини эшитган одам ўзи ҳам албатта кулиб юборади.

Қорним тўйди, ҳазил-мутойиба, кампирларнинг кулгисини эшитиб маза қилдим, энди кетсам бўлар, уёқда Тўлаган кутиб қолгандир деб ўйлади Сайфи. Сўрида ўтирганлардан рухсат сўраб ўрнидан турди. Кампир билан хайрлашмай чиқиб кетиш одобдан бўлмас эди.

у секин айвонга яқинлашди. Йўк, Сайфининг турганини кўриб кампирнинг ўзи пастга тушди, эшиккача кузатиб борди. Остонада Сайфининг қўлтиғига қандайдир мато қистирди.

— Нима бу?— ажаблани Сайфи.

— Индамасдан олавер, бир кийимлик оқ сурп.

— Э, нима қиламан бу латтангизни, керак эмас,— Сайфининг энсаси қотди.

— Ёнимдан бераётганим йўк, дастурхонга ҳаммамизга тўққиз-тўққиз тортилганда устига қўйиб берди. Мушкулкушодники таваррук бўлади, яхши ният қилиб олавер, илоҳим сени ҳам бизнинг ёшга етказсин.

— Э, қўйсангиз-чи,— чапаничасига рад этди Сайфи.

Кампиршонинг бирдан овози юмшади, кўзлари мўлтиллаб, шафқат тўла овозда ёлборди.

— Йўк дема, болам. Усти бошинг анча юпун экан, ойинг кўйлак тикиб берар, сурп чидамли бўлади. Ҳа, кўнглимни ўқситма мени.

Сайфи кўнгли бўшлиқни билмасди, сурига қараб илжайиб қўйди-да:

— Майли, раҳмат,— деди. Қараса кампирдан осонликча қутулмайди, уйига олиб бориб набираси билан таништириб қўймоқчи.

Сайфи гапни чўзиб ўтирмай жуфтақни ростлаб қолди.

У тўғри эски шаҳар китоб магзини томон йўл олди.

Борса Тўлаган йиғламоқдан бери бўлиб уни кутиб ўтирган экан.

— Қаёқларда юрибсан шу пайтгача? Уйга кетолмай ўтирибман. Бер кийимларимни!— аламзадалик билан дўк урди Тўлаган.

Сайфининг димоғи чоғ, қорни пишиб, пишиллаб зўрға нафас оларди. У Тўлаганнинг авзойи бузуқлигига, гинаю дўқига мутлақо эътибор бермади.

— Тўхта, овқатим сал хазм бўлсин, кейин сен билан гаплашман, оғзимни очишга ҳолим йўк.

— Нима?

— Бўкиб қолишимга сал қолди.

— Э, ҳазилларинг жонга тегди.

— Қанақа ҳазил?! Мушкулкушоддан келяпман, мана латта-путта ҳам бериб юборишди, оҳорлик эмиш,— Сайфи оқ сурпни Тўлаганга кўрсатиб қотиб-қотиб кулди.

— Мушкулкушоднинг нимаси?

— Ким билади?! Ишқилиб бўқтириб зиёфат қилишди. Аммо кампирларнинг қулишини эшитсанг ўлиб қолардинг.

— Ҳа, сенга қулиш бўлса! Бўтга сени кутавериб хунобим чиқиб кетгани билан ишинг йўк. Кийимларим қани?

— Қўрқма, кийимларингни ҳеч ким еб қўйгани йўк,— Сайфи пойабзал мойловчи яхудий кишига кийимларни қолдириб кетганди. Олиб ўртоғига берди.

Тўлаган будканинг орқасига ўтиб ўз кийимларини кийиб чиқди.

— Ҳа, бояги аёл пул бердими?— сўради Сайфи.

— Э, шарманда бўлдим. Ўқитувчи экан. Шунақа мулоим, шу-

нақа маданиятли. Қилиб юрган ишимиздан ўзим уялиб кетдим,—
Тўлаган кўл силтади.— ҳаммаси жонга тегди. Ростини айтсам,
ўзимнинг қилиб юрган ишларимдан ўзим жирканиб кетяпман.

— Сал иш юришмаса, дарров чекиниш экан-да. Ироданг борми ўзингни? — Сайфи жиддийлашди.

— Иродам бор деб, бувимни алдаб юраверайми?

— Буни алдоқчилик демайди, биз хунар ўрганмоқчимиз.

— Кераги йўқ, бўлди. эртадан бошлаб бекорга кўчама-
кўча санғишни йиғиштираман,— деди Тўлаган қатъий.

Сайфи нималарнидир ўйлаб ўртоғига бирпас тикилиб қолди.
Кейин кўзлари чақнаб Тўлаганнинг елкасига бир туширди:

— Қойилман сенга! Офарин! Эртадан ташкачиликни йиғиш-
тирамиз. Буни қара, миямга келмаганини, ахир пул топишнинг
бошка осон йўли бор экан-ку.

— Яна қанақа йўл?

— Жа содда йўл! Футбол бўладиган кунлари стадионга
бориб бўш шиша йиғамиз.

Тўлаган бу фикрдан ҳатто чўчиб тушди.

— Э, жиннимисан ўзинг?! Бу садақа сўрашдан баттар-ку!
Энди бир камимиз шу ўзимизни ўзимиз хор қилиш эди. Бўлди,
мени ўз ҳолимга қўй, мен кетдим.

Сайфи Тўлаганнинг йўлини тўсди.

— Қанақасан ўзинг, ҳазилини тушунасанми? Ҳазиллашдим.

— Э, ўлсин ҳазил шунақа беўхшов бўлса!

— Менга ҳам осон тутма, оғайни, ахир, мен ҳам қийналяп-
ман-ку. Лекин сенга ўхшаб дарров ўйинбузуқчилик қилмаяпман,
чидаяпман. Кел, бундай ўтир, бирпас нафасимизни ростлайлик.
Уф, вой қорним, ҳозир ёрилиб кетади.

Улар ярми синиқ скамейкага ўтирдилар.

— Бўпти, вой қорним деб мақтанаверма, одамнинг энсасини
қотириб, билдик, кампирларнинг ҳолвайтарини еб чиқибсиз.

Сайфи қийқириб қулди.

— Э, бор экансан-ку, аммо ёмон олдинг!

Қилган ҳазили ўртоғига ёққаниданми, Тўлаган анча ҳовуридан
гушиб чеҳраси ёришди.

— Йўқ, рост, оғайни. Қилиб юрган ишимиз ғирт жиннилик.
Тагинам адам билан онам курортда. Агар шу ерда бўлиб, қилиб
юрган ишимдан хабардор бўлиб қолишса борми, калламни
олишарди.

— Тўғри. Кимсан профессор Ниғматийнинг ўғли ҳаммоллик
қилиб юриши эшитган қулоққа хунук-да. Қўявер, ошна бу кунлар-
нинг ҳаммаси унут бўлиб кетади. Бир кунмас бир кун фильм
суратга олиб ўзимизнинг мактабда кўрсатамиз. Бош ролда Тўла-
ган Ниғматов! Довруғинг бутун мактабга, бутун шаҳарга ёйи-
лади.

Сайфи тўлиб-тошиб, комил ишонч билан гапирарди. Тўлаган
сам ширин хаёллар оғушига ботди.

— Сайфи, қиз бола ролига кимни оласан?

— Кимни бўларди, сен айтган қизни-да. Бош қаҳрамон ролида

чикканингдан кейин сени раъйингга қараб иш тутишга мажбур бўламан. Бош қаҳрамонни ўйнайдиган артистлар, одатда, эрка бўлишади. Йўқ, мен бу аёл билан ўйнамайман, униси уидоқ, буниси бундоқ, деб инжиқлик қилишади. Шунинг учун ҳозирдан ўзингга мосини танлаб қўявер.

Тўлаган қип-қизариб кетиб ерга қаради.

— Анув...

— Нима анув! Кўнглингга ёкадиганини айтавер кўркмасдан!

— Қизни ролига... Гулмирани таклиф этсак бўладими?

Сайфи ўртоғининг Гулмирага бўлган илиқ муносабатини биларди. Гарчи Гулмирани кўришга кўзи бўлмаса-да, усталлик қилиб қолди.

— Ўв, қанақа одамсан ўзинг, миянг борми?!— тутақиб қичқирди у.— Қизиқ саволларни берасан-а! Гулмира ўйнаши аниқ. Нима, ундан бошқа маҳалламизда лаб-дахани келишганроқ қиз борми?! Албатта, Гулмира ўйнайди-да!

Тўлаганнинг лаби икки тарафга қараб тарвақайлаб кетди. У табассумини яширолмай ўртоғига қаради.

— Аммо у ҳар қандай ролни ҳам қойил қилади. Жуда гапга чечан, пишиқ қиз-а! Эх, қани энди тезроқ киноаппаратни сотиб олсак эди.

Киноаппаратни эсга солиб Тўлаган ўзини ҳам, ўртоғини ҳам таъбини хира қилди. Иккала ўртоқ дами чиқиб кетган коптокдек бужмайиб, жим бўлиб қолишди.

— Майли, энди мен кетаёй, — бўшашиб гапирди Тўлаган, — бир ёқдан жуда чарчадим, иккинчи ёқдан туфлигим оёғимни қисиб дабдала қилиб юборди.

— Нима-нима? — ўйланиб қолди Сайфи.

— Туфлигим оёғимни қисяпти, — деди Тўлаган башарасини буриштириб.

— Туфлигим оёғимни қисяпти?! — жонланиб қайтарди Сайфи.

— Ҳа, бувим кўярда-қўймай, ашула ўргангани борсанг, ясаниб бор, деб янгисини кийгазиб юборган эдилар.

Сайфи бирдан ўрнидан сакраб туриб кетди:

— Зўр!

— Нима зўр? — Тўлаган ҳайрон бўлди.

— Эртага биласан. Эртага эрталаб соат ўнда тўппа-тўғри... хўш... қаерга... ҳа, Қўйлиқ четроқ, Қўйлиққа етиб бор. Трамвай тўхтайдиган жойда учрашиш.

— Нима қиламан Қўйлиқда? — чўчиб тушди Тўлаган. — Керакмас, яна тентираб юришми?

— Йўқ, жон ўртоқ, шу бу галча боргин. Бошқа зўрламайман. Хўпми? Хўп де! — қистади Сайфи.

— Кўрамад, — ноилож қўнишга мажбур бўлди Тўлаган.

— Кўраман эмас, албатта бор. Бу гал қойил қолсан ўйлаб топган нарсамга.

Магазиннинг орқасида болаларни кузатиб турган Гулмира қўлидаги киноапарат билан индамас дугонаси ёрдамида уларни кинога оларди. Сайфи Тўлаганнинг елкасидан қучиб узоқлашди.

Гулмира уларнинг орқасидан ҳам кинога олди. Сўнг дугонасига қараб таажжуб изҳор қилди.

— Қўйликда пишириб қўйибдим уларга?

Индамас дугонаси «ким билади» дегандек елкасини қисди.

ДАРДИ БЕДАВО

Раҳим ака ишхонадан чиқиши билан шошилиб трамвай бекати томон қараб кетди. Трамвайга ўтирди, икки остановкадан кейин тушиб катта гастрономга кириб чиқди. Кўп ўтмай анави куни Сайфи колхозчини кузатиб қўйган касалхонанинг дарвозасига етди. Унинг юзлари сергашвиш ва ғамгин эди. Дарвозадан ўтиб ҳовли бўйлаб бир оз юрди, ҳам йўлак, ҳам касалларни кўргани келганлар билан учрашадиган уйнинг вазифасини ўтовчи хонага кирди. Кичкина тумбочка олдидаги стулда ўтирган, ёши ўтиброк қолган ҳамшира билан эски кадрдонлардек сўрашди.

— Сизни кўтиб ўтириб-ўтириб, ҳозир кириб кетдилар,— деди ҳамшира.

— Магазинда ушланиб қолдим,— деди сал лаганбардорона овозда Раҳим ака, кейин аёлга маънодор илжайиб қўйди.

Ҳамшира ҳовли ичгарисига мўралаб:

— Лекин ҳазир бўлинг, бош врачнинг ўзи шу ерда,— деди.— Менга гап теккизмай тез кириб чақириб чиқа қолинг.

— Ҳўп, ая, хўп,— Раҳим ака лиқ этиб ҳамширанинг олдидан ҳовлига ўтди.

Бир қаватли узун корлусга яқинлашди-да, деразалардан бирини чертди. Қандайдир бемор аёлнинг башараси дарпардани суриб мўралади, кейин «тушундим», дегандек бош силтади. Дарпарда ёпилди. Зум ўтмай яна дарпарда сурилиб, Муборак опа кўринди. У, «ҳозир чиқаман», дегандек ишора қилди. Раҳим ака орқасига, ҳамшира ўтирган хонага қайтди. Кўп ўтмай касаллар ҳалатида Муборак опа кириб келди.

— Ассалому алайкум, келинг, дадаси,— деди у эрига.

— Келдим, тузукмисан?— одат бўлиб кетган жумлани қайтарди Раҳим ака.

Улар уйнинг бурчагига бориб қарама-қарши ўтирдилар.

Бу нимқоронғи хонада Муборак опа янада озгинроқ ва ҳорғинроқ кўринарди. Унинг қонсиз юзига зийрак ва алланечук чўчиб, жавдираб турган катта, чиройли кўзларигина ҳаёт бағишлаб турарди.

— Тузук, анча рангинг кириб қолибди, ҳадемай бутунлай тузалиб кетасан,— ўз сўзларига ўзи ҳам унча ишонмай хотинининг кўнглини кўтаришга ҳаракат қилди Раҳим ака.

Муборак опа ҳам бу гапни жуда кўп маротаба эшитгани учунми ўз навбатида эрига далда берди.

— Ҳа, худо хоҳласа тузалиб қоларман,— деди у. Лекин серифода, бесаранжом, жонсарак кўзлари, «йўқ, менинг касалим тузалмайди» дари бедаво», дейётгандек мўлтилар эди. Шу заҳоти гўё сири ошкор бўлиб қолишдан қўрққандек кўзларини яширди.

Раҳим ака ўзининг катта, яғир халтасини титкилаб тагида озгина сариёғли шиша банка, иккита тухум, тўртта уй нони олиб хотинига берди.

— Нима қиласиз овора бўлиб, барака топкур. Бу ерда яхши овқат беради, деб минг марта айтдим-ку сизга. Болаларнинг ризкидан юлиб ҳеч нарса олиб келманг маң жувонмаргга.— Расмана куйиниб гапирди Муборак опа.

— Ғалатисан-а! Болаларим оч қолиб кетяпти, деб ўйлайсанми! Шукр қил, кунда қозон қайнаб турибди. Сенга доим айтаман-ку, уларни ўйлама деб! Жонингни хузурини қилиб, ҳеч нарсани ўйламасдан ётавер,— пўписа аралаш гапирди Раҳим ака.

— Вой, ўйламай бўларканми?— Муборак опани йўтал тутди.— Худо хайриңизни берсин, менга нарса олиб келманг. Айтяпман-ку, берадиган нарсасини ҳам ёлчитиб еёлмайман, қолиб кетади шундоқ.

— Шунақа қилмагин-да, яхши-яхши емасанг, тез тузалмайсан!— энди астойдил жаҳли чиқди Раҳим аканинг.

Бирпас жим қолишди.

— Маошингизни олдингизми?

— Йўқ, эртага берармиш,— деди Раҳим ака, кейин шошиб қўшиб қўйди,— эртагача етадиган пулим бор.

Сохта тетиклик чарчатдими, Раҳим ака ерга тикилиб қолди. Муборак опа жавдираб эрига тикилди. Раҳим аканинг салқинган юзи, кейинги кунларда гўё чуқурлашиб кетган ажинлари, сал букчайиб қолган қади-қомати — ҳамма-ҳаммаси бир-бир назаридан ўтди. «Ҳа, эркак боши билан уйни, болаларни эплаб ўтирибди. Бунга ҳам осон эмас»,— дилидан ўтказди Муборак опа. Қандай қилиб бўлмасин эрини юпатгиси, кўнглини кўтаргиси келди.

— Шукр қилиш керак, барака топкур. Турмуш анча яхши бўлиб қолди. Мана буёқда ҳар йили нарх-навони тушириб турибди. Уруш тугаганидан бери ишқилиб ҳар йили нарх тушиб турибди.

— Шукр қилмай, қўлимиздан бошқа иш келармиди,— энсаси қотиб хотинининг гапини маъқулади Раҳим ака. Бирпас хаёл сургач, шунчаки қўшиб қўйди:— Тўғри, уруш тугаганига ҳам мана, беш йилдан ортиб қолди. Нархни тушириб турибди, бу ҳам тўғри. Нонга ҳам қорнимиз тўядиган бўлиб қолди... Аммо олдин яхши яшаганларнинг ҳозир ҳам пичоғи мой устида, биздақа рабобийларнинг аҳволи эса ҳамон ўша-ўша — эски тос, эски ҳаммом.

— Мусулмончилик аста-секин, барака топкур, нарвонга ҳам бирдан чиқиб бўлмайди,— эрини ҳам тергаш, ҳам эркалаш оҳангида гапирди Муборак опа,— мени айтди дерсиз, беш-олти йилдан кейин бу қийинчиликларни кўрмагандек бўлиб кетамиз. Энг асосийси урушдан эсон-омон қайтиб келганиңизга шукр қилинг.

— Ҳалиям мен ноливотганим йўқ. Тузукроқ кун кўришининг йўлини кидириш керак дейман, холос. Нима, яхшироқ яшашни орзу қилиш ҳам гуноҳми?!

— Шундай дейсиз-у, аммо замон нозик, барака топкур, одам сал нарсага ёмонотлик бўлиб қолиши мумкин.

Раҳим аканинг ҳаёт ҳақида ўз фикри бор эди. Аммо фалсафа сўқиб хотинининг бошини айлантиришни истамасди. Умуман ҳеч кимга айтмасди юрагидаги гапларни. Бироқ ҳозир ўзини тутолмади.

— Битта нарсага ҳайронман,— хуноби ошиб гапирди. Раҳим ака,— ахир тўғриси айтса ҳам одам дарров ёмонотлик бўлиб қолиши керакми?

Муборак опа жуда сезгир ва худди оҳудек сал нарсадан хуркиб кетадиган аёл эди, овозини пасайтириб эрига танбех берди:

— Бўпти, қўйинг шу гапларни, оч қорним, тинч қулоғим... Майли, ичинингизга ҳам қаршилиқ қилмайман, фақат қалтис гапирманг!

Раҳим ака ғалча хотинига нажот истаб қаради, фикрини қандай қилиб тушунтиришни билмай қийналди.

— Ҳамма бало шунда — хуркиб яшашимизда. Тўғри гапни айтолмаганингдан кейин қандай қилиб ёмонни яхши қила оласан?— оғзидан чиқиб кетган бу сўзларга Раҳим аканинг ўзи ҳам ҳайрон қолди.

Муборак опа бирдан ғалати бўлиб эрига тикилди. Кейинги лаҳзада ўзини қўлга олди. Энди бу мавзуда ҳеч нарса эшитгиси ҳам, ҳеч нарса тушунгиси ҳам келмасди.

— Керак эмас, барака топкур, сиз гапирманг. Гапирса бошқалар гапираверсин, аммо сиз гапирманг, эҳтиёт яхши! Оғзи бўшлиқ қилиб арзимаган нарсага қамалиб кетганларни кўрмадингизми?

— Мен сенга гапираман деяпманми?— Раҳим ака бемор хотинининг кўнглига ғулгула солиб қўйишни истамасди, ўзининг дарди ҳам етар, яна эридан ҳам хавотирда юрсинми, шўрлик. Шу боис майнавозчилик қилиб, жўртгага кўзларини олайтирди, овозини баландатди.— Мани шунчалик аҳмоқ, деб ўйлайсанми?! Кимга керак бўлса гапираверсин, менга зарур келиптими?

Муборак опа ҳам сал очилиб халатининг ёқасини кўтарди-да, ирим қилиб кўксига «туф-туф» деб қўйди.

— Шунақа демайсизми, барака топкур, эсим чиқиб кетибди-я, важоҳатингизни кўриб!

Хотинининг кўзларида қулги учқунини кўрган Раҳим ака ҳазилни илиб кетди.

— Э, агар истасам ҳаммаёқни остин-устун қилиб ташлайман. Нима, мени йўқотадиган мансаб курсим борми, кўрқаман? Тағин ҳам қўй, Раҳим, ўзингни бос, дейман-да!

Муборак опани яна йўтал тутди. Бу гал у узоқ йўталди.

— Ёш боладан баттарсан,— хотинини койиди Раҳим ака,— шу пайтгача томоғингни ўраб юришни билмайсан. Ёқавайрон бўлиб юрганингдан кейин албатта шамоллайсан, албатта йўталаган-да. Ахир намозшом бўлди, кечки салқин тушиб қолди.

Муборак опа эрининг анойилигидан мийиғида жилмайди. Аммо жуда аянчли чиқди жилмайиши. Кошки энди йўталиши ёқавайрон бўлиб юришидан бўлса. Муборак опа ичидан қайнаб чиққан уусасини ютиб юборди.

— Ҳозир, дадаси, ҳозир,— у халатининг ёқаси билан бўйинини ўради,— сизнинг келганингизни кўриб чошиб чиқаверибман.

— Қаёққа шошилсан, нима, мен кетиб қолармидам?!

— Вой, болаларингизни олдиға тезроқ боринг. Ахир қозон-товок ҳам ўзингизга қолган-қу.

— Нега энди?! Ҳаммасини қизинг қиялпти, мени ўчоқ бошига йўлатмайди ҳам. Бирам қўли ширинки, сен унинг олдида ип эшолмайсан,— сал ошириб мақтанди Раҳим ака,— ҳа, сенинг йўқлигингни... касалхонада эканлигингни билдирмаяпти.

— Ҳа, Малоҳатингиз пишиқ-пухта чиқди. Илоҳим умри узоқ бўлсин, сизларни элаб юрсин.

Гап яна бўлиниб қолди.

— Докторлар нима деяпти? Қачон жавоб беришаркан?— сўради Раҳим ака сал овози қалтираб.

— Бу касал ўлгур дарров тузалмас экан, йиллаб даволашаркан,— тушкун овозда гапирди Муборак опа.

Буни биларди Раҳим ака, докторлар айтишганди, аммо сир бермади.

— Майли, шошилма, обдан тузалиб кетмагунингча сабр қил. Худо хохлаसा кўрмагандек бўлиб кетасан.

— Сабр қилмай иложим қанча,— хокисор жилмайди Муборак опа, кейин чуқур хўрсинди,— майли эди қанча олиб ўтиришса ҳам... ишқилиб тузатишса бўлдийди...

Муборак опани яна йўтал тутди.

— Касални ботмонлаб бериб, мисқолаб олар экан...— йўтал Муборак опадан кўра ҳам Раҳим акани кўпроқ эзвораётгандек эди.

Яқин одамнинг азоб чекаётганини кўриб ёрдам беролмасликдан, қўлингдан ҳеч нарса келмасликдан ёмони йўқ экан.

— Кўнглим ҳар хил нарсаларни қўмсайди. Тоғу тошларга чиқиб ўйнаб келгим келади. Ўзимизнинг далага бориб, яланг оёқ бўлволиб боғ кўчаларда турпоқ чангитиб юрсам, адирнинг этагидаги ариқдан ҳовучлаб-ҳовучлаб сув ичсам, дейман.

— Тузалиб чиқкин. албатта оборама қишлоғингга. Болаларни ҳам олиб кетамиз. Мундоқроқ битта қўй олиб сўямиз, бир ҳафта яйраб келамиз.

Муборак опа бу орзу сира амалга ошмаслигини сезганди, бирдан ўзгариб кетди, синиқ овозда гапирди:

— Майли, бора қолинг энди, барака топкур, болалар хавотир олмасин,— Муборак опанинг сағалга тинкаси қурирди.

— Нима... чарчадингми?

Муборак она йўқ дегандек бош чайқади. Раҳим ака тўсатдан портлаб кетди.

— Ҳаммасига мен айбдор, урушга кетмаганимда, учта норасида боланг билан ёлғиз қолиб қийналмаганимда шу касалга чалинмаган бўлардинг?!— дўқ ва жаҳл билан гапирди Раҳим ака,— Саводи, хунари йўқ аёлга осонми рўзғор тебратини.

— Вой, нега энди сиз айбдор бўлар экансиз?!— чўчиб тушди Муборак опа.— Касални бировга тўнкаш гуноҳ! Яхшиям сиз бор экансиз, бўлмаса аллақачон...

— Аммо кенжанг жуда ширин бўлган,— дарров гапни бошқа ёққа бурди Раҳим ака,— оловни ўзи!

— Ишқилиб ичикмаяптими?

— Қаёқда! Сен эсига ҳам келмайсан. Унга тўполон қилиш бўлса,— Раҳим ака ёлғони билиниб қолмасин учун баттар кўпирди,— анави куни тош отиб пешонамни ғурра қилишига оз қолди.

— Вой, нега сизга тош отади?!

Кичкина ёлғонни яшириш учун одатда каттарок ёлғон тўқишга тўғри келади. Раҳим ака ҳам аравани қуруқ олиб қочди.

— Э, сўзини бермайдиган бўлиб қолган. Тек ўтир десам... йўқ, аслида менга отмади. Дарахтда чумчук ўтирган экан, ўшанга отган тоши сал қолди менга тегишига. Айтяпман-ку, жуда шўх бўлган деб.

Гап ҳақиқатда сал суюқлашиб кетган эди, буни Раҳим аканинг ўзи ҳам сизди.

— Майли, бора қолай энди,— у ўрнидан турди.

Муборак опа эрини касалхона дарвозасигача кузатиб чикди. Хайрлашишдан олдин сал хавотирли овозда сўради:

— Ҳой, барака топкур, маошингизни беришмаган бўлса, сариёғни қайси пулга олдингиз?

— Нима, мен битта маошга қараб қолган одамманми?— керилди Раҳим ака.— Худога шукр, қўлимда гулдек хунарим бор, устаман. Отдих куни бозорга тушдим. Биттаси уйига олиб кетди. Бир кунд бутун бошлик ошхонасини ғиштани териб кўтариб бердим. Ишонасанми, бир қўнда йигирма сўмни чўнтагимга солиб келдим. Нима, сен болаларимнинг ризқидан юлиб олиб келяпти деб ўйлаганмидинг. Э, хом сут эмган одам!

Муборак опа ички бир туйғу билан бу гапларнинг ростлигини сизди. Фахр билан эрига қараб қўйди.

— Ишқилиб қўлингиз дард кўрмасин.

— Бўпти, хайр!— Раҳим ака вазмин қадам ташлаб йўлга тушди.

Муборак опа худди елкасидан оғир юк босиб тургандек бир-бир қадам босиб кетаётган эрининг орқасидан қараб қолди. Бирдан эрини чақирди.

— Ҳай, барака топкур, қўйлагингизнинг елкаси анча сузилиб қолибди, янаги гал келганда иш билан бир парча сурп ола келсангиз тагидан тоқи қўйиб бераман.

Раҳим ака орқасига ўтирилди-да, хотинининг ҳалиям кетмаганини кўриб ўқрайиб ўдағайлади.

— Хе, нодон, қулоғингга танбур чертяпманми боятдан бери, уйда ҳамма ишни қизинг эплапти деб! Сен ҳеч нарсани ташвишини қилмасдан ёт дедим-ку!— замирида эркалаш ётадиган дўқ билан гапирди Раҳим ака.— Кўчада бир ўзинг қаққайиб турмасдан борсанг-чи жойингга!

Эр амри вожиб. Муборак опа пилдиллаволиб касалхона ҳовли-сига кириб кетди.

ХИЛВАТ КЎЧАДА

Эртасига Сайфи сахар турди. Адасининг ишга кетишини кутди. Раҳим ака одати бўйича ўғлига қилиши даркор бўлган ишларни тайинлади: сув ташиб хумни тўлдириш, магазиндан нон опкелиб қўйиш.

— Хўп, хўп,— деди паришонхотирлик билан Сайфи, дадаси кетгач югуриб хужрага кирди, бирпас ивирсиб нималарнидир қидирди. Ниҳоят битта тахта қутича топди-да, қўлтиқлаб йўлга тушди.

Кўкча трамвай бекатида уни Тўлаган кутиб турган эди. Ўртоғини кўра солиб саволга тутди:

— Гапир, нима ўйлаб топдинг?

— Ҳовлиқма. Сабр қилсанг гўрадан ҳолва битур, дейдилар,— сиполик қилди Сайфи.

— Бўпти, олифтагарчилик қилмасдан айт, қутини нега кўтариб келдинг?

Сайфи режасини ошкор қилишга шовилмас эди.

— Буёққа юр. Айтяпман-ку, бирпас сабр қилсанг, ҳаммасини билволасан. Юр.

Сайфи йўл бошлади. Тўлаган унинг кетидан эргақди. Иккала ўртоқ бир оз юриб камқатнов, икки четига дарахтлар эжилган сўлим боғ кўчага бурилдилар. Қуёш тоби ҳали авжга минмаган. Қайсидир ҳовлида бедананинг сайраши эшитилади.

Ниҳоят, Сайфи битта дарахтнинг тагида тўхтади, агрофни синчиклаб кўздан кечирди, танлаган жойидан кўнгли тўлди шекилли, қутини ерга қўйди.

— Энди айтарсан, нимага қути кўтариб келганингни?— сабр косаси тўлиб сўради Тўлаган.

Сайфи индамасдан шимининг иккала чўнтагидан иккита чўтка чиқарди, кейин пойафзал мойи олиб қутининг устига қўйди.

— Э, нахотки...— Тўлаган миясига келган фикрни ҳатто овоз чиқариб айтишга ҳам ботинолмади.

— Йигитча, туфлигингиз энди оёғингизни қисмаётган бўлса керак, чунки бугун эскисини кийиб келибсиз. Келинг, мойлаб қўяй, яна яп-янгидек бўлади-қолади,— ботинка мойловчиларнинг ҳаракатларига тақлид қилиб чўтқаларни бир-бирига уриб гапирди Сайфи.

Тўлаган анқайиб қолди. Лекин ўртоғининг жўшиб турган ғайрати ҳавасини келтирди.

— Қаёқдаги нарсаларни ўйлаб топасан-а!

— Қани, ишни бошладик бўлмаса,— Сайфи қўлидаги иккала чўтқани ноғорага ўхшатиб қутига ура кетди,— кеп қолинг, туфли мойлаймиз.

— Қўйсанг-чи, одам уялади,— деди Тўлаган.

— Ишдан ҳам одам уяладими?! Капиталистик давлатларда жуда кўп болалар ботинка мойлаб пул топишади.

— Энди у капиталистик давлатларда-да!

— Нима қилипти, баъзи нарсаларни капиталистлардан ҳам ўрганиш мумкин. Тадбиркор бўлади улар.

— Э... бирорга таниш кўриб қолиб уйдагиларга етказса, мени тирик қўйишмайди,— Тўлаган ҳатто қутига яқинлашишдан кўр-карди.

Сайфи ўртоғининг жудаям ювош ва ҳалол бола эканлигини биларди. Шунинг учун яхши кўрарди уни.

— Хавотир олма, бекорга сени шунақа олис жойга судраб келдимми?! Бу ерда бизни ҳеч қандай таниш-паниш учратмайди:

Худди шу пайт томдан тараша тушгандек орқаларидан Гулмиранинг овози эшитилди.

— Салом, болалар.

Сайфи билан Тўлаган қотиб қолишди. Биринчи бўлиб Сайфи ўзига келди, иккала чўткани чўнтагига секин яширди-да, орқасига ўгирилди.

— Яхшимисан,— деди тили зўрға калимага келиб.

Тўлаган ҳатто саломлаша олмади ҳам, оғзи ланг очилганича тураверди. Гулмиранинг бир қўли орқасида, киноаппаратини яшириб олган, ёнида индамас дугонаси жилмайиб воқеани кузатарди.

— Нима қилиб юрибсизлар буёқларда?

— Бизми, биз... ҳалиги...— Сайфи аста-секин ўзини ўнглаб ола бошлади.— Биз аммамизникига келувдик.

— Аммамларникига дейсанми?

— Ҳа. Аммамники мана шу ҳовли.— Сайфи орқасидаги ҳовлига ишора қилди,— ҳалиги... шу десанг, ўзлари бевалар, ёлғизлар. Биз, мана Тўлаган билан аммамга ёрдам бергани келдик. Ўтинларини ёриб берамиз, сувларини ташиймиз, ҳовлиларини супура-миз... Шунақами, Тўлаган?

Тўлаган Сайфининг топқирлигига қойил қолди, лекин ўртоғининг гапини тасдиқламади, ерга қараганича тураверди. Унинг ёлғон гапга тоби йўқ эди, айниқса Гулмирани алдашни сира-сира истамасди.

— Вой азаматлар-ей, бир кунда шунақа одамшаванда, одобли бўлиб кетибсизларки, ҳатто одамнинг сизларга ҳаваси келяпти,— кейин Гулмира атайдан бепарвороқ оҳангда қўшиб қўйди.— Тўлаган, мен эрталаб сени сўраб уйингга кирган эдим. Бувинглар, ҳозиргина ашула тўғарагига кетди деб айтдилар.

Тўлаган лабларини қимирлатиб бир нарса демокчи бўлди, лекин гапиролмади. Сайфи унга ёрдамга келди.

— Тўғаракка ҳам боради. Олдин менга озгина ёрдамлашворсин. Аммамнинг катта тўнкалари бор, ўшани арралашиб юборади...— Ашула зарурми ёки одамга меҳрибонлик қилиш зарурми?

Гулмира қув кўзларини қисиб «оббо устомон-ей», дегандек Сайфига тикилди. Кейин кўзларида билинар-билимас кулги учқунлари чакнаб, лабига истеҳзоли табассум балқиди.

— Албатта меҳрибончилик зарур.

— Ана энди ўзингга келдинг. Ашула қочмас, олдин бировнинг ҳожатини чиқариш керак.

— Вой, мана бу нимади?— Гулмира қутини кўрсатди.

Сайфи ўзини кўрмаётганликка олиб атрофга аланглади.

— Қайси?

— Мана бу?— кўлини бигиз қилиб қутига санчди Гулмира. Сайфи гўё энди, биринчи марта кўраётгандек хайрон бўлиб қутига қаради.

— Буми?

— Ҳа, шу!

— Қўти шекилли.

— Қанақа қути?

— Қанақа бўларди,— хотиржам жавоб берди Сайфи,— тўрт бурчакли қути. Эсингдан чиқдими, тўрт бурчак ҳақида геометриядан ўтганмиз-ку.

— Бу ерда нима қилиб турибди, тўрт бурчакли қути,— «тўрт бурчаклик»ка урғу бериб гапирди Гулмира.

— Нима қилиб турибди дейсанми? Ўтиргани олиб чиқдик. Топ-тоза шим билан тупроққа ўтирмайди-ку, одам,— беўхшов кулди Сайфи.

— Демак, сизлар бу ерга кўмаклашиш учун эмас, дам олгани келган экансизлар-да?

— Демак, бизлар бу ерга дам олгани келганмиз,— тилбурролик қилди Сайфи,— кўлингдан нима келарди?!

— Энди гоҳ-гоҳда, чарчаганимизда чиқиб ўтирамиз-да,— ниҳоят гапга аралашди Тўлаган ҳам.

Гулмира яна кўзларини муғамбирона қисиб сўради:

— Тўхта, аммам қайси ҳовлида туради дединг?

— Аммамми? Мана бу ҳовлида!— яна бояги ҳовлини кўрсатди Сайфи.

Гулмира шарақлаб қулиб юборди. Сайфининг жаҳли чиқиб кетди.

— Нимага куласан?

— Бундан чиқдики, иккаламиз қариндош эканмиз-да. Менинг ҳам аммам худди шу ҳовлида туради.— Гулмира кулганича орқасига бурилиб йўлга тушди. Индамас дугонаси соядек кетидан эргашди.

Сайфи билан Тўлаган бирпас уларнинг орқасидан қараб туришди.

— Э, тавба, қаёқдан топиб келди бу бизни-а?— деди Тўлаган.

— Искович итдан баттар-ку бу қиз, хид билишда олдига тушадиган одам йўқ!

Сайфи одати бўйича кескин ҳаракат билан чўнтагидан чўткани олиб қутининг устига урди.

— Қариндош эмиш! Э, сендақа қариндош орттиргандан кўра бу дунёдан танҳо ўтиб кетган яхши! Кел, энди бир камимиз шу киздан қўрқиб ўтиришми?! Дангал ишлайверамиз. Қани, кепқолинг туфли мойлатаман деганлар!

Сайфининг шижоатини кўриб Тўлаган сал саросимага тушиб қолди.

— Тўхта... ўзинг умрингда ҳеч ботинка мойлаганмисан?— деб эҳтиёткорлик билан сўради у.

— Бэ... ботинка мойлаш ҳам иш бўлганими? Ҳавотирланма, бирпасда ўрганиб оламиз.

Шу пайт кўчанинг бошида битта қотма ўспирин пайдо бўлди. Эғнида олачипор катак қўйлак, оёғида пошнаси йўғон жигарранг туфли, оқ шимининг почаси кенглигидан кўча супуриб келарди. Сайфи билан Тўлаган ўспириннинг кийим-бошига ва ўзини бозорга солишига маҳлиё бўлиб, томоша қилиб турардилар. Ўспирин олифта юриш қилиб болаларга яқинлашди, кейин тўхтади. Ҳар икки томон бир оз таажжуб билан бир-бирини кўздан кечирарди.

— Ҳа, зумрашалар, бу ерда нима қилиб ўтирибсанлар? — тақаббурлик билан сўради ўспирин.

Сайфи ўз ҳунарининг устасига ўхшаб бидирлади.

— Биз туфли мойлаймиз, акажон. Қани, келинг, бирпасда туфлигингизни шундай ярақлатворамизки, қарасангиз кўзингиз камашиб кетади.

Ўспирин тилла тишини кўрсатиб тиржайди.

— Антиқа-ку! Қани кўрайлик-чи, — у оёғини қутига қўйди.

Сайфи «гуп» этиб ўзини унинг оёғи тагига ташлади. Тизза тушиб олиб чўтка билан олдин туфлининг чангини тозалай бошлади, кейин Тўлаганга қаради:

— Нега қаққайиб турибсан? Мой қутини оч!

Тўлаган қутини олиб очди. Сайфининг ёнига чўкка тушиб секин шивирлади:

— Сайфи, буни қандай қилиб суртасан, қоғиб ёғибди-ю?

— Антиқа-ку, — деб қайтарди Тўлаган гапини эшитиб қолган ўспирин.

— Туфлига суриб яхшилаб ишқаласанг, ўзи эриб кетаверади. Эрталабки салқинда қоғиб қолган-да.

Тўлаган мой олиб туфлига сурди:

— Кўр, тўкилиб кетяпти, — деди йиғламоқдан бери бўлиб.

— Антиқа-ку, — яна тиржайди ўспирин.

Сайфи ёнидан гугурт чиқариб ёқди, қутичанинг тагига тутди. Мойнинг четлари эрий бошлади.

— Эрияпти, олиб туфлига суртавер.

— Нима билан суртаман? — сўради Тўлаган.

— Қанақасан ўзинг, панжанг билан суртавер. Намунча бўшашасан! — Сайфи жўрттага овозини баландлатиб давом этди. — Худди биринчи марта мойлаётган одамга ўхшайсан-а! Сиз ҳайрон бўлманг, акажон, бу ўзи шунақарок, нўноқроқ. Ҳунарга энди ўрганипти, шогирдим.

— Э шогирдингдан ўргилай. Шогирд деганни уйда ўргатиб келади-да, — керилди ўспирин.

— Қойил қилиб берсак бўлдимми?

Тўлаган панжаси билан мой олиб туфлига сурди. Сайфи чўққайиб ўтириб олиб бор кучи билан туфлини мойлашга тушиб кетди. Оёғининг тагида имирсиб, унинг юмушини қилаётган болаларни кўриб ўспириннинг катталиги тутиб кетди, кибр-ҳаво билан пинғиллади:

— Ҳой, ишқилиб носкийимга ҳазир бўлларинг, тагин мой текказиб юбориб, расво қилмаларинг!

Сайфи илжайиб ўспириннинг ҳуснбузар тошиб кетган мағрур башарасига қаради.

— Қўрқманг, мабодо озгина тегиб кетса ҳам билинмайди, чунки носкийнингизнинг шундоқ ҳам яғири чиқиб кетган экан.

Ўспириннинг юзидаги ғурур бирпасда йўқолиб газаб қоплади.

— Маҳмаданагарчилик қилма, олқинди! Билиб қўй, ифлос қилсанг, мендан соғ қолмайсан.

— Хўп, ака, хўп, гард юқтирмаймиз.

Сайфи қунт билан туфлини мойларди, чўтка билан тинимсиз ишқаларди. Шу пайт қаёқдандир туфлига бир тутам хира нур тушди. Сайфи ажабланиб бошини кўтарди, алаанглади. Қаршисидаги деворда иккита калла кўринди — булар Гулмира билан индамас дугонаси эди. Икковининг ҳам қўлида алюмин лаган. Сайфининг қараганини кўриб қолиб, гўё болалар уларни мутлақо қизиқтирмаётгандек, дарров лаганини чилдирма қилиб чала бошлашди. Сайфи қизларни масхара қилиб башағасини буриштириб қўйди, кўрса кўрар, садақа сўраб тиламчилик қилаётгани йўқ-ку, меҳнат қилиб пул топяпти. Чинакам одам эса ҳеч қандай меҳнатдан хазар қилиши керак эмас!

Шундай фикр миясидан кечган Сайфи яна ишга берилиб кетди. Қизлар лаганларни болаларга тўғрилашиб ёруғ туширишди. Кейин Гулмира секин киноаппаративи олиб, бўлаётган воқеани суратга ола бошлади.

Сайфи қанча ҳаракат қилмасин, чўткани ишқалаётганида билмасдан носкига теккизиб юборди. Секин тирсағи билан Тўлагани туртиб носкига ишора қилди. Тўлаган кўриб қўрқиб кетди. Ўспириннинг почасидан тортиб носкийсини бекитмоқчи бўлди.

— Ҳой, нима қўляпсанлар, нега шимимдан торгасанлар? Антика-ку! — деди ўспирин.

— Тортаётганим йўқ, тўғрилаб қўяяпман, — деб ялтоқланди Тўлаган.

Сайфи энгашиб турган гавдаси билан туфлини бекитди. Ўспирин бир нарсани пайқагандек хавотирланди.

— Қани бундай турларинг, бир кўрай-чи!

Ўспирин болаларни итариб юборди, шимини кўтариб оёғига қаради. Носкисини кўриб жони чиқиб кетди:

— Нима қилиб қўйдиларинг, зумрашалар! Энди мендан соғ қолмайсанлар!

Сайфи билан Тўлаган сапчиб туриб ўзларини четга олдилар. Сайфи, унга ўқрайиб тикилди.

— Секинроқ дўк ур! Нима, ўзингни маҳаллангда чиранвосанми? Зўр бўлсанг юр, Эскижўвага бориб ташлашамиз!

— Нима-нима, мен сенга чираниш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман! — тутақиб кетган ўспирин Сайфига ташланди.

Сайфи тирақайлаб қочди. Ўспирин унинг кетидан қувди. Сайфи ўн беш қадамча югуриб борди, кейин бирдан чап бериб эгчил бурилди-ю, орқасига қараб қочди. Четда ёлғиз турган Тўлаганининг олдидан «виз» этиб учиб ўтди. Тўлаган пойлаб туриб Сайфини қувиб келаётган ўспириннинг оёғи тагига қутини итариб юборди. Ўспирин қутига қоқилиб умбалоқ ошиб тушди. У ерда ётганича ожизона инграб Тўлаганга қаради. Тўлаган ҳам бўш келмади.

— Яхшиликча туфлигингни мойлаб қўйганимизнинг ҳақини тўла, бўлмаса дабдалангни чиқариб ташлаймиз.

— Ҳақи керак бўлса ҳозир ўн хисса қилиб оласан,— ўспириин аламдан башарасини буриштириб ўрнидан турди.

Тўлаган ҳам шаталоқ отиб қочиб қолди. Ўспириин лўкиллаб унинг кетидан югурди.

Ҳамма воқеани суратга олиб турган Гулмира ашпаратни бир зумга қўйиб, «тузук-ку бизнинг болалар», дегандек индамас дугонасига қараб қўйди.

Орадан анча вақт ўтди. Гулмира болаларга нима бўлди деб хавотирлана бошлаган эди, кўчанинг бошида қайтиб келаётган синфдошларига кўзи тушиб ўзини панага олди. Сайфи билан Тўлаган ҳалиям нафасларини ростлаб ололмай оғир хансирардилар.

— Шундан шу ёққа битта қути деб қайтиб келиб ўтириб-миз-а!— деб норозилик билдирди Тўлаган.

Сайфи ерда ётган қутини олиб қўлтиғига урди.

— Керак бўлиб қолади ҳали,— деди,— нима, биз ҳамма нарсани кўчага сочиб кетаверадиган бойваччамизми?!

Гулмира девор ортидан туриб кичкирди.

— Ўв Сайфи, сенга нима бўлди, оёғингни зўрга судраб босаясан. Ё ит қувдими?

Сайфи қаёқдан товуш келганини билмай довдираб атрофга аланглади. Кейин девордан мўралаб турган Гулмирани кўрди.

— Нима?— жеркиб сўради у.

— Аммамиз сени йўқлаётган эдилар, ҳовлини супуриб берармишсан,— жилмайди Гулмира.

Сайфи қўлларини мушт қилиб Гулмирага яқинлашди, аламзада оҳангда ўдағайлади.

— Менга қара, эй шаллақи, жуда жонга тегдинг! Агар яна... Агар яна жиғимга тегадиган бўлсанг, ўзингдан кўр. Қиз бола деб аяб ўтирмайман.

Гулмира ваҳима билан унинг сўзини бўлди.

— Ана келяпти! Қоч!!

Сайфи билан Тўлаган орқа-ўнглирига қарамай кучларининг борича югуриб кетдилар. Гулмира билан индамас дугонаси уларнинг орқасидан ҳаҳо-ҳаҳо кулиб қолдилар.

ЯРИМ БАНКА САРИЁҒ

Дим бўлгани учун одамни лоҳас қиладиган ҳаво эди. Югуриш уёқда турсин шу иссиқда ярим соат юрса ҳар қандай паҳлавоннинг ҳам суроби тўғри бўлиб қоларди. Ўспириин эса бугун Сайфи билан Тўлаганни ёмон лўкилатди.

Қун пешиндан оғанда улар ҳориб-толиб Тўлаганларникига қайтиб келишди. Холпошша хола очик чехра билан уларни кутиб олди. Айвондаги хонтахта ёнига қалин кўрпача тўшаб, болаларни ўтиришга таклиф этди, биқинларига болиш қўйиб берди. Хушомаднинг сабаби ашулачи бўлишга жазм қилган набирасининг кўнглини

олиш эди. Набирам томоғини кириб ашула айтишни машқ қилиб келяпти деб ўйларди анойи кампир шўрлик.

Холпошша хола икки пиёла қатик олиб чиқиб болаларнинг олдига қўйди.

— Олинглар, шуни ичиб олинглар, чанқоқни босади, иссик кунда қатикнинг олдига тушадиган нарса йўқ. Қорниларинг ҳам очгандир. Мен картошка билан тухум қовуриб бераман. Сизлар қатикни эрмак қилиб турунглар, овқатим бирпасда бўлади.

— Э, қатингизни нима қиламиз,— ижирганиб гапирди Тўлаган,— ундан кўра қишда еймиз деб қулупнайдан солган қиёмингиздан озгина олиб чиқинг.

— Вой, хўп, қўзичоғим, сизлар қиём сўрайсизлару мен йўқ дейманми, қиём экану сиздан жонимни ҳам қизғонмайман. Фақат,— кампирнинг овозида ташвиш ва хавотир оҳанглари пайдо бўлди,— фақат овозларингга таъсир қилмасмикин деб чўчияпман, ширинлик ешпа бўғиб қўйса нима қиласизлар?

— Э, бизнинг овоздан хавотир олманг, холажон,— деб чапани-часига керилди Сайфи,— нима есак ҳам жаранглаб чиқаверади.

— Ундай бўлса майли, қўзичоқларим. Хонандалар жуда ўзларини эҳтиёт қилиб юришларини эшитганман-да, шунинг учун...

— Э, улар нозик ойим, биз чиникқанмиз,— гапга яқун ясади Тўлаган.

Холпошша хола уйга кириб кетди. Кўп ўтмай битта ликобда қулупнай қиём, бошқа ликобда сариёғ олиб чиқиб болаларнинг олдига, хонтахтага қўйди.

— Қовурдоқ тайёр бўлгунча он билан шуни еб турунглар.— деб ўчоқ бошига йўналди, бориб овқатга уйнай бошлади.

Сайфи ликобчадаги сариёғни кўриб бирдан ўзгариб қолди. У намгин кўзларини сариёғга тикиб хаёлга ботган эди. Олдинига Тўлаган ўртоғига эътибор бермади. Бувиси олиб чиққан қиёмдан бир шимирди-да, Сайфига узатди.

— Ушла!

Аммо қўли муаллақ қолди. Сайфи ҳамон сариёғга тикилиб ўтирарди.

— Ўв, нега меровга ўхшаб бир нуқтага тикилиб олдинг, ушла қиёмни,— деди Тўлаган.

Сайфининг қиёмга ўчлигини биларди Тўлаган, аммо бу гал у одатдагидек ўзини қиёмга ташламади, ликобни олиб номига бир шимирди, яна сариёғга мўлтиллаб тикилди.

Тўлаган сариёғ турган ликобчани ўртоғининг олдига суриб қўйди.

— Олавер, егинг келса.

Сайфи емайман дегандек бош чайқади, Тўлаган ажабланиб ишшайди.

— Тикилишинг жуда бошқача-ю, кўзинг билан тешиб юборай деяпсан, ол деса, бош чайқайсан?!

Сайфи сариёғдан кўзини узиб ўртоғига қаради.

— Менга бер шу сариёғингни.

— Олавер. Хоҳласанг ҳаммасини е!

— Опкетгани бер..

— Опкетгани?— хайрон бўлди Тўлаган,— майли, опкета қол, бизда кўп.

Сайфи иккиланиб Холпошша хола томонга қараб қўйди.

— Қўркма, бувим индамайдилар. Айтяпман-ку, бизда сариёғ ачиб ётибди,— ўртоғига далда берди Тўлаган.

— Шиша банканг борми?— Сайфи ҳовлиқиб қолди.

— Бўлса керак, хозир қарайман,— Тўлаган уйга кириб шиша банка олиб чиқди.

Сайфи шошиб сариёғни шиша банкага бўшатди. Кейин уни икки кўллаб маҳкам бағрига босганича ўрнидан турди.

— Хўп, энди мен кетдим, хайр,— у эшик томон жадал юриб кетди.

— Шошма, борарсан, нима бўлди ўзи?— Тўлаган ҳеч нарсага тушунмай унинг орқасидан қараб қолди.

Сайфининг кетаётганини кўриб Холпошша хола ўчоқ бошидан туриб вайсади:

— Хой, Сайфи, ўтирмайсанми? Ахир, атайлабдан овқат қиляпман, еб кетгин.

Лекин Сайфи аллақачон кўздан ғойиб бўлган эди.

У Тўлаганларникидан чиқиб тўппа-тўғри онасининг олдига кетди. Касалхонанинг дарвозаси очик бўлса ҳам, Сайфи кирмади. У девор ёқалаб касалхонани айланиб ўтди, орқасида пастаккина пахса девор бўлгучи эди, ўшандан опиб тушди-да, кимсасиз, хароб ва ҳазин боғда пайдо бўлди. Ахён-ахёнда скамейкалар қўйилган, уларнинг атрофида паширос қолдиқлари. Афтидан, бу хилватгоҳ беморлар йиғилиб пинҳона чекадиган жой эди.

Сайфи касаллар ётадиган бинога яқинлашган сари паширос қолдиқлари камайиб борарди. Бинонинг атрофи эса чинвидек топ-тоза. Сайфи эҳтиёткорлик билан бориб таниш деразани аста тақиллатди. Битта аёл мўралади. Кейин аёл хонанинг нариги четида ётган Муборак опанинг тепасига борди:

— Муборакхон, катта ўғлингиз келди...

Муборак опанинг чехраси ёришиб кетди, у ўрнидан туришга талпинди. Аёл уни елкасидан аста босиб ётқизмоқчи бўлди.

— Уринманг, айланай, докторларнинг айтганини қилмасангиз бўлмайди, қимирламай ёт дедими, ётиш керак, айланай. Ўғлингиз шу ерга кира қолар.

Муборак опа чўчиб бош чайқади.

— Йўк, оповси, менинг чиққаним маъқул,— у қийналиб ўрнидан турди.— Тавба, одамзод ҳам қизиқ-да, худди келишини сезгандек жудаям кўргим келиб, юрагим жизиллаб турган эди.

Аёл Муборак опани кўлтиклаб эшиккача борди.

— Бўлди, раҳмат, оповси, буёғига ўзим секин борарман, ха, сиз қолаверинг,— биров етаклаб чиқаётганини ўғли кўришини истамади у.

Муборак опа олдин эри билан учрашган кичкинагина хонага охишта юриб кириб келди. Иккала қўли билан шиша банкани чаңгаллаб ўтирган Сайфи ирғиб туриб онасига ташланди.

— Ассаламу алайкум, оини тузук бўлиб қолдингизми?

— Ваалайкум ассалом, болам,— Муборак опа ўғлининг елкасига қўлини қўйди:— Чик, ўғлим, чик бу ердан, очиқ хавога чик.

Она-бола остона ҳатлаб ҳовлига чиқишлари билан Сайфи шиша банкани онасига тутқизди. Муборак опа жавдираб, саросимада ўғлига қаради:

— Қаердан олдинг, Сайфижон?

— Қўрқманг, Тўлаган бериб юборди... Мендан салом деб қўйгин деди, уларда сариёғ ачиб ётибди.

— Раҳмат, барака топсин...— Муборак опанинг кўнгли жойинга тушди,— уйга обора қолмабсан-да, болам, укаларинг билан ердинглар. Меники бор, кечагина аданг олиб келган эдилар.

— Укаларим ҳам еб туришибди. Мени-ку, Тўлаганларники-да бурнимдан чиқди, бу ортгани. Еяверинг ўзингиз. Докторлар айтган-ку, ишқилиб сариёғни кўп-кўп еяверсангиз, тез тузалиб кетасиз.

— Еяман, болам, еяпман,— шунчаки ўғлини юпатиш учун гапирди Муборак опа, кейин ўйчан қўзларини ерга тикиб, ўғлидан кўра ҳам кўпроқ ўзига гапирди:— Тузалмайдиган бало бўлса-чи, бу куриб кетгур дард. Майли, болам, пешонада борини кўрамиз. Ишқилиб сенлар соғ-саломат улгайиб ўз йўлингларни топиб кетсаларинг бўлди. Тезроқ ўз эгарингни ўзларинг эплайдиган бўлволсаларинг эди...

Она-бола скамейкалардан бирига ўтиришди.

— Қалай, аданглар, укаларинг яхши ўтиришибдими? Малоҳат эплаб овқат қилиб бероляптими?

— Малоҳатингиз бало, ҳатто лағмон қилишларни ҳам ўрганиб олди.

— Эркинни хафа қилмаяпсизларми?— Муборак опа аллақандай ҳаяжон ва меҳр билан кенжасини тилга олди.

— Унингизни хафа қилиб бўлармиди, шунчаки кучли бўлиб кетганки! Анави кун қулочкашлаб курагимга бир туширди, ҳалиям кифтимни кимирлатолмаяпман,— жўрттага кулиб гапирди Сайфи. «Тавба, баъзи қилиқлари, гаплари худди адасининг ўзи»,— дилидан ўтказди Муборак опа.

Унга ўғлининг ҳазили ёқди, ўз навбатида тетик кўринишга ҳаракат қилди:

— Ҳадидан ошаётган бўлса, борганимда ўзим адовини бериб қўяман.

Шу ерга келганда бундан ошириб юборилса дадилликлари, хушчақчақликлари ясамага, сохтага ўхшаб қолишини сезгандек она-бола бирдан жимиб қолдилар.

Сайфи онасидан кўзини узмас эди. Муборак опа жуда ўзгариб кетган — яна озган, кўзлари киртайиб, шундоқ ҳам рангсиз юзи сомондек сарғайиб кетган эди. У тез-тез ва қиска-қиска йўталар, ҳолсиз қўллари билан пешонасида найдо бўлган терни артиб-артиб турарди. Йўқ, онасининг сочлари, қошлари олдин бунчалик тимқора эмас эди, саховат ёғилиб турган тиниқ ва беғубор кўзлари ҳам бу қадар маънос ва умидсиз эмас эди! Улар галати гилтиллаб

турарди. Муборак опанинг покиза қалби гўё бутун борлигида акс этиб, ажиб бир чирой кашф этган эди. Такдирга тан бериб сокин ўтирган, гўдақлардек бегуноҳ онаси, дархақиқат, Сайфига жуда чиройли бўлиб қўриниб кетди. Чиройли ва ҳимоясиз! Қизиғи шундаки, бу чирой Сайфининг дилида севинчдан кўра ҳам кўпроқ тушуниб бўлмайдиган, аллақандай хавотир ва аянчли ачиниш хисси уйғотди.

— Ойи, мен режиссёр бўлмоқчиман... Кўрасиз, жуда бой бўлиб кетамиз. Ўшанда сизга сариёғни челақлаб олиб келиб бераман.

Муборак опа қалқиб кетди. Анчагача гапиролмади. Одати бўйича калласини ўғлидан тескари буриб, фақат кўз кирини унга ташлади.

— Орзуга айб йўқ, болам. Илойим муроду мақсадингга етгин.

— Ойи, нега нуқул мен билан тескари қараб гаплашасиз?

Онаизор ўғли ўксимасин учун қўлини елкасига қўйиб меҳр билан кўзига боқди. Кейин дангал, биринчи марта тўғриси айтди.

— Бу куриб кетгур касал нафасдан ҳам ўтиб юкиши мумкин экан,— Муборак опа ҳолсиз йўталди.— Камроқ келгин шўт ўлгурга. Бола нарса...

— Э, менга ҳеч қандай касал юкмайди,— ойисига суркалди Сайфи.

Муборак опани яна йўтал тутди. Унинг тинқаси куриб, чарчгани яққол сезилиб турарди.

— Ойи, майли, энди кириб дам олинг, мен кетаман.— Онасини кўп уринтиргиси келмади.

— Кетасанми... майли, болам, бора қол.

Сайфи кетишга отланиб ўрнидан турмоқчи эди, Муборак опа уни билагидан маҳкам ушлаб тортди. Сайфи саросимада қайтиб ўтирди. Муборак опа ғалати назар билан ўғлига тикилди. Онаси ҳеч қачон Сайфига бунақа жавдираб қарамаган эди. Кейин Муборак опа синиқ овозда аранг шивирлади:

— Адангга айт, укаларингни олиб келсинлар. Ҳаммаси келишсин. Сен ҳам. Иложи бўлса эртадан қолмай олиб келсинлар. Хўпми, ўғлим?

— Айтаман, албатта келамиз,— атайдан қувноқ овозда гапирди Сайфи.— Хайр, ойижон.

— Хайр, болам! Хайр. Ишқилиб адангга тайинлаш эсингдан чикмасин! Эртадан қолмасдан келинглар!— зорланиб қайтарди Муборак опа.

Сайфининг эти жимирлашиб кетди. Ҳеч қачон онасининг овози бу қадар серхаяжон ва серташвиш бўлмаган эди. Аммо у бир зумда ўзини қўлга олди, йиғлоқилик қилса онасининг кўнгли баттар чўкади.

— Нега энди эсимдан чиқар экан,— Сайфи атай бурро гапирди, илдам қадам ташлаб дарвоза томон йўл олди.— албатта келамиз!

Онаизор то жигарбанди кўздан ғойиб бўлгунча орқасидан термулиб турди. Кейин лаблари ҳолсиз шивирлади:

— Илойим умринг узоқ бўлсин, укаларингга бош бўлиб юргин.

БУЛУТЛИ КУНЛАР

Тошкент вокзали. Юк кўтарган одамлар шошиб уёқдан-буёқка югуриб юришибди. Плацкартли вагоннинг эшиги тагида қўлида бир шода тешиккулча Сайфи турибди. Унинг оғзи қулоғида, атрофга аланглайди.

Раҳим ака йўловчиларнинг билетларини текшириб вагонга чиқарётган проводникка яқинлашди, қўл олиб сўрашди. Кейин ийманиб илтимос қилди:

— Биродар, ўғлимни биринчи марта ёлғиз ўзини узок йўлга юборишим, бола ёш, ўзингиз кўз-қулоқ бўлиб турасиз. Асакада тушириб юборсангиз бўлди.

— Хўп, ака, хўп,— деди мўйловдор проводник,— хавотир олманг.

Энди Раҳим ака Сайфига яқинлашиб такрор-такрор уқтирди:

— Тушундингми, холангга тайинла, «ойим оғирлашиб қолибдилар, тез етиб борармишсиз», дегин.

— Тушундим, намунача қайтараверасиз.— Сайфининг хаяжонини чиги сиғмасди. У адасидан тезроқ кутулиб поездга тушиш, маза қилиб «катайса» қилиб кетиш илинжида эди.

Ишқилиб, станцияда тушганиндан кейин уёғини топиб бора оласанми? Жуда кичкинаалигингда олиб борган эдим, йўл эсингда қолганми?— яна сўради Раҳим ака.

— Қўрқманг, топиб борсам бўлдимми? Адреси бор-ку. «Қизил Ўзбекистон» колхозини.

— Ана шунақасан-да!— ўғлини койиб берди Раҳим ака.— Ҳозир баъзи колхозлар бирлашиб кетяпти. Уларнинг колхозини ҳам бирлашиб, номи ўзгариб кетган бўлиши мумкин. Тўғрисиини айт, йўл эсингдами?

— Эсимда деяпман-ку!— Сайфи ортиқ чидолмади.— Ҳозир юриб кетади!

— Хўп бўлмаса, чиқа қол, ётиб кетадиган жойини эгаллаб олгин.

Сайфи ўзини вагонга отди-да, йўл-йўлакай кичқирди:

— Э, ким ётарди дейсиз, йўлни томоша қилиб кетаман,— у вагон ичига кириб кўздан ғойиб бўлди.

Зум ўтмай деразаларнинг бирида унинг тиржайиб турган башараси пайдо бўлди.

— Ўйинга берилиб кетма, боргини орқангга қайт, узоғи билан икки кун муҳлат!— сўнги насихатни берди Раҳим ака.

Сайфи шов-шувда ҳеч нарса эшитмади, тиржайиб тураверди.

— Эшитдингми?!— хуноб бўлиб қайтарди Раҳим ака.

Сайфи адасининг сўзини яна эшитмади, қўли билан «бўпти, кетаверинг» ишорасини қилди. Катталарга ҳам ҳайронсан, битта гапни ўн марта такрорламасалар кўнгиллари жойинга тушмайди.

Поезд чўзиб-чўзиб хунук чинқирди, пишиллаб аранг ўрнидан силжиди. Раҳим ака чўнтагини кавлаб носқовоғини олди, кафтига озгина тўкиб, оғзига отди. Узоқлашиб кетаётган поезднинг ортидан бирпас қараб турди-да, шошмасдан шаҳар томон юриб кетди.

Орадан икки кун ўтди. Шодлиги ичига сиғмай Сайфи уйига қайтарди. Ахир у қуруқ эмас, совға-салом билан қайтанти. Елкасида оғзигача тўлдирилган ҳуржун. Ҳуржуннинг тепасидан пўсти артилмаган жўхори сўталари кўриниб турибди. Сайфи тезроқ уйига етиб адасини, укаларини хурсанд қилишга ошиқади. Хуржуннинг оғирлигидан аранг кўтариб, бурни ерга тегай-тегай деб боради. Лекин у оғирликни гўё сезмаётгандек, уйига яқинлашган сари қадамини тезлаштиради. Қовунни, олмани укалари ейди. Аммо жўхорини ойисига обориб беради. Ойиси сувда пиширилган жўхорини жуда яхши кўради.

Мана, у ўзининг қадрдон кўчасига бурилди. Узоқда, уйининг эшиги тагида тўн кийиб турган учта-тўртта одамга кўзи тушди-ю, қадами секинлашди. Мудҳиш, қора бир фикр миясига яшиндек урилди. У тўсатдан дилларни тилка-пора қилувчи овозда: «Ойи!» деб қичкириб юборди. Ёш қалб қаъридан отилиб чиққан бу фиғон бутун кўчани ларзага солди.

Шу заҳоти сўнги марта касалхонада бўлгани, онаси эртага ҳамманглар келинлар деб тайинлагани миясига бигиздек санчилди. Бежиз эмас экан онасининг ўшанда зорикқани, сезган экан бояқиш...

Ҳаво очиқ бўлиб очиқ, булут бўлиб булут эмас. Осмон ҳам, атроф ҳам кулранг.

Кетаётганларнинг ўртасида аллақандай ёқимсиз жимлик ҳукрон. Ҳеч ким бир-бири билан сўзлашмайди, фақат одамларнинг ҳарсиллаши ва заранг ердан чиқаётган оёқ товушлари эшитилади. Бу аянчали жимликни гоҳ-гоҳда баланд бўйли, башараси чакак-чакак одамнинг дўриллаган овози бузади:

— Эҳтиёт бўлинглар, шошилманглар.

Корчалон ҳеч тиним билмайди. У тобут атрофида айланиб тажрибасиз ёш-ялангларга насиҳат қилади.

— Ҳой, ҳой, тўхта, акаси, тўхта, бўй-бўйи билан, тенг-тенги билан кўтарларинг. Ҳа, тобут лопиллаб кетмасин.

Тобуткашлар итоаткорлик билан унга бўйсундилар, худди корчалон айтганидек, бўй-бўйларига қараб тобутнинг икки ёғидан кўтардилар.

Улар чойхона олдидан ўта бошладилар. Чорпоёда ўтирган бир тўда чойхўрлар илдам туриб тобутга яқинлашишди. Корчалон баланд ва совуқ овозда буйруқ килди:

— Йўловчиларга беринглар, ҳа, йўловчиларга беринглар.

Йўловчилар тобутни кўтариб ўн-ўн беш қадамча юрдилар. Кейин биттадан, олдинма-кетин орқаларига қайтишди.

Кўчанинг бошида «Москвич» машинаси кўринди. Рулда ўтирган одам тобутга яқинлашмасдан машинасини деворга тираб четга олди. Машинадан илдам тушди-да, келаётганларга пешвоз чиқди. Унинг эгнида яхши костюм-шим, бўйнида галстук. У ҳам тобутни беш-олти қадам кўтаришиб борди. Сўнг орқага машинасига қайтди. Машина ичида ўтирган кампир «жойи жаннатда бўлсин», дея пи-чирлаб юзига фотиҳа тортди. Машина аста жойидан силжиди.

Тобуткашлар орасида туртиниб-суртиниб кетаётган Тўлаганини корчалон жеркиб берди.

— Қочсанг-чи, ҳўв бола, нега оёқ остида ўралашасан. Четга чик!

Тўлаган бу баджаҳл одамнинг сўзини иккита қилишга кўрқди, кадамини секинлатиб гуруҳдан анча орқада қолди.

Тобут кўтариб кетаётганлардан ўн кадамча орқада эса ушоқкина, лекин олифта кийинган одам билан бесўнақай барзанги алоҳида боришарди. Тўлаган уларга тенглашиб ёнма-ён кетаверди. Галати одамлар экан. Марҳумнинг уларга ҳеч қандай алоқаси бўлмаसा керак, ўзлари билан ўзлари овора эдилар. Бир оз туриб эса уларнинг ҳатто қайфлари чоғдек туюлди Тўлаганга. Айниқса, жиккакдан келгани ўта бепарво эди.

Барзанги гавдасига ярашмаган ҳаракатлар қилиб унинг кўнглини овлаш пайида. Жиккак эса олифта ҳаракатлар билан алланарсаларни уқдиради, барзанги юз-кўзида жирканч итоаткорлик билан унинг сўзларини маъқуллайди. Барзанги шу пайтда гўё бўйининг баландлигидан норози бўлгандек қийналиб, энгашиб боради, олифтага нечоғлиқ тенг бўлишга уринади, гоҳ-гоҳда йиғламсираганга ўхшаб аянчли иршайиб қўяди. Бирдан у уч-тўрт кадам олдинда, бўш ётган консерва банкасини кўриб қолди. Илдам олдинга ўтиб оёғининг чети билан банкани туртиб ариққа тушириб юборди. Олифта барзангининг хушомадидан мамнун бўлиб, бир оз керилганича йўлда давом этди.

Тўлаган таажжуб ва қийноқда эди. Қим бўлди бу ўта лоқайд ва бепарво кимсалар? Марҳумга даҳллари бўлмаसा, шу хонадон мусибатига ҳамдард бўлишмаса, нега келадилар дафн маросимига? Ундан кўра келма!

Тўлаган бу кимсаларнинг ёнида юришни ўзига эп кўрмади, қадмини тезлаштириб яна катта гуруҳга етиб олди.

Икки учига паранжи ёпилган тобут оломоннинг елкасида лопиллаб борарди. Терлаб кетган корчалон вақти-вақти билан ёшларга ақл ўргатиб қўяди, унинг койишлари ҳеч кимни хафа қилмайди, аксинча, далда беради. Тобут кўтариш ҳамон талаш, бу юмушдан ҳеч ким ўзини олиб қочмайди, чунки тобуткашлик ўзбек учун савоб ҳисобланади.

Энг олдинда кетаётган Сайфининг боши тинимсиз ғувилларди. У нима бўлаётганини аниқ сезмас, қарахт бир ҳолда борарди. Фақат манзилга етиб, қабристон дарвозасига кўзи тушганда бирдан сесканиб ўзига келди. Гўристонга қадам қўйишлари билан осмонни бирдан қора булут қоплаб, атроф аста-секин қоронғилаша бошлади. Ҳақиқатда ҳам қоронғи тушдими ёки унга шундай туюлдими — буни Сайфи ажратолмади.

Мозорнинг ичига кирганда тобут кўтариб кетаётганлар тўхтади. Гўр қаердан қазилган, қай томонга юриш керак — токи аниқлагунарларича бир-икки дақиқа ўтди. Кўчада келаётганларида анча жойга чўзилган одамлар сафи, худди қийшиқ доира ҳосил қилди. Олдинда бораётганларга орқадагилар қўшилиб кетди.

Шу аснода Сайфининг кўзи тўсатдан Тўлаганга тушиб

қолди. Тўғрироғи, улар бир-бирини бир пайтда кўрди. Аммо улар бир-бирларига лом-мим демадилар. Сайфи: «Ие, сен ҳам келган экансан-да, раҳмат, дўстим», демади. «Бандалик экан, бардам бўл, оғайни, мен сен биланман», деб Тўлаган айтмади. Фақат бир-бировини кўрди-ю, икковининг кўзидан, худди келишиб қўйгандек, тиркираб ёш чикиб кетди. Нега шундай бўлди — иккови ҳам билолмади.

Оғир кезларда кўрсатилган садоқатдан киши ларзага келиши, ҳаяжонини жиловлай олмай кўнгли бузилиб кетишини болапақирлар қаёқдан билишсин?!

Садоқатдан кучлироқ ҳиссиёт йўқлигини англаш учун инсон узоқ, жуда узоқ умр кўриши керак. Сайфи билан Тўлаган эса энди яшашни бошлаётган эдилар.

КУТИЛМАГАН МЕҲМОН

Эшикдан нотаниш аёлнинг кириб келаётганини кўрган Холпошша хола сираям хайрон бўлмади. Очиқ чехра билан меҳмоннинг қаршисига пешвоз чиқди, худди эски кадрдонлардек кучоқлашиб кўришди.

— Вой, тасаддуқ, эсон-омонмисиз? Ўйнаб-кулиб юрибсизми? Вой айланай сиздан, келинг тасаддуқ, келинг. Қани, қани айвонга.

Бундай илиқ мулозиматдан сал ноқулай аҳволга тушган меҳмон тортиниб айвонга чиқди.

— Тўлаганларнинг уйи шуми, ишқилиб? — хижолатини яширолмай сўради аёл.

— Шу, айланай, шу. Эшикдан кириб келишингиз биланоқ сездим Тўлаганнинг муаллимларидан эканлигингизни! Ҳа, оповси, биз ҳам чакки эмасмиз, шунақа зийрак кампирларданмиз! — Холпошша хола қилган ҳазилданми ёки топағонлигиданми шарақлаб кулди, — девор бўлмаса бемалол кўчани кўраверамиз.

— Ўқитувчи эканлигимни топдингизу, аммо... Тўлаганга дарс бермайман. Пенсияга чиққанман.

— Вой, шунақа ёш нарса-я! — одамларнинг кўнглини кўтаришга уста эди ширинсўз Холпошша хола, — борган бўлсангиз энди қирқларга боргандирсиз, айланай, пенсияни гапирманг!

Аёл кампирнинг илтифотини тушуниб жилмайиб қўйди. Холпошша хола бир зумда айвондаги хонтахта атрофига атлас кўрпачалар солиб жой қилди, дастурхон ёзиб нозу неъматларга тўлдириб ташлади.

— Аммо, оповси, қайнанангиз суйган аёл экансиз. Қовоқ сомсага кўнглим кетиб денг, бир тандир ёшиб қўйгандим. Ҳозир узаман.

— Раҳмат, қовоқ сомсани мен ҳам яхши кўраман.

Аёл дабдурустдан муддаога ўтолмай гапни айлантирар, эҳтиёткорлик билан равон йўлга олиб чиқадиган сўқмоқлар кидирарди.

— Опоғойи, Тўлаганнинг ота-онаси...

— Кавказга кетишган, дам олгани. Ҳой, мен сизга айтсам, айланай, одамнинг пули кўпайса шунақа босар-тусарини билмай

қоларкан. Ұша юртда тоғ бор эмиш, Кисловодск деган жойда. Ҳе. мусулмонлар, тоғ ўзимизда қуриб кетганми? Ҳамма тоғ ўзимизда-ку, ана, Шохимардонга боринглар, Бурчмулла, Чимёнга чикинглар. Йўқ, албатта фалон пул сарфлаб тупканинг тагига бориш керак... Пулларинг шунақа ошиб-тошиб кетган бўлса маҳалла-қўйни йиғиб худойи қилинглар, савоб бўлади. Нима дедингиз, оловси?

— Энди, балки соғлиқлари жойида эмасдир, даволангани...

— Бэ... соғлиқлари бинойидек,— яна меҳмоннинг сўзини бўлди кампир,— келинимнинг сал юраги сиқади. Ўзи қўрқоқроқ. Йўқ, майли, мен қарши эмасман, борса бораверсин. Фақат фаросати камроқлигига ачинаман-да, тоғ керак бўлса ўзимизда...

— Энди опогойи, уёқнинг ҳавоси бошқача-да, иншайкейин санаторийлари зўр. Бизда сиз айтгандек тоғлар кўпу қаровсиз-да, дам оладиган жойлар қурилмаган.— Меҳмон гапнинг жиловини муддаога бурди.— Бу дейман, опогойи, набирангиз кўринмайди?

— Ўртоғиникига кетувди. Ёз бўлса, буёқда каникул, уйда зерикиб ўтирмасин, деб қаёққа хоҳласа юборавераман.

— Сайфиларникигами?

— Ҳа, қадрдон-ку, иккалови. Доим ўша билан бирга.

— Бу Сайфи тушмагурингиз сал шайтонроқ, ўйинқарокми дейманда-а, холажон? — тусмоллаб сўради меҳмон.

— Сайфими? — кампир жиддий тортди,— сал ўйинқароклиги бўлса бордир-ку, аммо тилла бола. Юраги тоза, айланай, юраги тоза. Бир айби — ҳеч тиниб-тинчимайди. Худди ғайрати ичига сиғмагандек осмонга сапчигани-сапчиган. Менинг Тўлаганим унинг тескариси — тепса тебранмас. Бу боқибегам, у олов, ҳайронман булар қандай қилиб тил топишишган?

— Ўзи шунақаларнинг дўстлиги маҳкам бўлади. Ўзида етишмаган хусусиятини ўртоғидан топади,— меҳмон мақсадга яқинлашишга қанчалик ҳаракат қилмасин, кампир эзмалик қилиб гапни чалғитиб юборарди.— Опогойи, Тўлаган ҳалиям... ҳар куни тўғаракка қатнаятими?

— Қатнаятти, айланай, ҳеч қанда қилмайди. Шу одатини яхши кўраман набирамни, жуда тартиб-интизомли.— керилди кампир.— Ўзи умр бўйи орзу қилиб юрар эдим, айланай, қани энди бизнинг авлоддан ҳам бирорта хонанда чиқса деб. Уни қаранг, худди кўнглимдагини тонгандек Тўлаганим...

— Кўнглингиздагини топса жуда яхши бўларди-я,— энди меҳмон кампирнинг сўзини бўлди,— гап шундаки...

— Нима демоқчи бўлганингизни тушундим, оловси, мен жуда унақа алифни калтак дея олмайдиган кампирлардан эмасман. Биладан, ашулачи бўлиш учун кунт керак, кўп тер тўкиш керак. Ҳаммасини тушунаман. Майли, борсин, қийналиб машқ қилсин, ишқилиб ашулачи бўлиб чиқса бас. Тўлаганнинг овозини ҳеч эшитганмисиз, нафаси иссиқ, ширали. Худди Тўйчи ҳофизникига ўхшаб кетади. Ман, айланай, жуда санъатга муккасидан тушганларданман. Тўйчи ҳофизнинг биринчи пластинкаси чиққанида тилла билакузугимга алмаштириб олганман.— Кампир қийқириб

кулди.— Аммо ойм раҳматли билиб қолиб роса савалаганлар. Тўлаган менга тортди, санъатга ҳавасли чиқди.

Аёл қийналиб кетганидан хўрсиниб юрагини бўшатди, энди гапни айлантириб ўтирмасдан шартта муддаога ўтишга қарор қилди.

— Опоғойи, гапим сизга ёқмаса ҳам айтаман, чунки айтмасам бўлмайди.

— Айтаверинг, оповси, бемалол айтаверинг, нима гап экан? — фақат эндигина кампирнинг овозида хавотир оҳанги пайдо бўлди.

— Гап шундаки...— меҳмон тутилиб қолди.

— Гапираверинг, оповси, чўзганингиз сари одамнинг юраги хапориқиб кетяпти,— аёлнинг оғзига маҳтал бўлиб тикилди кампир.

— Йўқ, унақа шум хабар эмас,— аёл бир лаҳза сукут қилди, кейин атай лоқайд овозда хотиржам давом этди:— Набиранингиз Сайфига қўшилиб... Йўқ, йўқ, сиз чўчиманг, улар ўғирлик ҳам қилишмаган, безорилик ҳам қилишмаган, бор-йўғи киноаппарат сотиб олиш учун пул йиғмоқчи бўлишган.

— Пул йиғишса йиғишар, оповси, бунинг нимаси ёмон? — сал гина қилди кампир.

— Йўқ, ёмон эмас. Аммо қандай йўл билан пул ишлашмоқчи бўлишган, гап шунда.

— Нима қилишибди?

— Э, ўзига етгунча уста булар ҳам,— жилмайди аёл, кампир ваҳима қилиб юбормасин учун.— Энг аввал уст-бошларини ўзгартиб чурук-чурук кийиниб олишган, кейин бозорга тушиб одамларнинг юқларини кўтаришга ёрдам беришган, чойчақа ишлаш мақсадида.

Холлошша хола аёлнинг бундан кейинги сўзларини эшитмади, у севикли набирасининг чурук-чурук кийиниб бозорда ҳамманинг юқини ташиб юрганини кўз ўнгига келтирди. У анчайин ваҳимачи, шаллақироқ кампир эди. Ўрнидан ирғиб турди-ю, бутун ҳовлини бошига кўтариб уввос кўтарди.

— Войдод, мусулмонлар! Бу қандай кўргилик! — У иккала қўлини тиззасига уриб қичқирди.— Кимсан Абдукаримбек бойнинг яккаю ягона, эрка қизи Холлошшани набираси бозорга тушиб ҳаммолик қилиб юрган эмиш! Вой, мен қандай чидайман бу номусга!

— Вой, ўзингизни босинг, холажон, ўзингизни босинг,— аёл кампирнинг иккала елкасидан қучиб ўтқизди.— унақа дод-вой соладиган нарса рўй бермади, холажон.

— Вой, шарманда, вой, беҳаё! — кампир панжалари билан бетини тимдалади.— Қилиб юрган ишини битта-ярымта кўрган бўлса нима деган одам бўламиз. Кимсан, профессорнинг онаси Холлошшахоннинг набираси...

— Вой, холажон, одам деган унақа енгил бўлмайдилар-да,— танбех аралаш койиб гапирди аёл,— ким айтади сизни кўпни кўрган кампир деб?

— Ахир шумтакаларнинг қилиғини ўзингиз гапириб бердингиз-ку, шундан кейин ҳам пинагимни бузмай ўтирайми?! Шошмай

тур хали, қўлимга тушасан-ку, сен бола! Етти қават пўстингни шилиб, ичига сомон тикмасам мен ҳам юрган эканман,— жиғибийрони чиққан Холпошша хола иккала қўлини мушт қилиб бир-бирига урди.

Аёл унинг бу қилиғидан кулиб юборди. Ҳақиқатан ҳам Холпошша хола жуда қизиққон эди.

— Лекин холажон, на Сайфи, на набирангиз қанча одамга юкни кўтаришга ёрдам берган бўлсалар ҳам бировдан бир тийин олишмаган.

— А?..— кампир бирдан жаҳлдан тушди, овозида ғурур пайдо бўлди.— Олмайди! Назари паст эмас набирамнинг, ҳа, таги кўрганда, айланай, таги кўрган. Буvasи Абдукаримбек бойвачча етти маҳаллага...

— Опоғойи, болаларнинг нияти аслида ёмон бўлмаган. Санъатга қизиқишган экан, киночи бўлишмоқчи экан, бу жуда яхши, аммо...

— Шуни айтаман-да, оповси, ниятлари бузуқ эмас, майли, санъатга қизиқсин, киноартист бўладими, хонанда бўладими-бош устига. Аммо боласи тушмагур, айна ота-онаси йўқ пайтида етимчаларга ўхшаб кўчаларда ҳар кимларнинг юкни ташиб, хору зор бўлиб юрганига чидай олмаяпман-да! — кампир энди кўзига ёш олди.— Ҳа, сенга пул керак экан, мендан сўрамайсанми? Ҳаҳ болапақир-а! Мана шу айвондаги намаггина ўлгурни шундай кўтарса-ку, ўзига валасанип обераман деб йиғиб юрган пулим бор, оларди кўярди. Вой, мен қандай чидайман бу шармандаликка!

Холпошша хола яна ўзининг дийдиёсини бошлади, у билан гаплашиш жуда қийин, бир гапга тушса, тўхтатиб бўлмас эди. Аёл аранг уни сўзини бўлди.

— Мени жуда хижолатга қўйдингиз-ку, холажон. Сизни хафа қилиб қўйишимни билганимда келмас эдим.

— Вой, айланай, сиздан нега хафа бўлар эканман?! Бировнинг боласига шунчалик жонингиз ачиб келибсиз, олтин одам экансиз! Дарднинг олдини олган яхши. Минг раҳмат сизга. Ҳали келсин, зумрашанинг адовини бериб қўяман,— кампир енг учи билан кўзини артди.

— Болаларнинг битта айби бор, опоғойи, биз шунинг олдини олишимиз керак,— ниҳоят гапнинг пўскалласини айтишга қарор қилди аёл,— у ҳам бўлса уларнинг ёлғон гапиргани, сизни алдашгани.

— Ҳа-я, ашулачи бўламан деб ҳар қуни мени олдимга похол ташлаб чиқиб кетар экан-да! — кампирнинг яна зардаси қайнади.

— Биз ана шундан эҳтиёт бўлишимиз керак, ёлғондан!

— Айтяпманку, шу бугуноқ савалаб, йўқ, савалашга кучим етмайди, шунинг учун отаси билан онасини келишини қутаман, беш кун қолди, бир амаллаб чидайман. Ана ўшаларга чақиб роса савалатаман.

Аёл меҳр ва ачиниш билан кампирнинг кўзига бокди.

— Савалаш билан иш битмас, опоғойи. Бола бир нарсага астойдил киришса шахтини қайтариб қўйиш ярамайди. Унинг мурғак орау-умидларига ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ёндашиш керак.

— Бўлмаса нима қилгин дейсиз, оповси?

— Шундай қилиш керакки, Тўлаган қилган айбига ўзи иқрор бўлсин, айниқса, бизни алдагани гуноҳ эканлигини ўзи тушуниб етсин.

— Ҳа, ўзи тушуниб тавбасига таянса, иккинчи қайтармайди. Бизлар минг койийлик, ўзи тушунмаса, фойдаси йўқ.

— Ана энди ўзингизга келдингиз,— суюниб кетди аёл,— шуни пайида бўлишимиз керак. Қалтак золимнинг қуроли.

— Вой, эсим қурсин, гап билан бўлиб сомсани бутунлай унутиб юборибман-ку.— Холпошша хола ҳовуридан тушиб, анча ўзига келиб қолган эди,— бирпас ўтириб турасиз, айланай, ҳозир сомсани узиб келаман.

— Мен энди бора қолай, опоғойи, шундай ҳам анча ўтириб қолдим,— туришга шайланди меҳмон.

— Вой, тайёр сомсани ташлаб кетасизми, айланай,— росмана ўпқаланиб гапирди кампир,— сомсадан татиб кўрмагунингизча сизга рухсат йўқ.

Аёл қараса кампир росмана хафа бўладиган, бирпас ўтиришга рози бўлди.

Холпошша-хола иссиққина сомсадан узиб келди. Аёл мақтаб-мақтаб сомсадан иккита еди, меҳмондўст Холпошша хола бу мақтовлардан ўзида йўқ хурсанд эди.

Шу пайт эшиқда Тўлаган пайдо бўлди. У айвонда ўтирган аёлни олдинига танимади, кейин бу ўша — Тўлаган уйига саватини обориб берган ўқитувчи эканини билиб, ура орқасига қочди. Яхшиям уни келганини ҳеч ким кўрмади.

Аёл яна ярим соатча чакчақлашиб ўтирганидан кейин кетишга ижозат сўради.

— Вой, борарсиз, оповси, бир келиб қолибсиз, отамлашиб ўтираминиз. Ҳа, жуда гаплашадиган жувон экансиз, айланай, анча губорим кўтарилди.

— Бошқа келарман яна, ўтириб гаплашадиган бўлиб...— аёл ўрнидан турди,— энди опоғойи, менга Сайфининг турадиган жойини айтасиз. Унинг ҳам ота-онасини огоҳлантириб қўймасак, гуноҳ бўлар.

— Сайфини дейсизми? — бирдан Холпошша хола безовталаниб қолди,— қўйинг оповси, уларникига бормаи қўя қолинг, мен ўзим хабар қиламан.

Аёл таажжубини яширмай кампирга қаради.

— Ҳа, оповси, ўзим бориб ётиғи билан адасига тушунтираман. Бояқшининг онаси икки ҳафта бурун оламдан ўтди,— деди кампир қайғу тўла овозда.

Аёл дастлаб бу кутилмаган гапдан довдираб қолди, у қандай қилиб:

— Вой, худо раҳмат қилсин,— деб юборганини ҳам сезмади,— майли, ундай бўлса ўзингиз борганингиз маъқул.

Аёл кетгандан кейин чамаси ярим соат ўтар-ўтмас Тўлаган келди. Холпошша хола набирасига бирдан ҳужум қилмади. Майли, олдин овқатни еб олсин, кейин гапирарман, деган ўйга борди, аммо хаяжонини яшира олмади. Набирасини кутиб олар экан, керагидан

ортиқча такаллуф билан энгашиб, кўли кўксида таъзим қилди, киноя тўла овозда:

— Келинг, ҳофиз? — деди.

Ҳурмати олий бежиз эмас эди, аёл чакқани аниқ, Тўлаган айвонга чиқди, стулга ўтириб чуқур хўрсинди.

Холпошша холага набираси жуда руҳи тушган, кайфи бузук кўринди. Шунинг учун тилини тийди, овқатини бериб, кўрна кавигани ўтирди, ҳа, бир оз сабр керак.

Тўлаган овқатни номига бир-икки олган бўлди-ю, суриб кўйди. У ерга тикилганча хаёл сурарди.

— Ҳа, нима бўлди? — сўради Холпошша хола қилаётган ишидан бош кўтармай, — иштаҳангни мазаси йўқ?

— Ҳеч нарса... чарчабман шекилли.

— Кун бўйи меҳнат қилгандан кейин чарчайди-да одам, — пичинг қилди Холпошша хола.

— Қаңдай меҳнат? — чўчиб тушди Тўлаган.

Холпошша хола сир бой бермасликка ҳаракат қилди.

— А, энди эрталабдан-кечгача бўкириб ашула айтиш осонми? Чарчайди-да одам.

Тўлаган аллақачери зирқираб оғригандек юзини буриштирди. Орага ёқимсиз жимлик тушди. Анчагача набира ҳам, кампир ҳам ўз аччиқ хаёлларига фарқ бўлиб жим ўтирдилар. Ниҳоят Тўлаган бошини кўтарди:

— Буви... мен сизга анчадан бери бир нарсани айтмоқчи эдим.

Холпошша хола сесканиб кетди. Лекин ўзини ушлади.

— Нима экан? — бепарво бўлишга тиришиб сўради.

— Мен ҳеч қандай ашула тўгарагига қатнаётганим йўқ, — Тўлаганнинг овози зўрға эшитиларди, — сизни алдаб юрибман.

Шундан кейин у бор гапни оқизмай-томизмай бувисига гапириб берди.

Холпошша холанинг кўнгли бузилиб кетди. Набирасининг ростгўйлиги таъсир этиб, хўнграб йиғлаб юборди. Бировнинг қистовисиз ўзи айтгани уни ларзага солганди. Тўлаганга шу тобда бувиси жуда гариб, мажолсиз, химоясиздек туюлди. Бувисининг шу аҳволга тушишига ўзини айбдор деб ҳисоблади. Ўзидан жирканди, азобланди.

— Буви, хафа бўлманг, иккинчи сизни алдамайман.

— Хафа бўлаётганим йўқ, — деди Холпошша хола сал ўзига келиб, — бизнинг уруғ-аймоғимизда ёлгон гапирган одам бўлмаган эди. Шундан кўрқувдим, ҳайтовур, доғ туширмадинг авлодимизга, яширмай ўзинг айтдинг.

Тўлаган шу билан гап тугади деб ўйлаган эди, ammo бувиси яна давом этди:

— Ҳайронман, сен оғир карвон бўлсанг, Сайфини жони ичига сиғмайди, олов! Қандай қилиб икковинг топишгансанлар?!

— Айбни унга ағдармоқчимисиз? — Тўлаган қасам ичгандек давом этди. — Мени зўрлагани йўқ. Ўз хоҳишим билан бордим.

Набирасининг сотқинлик қилмагани, мардлиги кампирга ёқди.

— Вой, Тўлаганжон, нега энди айбни унга ағдарарканман?

Шунчаки айтдим-да,— Холпошша хола куюниб бошини сарак-сарак қилди.— Бечоранинг етимча бўлиб қолганига сираям чидол-маяпман-да! Ҳа, айтгандек, бугун фотиҳаликка бориб келай.

— Фотиҳаликка?

— Ҳа, эскиларнинг шунақа расм-русмлари бўлади, сен тушун-майсан. Харҳолда қадрдон дўстинг, бормасам уят бўлади. Ҳа, шу бугуноқ бориб келаман.

Холпошша хола бир зумда отланди. Набирасига ҳовлига кўлоблаб сув сениб кўйишни тайинлади-да, Сайфиларникига қараб йўлга тушди.

ЖАЗО

Муборак опанинг вафотидан кейин Сайфиларнинг ҳовлиси хувиллаб қолди. Фақат бугун, хотинининг йигирмасидан кейингина Раҳим аканинг қўли ишга келди. Қарамасанг ҳовлининг борган сари файзи қочаверади, ундан ташқари ёз ҳам охирлаб қолди, ҳадемай болалар мактабга боришади.

Раҳим ака эрталаб туриб хужранинг томига чиқди. Эски, чириб кетган қалин қора қоғозни янгисига алмаштириш керак эди. Сайфи уйда йўқлиги учун укаси Тўлқин адасига қарашаётган эди. У пастда қолиб адасига керак нарсаларни узатиб турарди. Малоҳат ўчоқ бошида овора эди. Унинг ёнида жажжигина курси-чада Эркин узум еб ўтирарди. Қувноқ ва беғам Эркин бошқалардан кескин ажралиб турарди.

Иш аини кизиган пайтида эшик тақиллаб қолди. Малоҳат бориб эшикни очди. Қаршисида катта тугун кўтарган Холпошша хола турарди.

— Ассалому алайкум,— ҳақиқий уй эгасидек қарши олди меҳмонни Малоҳат.

— Вой, она қизимдан айланай,— кампир эскиларнинг ирими бўйича йиғлаб, кўзига ёш олиб кўришди.— онагинанг раҳматлик-нинг йўқлигини билдирмай ўтирсанг айланай сендан. Чидаймиз-да, бандасининг қўлидан нима ҳам келарди. Ўлим ҳақ дейдилар.

— Кириг уйга, холажон,— Малоҳат катталарга хос мустақил-лик билан кампирни уйга таклиф қилди.

Холпошша хола гаплари пишиқ, тийрак ва аини пайтда хушмуомала бу қизнинг раъйига қараб дарров йиғисини тўхтатди, итоаткорлик билан унинг кетидан эргашиб айвонга яқинлашди. Югуриб келган Эркин билан қучоқлашиб кўришди.

— Ада! — Раҳим акани чақирди Малоҳат.

Аслида отаси кампирни кўриши билан ишини ташлаб, пошил-ганича пастга туша бошлаган эди. Ҳаммалари айвондаги хонтахта атрофига чўкдилар. Холпошша хола:

— Яхши ўтирибсизларми, айланай, кўникиб қолдингларми ишқилиб?

— Кўникмай иложимиз қанча,— мулойимлик билан жавоб қилди Раҳим ака,— ўзингизлар тинчмисизлар?

— Ҳай ишқилиб ўзи сабр берсин. Болаларнинг бахтига энди ўзингиз омон бўлинг. Ҳа, бу дунёга ҳамма ҳам меҳмон, аммо ёш кетди раҳматлик.

— Ҳа, шунақа, ҳамма ҳам омонат экан бу дунёга,— бош силкиб кампирнинг гапини маъқуллади Раҳим ака.

— Локигин ўксиш керак эмас, пешонасида шу ёзилган эканми, чидайсиз.

Раҳим ака кампирнинг гапини тасдиқлагандек яна бош силкиди.

Малоҳат чой кўйгани ўрнидан турди. У катта уйнинг эшигига яқинлашиб секин имлаб адасини чақирди. Раҳим ака қизи имлаганини кампирга билдирмади, ёқинқирамай ўрнидан турди, қизининг орқасидан меҳмонхонага кирди.

— Нима дейсан? — норозироқ оҳангда сўради.

Малоҳат сандиқдан чиннидек кўйлак олиб адасига узатди.

— Кўйлагингизни алмаштириб олинг. ада.

— Ўзим ҳам шу ниятда эдим,— ўзини оқлаган бўлди Раҳим ака.

Малоҳат бирпасда чой дамлаб келди, дастурхонни безади. Ҳаммалари ўтириб чой ичишди. Холпошша хола нимчасининг чўнтагидан ширинлик олиб Эркинга берди.

— Нимади бу? — сўради Эркин.

— Обаки дандон.

— Обаки дандон деганингиз нимаси? — бу сўзни Эркин биринчи эшитиши эди.

— Эрка боламдан айланай, обаки дандон деганини сен қаёқдан биласан. Бизларни пайтимизда канпит деган нарсалар бўлмасди, обаки дандон ердик, шинни, қиём ердик. Оғзингга солиб шимавер, маза қиласан.

Эркин обаки дандонни оғзига солди.

— Ширин экан,— деди.

Салдан кейин Холпошша хола қаерга ва нимага келганини унутиб юбориб, жуда очилиб кетди.

— Аммо Малоҳатингиз кўп доно қиз бўлипти-да, айланай. Ҳовли-жойни тутиб ўтиришини қаранг, ҳаммаёқ саранжом-саришта, идиш-товоқлари чиннидек. Менга қаранг,— Раҳим акага юзланди кампир,— рози бўлсангиз шу қизингизни ўзим келин қилардим Тўлаганимга.

— Қани катта бўлаверсин-чи,— лоқайдгина жавоб қилди Раҳим ака.

Кампирнинг эзмалигини кўтарарди Раҳим ака, аммо иши қолиб кетаётгани чакки бўляпти, дам олиш кунидан фойдаланиб қолмаса, эртага яна ишга бориши керак.

— Менга қолса болаларни вақтли уйлантирмаган маъқул, ўзи пул топадиган бўлиб, оёққа тургандан кейингина.

«Ўзи пул топадиган» деган сўзни эшитгандан кейингина Холпошша холанинг нима мақсадда келгани эсига тушди. Ётиғи билан ўқитувчи аёлдан эшитган гапларини Раҳим акага сўзлаб берди. Болаларнинг гуноҳини иложи борича юмшатиб кўрсатишга ҳаракат қилди, натижаси эса тескари бўлиб чиқди.

«Кампир атайдан болаларнинг ёнини оляпти, аслида улар

бундан ҳам баттар ишларни қилишган», деб ўйлади Раҳим ака. У ўйланиб қолди ва кутилмаганда кампирга юрагини очди.

— Одамлар мени ҳақимда нима деб ўйлашларини билмай-май-у, аммо ёмон одам эмасман, холажон, тўғри, битта айбим бор — гоҳ-гоҳ ичиб тураман. Буни ҳам урушда ярадор бўлиб госпиталга тушганимда ўргандим. У ерда одамларнинг мусибатини кўп кўришга тўғри келди... Лекин умрим бино бўлиб бировнинг бир тийин ҳақиға кўз олайтирмаганман. Мен бир рабочий одамман. Мана шу кўлларим кучи билан ҳалол пул топаман, ҳалол пулга оила боқаман.

— Вой, ҳаром топилган нарса барибир юқмайди, оповси,— нимадир дейиш учун гапирди Холпошша хола.

— Ҳа, ҳалол пулга рўзғор тебратиб, ҳалол пулга оила боқдим. Шундоқ экан, шаънимга доғ туширишга йўл қўймайман. Адабини бериб қўяман у шумтакани!

— Лекин умрингиздан барака топкур, болани хафа қилманг, Сайфига ўхшаган олтин болани топиш қийин,— шундан кейин Холпошша хола Сайфини мақташга тушиб кетди.

Малоҳат укаси Тўлқинни четга чақириб кўлига пул берди.

— Бор, нонга чиқиб кел.

Тўлқин пулни олиб тўнғиллади:

— Қачон қараса менга иш буюрасан, Сайфи бўлса нуқул қаёқлардадир маза қилиб ўйнаб юради!

— Бўпти, гапни чўзмасдан тез бориб кел,— буюрди Малоҳат.

Холпошша хола яна анча ўтирди. Бир турмоқчи бўлган эди. Малоҳат қўймади, мошхўрда бошладим, ичиб кетасиз, деб туриб олди.

Овқатланиб бўлганларидан кейингина кампирга рухсат тегди. У кетганидан кейин Раҳим аканинг авзойи ўзгариб, ковоқ-тумшуги осилиб кетди.

— Сайфи кани? — деб сўради у Малоҳатдан.

Адасининг овози аллақандай ғайритабиий, мудҳиш ва хунук эди, буни Малоҳат дарров сизди.

— Ҳозир келиб қолади, картошка олиб келгани бозорга кетганди,— деди Малоҳат.

— Келиши билан мени чақир,— Раҳим ака уйга кириб кетди.

Кўп ўтмай бир халта картошка кўтариб Сайфи кириб келди. Халтани айвоннинг раҳига қўйиб синглисига ўдағайлади.

— Ўв, овқатинг пищидими, қорин пиёзнинг пўсти бўлиб кетди.

— Қозонда! Ўзинг сузиб ея қол.

— Сузиб кел,— керилди Сайфи, минг қилса ҳам ака эди-да у.— Мени айтишимни кутмасдан ўзинг билиб қилишни ўрган.

— Ўзинг сузиб олсанг бир нарса бўлиб қоласанми, кўряпсан-ку, мен кир ювяпман.

— Сен нега ўзингдан каттага гап қайтарасан, тагин калтак еб қолмагин! — пўписа қилди Сайфи.

— Ишқилиб ўзинг калтак еб қолмасанг бўлди.

— Нима?! — энди росмана жаҳли чиқди Сайфининг. Синглим уришмоқчи деб ўйлаганди у.

— Адам сени кутиб ўтирибдилар,— огоҳлантирди Малоҳат ғалати овозда,— жаҳллари ёмон.

Сайфи бирдан ўзгарди, чунки Малоҳат ҳазиллашмаётган эди.

— Адамларга нима ёмонлик қилибман? — сўради у хавотирланиб.

— Ўзинг биларсан,— деди Малоҳат ва худди гуноҳ иш қилгандек бошини эгиб уйга кириб кетди, адасига Сайфи келганини айтди. Нима қилсин, бошқа иложи йўқ эди-да.

— Ҳозир чиқаман,— деди адаси.

Қизи чиқиб кетгандан кейин Раҳим ака эски шкафни очди. Бир талай кийим-кечаклар орасида алоҳида қозикқа осиб қўйилган, кўкрагини беш-олтита орден-медаллар бежаб турган ҳарбий гимнастёрка ва шим ажралиб турарди. Раҳим ака гимнастёркасига бир зум тикилиб қолди, кейин эҳтиёткорлик билан шимидан қалин ҳарбий камарни суғурди. Қўлида камар айвонга чиқди. Ҳовлида турган Сайфига яқинлашди.

— Нима?.. Нима?..— адасининг авзоини кўрган Сайфи саросимада бир-икки қадам орқасига тисарилди.

Раҳим ака индамади. Бир ҳатлаб қочмоқчи бўлган ўғлининг қўлидан маҳкам ушлади. Сайфи жонҳолатда типирчилаб ўзини ҳар тарафга урди, лекин адасининг қўлидан чиқиб кетолмади.

— Нима?.. Нима қилдим мен сизга, қўйворинг...— бетўхтов бижирларди у.

Хунук воқеани сезган Малоҳат иккала укасини чақириб катта уйга бошлаб кирди.

— Ўзим руҳсат бермагунимча қимирламай шу ерда ўтиринглар. Бесўроқ ҳовлига чиқсаларингиз кунларингни кўрасанлар мендан,— деб тайинлади.

Югуриб ҳовлига чиқди.

Раҳим ака индамасдан Сайфининг гарданидан ушлаб эгди, бошини икки сонининг орасига олиб қисди, ўғлининг шимини бир тортиб ечди-да, кейин шошмасдан, бир меъёрда камар билан савалай бошлади.

Сайфи бор кучи билан қичқирарди.

— Урманг, мен сизга нима қилдим, қўйворинг!!! Вой, оғрияпти!

Раҳим аканинг ҳиссиз юзи тошдек қотиб қолган, у ҳамон бир меъёрда ўғлини савалашда давом этарди.

Малоҳат типирчилаб қолди, шошиб уйга кирди, ташқарига отилди, кейин бориб адасининг атрофида гирдикапалак бўлди, аммо қандай баҳона тўқиб акасини қутқаришни ўйлаб тополмасди.

— Бўлди... вой... вой... бўлди, бошқа қилмайман!!! — ҳамон уввос кўтарарди Сайфи,— нимага урасиз?!

Малоҳат дангал камар тегиб кетадиган даражада адасига яқинлашди. Раҳим ака ноилож калтаклашдан тўхтаб, қизига қаради.

— Нима дейсан?

— Уч кундан бери ўтин ёрмайди, айтинг ўтин ёриб берсин, ҳозир ёриб берсин, бўлмаса яна галга солади,— деди Малоҳат,— кечқурунга овқатга ўтиним йўқ.

Раҳим ака бирпас қизига тикилиб жим қолди, мақсадини тушунди, кейин ўғлини исканжадан бўшатди. Сайфи қутулган замони сапчиб ўзини четга олди, унинг кўзларида ёшдан асар ҳам йўқ, қўрқанидан бақиргани аниқланди. Калтак иродасини синдирилмаган Сайфи хўмрайиб адасига қаради, тишларининг орасидан чиқариб ўпкалади:

— Нима урасиз?! Айтишга тилингиз йўқми, билмайсиз-да, огригини!

— Ҳозир ҳужрадан ҳамма ўтинни опчиқиб ёр, битта ҳам қолмасин,— Раҳим ака камарини елкасига ташлаб бир-бир қадам ташлаганича уйга кириб кетди.

Шкафни очиб камарни шимига ўтказди. Дастрўмолчасини олиб юзини, бўйинини артди. Ташқаридан гурс-гурс этган товуш эшитилди. Сайфи ўтин ёришни бошлаган эди.

Раҳим ака совуқ чой ичиш ниятида чойнакни олаётган эди, тоқчада турган хотини Муборак опанинг суратига кўзи тушди. Муборак она унга аллақандай ғалати назар билан қараб тургандек туюлди. Раҳим ака суратга қарамасликка ҳаракат қилиб пиёлага чой қуйиб ичди. Сурат рамкасини буриб четга — тўрға қаратиб қўйди. Гурс-гурс этган товуш яна қайтарилди. Аста-секин бу товуш уни ўз ҳолига қўймай қийнай бошлади. Бу бир меъёрдаги гурсиллаш ўғлини савалаганда чиққан товушга ҳамоҳанг бўлиб унинг миясида, қулоқлари остида жараңларди. У дераза пардасини суриб ҳовлига қаради, ўтин ёраётган ўғлини бирпас кузатиб турди.

Бирдан у кескин ўгирилиб орқасига қаради. Сезгиси уни алдамаяпти — Муборак опанинг сурати яна унга қараб турарди. Қандай?! Ахир, ҳозиргина тескари ўгириб қўйган эди-ку! Онанинг арвоҳи ранжидими?! Раҳим ака миясини ғовлатиб юборган чалқаш фикрлардан қутулиш учун бошини қаттиқ силкитди. Сал ўзига келди. Яна суратга боқди. Ҳа, бир зумга унга шундай туюлган экан, сурат тескари бурилган. Хайрият-ей, унга шундай туюлипти. Раҳим ака ёнгил тортиб хўрсинди, ҳолсизланиб эски диванга ўтириб қолди. Ноҳақ урдими? Юрагида кейинги пайтда зардобдек йиғилиб қолган қайғунинг, мусибатнинг аламини ўғлидан олдимми?! Ахир айби нимада ўғлининг?! Ўғирлик, безорилик қилмапти-ку! Ҳаммолик қилибди. Бунинг бир томони яхши-ку. Ўғли юк ташишдан жирканмабди. Ҳамма ҳам бу ишни ўзига эп қўравермайди! Болапақир тезроқ режиссёр бўлмоқчи экан. Танлаган касбини-чи... Наҳотки, ноҳақ хафа қилган бўлса!

Раҳим ака юраги сиқилиб чуқур хўрсинди. Ташқаридан ҳамон ўша товуш бир меъёрда такрорланарди: гурс... гурс... гурс... Раҳим ака панжаси билан секин чаккасини қисди. Чакки қилди, қизишиб чакки қилди. Кечир мени... Муборак, ўғлини чакки хафа қилдим, кечир.

Раҳим ака шкафни очиб арақ кидирди. Тополмади. Бир отим нос олиб оғзига ташлади.

Сайфи ҳамон ўтин ёрарди. Унинг кўйлаги терлаб курагига ёпишиб кетган, қулоғининг орқасидан тер томчиларди. Бутун

башараси шилта-шалаббо. Кўзларидан эса юм-юм ёш оқар, йиғлайвериб қовоқлари шишиб кетганди. Қалтак унга энди — ўзи ёлғиз қолганида таъсир қилган эди. У хўрлиги келиб унсиз йиғлар, аламини ўтиндан олиб гурс-гурс болта урарди.

Акасининг олдига ўзини қувноқ кўрсатишга ҳаракат қилиб Малоҳат келди. Унинг қўлида олма бор эди.

— Ма,— деди у олмани акасига узатиб, жавоб олмагач, қўшиб қўйди:— Холпошша хола олиб келдилар.

— Тур жўна!

— Емасанг ема. Маза қилиб ўзим ейман.— Малоҳат олмани карс-курс тишлаб ея бошлади.

— Кимни майна қилмоқчисан? — ўшқириб берди Сайфи.

— Нима, энди сени дастингдан олма ҳам еб бўлмайдим?

Сайфи қаддини ростлаб болтани ерга улоқтирди, пешонасидан терини сидириш баҳонасида кизариб кетган кўзларини этаги билан артди. Йиғлаганини сингиси кўришини истамасди.

— Холпошша хола Тўлаган билан қилиб юрган ишларингни ҳаммасини сиридан-миригача адамга гапириб бердилар.

— Қанақа ишларни?

— Вой-бў, намунча ўзингни гўлликка соласан?!

Сайфининг нафаси ичига тушиб кетди. Кейин бўшашиб сўради:

— Холпошша хола қаёқдан билибди?

— Унисини ўзларидан сўра.

— Ўв, Тўлаган хамир! Ландовурлик қилиб оғзидан гуллаб қўйган,— Сайфининг сўкиниб юборишига сал қолди.

Малоҳат атай акасининг жиғига тегарди. Энг ёмони одамнинг алами ичида чўкиб қолиши, ундан кўра бақириб ичини бўшатгани маъқул, шунда жаҳл билан бирга алами ҳам ташқарига чиқиб кетади.

Малоҳат ҳам, Сайфи ҳам анчадан бери бунақа мириқиб қулишмаган эди. Деразадан тикилиб турган Раҳим ака болаларининг қулаётганини кўриб кўнгли анча таскин топди.

ЖАЗО КЕТИДАН ЖАЗО

Малоҳат одати бўйича барвақт уйғонди. Авваламбор адасига нонушта тайёрлади. Укалари Тўлқин билан Эркинни уйғотмади. бекорга оёқ остида ўралашиб халакит беришади. Сайфини безовта қилишдан қўрқарди, ха, ўзи хоҳлаганда тургани маъқул, бўлмаса дакки еб қолиши мумкин.

Малоҳат адасининг чойини ичириб ишга кузатди.

Раҳим ака эшик тагида тўхтади, қизига қараб насиҳат қилди.

— Озиқ-овқатга доим кўз-қулоқ бўлиб тургин, қизим. Гуручинг ё мошинг тугаётган бўлса кети узилиб қолишини кутмасдан менга бир-икки кун олдин айтгин.

— Донни бир йилга етадиган қилиб ғамлаб қўясиз-ку, ада,— деди Малоҳат, лекин овози, «ада, бекорга ташвиш тортяшсиз, буни ўзим ҳам биламан», деяётганга ўхшаб чиқарди.

— Дон бўлмаса сабзи-пиёз бор, хўш кундалик рўзғорга даркор...—Раҳим ака пишиқ-пухта ва мустақил қизнинг олдида ортиқча эҳтиёткорлик қилаётганидан сал хижолат чекди,— хўб, бугун кечга нима овқат қилмоқчисан?

— Нима қилай? — Малоҳат чучмаликни билмасди, шарт гапирарди, кимга ўхшади бу кизи — Раҳим аканинг ўзи ҳам билмасди. Бувисига тортган бўлиши керак, бувиси шунақа шаддод аёл эди.

— Ниманг бор?

— Ҳамма нарсам бор, кўнглингиз тусаган овқатни айтаверинг.

— Укаларингнинг олдидан ҳам ўт,— деди Раҳим ака,— агар ҳаммасига маъқул тушса мастава қиларсан.

— Укаларим қандай овқат бўлса ҳам еб кетаверишади, инжиқликни билишмайди,— деди Малоҳат, лекин фикрининг давомини айтолмади.

— Айтавер, гапинг оғзингда қолмасин,— далда берди қизига Раҳим ака.

— Сайфингиз нукул осмондан келади. Ҳали ковордоқ сўрайди, ҳали чучвара, ҳали кабоб.

— Ҳа, талаби катта унинг, унча-мунча овқатни назари илмайди.

— Билмайдик бозорда бир кило гўшт фалон пул,— адасининг ёнини олди Малоҳат.

— Қўявер, кизим, яқинда отпуссага чиқаман, битта оғайнимнинг таниши янги уй қурмоқчи эмиш, уста қидираётган экан. Мен айтса, келсин гаплашамиз деб. Ўйини ўзим қуриб бераман, қарабсанки катта пул ишлаб оламиз. Кунда ковордоқ, кунора кабоб қилиб Сайфи демаганларнинг бурнидан чиқарамиз.

— Ада, уй қуриб беришни пудратга оласизми ё кунбайми?

Раҳим ака анграйиб қизига боқди, бунақа гапларни қаердан билади у?! Демак, онаси билан гаплашганида ҳаммасини эшитиб, қулоғига қўйиб олган экан-да.

— Нимайди, кизим?

— Пудратга бўлса, ёнингизга акамни ҳам оловинг, ҳарна ёрдами тегади. Иннайкейин баҳона билан ҳунар ҳам ўрганади. Меҳнат килса фақат ўзига фойда.

Раҳим ака кизини ҳали ёш бола деб юрарди, кап-катта бўлиб қолибди-ку! Ҳа, рўзғор ташвиши бўйнига тушиб ҳамма нарсага ақли етадиган бўлиб қолибди. Бирдан Раҳим ака қизига ачинаиб кетди, шу ёшидан бошига шунча ташвиш тушгани уни изтиробга солди. Аммо қизининг кўнглини кўтарадиган бирорта илик сўз тополмади, индамай чиқиб кетди.

Малоҳат бирпас унинг кетидан қараб қолди, юраги жизиллаб ачишди, онасининг вафотидан кейин адаси бирдан кескин қариб кетди, қадди ҳам букилиб абгор бўлиб қолди.

Бироқ у тушқунликка бериладиган қизлардан эмасди, ҳовлига қайтиб яна ўз иши билан машғул бўлди.

Офтоб ярим терак бўйи кўтарилганда айвонда ётган Сайфи кўзини ишқаб ўрнидан турди. Уйқуси ўчишини кутиб бирпас

қаққайиб турди, кейин ховлида ивирсиб юрган синглисини хуштак чалиб чакирди.

— Ўв, чой тайёрла!

— Чой тайёр, олдин ювиниб ол.

Сайфи қадамини бир-бир ташлаб хумга якинлашди, ёғлоғида сув олиб номига ювинди, эриниб артинди, айвондаги хонтахта ёнига бориб гуп этиб ўзини кўрпачага ташлади.

— Олиб кел чойингни! Анавиларни ҳам уйғот, ул-бул еб олишсин,— деди укалари томон ишора қилиб.

Малоҳат бир чойнак чой, иккита уй нони олиб келиб хонтахта устига қўйди.

— Нонга қўшиб ейдиган ҳеч нарсанг йўқми? — ҳар эҳтимолга карши сўради Сайфи.

— Иссиқ кунда ёғлик қази оғирлик қилади, тухум палағда бўлиб қолиши мумкин, асалга каймоқ қўшиб есанг сассиқ кекирдак қилади. Шунинг учун беҳавотиргина нон — чой қўя-қолдим.

Сайфи синглисининг ҳазилидан мийиғида қулиб қўйди. Секин ўрнидан туриб ишқом тағига борди, яши пишган бир бош узум узди, сувда чайиб нон билан туширди.

Нонушта қилиб бўлди-да, хўжра томон йўналди.

— Яна роботингни ясайсанми? — жаҳли чикиб сўради Малоҳат,— уйга ҳам ҳеч фойданг тегадими?

— Сени деб ҳаракат қилинман, мия. Битқазсам ҳамма юмушингни ўзи қилиб бераверади.

Сайфи хўжрага кириб кетди.

Малоҳат алланарсалар деб норози вайсади, аммо овоз чиқаргани кўрқди. Аламини супургидан олиб қулочкашлаб ховли супура бошлади. Ховлининг ярмичаси қолганда кўча эшик тақиллади. Малоҳат қадини ростлади.

— Кираверинг, эшик очик,— деб қичкирди.

Эшик қия очилиб остонада Тўлаган пайдо бўлди. У бош қимирлатиб Малоҳат билан сўрашди, кейин мулоғимлик билан:

— Сайфи уйдами? — деб сўради.

— Келинг, яхшимисиз. Ҳа, уйда. Киринг.

— Чакирворақол.

— Ўзингиз кираверинг. Мен чакирганим билан барибир чиқмайди.

— Қани ўзи?

— Эрталабдан бери хўжрага кириб олиб бир балолар ясапти, роботми-ей, шунақа.— Малоҳат жилмайиб қўшиб қўйди,— муруватини босса ҳамма юмушни қилиб берармиш. Ҳатто уй вазифасини ҳам тайёрлармиш.

— Ҳе, унинг «миш-миш» ларини қўп эшитганмиз,— Тўлаган ҳам жилмайиб хўжра томон йўл олди.

Хўжрага кириб борганида дастлаб тақир-туқурларнинг орасида ўртоғини кўрмади.

— Ўв, намунча қоронғи бу хўжра, ҳеч ким борми?

— Ўтавер, бирпас турсанг кўзинг қоронғиликка ўрганиб қолади.— қаёқдандир Сайфининг овози келди.

— Нима қиялсан?

— Хеч нарса.— бирдан Тўлаганнинг шундоқкина бурнининг тагида пайдо бўлди у,— кел, яхшимисан?

Улар ховлига, ёрукка чиқинди.

— Робот ясаётган эмишсанми?

— Робот ясаепман, бузаяпман,— қўл силтади Сайфи,— айтган буйруғимнинг яримисини бужарадиган робот менга нимага керак?

— Ярмини бажарса зўр-ку! — Тўлаган гарчи ўртоғи олиб қочаётганини сезса ҳам ўзини тўлқинга солди.

— Э, чалакам-чатти ишни ёмон кўраман.— бу гапга чек қўйди Сайфи ва «хўш, ўзинг нимага келдинг?» дегандек ўртоғига қаради.

— Гулмира иккаламизни уйига чакиряпти, тез етиб бопармишсиз,— бунга нима дейсан дегандек тиржайди Тўлаган.

Сайфи энгаси қотиб башарасини буруштирди.

— Нима иши бор экан бизда?

— Билмадим. Ҳозир етиб келинлар деб тайинлабди.

— Э, йўқолсин! Ким бўлибдики у бизга буйруқ берадиган?! — Сайфи тутақиб кетди.

— Мен ҳам олдинига қўнмадим, лекин мана бу мактубчани олгандан кейин...— Тўлаган ўртоғига кичкина буклоғлик қоғоз узатди.

Сайфи қоғозни очиб ўқиди: «Агар сирларинг фош бўлиб, бутун мактабнинг олдида шармандаи шармисор бўлишни истамасаларинг, шу мактубчани олишларинг билан зингиллаганча бизникига етиб келларинг. Гулмира».

Сайфи бақрайиб қолди, кейин бўшашиб Тўлаганга қаради.

— Яна нимани бошлаяпти бу қақажон?! Уйда адабимизни еганимиз етмагандек энди мактабда шарманда булиш қолдуви.

— Бормасак бўлмайди. хўрсинди Тўлаган.— ўзи шундоқ ҳам бувимларнинг юзларига қаролмай юрибман. Бувимлар жудаям ёмон эзиляптилар, ахволларини кўриб юракларим ачишиб кетади. Агар яна мактаб қўшилса бувим тоб беролмайдилар.

— Хечкиси йўқ, мени ҳам адам роса дўшпосладилар.

— Сенга маза, калтак еб қутулиб олдинг. Қани энди мени ҳам бувим саваласалар эди, ўзлари ҳам хумордан чиқардилар, мен ҳам айбим учун жазо тортиб сал енгиллашардим. Уролмайдилар, кучлариям йўқ, кўнгиллари ҳам бўш,— Тўлаган ўйлаб туриб қўшиб қўйди:— Одам айб қилгандан кейин жазолашса яхши экан, жазосини тортмагунча гуноҳкордек юриверар экансан.

— Бўлмаса майли, мушқулнингни осон қилиш учун ўзим яхшилаб пўстагингни қоқиб қўя қолай,— қулди Сайфи.

— Сенга майнавозчилик бўлса,— ўксиди Тўлаган,— эрта ўтиб индинга адам билан ойим келишади. Улар эшитишса, ана ўшанда кўрасан томошани. Буёқда энди Гулмира бутун мактабга ноғора қилиб чалмоқчи. Нима бўляпти ўзи?

— Нима бўларди, расво бўляпти,— деди Сайфи кўлларини мушт қилиб,— бекорга бу қиз кетимиздан пойлаб юрмаган!

— Кетдикми? — бўшашиб сўради Тўлаган ўлимга маҳкум қилинган маҳбусдек.

— Ҳозир, мен уйдагиларга бир нарса деб кетай, кейинги пайтда адам ҳар кадаминини текширадиган бўлиб қолганлар.

— Эй, Малоҳат,— сингисини чақирди у.

Ховли сулуриб юрган Малоҳат бошини кўтарди.

— Нима дейсан?

— Адам келиб қолсалар айтиб қўй, мен мактабга кетдим.

— Мактабда нима қиласан каникулда?

— Унис билан ишинг бўлмасин, айтиб қўй дегандан кейин айтиб қўявер,— катталик қилди Сайфи, аммо чиқиб кетиш олдидан қўшиб қўйди,— яқинда ўқиш бошланади, бориб дарсликларни олиш керак.

Иккала ўртоқ кўчага чиқиб кетишди.

— Ўзинг алдамасанг туролмайдиган бўлиб қолибсан,— писанда қилди Тўлаган.

— Нега энди алдар эканман, қайтаётганда мактабга ҳам кириб чиқамиз.— деди Сайфи.— Кутубхонада янги дарсликлар сотишаётган эмиш.

Бу хабарни Тўлаган кўшнисини Зокирдан ҳам эшитган эди.

— Ҳа, майли, кирамиз.

Гулмира болаларни очиқ чехра билан кутиб олди. У ўзи доим хушхол юрарди. Уйда қари бувиси ва буваси бор экан. Чолу кампирга: «Бирга ўқийдиган ўртоқларим», деб болаларни таништирди. Индамас дугонаси ҳам шу ерда экан, болалар билан мулоим саломлашди. Тўлаган билан Сайфи унинг овозини биринчи марта эшитишлари эди. Сайфининг: «Ие, тилинг бор экану мен сени соқов деб ўйлардим», деб юборишига сал қолди.

Гулмира болаларни меҳмонхонага таклиф қилиб столга дастурхон беади.

— Бизларга ҳеч нарса керак эмас,— совуққонлик билан гапирди Сайфи,— нега чақирганингни айт, биз кетишимиз керак.

— Бир пиёладан чой ичларинг.

— Ичмаймиз! — қошларини чимирди Сайфи.

— Вой-бў, намунча чимириласан димоғдор бошлиқларга ўхшаб?!

Ҳамма, хатто Тўлаган ҳам кулиб юборди.

— Мен унақа эмасман. У сен, нуқул кеккайиб юрадиган,— Сайфи стол қошига ўтиришга мажбур бўлди.

Бир пиёладан чой ичдилар. Гулмира қуштили пиширган экан, татиб кўрдилар. Шундан кейингина Гулмира асосий мақсадга ўтди. Дугонаси ёрдамида тўрдаги деворга оқ чойшаб тутди, деразаларнинг пардаларини ёлди.

— Энди кино кўрасизлар,— деб эълон қилди.

Сайфи билан Тўлаганнинг қилиб юрган ҳамма ишлари — бозорда бировларнинг юқини ташиб юришгани, Қўйлиқда бесўнақай

ўспирининг туфлигини мойлашгани, урушиб қолиб тиракайлаб қочишгани — ҳамма-ҳаммаси бирма-бир қўз ўнгларида ўтаверди.

Сайфи ҳам, Тўлаган ҳам гарчи хона иссиқ бўлмаса-да, қора терга ботиб кетишди. Иккови ҳам худди игнанинг устида ўтиргандек тиширичлашарди. Қани энди тезроқ фильм тугай қолса-ю, жуфтакни ростласа, аммо аксига юриб кино аччиқ ичакдек чўзилиб кетди. Ёки болаларга шундай туюлди.

Йўқ, ниҳоят, тугади.

Сайфи билан Тўлаган бошларини кўтариб атрофга қарашга ҳам журъат этолмай қимирламасдан ўтираверишди.

— Қалай? — қувноқ овозда сўради Гулмира.

— Нима, қалай? — ўзини билмаганга солди Сайфи.

— Яхши чиқибдими, ахир бизларни ҳам бу биринчи мустақил фильмимиз. Ўргамчикка олганмиз, — деди Гулмира.

— Бокса одам бўласанлар, — тан берди Сайфи.

— Воқеаси пухта-да. Айниқса, бош қаҳрамонлар образи зўр, — ҳазиллашди Гулмира.

Сайфи ўлганининг кунидан тишининг оқини кўрсатди. Унга қўшилишиб Тўлаган ҳам тиржайди. Лекин иккаловининг ҳам иршайиши анчайин тентакона чиқди. Уларнинг ахволини кўриб Гулмира кулиб юборди.

— Устимиздан кулишга бизни уйингга чақирдингми? — алам-зада оҳангда сўради Сайфи. — Шунгами?

— Йўқ, бунинг учун эмас, — жиддий тортиди Гулмира.

— Мактабда кўрсатмоқчимисан? — деди Тўлаган кўрқа-писа.

— Нахотки, бизларни шунақа сотқин деб ўйласаларинг, — энди Гулмира хафа бўлди.

Болаларга сал «жон» кирди.

— Нега чақирдинг бўлмаса?

— Айтияпман-ку, фильмимиз қандай чиққанлиги ҳақида сизларнинг фикрингизни билмоқчи эдик.

— Фақат шунгами? — ўзига ишонмай сўради Сайфи.

— Фақат шунга, — деди Гулмира.

— Демак, уйдагиларимизга кўрсатмоқчи эмассан, — топқирлик қилди Сайфи.

— Уйдагиларингга кўрсатиб нима киламан, уларнинг шундоқ ҳам ҳамма нарсадан хабарлари бор. — Сайфининг сўзини бўлди Гулмира. — Аммо мактабдагиларнинг ҳали ҳеч нарсадан хабарлари йўқ. Уларни биласанлару айниқса бизнинг синфимиздаги болалар кулишни яхши кўради.

Сайфи ичидан қайнаб чиқаётган нафрат ва ғазабини бир амаллаб ютиб юборди-да, захарли киноя қилди:

— Табриклаймиз, антиқа фильм яратибсизлар! Шубҳа йўқки, келажакда сизлардан нафақат ажойиб санъаткорлар, балки жуда моҳир ва нозик жосуслар ҳам етишиб чиқади.

Бу гап Гулмиранинг иззат-нафсига тегиб кетди, аммо нима деб жавоб беришни билмай қолди. Ўйлаб қараса, дарҳақиқат, қилиб юрган иши сал-пал айғоқчининг ҳунарига ўхшаб кетаркан. Изза бўлиб қолган Гулмира сир бой бермасликка ҳаракат қилди.

— Нима, биз сенларнинг сиригини битта-яримтага айтибмизми, киноя қиласан? Тажриба учун олдик. Аввалгиларини раҳбаримиз қўл остида суратга олган эдик, буни ўз кучимиз билан олдик. Ҳа, ўз кучимизни синаб кўрмоқчи бўладик.

— Шу холосми?

— Шу холос!

Сайфи бир лаҳза ўйланиб қолди.

— Бўлди, бизни нега чақирганингни энди тушундим,— деди у,— мақсаднинг бизларнинг бурнимиздан ип ўтказиб судраб юриш... Ғиринг десак мактабдагиларга айтаман, деб чўчитасан. Йўқ дегин-чи?

Гулмира хахолаб кулиб юборди.

— Буни лекин тўғри топдинг. Худди чизган чизигимдан чиқиб кўрларинг-чи, мактаб нима экан, бутун шаҳарга кулги қиламиз.

Тўлаган гапга аралашмас, Гулмиранинг индамас дугонасига ўхшаб уялиб ўтириб, ўртадаги гапни тингларди.

— Ўв, агар...— ҳаммани қулдириш учун иккала қўлни мушт қилиб деворни савалади Сайфи,— агар ўғил бола бўлганингда бормиди, ҳавончада туйиб талқон қилардим-да, Тўлаганга берардим, у чайнамай ютиб юборарди. Ҳа, сочингни толаси ҳам қолмасди бу дунёда, кулингни кўкка совурардим!!

Сайфининг ярми ҳазил, ярми чин қилиғидан ҳамма қотиб-қотиб қулди.

— Алам қилса, бурнингни тишла,— деди Гулмира.

— Лекин чучварани хом санабсан,— бўш келмади Сайфи,— сени ноғорангга ўйнайдиган ландовурлар биз эмас.

— Кўрамиз,— деди Гулмира.

— Кўрамиз,— ўжарлик билан қайтарди Сайфи.— Кетдик, Тўлаган!

Сайфи шахдам қадам босиб эшик томон йўналди. Тўлаган унинг кетидан эргашар экан, ер тагидан Гулмирага маънос қараб қўйди.

— Майли, хайр бўлмаса сизларга,— деди.

Қизлар ҳам хайрлашишди.

— Ишқилиб хафа бўлмай кетинглар, Тўлаган,— илиқ гапирди Гулмира.

Бу оддий гапдан Тўлаган нима учундир жуда қувониб кетди.

— Нега хафа бўлар эканмиз, кичкина бола эмасмиз-ку,— деди сиполик билан,— мард одам танқидни тушунади.

— Танқидни ҳам, ҳазилни ҳам. Хўб, яхши боринглар.— Гулмира эртақлардаги маликалардек, аммо меъёридан ўтиб кетмайдиган илтифот билан таъзим қилиб болаларни қўзатиб қолди.

Т Ў Н К А

Холшоша хола Тўлаганни вақтли уйғотди. Эртага Тўлаганнинг аласи билан онаси курортдан қайтишар экан, телеграмма келди.

Келинининг келишига уй-жойни гулдек қилиб қўймоқчи эди кампир. Шунинг учун саҳар турди. Кейинги пайтларда набираси билан сал совуқроқ гаплашиб юрарди, бугун гинани унутишга қарор қилди.

— Ҳой, Тўлаган, ҳовлини бугун бир тозалайлик.

— Ҳовли шундоқ ҳам чиннидек-ку,— уйқусираб гингшиди Тўлаган.

Кампир сулҳ таклиф қилган эди, Тўлаган ўзи сезмай ишнинг пачавасини чиқарди, унинг гингшигани Холпошша холага оғир ботди, дарров тўнини тесқари кийди.

— Ҳа, энди, шалтоққа ботиб ўтиришган экан, демасинлар деб тозалаб олайлик девдим-да. Майли, сен ўзингни уринтирмай қўя қол,— лоқайд гапирди кампир,— ўзим эшларман. Илтимос қилган эдим, ҳали замон Гулмира ҳам келиб қолар қарашворгани.

— Айтаверинг, буви, қандай юмушингиз бўлса ўзим қилиб бераман. Уйқусираб тушунмай қолибман,— хатосини тузатишга ҳаракат қилди Тўлаган.

— Вой, сен кўчадан ортиб уй ишига қайишарминг,— Тўлаганнинг бувисини лақиллатиб ҳаммоллик қилиб юрганига шама қилди Холпошша хола.

— Ҳалиям гинангиз тарқамадими, буви? Келинг, энди унутинг! — сидқидилдан зорланди Тўлаган.

Кампир дарров эриб кетди.

— Ўзим ҳам гапирмай дейману қилган ишларинг эсимга тушиб қолса аламдан тилимни тиёлмайман.

— Биласизми, нима, буви, мен ҳам қилмишимни ўйлайвериб жуда эзилб кетдим, яхшиси бундай қиламиз. Эртага адамгилар келинса, бор ганин очик айтинг. Майли, хоҳлаганларича савалашсин, чидайман. Шунда мен ҳам қийноқдан қутуламан, сизнинг ҳам кўнглингиз жойинга тушади.

Жуда одамни ерга уриб юбордингиз-ку, тўрам,— хафа бўлганини яширмай гапирди Холпошша хола.— Абдукаримбойнинг авлодидан чақимчи чиқмаган, зинҳор-базинҳор чиқмайди ҳам!

Тўлаган қувониб кетиб жилмайди.

— Аммо зўрсиз-да, буви! Айтмаслигингизни ўзим ҳам сезувдим.

Холпошша хола талтайиб кетди.

— Қонимиз асилда, тўрам, қонимиз асила! Отам раҳматли қизил аскарларга командир бўлганлар, ўша киши бир кун ёғиз ўзлари босмачиларнинг қўлига тушиб қолибдилар. Қўрбоши ҳикилдоқларига пичокни қадаб: «Аскарларинг қаерда, айт, бўлмаса каллангдан жудо бўласан», деганида ҳам миқ этмаган эканлар. Сотқинлик қилгандан кўра ўлимни афзал кўрганлар. Шундай одамнинг қизи чақимчилик қилиши мумкин, деган бемаъни фикр қандай қилиб миянгизга келди, тўрам?

— Узр, биздан ўтибди,— деди Тўлаган ҳам муллаваччалардек қўлини кўксига қўйиб.

Шундан кейин гина-қудурат бутунлай унутилиб, аввалги пайлик муносабат тикланди.

— Ҳаммаёқни чиннидек қилиб қўйиб, онагни бир хурсанд қилайлик-а! Нима дединг?

Холпошша хола енг шимариб тоқчалардаги чойнак-пиёлаларни артишга тушиб кетди.

— Лекин... мана кўрасиз... уларга бор гапни ўзим айтаман,— деди Тўлаган.

— Мана бу марднинг иши бўлади. Ўзинг айтсанг, гуноҳингдан ўтишади.— Холпошша хола меҳр билан набирасига боқди.

Энди Тўлаган ҳам талтайиб кетди.

— Буви, сизга битта нарсани айтайми?

— Айта қол.

— Сизнинг санъатни яхши кўришингизни биламан. Шунинг учун биринчи сентябрдан Пионерлар саройига бориб, дуторчилар тўғарагига ёзилмоқчиман...

— Тағинми!!

— Йўқ, чўчиманг. Бу гал ўзингизни олиб бориб, дутор чалишни ўргатувчи домламиз билан таништириб қўяман. Мана кўрасиз, яхшилаб ўрганволиб, эски-эски машқларни чалиб бераман.

— Қўлингдан келармикин, дуторга укувинг бормикин?

— Э, нима деяпсиз, сайратвораман, ҳаммаси хоҳишга боғлиқ, астойдил киришаман. Эшитганлар сел бўп кетмаса ҳисоб эмас.

— Ниятингга ет, болам.

Тўлаган Сайфига ўхшаб ҳовлиқди.

— Мен ҳам қўлимдан иш келишини исботлашга қасд қилдим.

— Бўпти, шоввоз, ўрганиш сиздан, қулинг ўргилсин дутор олиб бериш биздан,— чапанчасига қўлини кўксига қўйиб аҳд қилди Холпошша хола,— бир ойлик пенсиямни бутунлай сизга бағишлайман.

— Хўп, мен нима иш қилай, буви? — Тўлаганнинг кайфияти жуда чоғ бўлиб кетди, ҳозир у ҳар қандай юмушга тайёр эди.

— Ишнинг оғири сенинг бўйнингга,— деди Холпошша хола.

Ҳовлининг ўртасида нок ўсарди. Шу баҳор бирдан касалланиб ярми қурий бошлади. Қуриган дарахтнинг хосияти бўлмайти, деб Тўлаганнинг адаси одам опкелиб нокнинг тагидан кестирди, шохларини чошиб майдалаб, обдан қурисин учун ҳовли этагига тахлаб қўйган эди. Энди куз келяпти, ҳадемай ёгингарчилик бошланиши мумкин. Холпошша хола шу ўтинларни опкириб ошхонага тахлашни буюрди набирасига.

Бутун бошли дарахтдан чиққан ўтинни ташиб қўйиш битта одамга осон эмас, ҳам зериктириб, ҳам чарчатиб қўяди. Шунинг учун Тўлаган қўрқа-писа бувисидан сўради:

— Буви, Сайфини чақириб келсам майлими, икки кишилашиб бирпасда ўтинингизни тахлаб қўярдик.

— Сайфини дейсанми? — Холпошша хола бирпас иккиланиб турди,— келармикин?

— Келади, у ҳеч кимдан ёрдамини аямайди,— севиниб кетди Тўлаган,— ҳашардан ким қочарди?

— Чақирсанг чақира қол, биламан, Сайфисиз яшолмайсан.

— Раҳмат, буви!

Тўлаган югурганича кўчага чиқиб кетди. Ярим соат ўтар-ўтмас Сайфини бошлаб келди. Келишса, Гулмира ховлини суцуриб юрибди.

— Ҳа, нега анграйиб қолдинглар, кўришишни ҳам билмайсанлар,— беғараз жилмайди Гулмира.

— Яхшимсан,— дейишди болалар бепарвогина.

— Э, келинг Сайфи ҳофиз, эсон-омон юрибсизми? Жуда кўринмай кетдингиз? — хушчақчақлик билан қарши олди Сайфини Холлошша хола.

— Юрибман,— деди Сайфи,— ўзингиз қалайсиз?

— Яхшиман,— деди кампир,— ажаб қилибсан-да келиб. Ўртоғингга бир ёрдамлашиб юборасан.

— Ишдан бизни қочиролмайсиз,— катта кетдилар Сайфивой.

— Анави ўтинни ошхонага ташиб қўйсанглар бўлди. Мен ҳам бўш турмайман, пешинга қулинг ўргилсин қилиб чойхона палов дамлаб бераман.

— Вой, холажон,— гапга аралашди Гулмира,— ўтинни боғча болалар ҳам ташиб қўйиши мумкин. Девдек-девдек йигитларга шу ишни буюрасизми?!

— Нима қилишсин дейсан, бўлмаса?

— Қирқилган нокнинг тўнкаси ховлининг ўртасида кўзга тушган тикондек бўлиб турибди. Шунга кавлаб олиб ташлашсин.

— Тўнка кавлаш осон экан-да, сенга? — ўқрайиб Гулмирага қаради Сайфи.

— Ҳа, кизим, тўнка кавлаш ҳали буларга оғирлик қилади.

— Э, бизнинг болаларни унақа камситманг, холажон. Паҳлавон-ку, булар. Пешинга қолмай кавлаб олишади. Нима дединглар, шоввозлар?— Гулмира синфдошларига маънодор қараб қўйди.— Бўла қолдинглар!

Гулмирага йўқ деб бўлармиди. Сайфи аламидан тишларининг орасидан чиқариб нималардир деб пичирлади. Тўлаган ҳам ўлаганининг кунидан ҳужрадан кетмон, бел, болта олиб чиқди.

Иш бошланди. Иккала ўртоқ гоҳ кетмон, гоҳ бел билан тўнканинг атрофини ўя бошладилар. Ер заранг эди, ҳар кетмон урганда тошга теккандек тарақлаб товуш чикарди.

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас Сайфи ҳам, Тўлаган ҳам қора терга тушиб кетдилар. Шу пайт чойнак кўтариб Гулмира келди.

— Мана кўк чой дамладим, томоқларингиз ҳам қақраб кетгандир, ичволақолинглар.

Сайфи Гулмирани қувиб бермоқчи эди, лекин шароит кўтармасди, шунинг учун газабдан тишларини гижирлатиб қўя қолди.

— Бир нарса дедингми, Сайфи ҳа... раҳмат деясанми? Арзимаиди! — Гулмира чойни қайтариб иккита пиёлага қуйди.

— Раҳмат дердим... бизлардан нарироқ юрсанг,— паст овозда тўнғиллади Сайфи.

— Бизнинг синфдаги болаларнинг қандайлиги эсингдан чиқмадими, ишқилиб? — бепарво оҳангда сўради Гулмира.

— Нимага шама қилансан? — Сайфи ёвқараш қилди қизга.

— Ҳеч нарсага, синфимиздаги болалар текин томоша бўлса жудаям қулишни... э, узр, иш қилишни яхши кўришларини эслатиб қўймоқчийдим, холос,— Гулмира билинар-билинмас жилмайиб болалардан узоқлашди.

— Э, кино олмай қўлинг синсин,— деб тўнғиллади Сайфи. Пиёладаги чойни иссиғлигича хўплади, оғзи куйиб бир оёқлаб сакрай бошлади. Тўлаган ўзини тутолмай кулиб юборди.

Гулмира ҳам яйраб қулди. Кейин айвонда кўрпанинг жилдини янгилаётган Холпошша холанинг ёнига бориб пахта қоплашга ёрдам берди.

Пешинга яқин болалар тўнканинг атрофини ховуздек қилиб қавлашди. Ҳар қаёқдан тарвақайлаб кетган илдишларни болта билан чошиб тўнкани яққалаб қўйишди. Лекин ҳали энг асосийси — ўк илдиш қолган эди.

Холпошша хола уларнинг атрофида гирдикапалак эди. Дамбадам келиб хол-аҳвол сўрар, чарчаган бўлсанглар дам олинглар деб қистар, овқат ейсизларми, деб сўрайверарди.

— Э, холажон, жуда кўнглингиз бўш экан-ку. Буларнинг ҳозир чарчоқ нималигини билмайдиган, айти кучга тўлган пайти.

— Шундоқ бўлса ҳам озгина дам олволишсин. Тўнка қазиб юриптими булар. Ошим ҳам тайёр бўлиб қолди, дамлаб қўйдим. Ҳа, бўлади қилақолинглар.

Болалар ҳақиқатда ҳам жуда ҳолдан тойган эдилар, дам олиш ҳақидаги таклиф уларга мойдек ёқиб тушди, ўзлари қазиб чиқарган тупроққа бири ёнбошлади, бири чалқанча тушиб ётди. Шу пайт талабларга биноан бўлгандек енгил шабада турди. Шунақа ҳузур қилдиларки, асти қўяверасиз.

— Тўлаган, битта нарса десам хафа бўлмайсанми? — шивирлаб сўради Сайфи.

Чалқанча тушиб ётган Тўлаган ҳатто жавоб беришга ҳам эринди.

— Дам олсанг-чи...— деди у эшитилар-эшитилмас.

— Хафа бўлмасанг айтаман.

Тўлаган пинагини бузмасдан кўзларини юмганича ётаверди.

— Гашираврайми? — Сайфи ўзиникини қўймасди.

— Ўзинг биласан.

— Аммо... ғирт жинни экансан!

— Нима?! — бирдан ўзига келиб тирсагига ёнбошлади Тўлаган.

— Ғирт жинни экансан, дейман,

— Нега энди?

— Жинни бўлмасанг кино олишни ўргансак, бош ролни Гулмирага берамиз, дермидинг. Бундан золим, бундан бағритош қиз йўқ-ку синфимизда!

— Жуда унчалик эмас, одамгарчилиги ҳам бор,— эътироз билдирди Тўлаган.— Адам билан ойим кетишибдики, йўқликларини билдирмай ҳар кунни чиқиб бувимга қараниб юради. Бизни ҳам сотмади, бўлмаса аллақачон ё бувимларга, ё сеникидагиларга

килиб юрган ишларимизни етказган бўларди. Мана кўрасан, мактабда ҳам ҳеч кимга айтмайди. Фақат бизни чўчитяпти, гапига кирдириш учун.

Сайфи тентакларга қарагандек ўртоғига ачиниб назар ташлади.

— Ҳайронман, нимасини яхши кўрасан шу бижилдоқни? Бошқаси қуриб қолганми?

— Ким сенга яхши кўраман деяпти! — қип-қизариб кетди Тўлаган.

— Қадимгилар муҳаббатнинг кўзи кўр бўлади, деб бежиз айтишмас экан. Бўлмаса шунга ишқинг тушармиди?! Яхшиям шу баттол қиздан бир кўча нарида тураман, сенга ўхшаб девор-дармиён қўшни бўлсам, билмадим қандай чидардим? — Умрида биринчи марта нолиб гапирди Сайфи...

— Уй ишларини нуқул ўшандан кўчирасан-ку, — ўртоғи Гулмирани ёмонлашини истамасди Тўлаган.

— Бу одати яхши, қизғанчиқ эмас, — сал юмшади Сайфи, — фақат мана шу каникулда кўп жигимга тегди-да. Тавба, деб гапирай-у, овозини эшитсам юрагим зириллайдиган бўлиб қолибди.

Худди Сайфининг гапини тасдиқлагандек Гулмиранинг овози эшитилди.

— Ҳа, ялқовлар, бу нима ётиш?!

Иккала бола қандай килиб ўринларидан иргиб туриб кетганларини билмай қолишди.

— Қани, дарров юз-қўлларингни ювинглар-да, айвонга чиқинглар! Овқат тайёр! — буюрди Гулмира.

— Хўб бўлади, — баробар жавоб беришди болалар.

Паловни ўзи айтгандек қойил қилибди Холпошша хола. Аммо Гулмира ҳам аччиқ-чучуқни бошлабди. Ҳаммалари ўтириб иштаха билан бир лаган паловни туширишди. Ошдан кейин кўк чойни майдалаб ўтириб бирпас қизиқчилик қилишди. Қулгига келганда Сайфининг олдига тушадиган одам йўқ, сал нарсага шарақлаб кулади, кулгиси шунақа аломат, шунақа юқумлики, эшитганлар қўшилишиб кулиб юборишади.

Ҳа, гап сотиш бўлса Сайфи жуда эшилиб кетади. Ҳозир ҳам кўрпачага узала тушиб, биқинида парёстик, Холпошша хола билан бири олиб, бири қўйиб хаңгомаланиб ўтиришарди. Гулмира қараса, гапнинг тағи кўримайди. Шунинг учун, «қани энди тура қолинглар», дегандек йўталиб қўйди.

Болалар туришга мажбур бўлишди. Йўқ, мажбур бўлганлари йўқ, Сайфи Холпошша холани авраб, гапга солиб ўтиравериши мумкин эди. Масала бошқа ёқда эди. Болалар ишга қизиқиб кетган: тўнкани охиригача қазиб олмасалар кўнгиллари жойига тушмасди. Тўғри-да, қўлларидан иш келишини кўрсатиб қўйишсин! Қолаверса Гулмиранинг олдида ҳам юзлари ерга қараб қолишини истамас эдилар.

Кечга яқин тўнкани, ниҳоят, қазиб бўлдилар. Ўрни катта чуқур бўлиб қолган эди, тупроқ текислаб юбордилар. Суюниб кетган Холпошша хола, «умрларингдан барака топинглар»

деб болаларни роса дуо қилди. Ҳатто Гулмира ҳам тан берди болаларга. Ҳайратини яширолмай:

— Қойилман, иккаловинг тўртта мардикорнинг ишини қилдиларинг! — деди.

Ҳаммадан ҳам кўра Гулмиранинг шу гапи Тўлаганга ёқиб тушди. Тўлаган уёқда турсин, хатто Сайфи ҳам бу гапдан суюниб кетди. Кўрагини қалқон қилиб гердайди.

— Э, битта-иккита тўнка нима деган нарса экан бизларга! Тагин ҳам сен назарга илмайсан-да бизларни. Аммо хато қиласан, қўлимиздан нималар келишини бир кунмас-бир кун кўрсатиб қўямиз! Ушанда ҳайратдан ёқангни ушламасанг Сайфи отимни бошқа кўяман.

ЯНА ЯНГИ ОРЗУ

Тўлаган вақтли туриб йўл ҳозирлигини кўрди. Кийимларини яхшилаб дазмоллади, тирноқларини олди, сочини ҳўллаб таради, кейин ҳақ деб соатига тикилиб ўтирди.

Холпошша хола ҳам сандиғини очиб кишилиққа киядиган сарполарини олди. Ҳа, бугун қанча ясанса арзийди — ахир ўғли билан келинини кутиб олишга чиқади. Шундай қилиб у ҳам эрта бурундан тайёр бўлиб олди. Аммо вақт эса ҳали эрта — поезднинг келишига уч соат бор эди.

Вақтни қандай қилиб ўтказишни билмай ўтирган эдилар. бирдан эшикдан Сайфи кириб келиб қолди. Уни кўриб Холпошша хола ҳам, Тўлаган ҳам севиниб кетишди.

Сайфининг кўзлари олазарақ, ғайрати ичига сиғмасди. У шошиб Холпошша хола билан сўрашди-да, ўртоғининг қўлтиғидан судраб четга, ҳовлига тортди.

— Бир минутга буёққа кел, сенда гапим бор.

Тўлаган итоаткорона қадам босиб ўртоғи билан ҳовлининг ўртасига тушди. Сайфи жуда катта бир сирни айтадигандек. Тўлаганнинг кўзига қаради.

— Эҳ, ишлар зўр. — деди у.

— Нима бўлди?

— Энди бўлади, — қўлларини бир-бирига ишқади Сайфи.

— Бўпти, гапир, намунча чўздинг.

— Гап шуки, энди кинони йиғиштирамиз. Ҳа, кино билан Гулмира шуғулланаверсин. Мен бошқа нарса ўйлаб топдим.

— Яна-я?! — Тўлаган расмана кўркиб кетиб ўзини четга олди.

Сайфининг кўзлари чакнаб ҳовлиқди.

— Эшитсанг, оғзинг ланг очилиб қолади.

— Керак эмас, менинг бўладиганим бўлди.

— Менга қара, бу гал жуда бошқача нарса ўйлаб келдим. Жуда антика! — Сайфи қўли билан дирижёрларга ўхшаб ҳар хил ҳаракатлар қилди.

Бу ҳаракатлар қандай маънони билдиришини тушунолмаган Тўлаган анграйиб тураверди.

— Ҳа, эшитсанг ағдарилиб тушасан. Айтайми, қўшилсанми?

— Керак эмас, қўшилмайман.— Тўлаган юрагидаги қизиқиш алаңгасини зўрга босди, ёлбориб гапирди.— шунчалик шарманда бўлганимиз етар, оғайни кел, буёғига тинч юрайлик.

— Яхшилаб ўйлаб кўр, тагин кейин нега қўшилмаган эканман, деб ачиниб юрма. Кейинги пушаймон, ўзингга душман.

— Ачинмайман,— ҳалитдан ачиниб гапирди Тўлаган.

— Шунақами, майли, ўзинг биласан.— Сайфи кетишга отланди.— Лекин ҳалиям вақт бор. Яна бир карра ўйлаб кўр, эшигингга етгунимча тўхтатишинг мумкин.

— Нима, дарров кетмоқчимисан?

— Ҳа, вақт тиз. Айтгандек, мана буни сенга Гулмира бериб юборди.— Сайфи қўлтиғига қистириб олган китобдан учтасини Тўлаганга узатди.— мактабга борса, дарсликлар бераётган экан. Сен билан менга ҳам олибди. Сен айтгандек, одамгарчилиги бор...

— Раҳмат,— деди Тўлаган.

— Раҳматни ўзига айтарсан. Хўн бўлмаса...

— Ростдан кетяпсанми? Бирпас ўтир.

— Йўқ, ўтирмайман, соғ бўл, ошна.— Сайфи одати бўйича шошиб йўлга тушди, эшикка етиб орқасига ўтирилди.— ўв, болапақир, имкониятдан фойдаланиб қол, охирги марта сўрайман: қўшилсанми, йўқми?

Тўлаган индолмади.

— Нима дединг?! — хуружни кучайтирди Сайфи.

— Одамни кўп қийнама! Йўқ дедим-ку! — хуноби ошиб жавоб қилди Тўлаган.— Йўқ!

— Майли, менга барибир, ўзингга ёмон қияпсан.

Сайфи чиқиб кетди. Тўлаган бўшашиб, жойида кимир этмай тураверди. Ҳовлининг ўртасида қаққайиб турган набирасини Холпошша холанинг овози ўзига келтирди.

— Ҳой, Тўлаган, сенга бир бало бўлипти, шунчалик ҳам гўдайган бўласанми?! Уйингга келган одамни ўтиргин, дейишни ҳам билмайсан-а!

— Айтдим, кўнмаса нима қилай?

Шу пайт кўча томондаги девор тепасида Сайфининг боши кўринди. У ҳуштак чалиб Тўлаганни чақирди.

— Ҳой, кейин ачиниб юрма тагин!

— Бўпти, айт, нима? — сўради Тўлаган.

— Қўшилсанг айтаман.

— Олдин айт, кейин ўйлаб кўраман.

Сайфи имлаб ўртоғини ёнига чақирди.

Тўлаган оёғини судраб босиб деворга яқинлашди. Сайфи от мингандек деворга ўтириб олди.

— Қўймадинг, қўймадинг-да. Италиялик машҳур скрипкачи Паганинини биласан-а! Кўриниши алвастига ўхшаган бўлса ҳам скрипка чалишда унинг олдига тушадиган одам бўлмаган. Бутун дунё унинг маҳорати ва усталлиғига тан берган.

— Сўзбошини жуда чўзвординг-ку.— кесатди Тўлаган.

— Хўп, қисқа қиламан. Эртадан Пионерлар саройига бориб музика тўгарагига ёзилмиш-да, гижжак чалишни ўрганмиш. Кинночилар бачкана, бетайин одам бўлишади. Биз нафис санъатга ўзимизни урамиз. Гижжакда гамгин куйларни шунақа эзиб чаладиган бўлайликки, эшитганлар ҳўнг-ҳўнг йиглаб юборишсин,— Сайфининг кўзлари пордаб кетди,— бунга нима дединг: Зўр-а!!

— Э... Мендан гижжакчи чиқмайди,— ҳафсаласи пир бўлиб қўл силтади Тўлаган.

— Ие, сендан чиқсин-да! — кўпириб, ошиқиб гапирди Сайфи, сакраб ерга тушди,— сен ҳеч қулоғингни кўрганмисан?

— Қулоғингни дейсанми?

— Ҳа, қулоғингни ҳеч кўрганмисан?

Тўлаган ҳайрон бўлди:

— Қулоғимга нима қилибди?

— Эй нодон одам! Бу қулоқ эмас — хазина-ку! Ҳа-да, бунақа шалпангқулоқ гижжакчи учун хазина!

— Яна масхара қилисанми одамни?!

— Бунақа келишган, бунақа бежирим қулоқ гижжакчи учун хазина-ку,— дарров хатосини тўғрилади Сайфи.

— Бор-эй... гижжакка қулоқнинг нима даҳли бор?! — энсаси қотди Тўлаганнинг.

— Жудаям бор-да, оғайни! Яхши қулоқ битта эшитган куйни дарров эсида олиб қолади. Куйни эслаб қолиш эса музикачи учун энг зарур нарса! Мана мени қулоқларим ҳам қулоқми?! Нима эшитсам уёқдан кириб, буёқдан чиқиб кетаверади.

Тўлаган жуда қийналиб кетган эди. Тиниб-тинчимас Сайфи нуқул ҳар хил хомхаёлларни топиб келади, лекин шундай гапирадикки, лаққа тушмасдан иложи йўқ, ҳа, қандай қилиб авраб қўйганини билмай қолади одам. Шунинг учун эҳтиёт бўлиш керак.

— Кел, қўй, бошни қотирма.

— Сени ҳеч ким зўрлаётгани йўқ, оғайнигарчилик дегандек олдиндан бир ўтиб қўй дедим-да,— парвойи фалак бир кайфиятда гапирди Сайфи,— вақтлар ўтиб концертимга таклиф қилиб келганимда бир оғиз айтмабсан, деб гиналаб юрмагин деяпман-да! Омон бўл, оғайни, омон бўл! Шу ҳам бир ҳунарли бўлиб қолсин дедим. Истамасанг юравер ковушингни судраб, кўча чангитиб.

Сайфи аллақандай куйни ҳуштакда чалиб олифта рафтор билан эшик томон кетди. Мана, у эшикдан чиқиб кўздан ғойиб бўлди. Унинг орқасидан қараб турган Тўлаганнинг ичида бир нарса узилиб тушгандек бўлди, у ўртоғининг кетидан кўчага отилди. Қараса, ҳали Сайфи унча олислаб кетмаган экан.

— Ўв, менга қара,— чақирди уни Тўлаган.

Сайфи тўхтаб орқасига ўгирилди.

— Нима дейсан?

Тўлаган унга яқинлашди.

— Таклифингга жон-жон деб қўшиллардим-у... аммо бувимларга ваъда бериб қўювдим-да.

— Қандай ваъда?

— Ўшанда ашулачи бўламан, деб алдаганимнинг эвазига дутор

чалишни ўрганишга аҳд қилдим. Дуторни ўрганиб, бувимга ча-
либ бериб ўтирмоқчиман. Эски ашула, куйлар бувимнинг жон
лари.

Агар ваъда бериб қўйган бўлсанг, майли! Унда ҳаммаси
жойида! — Сайфи энди ўртоғидан сираям хафа эмаслигини кўра-
тиш учун жилмайиб қўйди.— Хайр, оғайни.

— Келиб тур, шунақа,— деди Тўлаган.

— Кўраман. Каникул ҳам тугаб қолди, энди ўқишга тайёрланиш
керак.

Улар хайрлашиб, иккалови икки ёққа кетди. Тўлаган энди уйи-
нинг эшигига етганини билади, Сайфи орқасидан бақириб қолди.

— Тўхта! — у югуриб Тўлаганнинг олдига келди.— Э, миямиз
курсин иккаламизнинг ҳам! Сен дуторни, мен ғижжакни чалишни
ўргансак, демак, иккаламиз музика тўғарагига борамиз. Шун-
дайми?

Тўлаган ўртоғининг сўзини бўлишга журъат этмай боши билан
«ха» нинг ишорасини қилди.

— Шундоқ бўлгандан кейин синфимиздан яна уч-тўртта болани
ўша тўғаракка аъзо қилдирамыз. Нукул партани чертиб чалиб
ўтирадиган Чори тўполончи доира чалишни ўргансин. Анави
юмшоқ супурги бору — Собир, у сивизгага ёзилсин. Оти ҳам мос
тушар экан — Собир сивизга! Демак, ғижжакчи бор, дуторчи
бор, чилдирмачи, сивизгачи ҳам бор. Энди битта чангчи керак.
Майли, сени илтимосингга биноан; чанг чалишга Гулмира кира
қолсин. Ансамблимизда битта қиз бола бўлса зиён қилмайди,
қайтанга безайди ансамблни.

— Қандай ансамбль?

— Ўзбек халқ чолғу ансамбли. Айтишман-ку, Пионерлар
саройида эпақалик чалишни ўрганиб олганимиздан кейин ўзимиз
мактабда ансамбль ташкил этамиз. Ҳар хил жойларга бориб
концертлар қўйиб юрамиз. Мана кўрасан, уч-тўрт йил деганда
бутун республикага донғимиз кетади. Концертимизга одамлар билет
тополмай қолишади. Ана обрў, ана шон-шухрат!

— Болалар рози бўлишармикин тўғаракка ёзилгани? Айниқса,
Гулмирани биласан-ку, ўзининг айтганидан қолмайдиган кайсар
қиз.

— Уёғини ансамблнинг бадий раҳбарига қўйиб бер.

— Бадий раҳбар?

— Ҳа-да, уёғини ўзим қойил қиламан. Гулмиранг тугул авлиё-
ининг бўлса ҳам кўндираман! Санъатдан юз ўғирган ваҳшийларни
хали кўрмаганман.

Сайфининг бутун борлиғидан вулқондек отилиб турган
ғайрат Тўлаганни ҳайратга солди. У анқайиб ўртоғининг оғзига
тикилиб турарди.

— Лалайма, ошна! Ўзингни қўлга ол, бизни юзлаб колхоз ва
совхозлар, дала шийпонлари, завод ва фабрика клублари, томоша
заллари кутяпти! — Сайфи баландпарвоз овозда хитоб қилди.—
Қани, карнай ва сурнайлар, ноғора ва чилдирмалар, баралла
янгранг, авжга мининг! Биз улўғ орзу сари йўлга чиқяёмиз!

— Ўв, жуда авжингиз баланд-ку, бир парда настга тушинг,—
жилмайди Тўлаган.

— Биласиз-ку бизни, чала-ярим ишга тобимиз йўқ. Нимагаки
қўл урсак астойдил, шавқу завқ билан қиламиз,— ўртоғига
қўшилиб жилмайди Сайфи.

* * *

Қуёш ҳали чиқмаган, уфқ энди оқарабошлаган пайт. Бутун
борликда осойишталик, сокинлик ҳукмрон. Шаҳар ширин уйқуда.
Кўҳна Тошкентнинг эски шаҳридаги камқатнов, эгри-бугри кўчалар
бўйлаб Сайфи югурганча кетяпти. У ғайрати жўшиб, ҳаприқиб,
ошиб-тошиб олға ошиқади. Унинг чехраси ёруғ, кўзларида
умид ва ишонч порлайди. Мана, у кенг ва равон кўчага бурилди.
Узоқда, Тўлаганларнинг уйи ортидан тоғ билан тутшиб кетган
қин-қизил уфқ кўринди. Сайфи қадамини тезлаштирди.

Кичкина одам катга умидлари сари елдек учиб борарди.

ФАРҲОД МУСАЖОНОВ

*Бўш келма,
Алиқулов!*

ЯШАСИН КОМИССИЯ

Эрталаб туриб балконга чиқсам, осмон тип-тиниқ, биттаям булут йўқ, ғир-ғир шабада, кун илиқ. Ҳавони ҳидласанг худди баҳорнинг иси келаётгандек. Майли, тезроқ баҳор келсин, киш жонга тегди. Бу йил ўзи киш кишга ҳам ўхшамади. Беш-олти марта ҳўл қор ёғди, кейин нукул ёмғир, айтарли совуқ ҳам бўлмади. Мен бунақа кишни ёмон кўраман. Паға-паға қор ёғиб, совуқ бўлса, маза қилиб чана, коньки учсанг, ана у киш! Шилп-шилп ёмғирли киш кимга керак. Киш шунақа ланж келса одам баҳорни айниқса ошиқиб кутар экан. Бугун йигирма олтинчи февраль бўлса, демак, кишнинг кети узилай деб қолибди. Яна уч кундан кейин баҳор.

— Ҳой, намуноча имирсилайсан, эрталабдан мени жовратмай бўла қолсанг-чи тезроқ! — ичкарида ойимнинг овозлари эшитилиб хаёлимни бўлди.

— Ҳозир,— деб ойимни тинчитишга ҳаракат қилдим.

Лекин бари бир уйга киришга шошилмадим.

— Қаллаи сахарлаб туриб балконда нима қиляпсан?! — яна ойимларнинг овозлари эшитилди.

Мен китобларда ёзиладигандек, «Мусаффо ҳаводан тўйиб-тўйиб шимиряпман», дедим, лекин фақат ўзим эшитадиган қилиб айтдим. Галим ўзимга таъсир қилиб илжайиб қўйдим.

— Тезроқ қимирла, бўлмаса мактабингга кеч қоласан. Буёқда ҳали укангни боғчага ташлаб ўтишинг керак,— ойимнинг овозлари борган сари серзарда ва баландроқ чиқарди. Овозлари майлию, аммо мактабни эсга солиб таъбимни хира қилганлари чатоқ бўлди.

Бугун биринчи соат алгебра. Уйга берилган масалани ишламаганман. Ўқитувчимиз текшириб қолса икки олишим турган гап.

Мен яна бир-икки марта тўйиб-тўйиб «мусаффо ҳаводан шимирдим-да», уйга кирдим. Ойим укамни кийинтириб бўлган эканлар. Апил-тапил ювиниб, кийиндиму папкамни олиб йўлга тушмоқчи эдим, ойим йўлимни тўсдилар:

— Нонушта қилмасдан қаёққа борасан? Наҳотки, шуниям сенга айғиш керак. Наҳотки, ўтириб нонушта қилиш ўзингни миянга келмаса!

Ойим сал ваҳмароқлар, сал нарсага ҳам хуноблари ошиб тутакиб кетадилар. Тўғрилиқча айтса бўладиган нарсани ҳам гоҳида бақириб гапирадилар. Яна энг қизиғи шундаки, ўзларини тутолмасликларига мен айбдор эмишман. Сен мени шу қўйга солдинг, ҳамма нарсани сенга ўн марта қайтарш керак, битта айтганда қилмайсан, дейдилар.

Балки гаплари тўғридир, ҳамма нарсани ҳам битта айтганларида қилмасман. Аммо атайдан шундай қилмайман-ку. Мана, мисол учун, овқатни олайлик. Нима учундир эрталаб ҳеч нарса егим келмайди, ҳар доим шундай. Ойимни эса ишга ҳам бор-йўқлиги билан ишлари йўқ, овқатни тикиштираверадилар. Ўтим оғрияпти, бўтим оғрияпти деб баҳона тўқиб кўраман, бўлмайди, ойимнинг кистови билан бирон бурда нон чайнаб, бир шиёла чой ичишга тўғри келади.

Бугун ҳам ноилож стол томон судралдим. Дастурхондаги нарсаларни кўриб қутим ўчиб кетди. Тавба, шунча нарсани битта одам қандай ейди?!

— Ейдиганимни ўраб мактабга олиб кета қолай, ойи, кеч қоляман.— нонуштадан бош торғишга уршиб кўрдим.

— Ўтир!— буюрдилар ойим,— биламан сени, мактабга оборган нарсани ҳамма вақт қайтиб келади. Ўтириб, кўзимни олдида еб ол!

Мен ўтиришга мажбур бўлдим. Бир бурда нон тишлаб, узоқ чайнаб ўтирдим. Ҳеч ютворолмайман. Ютиб нима қиламан, ойим жағим қимирлаб турганини кўрсалар бўлди-да. Аммо шакар чойни маза қилиб ичдим. Кейин жуда тўйиб кетган одамдек қорнимни силаб, ўрнимдан турдим.

— Ойи, мен кетдим.

— Ул-бул едингми? — ишга отланаётган ойим нариги уйдан туриб сўрадилар.

— Ҳа, қорним шишиб кетди!

— Мактабдан келганинда кечаги овқатни иситиб егин. Қозонда турипти,— тайинладилар ойим,— оч юрма.

— Қўрқманг, оч қолиб кетмайман,— дедим,— бўлдингми, Со?

— Уканг аллақачон тайёр бўлган! — ойим Солининг ўрнига жавоб бердилар.

Ойимга укамнинг боқчаси тескари эди, агар олиб бориб қўядиган бўлсалар ишга кечга қолишлари мумкин. Менга эса жуда қулай эди, боқча шундай мактабимнинг йўлида, ташлаб ўтиб кетавераман. Шунинг учун Солини доим мен боқчасига элтиб қўяман, кечкурун ҳам ўзим олиб келаман. Ойим сакқизларда қайгадилар, ўзларининг айтишларича, айниқса кечга томон ишлари кўпайиб кетар экан.

Менга укамни боқчага ташлаб ўтишининг сира оғирлиги йўқ, қайтанга бажону дил қиламан шу юмушни. Нега деганда укамни яхши кўраман, эркалаб «Со» деб чақираман. Кўнчилик ўртоқларим укалари билан чиқишолмайдилар, жанжаллашадилар. Мен «Со» билан жуда иноқман. Чунки ўзи жуда аломат-да. Одамга қараб нуқул мўлтираб туради. Шунақа беозор, шунақа баррақли, гоҳида ўзимдан-ўзим бечорага раҳмим келиб кетади.

— Ойи, бизлар кетдик,— папкамни елкамга осиб укамга кўз кисдим.— Юр ўв, Со!

Ичкари уйдан шошилиб ойм чиқдилар.

— Укамни қўлидан ушлаб ол. Тагин ўзинг билан ўзинг овора бўлиб укамг бўёқда қолиб кетмасин. Биламан одатингни, кўчага чиқсанг, ҳар қаёққа анқайганинг анқайган!

Ойимнинг бу гаплари менга ёд бўлиб кетган, чунки ҳар куни қайтарардилар.

— Хўб, анқаймайман,— ўйлаб ўтирмай бепарвогина жавоб бердим, бу гап ҳам кунига қайтараверилиб ёд бўлиб кетган менга.

Укамнинг қўлидан ушлаб йўлга тушдим. Биз беш-олтига тўрт қаватли уйларнинг орасидан ўтиб болалар боқчасига етиб бордик.

Ҳар гал укамни боқчада қолдириб кетаётганимда нима учундир юрагим жизиллаб ачишади. Йўқ, Соли баъзи эркатой тантиқларга ўхшаб, кетимдан эргашиб, хархаша қилмайди қолмайман деб, дод-вой кўтармайди. Фақат то дарвозадан чиқиб кетмагунча орқамдан тикилиб туради.

Қани энди иложи бўлса Солини боқчага ҳеч ҳам олиб бормас эдим, ўзим билан уйда ўтираверарди. Шунинг учун каникул пайтларида ҳали уни, ҳали буни баҳона қилиб Солини боқчадан олиб қоламан.

Иннайкейин доим укамни боқчадан вақтлироқ олиб кетишга ҳаракат қиламан. Бунинг сабаби бор, ўтган йили жуда хунук воқеа бўлганди.

Куз эди, бизнинг мактабимиз терма командаси қўшни мактаб футболчилари билан район биринчилигига ўйнайдиган бўлиб қолди. Матч белгилангани бўйича соат ўн саккизда эмас, рақиб командаси вақтида етиб келмагани учун ярим соат кечикиб бошланди.

Мактабимизнинг кичкина стадиони ишқибозларга тўлиб кетди. Аммо зўр ўйин бўлди. Ўйинга кизиқиб кетиб қоронғи тушганини ҳам сезмабман, укамни боқчадан олиш ҳам мутлақо ёдимдан кўтарилиб кетибди.

Бир маҳал, ўйин тугагандан кейин, Солини олишим кераклиги эсимга тушиб қолиб ура боқчага қараб югуриб қолдим! Умримда ҳеч қачон бунақа тез югурмагандирман ўзим ҳам.

Ҳалослаганча етиб борсам ҳамма болалар аллақачон кетиб бўлишгани учун боқчанинг ҳовлиси хувиллаб ётибди. Фақат ўртасидаги шийпончада ёлғиз Соли ўтирибди. Мураббиясининг ҳам иши чиқиб қолганми, Солини қоровулга қолдириб кетибди. Қоровул ҳовлида ивирсиб юрар, укам бўлса, боя айтганимдек шийпончада ёлғиз ўзи бужмайволиб ўтирибди.

Солини кўриб раҳмим келганидан йиғлаб юборай дедим. Бояқишнинг кўзлари кўрқув ва хавотирдан катта-катта бўлиб кетган, қимир этгани журъат этмай худди совуқда қолган одамдек гужанак бўлиб ўтирарди. Олдинига у мени кўрмади, лекин кўриши билан ҳўнграб йиғлаб юборди.

Мен уни меҳрибончилик билан елкасидан кучиб кўчага бошлаб чиқдим, юпатишга ҳаракат қилиб кулиб гапирдим.

— Нега йиғлайсан, жиннивой. Бир марта шунақа бўлиб қолди. футболга берилиб кетиб боқча эсимдан чиқибди.

— Қўрқдим,— деди Соли йиғидан энтикиб.

— Нимадан қўрқасан, ҳовлида барзангидек қоровул юрибди-ку! Соли йўқ дегандек бош чайқади.

— Ҳеч ким мени олиб кетмайди деб қўрқдим.

— Нега энди битта ўзинг қолиб кетар экансан, жиннивой. Менга ишонмайсанми?

Соли дарров жавоб бермади, анча жойгача жим борди. Кейин кутилмаганда худди катталардек жиддий овозда деди:

— Адамларга ўхшаб ойим ҳам, сен ҳам ташлаб кетасизлар деб қўрқдим.

Менинг эгим жимирлашиб кетди. Лекин сир бой бермадим, тетик ва хушхўл кўринишга уриниб илжайдим.

— Кўнглинг тўқ бўлсин, жиннивой, ойим ҳам, мен ҳам сени ҳеч қачон ташлаб кетмаймиз. Ҳеч қачон! — кейин қўшиб қўйдим.— Агар уёғини суриштирсанг, адам ҳам ташлаб кетмаганлар!

Соли индамади, чунки сезардим, у ҳам адамни бизни ташлаб кетганларига унчалик ишонмасди. Мен-ку ҳеч ҳам ишонмайман бунга, нимага деганда адамлар яхшилар. Фақат ойим нуқул: «Аданг бизларни ташлаб кетди», деб кулогимизга қуйганлари қуйган. Аслида ундай эмас, жаҳллари чиққанда аламдан шундай дейдилар.

Лекин ўшанда Солига бу гапларни айтиб ўтирмадим. Ҳар хил ҳазил-мазахлар билан кўнглини кўтардим.

Шу-шу Солини боқчадан доим вақтида оладиган бўлдим. Гоҳида ҳаммадан олдин келиб кечки овқатини еб бўлишини кутиб тураман ва биринчи бўлиб уйга олиб кетаман.

Солини группасига киргазиб юбордим-да, ўзим йўлга тушдим. Дарвозага етганда орқага қарадим, худди билганимдек, Соли деразадан менга тикилиб турган экан, мен қўл силжиб у билан хайрлашдим.

Боқчадан мактабга тўғри йўл бор, иккита тўққиз қаватли уйнинг ўртасидан кесиб чиқади. Аммо қисқа йўлдан юрмай, катта кўчадан кетдим. Кеч қолсам қоларман, зўр қилса ўқитувчимиз дарсга қўймае. Қўймаса яна яхши, «2» дан қутулиб келаман.

Кун, боя айтганимдек, илиқ. Ғир-ғир шабада. Шунақа пайтларда далага чиқиб кетсанг. Бирорта қовунполизга бориб чайлада ёнбошлаб ётсанг! Ана унинг гаштига нима етсин?!

Шошмасдан, оёғини судраб босиб кетаётган муюлишда кўчанинг бузилган жойига асфальт ётқизишаётган экан. Тўхтаб гомоша қилдим. Асфальт ётқизаётган ишчиларга ҳавасим келди. Шуларга маза, мактабга бориб бошларини қотиришмайди, ҳар хил зонларнинг махражларини, кубларини қидиришмайди. Агар, ҳайдовчиси хўп деса, машинасига миниб кечгача асфальт ётқизардим.

— Ўв, меров, мактабдан кечга қоласан! — деган овоз ҳаслимни бўлиб юборди. Қарасам Шоқажом.

Жуда маҳмадона, кизлардан баттар сергап бола. Тили бурро, сергайрат. Ўзини доно қилиб кўрсатишга ҳаракат қилади, унча-мунчани менсимайди. Бу кўпчилик аълочиларга теккан касал. Шоқаюм айниқса менинг жиғимга тегишни яхши кўради. Нега десангиз, биринчидан, ўқишимнинг мазаси йўқ, ё каллам яхши ишламайди, ё ялқовман. Иккинчидан, мен ўчакишишни ёмон кўраман, Шоқаюм қанчалик ҳаддидан ошмасин кўтаравераман.

— Нега оғзингни очиб анқайиб турибсан, болапақир? — деди у.

Боя айтдим-ку, нуқул катталарга ўхшаб гапирди, жуда маҳмадона. Аммо юриш-туриши, кийиниши саранжом-сариншта, бирор ерига гард юктирмайди. Ўз ишига нишиқ-пухта бола. Фақат пакаиа, жимитдаккина.

— Ўв, анқов, сенга гапиряпман, лаб-лунжингни йиғиштириб ол, пашша кириб кетади.

Шоқаюм шунақа, индамаса жуда ҳаддидан ошиб кетади. Мен ундан қутулиш учун:

— Йўлингдан қолма, — дедим илжайиб, — тагин мени деб дардан кеч қолиб ўтирма!

— Сендан ҳам маънили гап чиқар экану, бўталоқ. Сенга қўшилсам кеч қолишим аниқ, — Шоқаюм жадаллаганича жўнаб қолди.

Мен сал енгил тортдим. Дангасароқ бўлганим учунми мактабда мени бир Бўталоқ, бир Тайлоқ деб чақирарди. Айниқса Шоқаюм бирор марта исмиمنى айтиб чақирмаган, доим лақаб тўқийди. Лекин мен на Шоқаюмдан, на бошқа болалардан сира хафа бўлмайман. Чунки Тайлоқ ёки Бўталоқ деган лақаблар ўзимга ёқарди. Нима, Тайлоқ ёки Бўталоқ бўлсам ёмонми? Иккови ҳам мен севадиган жониворлар. Айниқса туяга ҳавасим келади. Эшитишимга қараганда туялар қирқ кечаю қирқ кундуз сув ичмасдан тақир саҳрода йўл юра олар экан. Емиши чўл янтоғи. Шунақа чидамли бўлсам ёмонми? Иннайкейин туялар жуда мўмин-қобил, оғиркарвон бўладилар. Жирттақилик, жаҳл нималигини билмайдилар. Ҳовлиқмайдилар, шошмайдилар, жонсарақ бўлиб ҳарсиллаб югурмайдилар. Доим бир меъёрда тутадилар ўзларини. Расмана ювош ва сахий улар. Ҳатто бўрсилдоқ лаблари, келишмаган гавдалари, иккала ўрқачлари ҳам ёқади менга. Балки ўзимнинг кўринишим ҳам сал туяникига ўхшаб кетар, мен ҳам бесўнақайроқман, синфда энг найнови ўзимман.

Хуллас, Бўталоқ деб чақиринса хафа бўлишнинг ўрнига қувонаман.

Шоқаюм кетганидан кейин мен ҳам йўлга тушдим. Ҳа, энди бормасам бўлмасди. Шоқаюм мени кўрди, одатини биламан-чақимчи. Кеч қолсам, ўқитувчимизга атайдан прогул қилди деб чақади.

Шошмасдан йўлга тушдим. Одатим шунақа, тез юришни ёмон кўраман туялар сингари, ҳеч ҳовлиқмайман.

Мактабга кириб боришим билан қўнғироқ чалинди.

Синфимиз эшигининг тагида турган Раъно мени кўриб шовқин кўтарди.

— Эй, намунча имирсилайсан, Бўталок! Тезроқ юрсанг-чи.
— Келяпман-ку, нима энди, синфга югуриб киришим керакми? — дедим эриниб.

— Бор, жойингга ўтир тезроқ!

— Сенга нима? — сўрадим илжайиб.

— Биринчидан, бугун мен навбатчимаң. Иккинчидан, дарсга комиссия кирармиш.

— Нима, комиссия дейсанми? Ростданми? — комиссиянинг даргани эшитиб суюниб кетдим.

— Намунча суюнмасанг? — хайрон бўлди Раъно.

— Тўғри-да, хайрон бўлади-да, шўрлик. Суюниб кетганимнинг сабабини у қаёқдан билсин. Елкамдан тоғ ағдарилиб тушгандек енгил тортиб, жойимга бориб ўтирдим.

— Хм, нега иршаясан? — сўради ёнимда ўтирадиган Нодира.

— Ўзим, — дедим багтар иршайиб.

Нодиранинг энсаси қотди:

— Қачон қараса, куйдирган каллага ўхшаб иршайгани-иршайган!

Майли, нима деса деяверсин! Аммо комиссия кирадиган бўлгани жуда соз бўлибди. Ўқитувчимизнинг одатини биламан, дарсга комиссия кириб ўтирса, аълочи. яхшичиларни доскага чақиради, менга ўхшаган «икки» чилардан ўла қолса ҳам сўрамайди. Ўртачидан сўраса сўрайдики, лекин мендақалардан сўрамайди. Демак, бугун «икки» дан қутулиб қоламан! Яшасин комиссия!

БАРИ БИР «ИККИ»

Комиссия кирганида ўқитувчиларимиз сал бошқачароқ бўлиб қолишади. Ўқувчиларга бақиримайди, силтаб ташлашмайди. хуллас, жуда маданиятли бўлиб кетишади. Энг яхшиси, ўчакишиб «икки» қўйишмайди.

Бугун ҳам шундай бўлди. Ўқитувчимиз болалар билан мулоим гаплашди, иккита яхшичи ва битта аълочини доскага чиқарди. Лекин ҳеч қайсисига «беш» қўймади, ўзини жуда талабчан кўрсатиш учунми иккитасига «тўрт», биттасига «уч» баҳо қўйди. Лекин болалар ҳам комиссия борида ортиқча тўполон қилмай одоб сақлашади.

Мен дарсда бежавотир, бемалол ўтирдим. Ўқитувчим мендан сўрамаслигини билардим. Худди ўйлаганимдек бўлди. уй вазифасини бажармай келганимни сезган бўлса ҳам мени чақирмади. Натижада нақд «икки» дан қутулиб қолдим. Қани энди комиссия қувора келиб турса, менга ўхшаганларнинг жони кирарди.

Бежавотир ўтирсанг дарс ҳам тез ўтиб кетар экан, ҳадемай қўнгироқ чалинди. Комиссия аъзолари ва ўқитувчимиз сиполик билан синфимизни тарк этишди. Шу заҳоти Раъно ҳаммамизни синфдан қувиб чиқарди. Қизларнинг орасида энг шаддоди ўзи шу Раъно. Лекин миңг уришгани билан ҳеч ким ундан

хафа бўлмайди. Чунки дилидагини очиқ айтаверади, иккиюзламачилигини билмайди.

Керилишни Нодирага чиқарган. Аммо тўғри, ўзи жуда чиройли, керилса арзийдиган хусни бор. Бўйи баландликда синфимизда мендан кейин иккинчи ўрнида туради. Шунинг учун мен билан энг охири партада ўтиради. Нима учундир синфимиздаги қизлар болалардан найновроқ.

Раъно ҳам, Нодира ҳам аълочи. Раъно мени койишни, уришишни яхши кўрса, Нодира майна қилишнинг пайида. Майли, дейман. Койишса ҳам, майна қилишса ҳам индамайман. Писанд ҳам қилмайман, жаҳлим ҳам чиқмайди. Ганлари бу қулоғимдан кириб, у қулоғимдан чиқиб кетаверади.

Китоб-дафтарларимни йиғиштириб, папкага солгунимча бошқа болалар аллақачон синфдан чиқиб кетишибди.

Раъно тепамага бостириб келди-ю, ёкамдан тортиб ўрнимдан тургазди.

— Намунча лалаясан. Бўталоқ. Тур тезроқ, мен синфни тозалашим керак.

— Тозалайвер, мен қўлингдан ушлаяпманми?

Раъно оркамдан итариб синфдан чиқариб юборди. Коридорга чиқиб энди икки қадам қўйганимни биламан, биров бўйнимга осилиб, бўғма илондек томоғимни қиса бошлади. Дарров билдим, бу Шоқаям. Қизлар келаётган ёки қараб туришган бўлса, шунақа мақтанчоқлик қилиб, зўравон эканини кўрсатмоқчи бўлади. У роса кучаниб бўйнимни қайирарди. Майли, мақтангисн келаётган бўлса мақтаниб олсин, деб чидаш бериб туравердим. Нима қиламан у билан олишиб, кошки кучи бўлса экан, нуф десам, умбалоқ ошиб тушади. Индамаганимга бўйнимдан бир-икки силтаб ерга ағдармоқчи бўлди. Вой, чиранчиг-ей. Мен яна чидаш бериб туравердим. Охири чарчадим, бўйнимни қўйиб юборди. Мен қаддимни ростлаб дераза рахига суяндим.

Шоқаям куч кўрсатиб мақтанолмагани учунми энди оғзинга зўр берди.

— Хой, болапақир, силланг қуриб, деразага осилиб қолдинг?! Тагин бошинг айланиб йиқилиб тушма!

— Ҳа. Бўйнимни ёмон қисдинг! — дедим жўртгага.

— Айтмайсанми оғрияпти деб, қўйиб юборардим. — Ҳамма эшитсени учун агайдан баланд овозда гапирди Шоқаям. — Ёмон содасан-да, Бўталоқ, аммамининг бузоғисан!

Кулиб юбордим. Қулмай дейман, лекин ўзимни тўхтатолмайман. Жудаям қизиқ ганлар топади-да, Шоқаям! Аммамининг бузоғи эмиш! Шоқаямнинг ҳазилларини кўтаришимнинг яна бир сабаби бор — кўлинча уй вазифаларини ўшандан кўчириб оламан.

Қарасам Шоқаям тагин бўйнимга ёнишиб хиралик қиладиган, шунинг учун қорнимни чангаллаганча секин ҳовлига қочиб қолдим.

Ҳовлига чиқсам тўс-тўполон. Бировлар қувлашмачоқ ўйнашяпти, бировлар гурпанглашяпти, қизлар ҳам қий-чувлашиб хар хил ўйинлар билан овора. Ғала-ғовурга тобим йўқроқ. Мактабининг

орқа ховлисига қараб юрдим. Ұша ер яхши, донм тинч бўлади. Борсам ростдан ҳам шовқин-сурон йўқ, иккита бола ланка тешяпти, учтами-тўртта ўнинчи синфликлар бекитиб сигарет чекишяпти. Мен четроққа чикдим-да, анқайганимча уларнинг сигарет чекишларини томоша қилдим. Анави жингалак сочлигини танийман, бир марта кўлимга пул бериб сигаретга юборганда олиб келиб бергандим. У менга қараб кўзини қисиб қўйди. Мен унга жавобан жилмайдим.

Танаффус жуда тез ўтиб кетади-да. Кўз очиб-юммасдан кўнғироқ чалинди. Ланка ўйнаётган болалар кўнғироқни эшитишлари билан синфларига югуриб кетдилар. Лекин ўнинчи синфликлар шошилишмасди. Сигарет қолдиқларини ерга ташлаб, оёқлари билан эзгилашди. Фақат шундан кейингина ялқовланиб йўлга тушишди. Қарасам, битта ўзим қолибман, мен ҳам оёғимни судраб босиб мактаб биноси томон кетдим. Ҳайронман, дарсдан чиқиб уйга кетаётганимда оёқларим ўзидан-ўзи югуриб кетавради, дарсга бораётганда эса ҳар биттасига бир пуддан тош боғлаб қўйгандек оғирлашиб қолади.

Ҳозир она тили, синф раҳбаримиз Насиба опанинг дарси эди. Борсам аллақачон дарс бошланган экан. Дангал эшикни очиб кирарвердим. Биладан, барибир Насиба опа мени қўяди, чунки мен «кийин» ўқувчиларданман. Насиба опа мени тарбиялашга, қолоқликдан тортиб чиқаришга астойдил киришган. Буни ҳамма билади.

— Нега дарсга кеч қоласан, Алиқулов? — сўради Насиба опа. Индамай туравердим.

— Сендан сўраяпман, Алиқулов? — қайтарди Насиба опа.

Унинг битта одатини яхши кўраман, ҳеч қачон одам билан жеркиб гаплашмайди. Минг без бўлиб тураверсанг ҳам, кўрслик қилсанг ҳам жаҳл қилмайди. Куйиниб гапиреди, лекин жеркимайди.

— Гапирасанми?

Мен яна индамадим. Нима дейман? Сигарета чекканларни томоша қилдим, дейманми? Албатта бирон ёлгон тўкишим мумкин эди. Аммо Насиба опамга ёлгон ишлатгим келмасди.

— Бўпти, ўтир! — дедилар Насиба опа.

Мен жойимга бориб ўтирдим.

Насиба опа тезгина йўқлама қилдилар.

— Хўш, янги мавзунни бошлашдан олдин ўтган дарсни қайтарамиз, — деб синфга кўз югуртирдилар Насиба опа.

Папкамдан нарса қидираётган бўлиб кўзимни яширдим. Хавфнинг вақтлироқ олдини олган яхши-да!

— Олдинги дарсда қайси мавзунни ўтган эдик?

— Гапнинг уюшиқ бўлақлари!! — қичқирди бутун синф.

Мен ҳам қатордан қолиб кетмаслик учун худди жавоб бераётгандек оғзимни очиб юмдим. Овозим чиққан-чиқмаганини ким билиб ўтирибди?!

— Гапнинг уюшиқ бўлақлари деб нимага айтамыз, ким жавоб беради?!

Мен икки букилволиб ҳамон папкамни титкилардим. Умримда жавоб беришга қўл қўтармаганман! Агар, мисол учун, латга

хўллаб келиш бўлса биринчи кўтараман, Қарамаётган бўлсам ҳам сезиб турибман, беш-олтига бола қўл кўтарди. Биламан, уларнинг ичида албатта Шоқаюм ҳам бор. У нуқул қўлини кўтаради, шундай баланд кўтарадики, ҳатто ўзи ҳам туриб кетай дейди.

— Хўш, яна ким? — Насиба она охирги парталарга яқинлаша бошладилар.

Яна бир-иккита бола қўл кўтарди. Насиба она бизнинг партага яқинлашиб:

— Ҳа, бошқалар билмайдими? — деб сўрадилар.

— Нега энди билмас эканмиз? — лабини буриб гапирди Нодира гўё «шу ҳам савол бўлди-ю», дегандек оҳангда, кейин қўлини кўтариб бепарволик билан қўшиб қўйди. — Сўрайверинг.

— Яхши, яна ким? — Насиба она тепамга келиб тўхтадилар.

Шунақа, мендан сўрамасалар ҳақлари кетади. Ҳар дарсда сўрайдилар. Мен ўтирган жойимда секин-секин чўкавердим. Назаримда борган сари ерга кириб кетаётган эдим.

— Алиқулов! — менга мурожаат қилдилар Насиба она.

— Мен аранг ўрнимдан турдим.

— Балки сен айтиб берарсан гапнинг уюшиқ бўлаклари нима эканлигини?

Ўрни айтаманми. Лекин билмайман, деб очик лан олишга юрагим бетламади. Пешонамни тириштириб худди ўйлаётган одамдек шифтга тикилдим. Эҳ, шунақа дақиқаларнинг қанчалик азоб эканини билсангиз эди. Тепангда ўқитувчи турибди, бутун синфнинг кўзи сенда, юзинг ловиллаб ёнади.

Аллақанча вақт ўтиб кетгандан кейин:

— Хўш, тураверамизми шундай қилиб? — деб сўрадилар Насиба она.

Нима дейишимни билмай бурнимни тортиб қўйдим.

— Биласанми, йўқми, Алиқулов? — Насиба она ҳамон хотиржам эди. Насиба онага ҳам хайронман, одамни қийнаб нима қиладилар. Кўриб турибдилар-ку билмаслигимни. Билсам жавоб бермасмидим, ўзимни зўрлаб «йўқ» дегандек бош чайқашга мажбур бўлдим.

— Уф, Алиқулов, Алиқулов! — Насиба она чуқур хўрсиндилар. Шундай чуқур хўрсиндиларки, гўё азоб чекаётган мен эмас-у, у киши!

Насиба она хомуш тортиб, бир-бир кадам босганларича мендан узоқлаша бошладилар. Шу билан қутулдим деб ўйлаб, аста жойимга чўкдим.

— Ҳеч ким сенга ўтиришга рухсат бергани йўқ ҳали! — дедилар Насиба она менга ўгирилиб боқмасдан.

Мен яна ўрнимдан турдим. Гуноҳкордек бошимни эгиб ҳукм кутдим. Насиба она столлари ёнига қайтдилар.

— Ким Алиқуловга гапнинг уюшиқ бўлаклари нималигини тушунтириб беради?

— Мен, мен! — деган овозлар эшитилди қулоғимга.

— Қани, Шоқаюм, сен тур-чи?

Шоқаюм дик этиб ўрнидан турди. Энди оғзини очган эди, Насиба она тўхтатдилар.

— Алиқулов, кунт билан тинглаб тур, кейин қайтарасан.

Мен кўзларимни чақчайтириб Шоқоюмга тикилдим.

— Бир хил сўроққа жавоб бўлиб, гапнинг бир бўлагига боғланиб келган бўлақлар гапнинг уюшиқ бўлақлари деб аталади. Гапнинг уюшиқ бўлақлари тўлдирувчи, аниқловчи ёки ҳол билан бирга келиб, ёйиқ бўла олади.— бидирлаб жавоб берди Шоқоюм,— мисол: пахтачиликда халқимиз ўз уқувини, тажрибасини, усталигини бутун дунёга кўрсатган. Бу жумладан «уқувини», «тажрибасини», «усталигини» сўзлари гапнинг уюшиқ бўлақларидир.

— Тўғри. Қани, Алиқулов, энди сен айт-чи, гапнинг уюшиқ бўлақлари деб нимага айтарканмиз? — дедилар Насиба опа.

Шоқоюмга қарадим.

— Эй, бошқатдан қайтар, фақат бидирламасдан сал секинроқ гапир!

Бутун синф гур этиб кулиб юборди.

— Нимага куласанлар? — ҳайрон бўлдим мен.— Нима, бу тез айтишга берилган машқми. «бўлиб бўлақ, бўлиб бўлақ» деб бидирлайди?!

Насиба опа қалам билан столи тақиллатиб, болаларни тартибга чақирдилар.

— Майли, Шоқосимов, шошмасдан яна бир марта қайтар,— дедилар.

Аmmo Шоқоюм шошмасдан гапира олармиди, яна булбулигўёга ўхшаб сайраб кетди.

— Бир хил сўроққа жавоб бўлиб, гапнинг бир бўлагига боғланиб келган бўлақлар гапнинг уюшиқ бўлақлари деб аталади!

Жумлани қаранг. Шунақаям мужмал, бетамиз бўладими? Балки катталар бу жумлага осонгина тушунишар, лекин мен учун бу жумла топишмоқнинг ўзгинаси. Тўғри-да! Нима эмиш? Бир хил сўроққа жавоб бўлиб, битта бўлаққа боғланиб келган қанақади бир бўлақ уюшиқ ган бўлармиш. Бўлақ, бўлақ — ҳаммаёқ бўлақ! Битта жумлада бир неча марта бўлақ деган сўз ишлатилади. Тагин бу она тили дарслиги эмиш! Кейин-чи, кейин. Гапнинг уюшиқ бўлақлари тўлдирувчи ёки ҳол билан бирга келиб, ёйиқ бўла олармиш. Ёйиғи нимаси?!

— Хўп, сени кутяпмиз, Алиқулов! — хитоб қилдилар Насиба опа.

Мен индамасдан туравердим. Маъносини тушунмасам ҳам тўтиқушга ўхшаб қайтаришим мумкин эди, лекин шунақа нарсаларни ёмон кўраман! Шунинг учун индамасдан туравердим.

— Бўпти, ўтир,— дедилар Насиба опа.

Бошқа ўқитувчилар албатта изза қилган бўлишарди, бўйингни қара, мендан ошиб кетибсан, лекин миянг ишламайди деб. Лекин Насиба опа сира ҳам бўйимни калака қилмайдилар. Фақат ачиниб кўзимга тикилиб қўядилар.

Жойимга ўтирдим. Насиба опа йўқламага баҳо қўйиб, эълон қилдилар.

— Шоқосимов — беш! Алиқулов — икки!

Мен хафа бўлмадим, чунки бу қонуний, ҳалол «2» эди.

Қизиқ, агар бошқа фанлардан шунақа «халол» «2» олсам, сал-пал алам қилади, лекин Насиба опа «2» қўйсалар сира хафа бўлмайман. Чунки баъзи ўқитувчиларга ўхшаб жahl устида ёки қасдлашиб икки қўймайдилар. Ҳозиргига ўхшаб ҳеч бало билмасам қўядилар.

— Алиқулов, нима қиламиз энди? Ахир бунақада учинчи чорагинг ҳам «2» бўлади. Унда синфда қолишинг ҳам ҳеч гап эмас. Тўғрироғи, қолишинг аниқ,— Насиба опа қуюниб сўзладилар.— Гапирсанг-чи, нима қиламиз энди, Алиқулов?

Қошки мен нима кераклигини билсам. Без бўлиб ўтиравердим. Насиба опа яна чуқур хўрсиндилар.

— Бўпти, эртага мактабга ойинг келсинлар.

— Ишдан чиқиб келсинлар, олти яримда, мен ҳам келаман. Албатта келсинлар, кутаман.

— Хўп,— дедим.

Ёмон кўрганим мактабга ота-оналарни судраб юриш. Аммо бу гал ҳам Насиба опадан хафа бўлмадим. Нимага десангиз аълочиларга ҳам, ёмончиларга ҳам бирдек қарайдилар, севикли ёки ёмон кўрган ўқувчилари йўқ. Балки шунинг учундир, балки бошқа сабаби бордир. Ўзим ҳам аниқ билмайман. Ишқилиб Насиба опадан сира хафа бўлмайман.

УРА, ТЕМИР-ТЕРСАК ЙИҒАМИЗ!

Ашула дарсини ёмон кўрадиган ўқувчи бўлмаса керак. Ростда, «2» оламан деб хавотирда ўтирмайсан. Сендан талаб қилинадиган бирдан-бир нарса овозингни баралла қўйиб ашула айтиш. Иннайкейин, бизда ашула дарси сал майнавозчилик билан ўтади, ҳеч ким жиддий қарамайди ашулага. Бунинг устига ўқитувчимиз Носир аканинг ўзи ҳам бир оз қизиқчироқ. У киши аввал пионервожатий эди. Кейин пастки синфларга расмдан дарс бериб юрди. Энди бизда ашула ўқитувчиси. Носир ака ҳаммамизнинг ҳам исмимизнинг орқасига «хофиз» деган сўзни қўшиб чақиради. Мисол учун Али ёки Вали демайди-да: «Бир парда пастроқ тушинг, Валихофиз» ёки «Сал жонингизни ачитинг, Алихофиз, овозингиз чиқмаяпти», дейди.

Бутун синф «Гурр» этиб куламиз. Шунақа ҳазилкашроқ ўқитувчиларни яхши кўраман. Гоҳ-гоҳда ҳазил қилиб турганга нима етсин, бўлмаса одам жуда диққинафас бўлиб кетади! Осонми қирқ беш минут фақат ақлли гаплар ёки насихат эшитиш!

Бошқаларни билмадим-у, аммо ашула дарсида мен жуда яйрайман. Худди ўзимни семириб кетаётгандек ҳис қиламан. Битта китобда «Санъат кишига маънавий озуқа беради» деган гапларни ўқиган эдим. Тўғри ёзилган экан. Шунинг учун ашула дарсида ўзимни аямайман.

Биз бахтиёр ёшлармиз, ўқиймиз аъло.
Армонимиз сира йўқ, дилларда сурур.

Шу бахтли ёшлик учун партиямизга
Чин юракдан айтамыз минг-минг ташкур!

Шу пайт Нодира биқинимга ёмон туртиб қолди-ку!
— Ҳа, нега туртасан?! — сўрадим ашула айтишдан тўхтаб.
— Сал секинроқ шанғилла, қулоқни қар қиласан ё аълочиликдан тушиб қолишдан кўрқаясанми?

Йўқ, Нодира бу гал кесатаётгани йўқ. Мен чиндан ҳам аълочиман. Ашуладан баҳоларим яланг «5».

— Ашула айтганга яраша баралла айтиш керак-да, ўтирадими сенга ўхшаб минғиллаб,— дедим Нодирага.

Пастки синфларда Нодира ҳамма билан баробар айтарди. Ҳозир номига оғзини қимирлағиб, сузилиб ўтиради. Ким қўйибди у кишига шу пайдан таманнолик қилишни.

— Овозинг сал ширалироқ бўлса ҳам майли эди, худди мотоциклнинг тариллашига ўхшайди,— деди Нодира.

— Ҳали сенга мотоцикл бўлиб қолдимми? — дедим.— Энди мендан кўрасан!

Эҳтимол кўринишимдан ланашанга ўхшарман, балки рости билан ҳам ялқовдирман, аммо овоз масаласига келганда худо берган. Кўкрагимни қалқондек олдинга чиқариб, овозимнинг борича «Партиямизга минг-минг ташаккур», деб бир кучанган эдим, Нодира уёқда турсин ҳатто Носир ака ҳам чўчиб тушдилар.

— Ҳой, ҳой, Бўғалоқхофиз, секинроқ, акаси, секинроқ, қўшни синфларда дарс кетяпти-я!

Қилигимдан Нодира қотиб-қотиб қулди. Уни қулдира олганимдан талтайиб кетдим.

— Тўғриси айт, реактив самолётнинг гувиллаши кучлими ё менинг овозим кучлими?

— Э, реактив самолёт сенинг олдинда ип эшолмайди,— қулгидан ўзини тўхтатолмай жавоб берди Нодира.

Шу пайт эшик очилиб синфга пионервожатиймиз мўралади. Мен бақирганимга келдилар, деб кўркиб кетдим. У Носир акани ёнига чақириб бир нарсалар деб пичирлади.

— Ўзингиз айта қолинг,— деди Носир ака вожатийга.

Вожатий синфга кириб эълон қилди:

— Дардан кейин ҳеч ким кетиб қолмасин. Умуммақтаб мажлиси бўлади, кўп эмас, ўн минут.

Менимча охири дарснинг тугашига чалинган кўнғироқнинг овозидан ёқимлироқ садо бўлмаса керак бу дунёда. Энди уйга чопмоқчи эдик, ҳаммамизни мактабнинг томоша залига бошлаб боришди.

Мажлисни директорнинг ўзи ўтказди. Эртадан бошлаб ўн кун давомида темир-тексак йиғиш декадаси ўтказилармиш. Директори-мизнинг овози жуда таянганли эди.

— Азиз ўқувчилар, энг кўп темир-терсак териб ўрнак кўрсатган синфлар мактабимиз партия, комсомол ва пионер ташкилоғи ҳамда дирекция томонидан алоҳида тақдирланади. Мен ўйлайманки, мактабимизнинг ҳамма ўқувчилари ёпасига эртадан темир-

терсак йиғишга астойдил киришадилар. Мен аминманки, бу мусоба-када бизнинг мактаб районда, қолаверса, шаҳар микёсида биринчи ўринлардан бирини эгаллайди. Ҳамма темир-терсак йиғишга!

Қулоқларни қар қиладиган даражада қарсақлар янгради. Кимдир «ура» деб юборган эди, ҳамма болалар унга қўшилишиб кетди. Ким қаттиқроқ бақиришга ўйнагандек, болалар роса овозга зўр беришарди.

Аслида директоримиз ўзини қийнаб мажлис ўтказмаса ҳам бўларкан. Эртадан болалар темир-терсак йиғишсин, деб вожатийга айтиб қўйса кифоя эди. Шундоқ ҳам бутун мактабни темир-терсакка тўлгазиб юборардик. Нимага десангиз, бу ишдан ҳеч ким бош тортмайди, ҳамма жон-жон деб териб келади. Қийинчилик жойи йўқ-да: бош қотириб масалаларни ечмайсан, узундан-узоқ шеърларни ёдламайсан. Кўчама-кўча сайр қилиб юриб темир-терсак йиғасан. Бунга нима етсин?!

Шундай қилиб мактабнинг яна бир куни ўтди. Энди эртагача ялло! Тўғри, уйда ҳам арзимаган юмушлар бор, лекин улар дарсда ўтиришга қараганда чепуха!

Бошқа болаларни билмадиму, лекин менинг мактабдан қайтаётганда кайфим доим чоғ бўлади. Ўзимни қушдек енгил ҳис этаман. Қўйиб беришса варанглатиб ашула қилиб кетардим, аммо атрофдагилардан андиша қиламан-да. Шунинг учун ҳуштакка зўр бераман.

Бугун ҳам ҳуштакни сайратиб кетаётгандим биров қўлимдаги папкамга бир тушириб қолди. Шунақа қаттиқ туширдик, папкам билан бирга қўлим ҳам узилиб тушай деди. Ўгирилиб қарасам, Шоқаюм. Жуда шайтон-да, тирмизак!

— Бунақа тошбақа юришда қачон уйингга етасан, Бўталок!— деди у камситиш оҳангида.

Сал энсам қотгани учун Шоқаюмга жавоб бермай папкамни ердан олиб йўлимга кетавердим. Тўғри-да, шунақа ҳам совук ҳазил қиладими?!

Шоқаюм шатиллаб олдинга ўтиб кетди. Нарирокқа бориб тўхтади.

— Эртага вақтлироқ кел, алгебрадан уй ишини бериб тураман, кўчириб оласан,— деди у.

Кўпинча ялинтириб-ялинтириб берарди дафтарини, ҳозир нега ўзи таклиф қиляпти, тушунолмадим. Ҳар қалай хўп дегандек бош ирғаб қўйдим.

— Ҳе, ишқмас, бунақа гаплар бўлса жонинг киради-а,— деди Шоқаюм кулиб ва югурганича кетди.

У ўзи шунақа, ғайрати ичига сиғмаётгандек, нуқул югургани-югурган.

Йўлда магазинга кириб нон олдим. Уйга бориб энг аввал кечаги овқатни газга қўйдим. Кейин ечиниб уй кийимларини кийдим. Овқатни иситиб келиб столга қўйдим-да, телевизорнинг мурватини бурадим.

Австралиянинг ҳайвонот дунёси ҳақида фильм бўлаётган экан, томоша қилиб ўтириб овқат едим.

Сиз мени эрталабдан-кечгача телевизор кўрадиган болалардан экан, деб ўйлаётгандирсиз. Сираям унақа эмасман. Телевизордан фақат спорт кўрсатувлари, кизикроқ кино бўлса кўраман. Ҳа, иннайкейин, «Вақт» программасини ҳам эшитаман. Москвадан. Тошкентнинг кўрсатувларини-ку, ҳеч ҳам кўргим келмайди. Чунки ҳаммаси қуруқ гап ёки насиҳат. Бу нима деган гап-а?! Уйда ойнинг насиҳат қилади, мактабга борсанг ўқитувчилар, телевизор кўйсанг, артистлар насиҳатни бошлайди. Бор-ей, деб бадиий китоб ўқисанг, у ерда ҳам насиҳат! Бирор жойда ҳаловат йўқ. Тўхтаган... ёлгон айтдим. Мана, Насиба опа ўқитувчи бўлсалар ҳам насиҳат қилмайдилар.

Бир марта синфимизда шу ҳақда гап очилиб кетди-ю, ҳамма болалар насиҳат жонимизга тегди, деб тўполон кўтарилди. Шунда Насиба опа жуда қизиқ гап айтдилар.

— Тўғри, панд-насиҳат билан бировни тарбиялаш қийин,— дедилар.— Одатда ношуд ўқитувчилар ўзини насиҳатга уради, чунки тарбиянинг бошқа нозик воситаларини билмайди улар.

Насиба опанинг бу гаплари менга жуда ёқиб тушди. Шунинг учун гапларини ёдлаб олдим. Гоҳида ойим ёки ўқитувчилар изза қилиб насиҳат бошлашса пинагимни бузмасдан, без бўлиб туравераман. Ичимда эса Насиба опанинг сўзларини қайтараман. Шунда ҳеч қанақа гап таъсир қилмайди.

Мен яна бир марта қойил қолганман Насиба опага. Янги келган кезлари битта воқеа бўлган. Биз бутун синфимиз билан тил бириктириб дарсларидан кинога қочдик. Йўқ, атайдан қилмадик бу бемазагарчиликни. Сабаби, Насиба опанинг дарси охириги эди, устига-устак янги фильмни жуда зўр деб макташганди.

Ушанча ҳамма болалар қочди-ю, битта Шоқаюм қолди.

Эртасига қиёмат-қойим бўлишини билиб мактабга бордик. Лекин ҳеч ким ортиқча қўрқмаеди, чунки битта ўзинг дарсдан қочсанг ёмон, бутун синфга нима қила олишарди, ҳаммани бирдан мактабдан қувиб юборишмайди-ку. Қўрқишдан кўра кўпроқ қизиқиб кутдик оладиган жазойимизни.

Бирроқ китобларда ёзиладигандек қилиб айтсак, «воқеалар ривожини биз кутгандек бўлиб чиқмади». Эшитишимизга қараганда Насиба опа бўлган воқеадан мактаб маъмуриятини хабардор қилибди, аммо қаттиқ ташкилий чоралар кўрмоқчи бўлган директордан: «Бу масаланинг муҳокамасини менинг ўзимга қўйиб беринг», деб илтимос қилибди. Узоқ тортишув ва можародан кейин директор ёш ўқитувчининг раъйига қарашга рози бўлибди.

Эртасигаёқ бу гаплардан бутун синф воқиф бўлди. Биз Насиба опа билан учрашишни, унинг айбдорларга қандай дашном беришини сабрсизлик ва қизиқиш билан кутардик.

Насиба опа дарсдан қочганимиз уни ёмон ранжитганини яширмай, қовоғини солиб кириб келди синфга. Аммо бақириб-чақирмади, захарини сочмади, пичинг, киноя билан бирортамизни узиб олишга ҳаракат қилмади. Биринчи берган саволи: «Яхши

фильм эканми?» бўлди. Бирортамиздан садо чиқмади. У саволни қайтарди. Орамизда энг мард қиз Раъно эди. «Ҳа, яхши фильм экан», деб даңгал жавоб берди у. Насиба опа пинагини бузмади, Раънодан фильмнинг мазмунини гапириб беришни сўради.

Мендақа одамга фильм нима ҳақдалигини гапириб беришдан қийинроқ нарса йўқ. Болаларга айтиб беришим мумкин, лекин ўқитувчига эмас. Нега деганда ўқитувчига фильмнинг мазмуни билан бирга ғоясини, олдига қўйган мақсадини ҳам айтиш керак. Мен бўлсам қизиқроқ китоб ўқисам ёки кино кўрсам ҳеч қачон исковичга ўхшаб ғояси қандай, мақсади нима — титкилаб ўтирмайман.

Аммо Раъно гапни ёмон олиб қочди, энг зўр санъатшуноздан қолишмай фильмни таҳлил қилиб берди. Бироқ баъзилар унинг фикрига қўшилмади. Ўртада баҳс бошланиб кетди. Насиба опа қўйиб берди, ким қандай фикрда бўлса бемалол гапираверди. Сухбат айни қизиган пайтда Насиба опа гапни шартга кесди:

— Муҳокаманинг давом чоршанба куни бўлади. Дардан кейин бир соатга қоламиз. Ўшанда қолиб кетган мавзунини ҳам ўтамыз, муҳокамани ҳам давом эттирамыз. Чунки бесабаб дарсни қолдиришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Насиба опа муғамбирлик қилмади, мақсадини очиқ гапирди. Шу туфайли кўзимизга оқил ва саҳий бўлиб кўриниб кетди. Ҳамма рози бўлди дардан кейин қолишга.

— Эй, жим бўлинглар! — деди Шоқажом ғалаги овозда.

Синф бирдан сув қуйгандек жим бўлиб қолди. Шоқажомнинг кути ўчиб ўрнидан турди, Насиба опага мунофиқона тикилиб сўради.

— Нима, ҳеч қандай чора кўрмайсизми? Бутун синф дарсингиздан қочиб кетса ҳам индамайсизми? Худди ҳеч нарса бўлмагандек фильмнинг муҳокамасини ўтказасизми?

Насиба опа ҳайрон бўлиб Шоқажомга қаради. Кейин одати бўйича босиқлик билан жавоб берди.

— Таънанг ноўрин...болаларнинг дарсимдан қочгани юзимга шاپалоқ тортгандек бўлди. Лекин улар шу ишни атайдан, ўчакишиб қилмаган, деб ўйладим ва бугун шунга икром бўлдим. Албатта чора кўриш керак эди, аммо мен ишни қасдлашишдан бошламоқчи эмасман. Шунинг учун бир галчалик кечирдим. Аммо олдиндан айтиб қўй, агар яна шунақа воқеа қайтарилса унда кечирмайман, унда ўзларидан кўришади. Энди фильм муҳокамасига келсак,— Насиба опа бир оз сукут сақлади.— гап шундаки, ўзингга маълум, мен тил-адабиёт ўқитувчисиман. Хўш... ҳар қандай фильмнинг асосида адабиёт ётади. Шундай экан, болаларнинг адабий асарини муҳокама қилиши фақат фойда. Ҳа, модомики дасрдан қочиб фильм кўрган экансизлар, вақтинглар зое кетмасин, шундан ҳам бирор наф топиш керак, деган мақсадда баҳс уюштирдим. Қолиб кетган дарсни эса ҳамманинг розилиги билан чоршанба куни ўтказамиз. Бировни жазолашдан осон нарса йўқ. Адолатли ва оқилона иш туттишга ҳар ким ҳам қодир эмас... Жавоб қониқарлими?

Шоқаюм баттар оқариб кетди. Чимирилиб, заҳарли пичинг қилди.

— Ўзингизни саҳий кўрсатиб болаларга ёқмоқчимисиз?

Шунда Насиба опага яна бир марта қойил қолдим. Унинг ўрнида бошқа ўқитувчи бўлганда портлаб кетган бўларди. Насиба опа ўзини тутди, хотиржам гапирди.

— Гапингда жон бор, ростдан ҳам болалар билан ўртамизда яхши муносабат бўлишини истайман. Менимча, ҳеч қандай ўқитувчи ўзига нисбатан ёмон муносабатда бўлишни хоҳламаса керак. Фарқи шуки, биров буни бекитади, биров ошкор айта олади. Сўнгра, баъзилар яхши муносабатга ҳалол эришади, баъзилар чучмаллик, муғамбирлик, тилёғламачилик, сохта саҳийлик билан эришмоқчи бўлади.

— Сиз-чи? — Шоқаюм ҳаддидан оша бошлади.

Сийлаганини сийгир билмас деб шуни айтсалар керак-да.

— Сен нима деб ўйлайсан? — саволни савол билан қарши олди Насиба опа.

Шоқаюм ўнғайсиз аҳволга тушди, кейин чекинишга қарор қилди.

— Сиз... сиз... айёр одамга ўхшамайсиз.

— Раҳмат, — деди сидқидилдан Насиба опа, — энди сенга келайлик. Ҳеч кимга жазо берилмади, мен ҳам кинога қочсам бўларкан деб ўйлаяпсан ичингда. Тўғрими?

Шоқаюм «миқ» этолмади, беўхшов илжайиб, ерга тикилди.

— Мақсаднинг дарсдан қочмаганинг учун мақтов эшитиш эди. Жилла бўлмаса ўртоқларинг жазоланишини томоша қилмоқчи эдинг. Тўғрими?

Шоқаюм худди биров ичидаги гапни топгандек қизариб кетди.

— Нега энди? Жазоламасангиз жазоламанг, менга нима?

— Албатта, интизомни бузмаганинг мақтовга сазовор. Қолаверса мени, фанимни ҳурмат қилиб дарсдан қочмаганинг менга ёқди. Аммо ўртоқларингга, нисбатан... — Насиба опа керакли сўз тополмай тугилиб қолди.

— Нима қилибман ўртоқларимга нисбатан? — жаҳлдан бўзариб кетди Шоқаюм.

— Йўқ, сен мени тўғри тушун, ҳамма билан бирга кинога кетмаганинг ўртоқларингга нисбатан хоинлик ёки сотқинлик, демоқчимасман. Фақат бир ёқадан бош чиқарган яхши, демоқчиман.

Биз бутун синф жим бўлиб қолдик. Ўқитувчининг оғзидан шундай гап чиқишини ҳеч ким кутмаган эди. Бир ёқадан бош чиқариш керак деган фикр албатта янги эмас, анчайин сийқаси чиққан. Аммо болалар бузғунчилик қилганда ҳам бирга бўлган маъқул, деган гап бизни ҳайратга солган эди.

Хуллас, Насиба опанинг камтарлигига ва соддалигига доим тан бераман.

Мени кўрганлар ҳеч қачон ўйламаса керак, бировнинг хатти-ҳаракатига баҳо бериш қўлидан келади деб. Мақтаняпти деб ўйламангу аслида кўп нарсаларга ақлим етади. Бир айбим

ялқовроқман, бўлмаса-ку ман-ман деган аълочи билан баробар ташлашардим.

Шундай экан, бирорта бола ёмон ўқиса, пўстаккалла экан деб дарров қўлингизни ювиб қўлтигингизга урманг. «Икки» чи болаларнинг ичида ҳам мияси балодек ишлайдиганлари бор.

«НАМУНЧА ЛАЛАЯСАН, ОТАНГГА ЎХШАБ!»

Кечга яқин укамни боғчадан олиб келдим. Ойим ишдан келишларига уйни супуриб-сидирдим, полни ювдим. Озодаликни яхши кўришга келганда ойимнинг олдиларига тушадигани топилмаса керак. Уй ифлос, нарсалар йиғиштирилмай сочилиб ётган бўлса дарров жаҳллари чиқиб кетади. Бугун эса жаҳллари чиқмагани маъқул, чунки мактабга бориб Насиба опага учрашишларини айтишим керак. Шунинг учун бугун уйни, айниқса, қиртишлаб тозалаб, чиннидек килдим.

Аксига олиб ойим ишдан сал хомушроқ қайтдилар. Ўзи кейинги пайтларда ойимнинг очилиб-сочилиб юрганларини кам кўраман. Кўпинча тунд бўлиб юрадилар. Иш пачава, деб ўйладим, негаки ойим бир нарсадан хафа бўлиб келсалар кўпинча аламларини мендан олиб, бўлар-бўлмасга уришаверадилар. Майли, кўнгилларини бўшатиб олсинлар, деб индамайман.

Уччаламиз овқатлангани ўтирдик. Томоғимдан ҳеч нарса ўтмасди. Айтай десам, ойимнинг авзойларидан кўрқаман, айтмай десам, ичимда сира гап сақюлмайман, нимадир юрагимни тирнаётганга ўхшайди. Уриш эшитсам эшита қолай, қутулиб оламан, дедиму дангал ёрилдим.

— Ойи, эртага олти яримда мактабга борармишсиз,— овозим хириллаб зўрга чиқди.— Насиба опа айтдилар.

— Нима?! — ойимнинг ранглари ўзгарди,— яна икки олдингми? А?!

Мен бошимни ҳам қилганча ерга тикилдим.

— Ўв, сен қачон одам бўласан, лапашанг! Қачонганча сени дастингдан гап эшитаман,— худди ўйлаганимдек ойимнинг жаҳллари чиқиб кетди.— Кап-катта одам ўқитувчининг олдида қизариб, изза бўлиб ўтириш жонимга тегди. Нега сира жонингни ачитмайсан? Сендан сўраяпман, без бўлиб ўтирмасдан жавоб бер! Нега сира дарс тайёрламайсан?!

— Тайёрлайман,— дедим мингиллаб.

— Гўрни тайёрлайсанми?! Тайёрласанг ҳар куни шунақа «2» олиб келармидинг?

— Ҳар куни олмайман. Бу ҳафтада биринчи олишим,— яна пингиллаб қўйдим.

— Бу ҳафтада биринчи олишим?! Ахир, бугун душанба-ку. Хали ҳафтанинг охиригача қалаштириб ташларсан «2»ларни?

Тилимни тишлаб қолдим. Ўлай агар, бугун душанбалиги сира эсимда йўқ.

— Биламан сени, дарс тайёрлашнинг ўрнига кунбўйи копток

тепасан! Агар яна копток тепганингни кўрсам, уриб оёғингни синдираман. Шуни билиб қўй, бола, агар синфда қоладиган бўлсанг мендан соғ қолмайсан! Шунинг учун ўласанми, коласанми, нима килсанг ҳам «2» ларингдан қутул! Эшитяпсанми?

Эшитмай кар эканман-да. Ойим бақириб гапиришларини нахотки ўзлари билмасалар. Мен тугул подбезддаги тўртгала қаватга эшитилади. Бир марта кўрганман ойим кетимдан бақириб қолганларида ҳаммаси эшикни очиб кулоқ солган.

«Эшитяпман» дегандек бош силкиб қўйдим.

— Бугунгисини нимадан олдинг?

— Уюшиқ, йўғ-е, ёйиқ...

— Нима?! Қаттиқроқ гапирсанг-чи, нега овозинг чиқмайди, нималар деб гулдиряпсан?

— Гапинг уюшиқ бўлақларидан.

— У нима деганинг?

— Она тилидан-да!

— Нима, она тили ўқитувчинг сенга ўчакишиб қолганми, нуқул «2» қўйгани-қўйган.

— Насиба опа ўчакишмайдилар, Насиба она яхшилар. У Муқаддас опа эди ўчакишиб қолган. Сал нарсага... дафтар эсдан чиқиб қолса ҳам, дарсдан билмасдан гаплашиб ўтирсам ҳам дарров «2» қўйиб ташлайверардилар,— дедим.

Олдинги ўқитувчим Муқаддас опа ҳақиқатда адолатсиз эди. Сал нарсага «2» қўярди. Бир марта, ҳатто қаттиқроқ қулганимга ҳам «2» олганман. Шу адолатданми?

Муқаддас опа ўқитувчи бўла туриб муомалани билмас эди, мен билан худди душманидек нуқул жеркиб гаплашарди. Мендан нафратланиши шундоққина кўзидан билиниб турарди. «Ялқов, битта сен бутун синфни орқага торгяпсан, ўзлаштиришни пасайтиряпсан», деб такрорлагани такрорлаган эди. Ўзим ҳам сезиб юрардим, дарду фикри мендан қутулиш эди. Ахири мени бошқа синфга ўтказиб юбориб тинчиди. Тағин у мактабда энг тажрибали. энг обрўли, энг яхши ўқитувчи ҳисобланади. Қолоқ ўқувчиларни ўзидан соқит қилиб, фақат аълочиларни ўқитиб обрў орттириш осон-да!

Ойим эса ҳамон мени койирдилар.

— Айб ўзингда, ўлардек дангасасан, лалайгансан. Ўз ишингга пишиқ-пухта эмассан. Гапинг оғзингдан тушиб кетади, билган нарсангни ҳам эллаб гапиролмайсан,— ойим бирдан тутакиб кетдилар,— намунча лалайсан отангга ўхшаб!!

Э, тавба, адамнинг нима алоқаси бор бу гапларга, деб ўйладим. Лекин ердан кўзимни узмай, индамасдан ўтиравардим. Одатим шунақа — катталарга гап қайтариб, баравар олишишни ёмон кўраман. Индамасдан енгаман. Айниқса, ойимга гап қайтариб бўлмайди, баттар ловиллаб кетадилар.

Ойим илгарилари мен билан жуда мулоим, ширин гаплашардилар. Лекин адам билан ажрашганларидан кейин сағал нарсага тутакиб кетадиган, бақириб гаплашадиган бўлиб қолганлар.

(Улар нега ажрашиб кетишди, билмайман, лекин шундай қилишганларидан нуқул ўқиб юраман.)

Туриб-туриб ойимнинг: «Намунча лалаясан отанга ўхшаб», деган гаплари менга таъсир қилди. Катталарга ҳам ҳайронсан, гоҳида ғалати гаплар қилишади. Мактабда ўқитувчиларимиз: «Биз ота-боболаримиздан ўрнак олишимиз, уларнинг изидан боришимиз керак», деб қулоқ-миямизни ейишади. Ойим бўлса нега отанга ўхшайсан, деб таъна қиладилар. Хўш, кимнинг айтганини қилиш керак.

Менимча, ҳарҳолда ўқитувчимиз ҳақ. Биз оталаримизга ўхшашимиз керак. Шундоқ экан, лалайганмилар, йўқмилар, барибир мен адамга ўхшашни истайман.

ОБРУ ШУНЧАЛИК БЎЛАДИ-ДА!

Эртасига бутун синф дарсдан кейин қолиб мажлис ўтказдик. Кун тартибида темир-терсак йиғиш масаласини муҳокама қилиш. Табиийки, шовқин-сурон авжига минди.

Шовқинни Шоқаям босди. Мажлис унинг жони, бирорта йиғин унинг иштирокисиз ўтмайди. Мажлис бошланиши билан ҳеч ким сайламаса ҳам раисликни қўлига ололади. Мана ҳозир ҳам партаунинг устига чиқиб қичқирди:

— Болалар, болалар! Бирпас жим бўлинглар!

Шоқаям жиддий ва сезилар-сезилмас олифтагарчилик билан ваъзхонликни бошлади.

— Болалар, мадомики ҳар галдагидек синфимиз мактаб бўйича биринчилиكنи эгаллашни истар эканмиз, олдиндан режа тузиб олишимиз ва шу режага биноан иш тутишимиз керак. Мақсадга эришишнинг осон йўли бор. Бундай қилсак, ёлғиз отнинг чанги чиқса ҳам донғи чиқмайди деганларидек, биз ҳам шу нақлга амал қилиб...

— Нима энди, бутун синф подага ўхшаб бирга юриб темир-терсак йиғамизми? Шунга айтмоқчимисан? — кесатди Нодира.

— Қўрқма, сен подада юрмайсан. Тоғ қоясидаги оҳудек бизнинг ишимизни юқоридан кузатиб турасан, — Шоқосим жуда ҳозиржавоб, оғзингдан чиқмасдан ёқанга ёпиштирадиганлардан эди, — давом этаман. Нодирабону тўғри қайд қилганларидек, тўдалашиб юрсак иш юришмайди. Шунинг учун гуруҳларга бўлинамиз. Ким қайси гуруҳда ишлашни эса ҳозир аниқлаб оламиз.

Синфда яна шовқин-сурон кўтарилди.

Ҳамма гап менинг устимда эди.

Болаларнинг ўртасида шунчалик талаш бўлиб кетаман, деб сира ҳаёлимга келтирмаган эдим. Ҳаммалари: «Мен Бўғалоқ билан ишлайман», деб менга ёпишиб олишди. Ичимда суюнган бўлсам ҳам ташимда сир бой бермадим.

Нега ҳамма мен билан бир гуруҳда ишлашга орзумандалигининг сабаби бор эди. Темир-терсак йиғишда менинг олдимга тушадигани

йўқ. Кучимни аямай роса ишлайман — буни ҳамма болалар билади.

Шовқин-суронни яна Шоқаюм босди.

— Бир дақиқа диққат! Сабр қилсанг, ғўрадан халво битур, дейди қадимгилар.

Синф тинчланди, Шоқаюм давом этди:

— Тўполон кўтариб бечора Бўталоқнинг бошини айлантириб юбордик. Келинлар, бақириб-чақирмасдан хотиржам гаплашиб олайлик. Бўталоқ ким билан бўлмади, бари бир, ўзимизнинг синфимиз учун ишлайди. Тўғрими?

— Тўғри, тўғри! — деган овозлар янгради.

— Тўғри бўлса, менга қулоқ солинлар. Ҳозир бу масалани ҳам хамирдан қил суғургандек осон ҳал қиламиз.

Шоқаюм ўзи айтганидек, бирпасда бутун синфни беш гуруҳга бўлиб чиқди, ҳар қайси гуруҳга учтадан қиз, учтадан ўғил бола тўғри келди. Лекин охирида учта қиз, иккита ўғил бола — Шоқаюм ва мен қолдик.

— На чора, биз розимиз, — керилди Шоқаюм менинг ҳам номимдан гапириб, — гап синфимиз шаъни ҳақида кетар экан, Бўталоқ иккаламиз учта ўғил боланинг ишини қилишга тайёрмиз. Нима дединг, Бўталоқ?

Мен нима ҳам дердим, Шоқаюмнинг гапини маъқуллашдан бошқа иложим йўқ эди.

Қандай қилиб Шоқаюм билан бир гуруҳга тушиб қолдим, мен ҳам, бошқалар ҳам ҳайрон эди.

Ишни, яъни темир-терсак йиғишни шу бугундан бошлашга қарор қилдик. Фақат олдин уйга бориб, овқат еб, кийимларни алмаштириб келадиган бўлдик. Ярим соатдан кейин яна мактабда учрашишга келишдик.

Биз Шоқаюм билан бирга кетдик. Уйига еганимизда менга кўрсатмалар берди.

— Энди бундай, Бўталоқ! Уйингга ғир этиб бориб келасан. Унақа лапанглаб юриш йўқ. Овқатингни тез ейсан. Ейсану орқангга қайтасан. Тагин мен сени хуноб бўлиб кечгача кутиб ўтирмай. Уқдингни, акаси?

Кулиб юборишдан аранг ўзимни босиб:

— Хўп, ака, — дедим.

— Бўпти, бор, сенга ўн беш минут муҳлат. Қайтаётганингда мени чақириб ўтасан. Кутиб ўтираман. Етадимми ўн беш минут?

— Етар, — дедим ўзимни қулгидан тўхтатолмай.

Мен уйга жўнадим. Шошилиш керак эди, бўлмаса Шоқаюмдан балога қоламан. Уйга бориб анил-тапил кийимларимни ўзгартирдим. Чой қўйиб ўтирмадим, яримта кулча олдим-да, ўргасидан қирқиб ичига сариеғ сурдим, озгина шакар ҳам сепдим. Ўшани кавшаб орқамга қайтдим.

Шоқаюмлар уйининг тагига келиб хуштак чалдим. Тўртинчи марта чалганимда иккинчи қаватнинг балконида Шоқаюм пайдо бўлди. Оғзидаги овқатни чайнаб гапирди:

— Ўн минут кеч қолдинг-ку, Бўталоқ. Ишнинг бошланиши шунақа бўлса уёғи нима бўлади, акаси?

Ҳайрон бўлдим, наҳотки кеч қолган бўлсам, аммо тортишиб ўтирмадим.

— Э, ким соатга қараб ўтирибди,— дедим,— кетдикми?

Шоқаюм жавоб беришдан олдин оғзидаги овқатни обдан чайнаб ютди, кейин худди мени юпатаётгандек, «ҳозир, акаси», деди. У гўё бир нарсани қидираётгандек, осмонга бирпас анграйиб қараб турди-да, кейин шошмасдан уйга кириб кетди.

Мен ариқ бўйига чўкиб, уйга берилган ашулани хиргойи қила бошладим. Ашулани бир марта айтдим, икки марта... беш марта ҳам айтдимки, Шоқаюмдан ҳамон дарак йўқ эди. «Шу бахтли ёшлик учун... минг-минг ташаккур» деввериб жағим оғриб кетди. Битта нарсани ҳадеб қайтараверсанг сўзлар ҳам маънисини йўқотиб, қандайдир мавҳум товушга айланиб кетаркан.

Назаримда икки соат ўтгандек бўлди. Энди чиқиб чақириб тушмоқчи эдим, йўқ, ҳайтовур эшикда Шоқаюмнинг ўзи пайдо бўлди.

— О! — деди у атрофга суқ билан боқиб,— куннинг зўрлигини қара, Бўталоқ! Аммо баҳор яхши фасл-да!

— Намунча қолиб кетдинг?! — ашула айтавериб томоғим хирллаб қолган экан, овозим зўрға чикди.

— Баҳорнинг барча дов-дарахтлар энди уйғонаётган шунақа эрта даври, айниқса, зўр бўлади,— деди у менинг саволимга мутлақо эътибор бермай.

— Ўзинг ўлгудек шошқалоқсан-у, лекин овқатга қолганда бир соат еяргансан!

— Овқатними? Гўрсан-да, болакай, хомсан. Овқатни Павлов домланинг айтишларича, шошмасдан, яхшилаб чайнаб, «оҳ, оҳ, ширинлигини», деб ейиш керак, шунда яхши ҳазм бўлади. Бу бир. Иккинчидан, ноннинг сал суви қочиб қолган экан, бувим магазиндан янгисини опкелишларини кутишга тўғри келди. Ва ниҳоят, кун тартиби деган нарса бор. Уни бузиб бўлмайди. Овқатдан кейин беш-ўн минут ётиб мизғиб олволиш керак. Ё меники нотўғрими? — хиринглаб кулди Шоқаюм.

Тўғри, Шоқаюм ҳеч қачон кун тартибини бузмасди. Умуман тартибни яхши кўрадиган, интизомли бола эди. Мен ўлсам ҳам унга ўхшолмайман. Айниқса, тилига қойил қоламан. Шундай гапларни топиб гапирадики, эшитиб ҳайрон қоласан киши. Худди китобларда ёзилгандек. Иннайкейин сал ҳазилкашроқ.

— Бўпти, Бўталоқвой, юракни тор қилманг; бир-икки минут ушланиб қолган бўлсак, буёқдан ҳиссасини чиқариб юборамиз. Меҳнат майдонида чунонам жавлон урайликки...

Шундай деди-ю, шитоб билан юриб кетди. Мен қолиб кетмаслик учун кетидан югурдим.

Мактабга борсак, ҳамма аллақачон темир-герсак йиғишга тарқаб кетибди, фақат бизнинг гуруҳдаги қизлар қолиб, Шоқаюм билан мени кутиб ўтиришган экан. Боришимиз билан:

— Намунча кеч қолиб кетдиларинг?! Лафэлларинг борми ўзи? — деб талаб беришди.

Шоқаюм илжайиб шовкинни босди.

— Ортиқча саволлар берилмаса-да, нима кераги бор ортиқча саволларни?! Ахир, кўрмайсанларми, мен ким билан келдим. Бўталоқ билан! Ахир бу беғам қачон бирор жойга кеч қолмай борган?! — аскиячиларга ўхшаб қийқириб кулди Шоқаюм, — шу пайтга ҳам етиб келганимизга суюнсанглр-чи.

Шоқаюмнинг усталигидан анграйиб қолдим. Дарров айбни менга ағдарди-қўйди. Ўзимга келиб энди тўғриси айтмоқчи эдим, Шоқаюм шартта бғзимга урди.

— Ҳечкиси йўқ. Йўлда келишиб олдиқ, Бўталоқ ишда ўзини кўрсатиб, айбини ювиб юборади. Нима дединг, Бўталоқ. —

— Қандай айбимни?

— Ишда ўзимизни кўрсатамизми, деяпман?

— Ҳа! Кўрсатамиз, ҳаракат қиламиз.

— Бўпти-да! Гап шу ҳақда.

Мен тортишиб ўтирмадим, нега деганда шундай ҳам ҳаммадан кеч қолган эдик, энди эзмалиқ қилмасдан ишни бошлаб юборавериш керак. Лекин Шоқаюм яна гапни чўзди.

— Энди бундай, азизлар, иш унумли бўлиши учун бамаслаҳат битга режа тузиб олсак. — Яна ўзининг китобий тилида олифтагарчилик қилди Шоқаюм, — менда шундай таклиф бор. Қизлар ширин муомалага уста бўлишади. Шунинг учун хонадонларга кириб темир-терсак ундириб чиқиш қизлардан, мактабга ташиб кетишни Бўталоқ билан мен бўйнимизга оламиз.

— Хонадонлардан нима чиқарди?! Пачоқ кастрюль билан йўқолган мис чойнакнинг қоққоғига ўхшаш нарсалар чиқади. Бунақада бошқалар бир кунда йиғадиганини биз бир ойда йиғамиз, — деди Раъно. — Кўчаларни айланиш керак!

— Гапингни қара-ю! Энди бир камимиз кўчама-кўча юриб ахлат титкилашмиди?! — деди Нодира.

— Вой, оппоғ ойим-ей, нима қилипти, қўлингнинг хинаси кетиб қолармиди?! Кўчаларда қурилишлардан ортган қанча-қанча чиқиндилар ётибди. Иннайкейин, одамлар уйларида ортиқча қақир-қуқурни сақламайди. Ишдан чиқдимми, кўчага улоқтиришади, — бижиллаб кетди Раъно.

— Тўхтанглр, тўхтанглр, — гапга яна Шоқаюм суқилди. — Аёллар аралашган иш мижаросиз битмайди, деб тўғри айтишаркан.

— Ҳо, эркак киши гап бошладилар-у, — қизлар қийқириб кулишди.

— Гапга сарфланган шу вақт ичида қанча темир-терсак йиғиб қўйган бўлардик, — деди индамас Матлуба.

У жуда оғир, сило қизлардан эди. Кам гапирарди, лекин гапириб қолса ўқи, албатта, нишонга тегарди.

Ҳамма бирдан жим бўлиб қолди. Бирдан Раъно кулиб юборди.

— Кетдик, нима қилиб қаққайиб турибсизлар?

Раъно кўп куларди. Кулиши ўзига ярашарди. Тагин билмадим-у, менимча унинг ҳамма қилиқлари ҳам ўзига ярашарди.

Ниҳоят, йўлга тушдик. Олдинига ишимиз юришмади. Ҳамма умумий ҳовлилар саранжом-саришта, кўчалар чиннидек. Қизлар иккита хонадонга кириб қуруқ қайтиб чиқишди. Биттаси ҳеч нарса бермабди, иккинчисида умуман ҳеч ким йўқ экан.

Кейин бир тўққиз қаватли уйни танладик. Биз Шоқаюм билан пастда кутиб турадиган бўлдик, қизлар биринчи подъездга кириб кетишди. Турибмиз, турибмиз қизлардан дарак йўқ. Бир маҳал қайтиб чиқишди. Учови ҳам гапиролмайди, хахо-хахо кулади.

— Нимага куласанлар? — сўради Шоқаюм.

Қизлар биттар кулишади.

— Эсларинг жойидами ўзи, намунча хиринглайсанлар?! — пўписа қилди Шоқаюм.

Раъно ҳамон кулгидан ўзини тўхтатолмай чўнтагидан қийшайиб кетган кичкинагина чой қошиқча чиқарди:

— Мана, бутун бошли уйдан топиб чиққан матоҳимиз!

Чой қошиқчани кўриб биз ҳам кулиб юбордик.

— Девдек битта эркак киши берди,— деди Раъно чийиллаб.

Ҳаммамиз қотиб-қотиб кулардик. Энди тўхтаймиз деганда, кўзимиз қинғир-қийшиқ қошиқчага тушади-ю, яна баттар куламиз.

— Энди буни ким кўтариб кетади? — деди майнавозчиликни яхши кўрадиган Раъно.

— Бунақа зил-замбил нарсани Бўғалоқдан бошқа ким кўтара оларди,— деди Матдуба.

Яна қийқирик бўлиб кетди.

— Эй, бас қилларинг, нақ бўлмаса ичагим узилиб кетади,— деди Нодира йиғи аралаш.

Биз қанча қилмайлик ўзимизни босиб ололмасдик.

— Ҳой қахрамонлар, нима бало, оламнинг темир-терсагини йиғиб қўйдиларингми, жуда кулишларинг бошқача?!

Биз бирдан кулгидан тўхтаб овоз келган тарафга ўгирилдик, қарасак, синфдошларимиз Турғун билан Анвар кетишяпти. Қўлларида қийшайиб кетган трамвай рельси, икки учидан иккалови кўтариб олган. Бизга гап олган Турғун «кўрдиларингми толган нарсамизни» дегандек тумшугини кўтариб, кеккайиб олган.

— Нима, биз ҳам кўрсатсакмикин уларга йиққан темир-терсагимизни,— деди Раъно.

Яна кулиб юбордик, лекин дарров тўхтадик. Кулги, албатта, яхши нарса-ю, лекин ишлаш ҳам керак-да.

Бирдан миямга бир фикр келиб қолди. Биздан бир маҳалла нарида катта қурилиш кетяпти. Ўша ерга борсак, албатта чиқиндилар, ҳар хил темир-терсақлар топиш мумкин. Фикримни бола-ларга айтдим.

— Яшавор, Бўғалоқ! — деди Шоқаюм,— буни яхши ўйлаб топдинг. Ҳамма исрофгарчилик қурилишларда бўлади-да! Кетдик!

Биз қурилишга бордик. Шоқаюмнинг гапга чечанлиги шундай қўл келди. Дарров суриштириб прорабни топди. Бижирлаб нимага келганимизни айтди. Бунақа нарсаларга эгичил эди у.

— Жуда яхши қилибсенлар келиб,— деди прораб, қурилиш-

нинг чеккасига бошлаб бориб ерда ётган бир уюм темир-терсак кўрсатди:— Ҳаммаси сизларга, олиб кетаверинглар!

Қарасак, бир дунё нарса! Эгри-бугри армагуралар, бўлак-бўлак симлар, пачағи чиққан бетон қорадиган идиш, яна қандайдир темир-терсаклар.

— Вой-бў, буларни бир ҳафтада ҳам ташиб улгуролмаймиз,— деди Нодира.

— Мактаб яқин бўлса ҳам майли эди,— унинг фикрини қувватлади Раъно.

— Ғам емаларинг, ҳозир иложини топамиз,— деди Шоқоюм ва прорабнинг кетидан югурди.

Қайтиб келганида мен унга яна бир марта қойил қолдим. Биргина мен эмас, қизларнинг ҳам оғзи очилиб қолди... Шоқоюм прораб билан гаплашиб битга юк машина — самосвал ундириб келибди!

Шоқоюм шундоққина рўпарамизга машинани тираттириб қўйиб, хушчақчақ овозда:

— Қани, Бўталоқ, кўрсат кучингни,— деди,— энди сўз сенга!

Шундай деди-ю, ўзи яна кўздан ғойиб бўлди. Тўғри, энди мен кучимни кўрсатишим керак, деб қўйдим ичимда. Енг шимариб машинага темир-терсак ортишга тушиб кетдим. Қизлар ёрдам бериб туришди.

Ишга жуда берилиб кетган эканман, қанча вақт ўтганини ҳам сезмай қолибман.

Бир маҳал, иш тугай деб қолганда Шоқоюм пайдо бўлди, кўлида иккита шиша.

— Нукул сенларнинг ғамларингни еб юраман-да,— деди у,— қани, бир ҳўшламдан пепси-кола ичиб олларинг, чўлагандирсанлар.

Ёмон устомон-да Шоқоюм, бошқа пайтда бир тийиннинг устида минг қақшайдиган қизғанчиқ ҳозир бирдан саховат кўрсатиб, сув кўтариб келибди. Ким билмас экан унинг ҳийласини, бизни ишлатиб қўйиб ўзи четга чиқиб турганининг эвазига олиб келган. Пайтида лаганбардорлик қилишни ҳам билади.

Аммо жудаям чанқаган эдик, шунинг учун Шоқоюм кўзимизга авлиёдек кўриниб кетди.

Пепси-колани талашиб ичдик. Бўш шишани қайтараётсам Шоқоюм башарамга қараб ҳазил аралаш кесатди.

— Ие, ҳа, азамат, қора терга тушиб кетибсиз-ку! Сени шунчалик пўкалак деб сира ўйламаган эдим.

— Терламасинмиям? Бечора бутун машинани деярли ўзи тўлдирди,— ёнимни олди Раъно.

Шоқоюм дарров гапни бошқа ёққа бурди, жилмайиб мени юпатди.

— Ҳечқиси йўқ. Меҳнат йигит кишини чиниктиради.

— Сенинг ўзинг ҳам озгина чиниксанг зиён қилмасди. Ахир, сен ҳам ўғил боласан шекилли,— луқма ташлади Нодира.

— Қани, шоввозлар, энди ишга, яна битга хуруж қилсанглар тугайди,— деди Шоқоюм худди Нодиранинг қочирини эшитмагандек.

— Ўзинг-чи?! — бўш келмади Нодира.

— Мен ҳам ишлайман. Сен нима деб ўйлагандинг. Шунча ишлаб энди қочаманми? Фақат бир этиб бориб мана бу бўш шишаларни топшириб келай, сувини ичиб ўзини улоқтириб ташлайверишими?! Пулинг куймаган-да!

Шундай деди-ю, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Биз яна ишга тушдик. Чамаси ўн дақиқадан кейин темир-терсак ҳам тугади, машина ҳам тўлиб-тошиб кетди.

Мен қадимни ростлаб енгил нафас олдим. Чарчоқдан кейин дам олишдан гаштлироқ нарса бўлмаса керак. Энди иккита гишт топиб ерга чўкканимни биламан, ердан чиқдим, осмондан тушдим. Шоқаюм пайдо бўлди.

— Энди бундай,— деб ҳаловатимни бузди у.— Сизлар бирпас дам олинглар-да, кейин орқага қайтаверинглар. Бу ерлар узок, мактаб атрофидаги ҳовлиларга боринглар. Мен машинада темир-терсакни мактабга обориб ташлайман. Ўша атрофдан ўзим сизларни топиб оламан.

Шоқаюм енгил сакраб кабинага, шофёрнинг ёнига чиқиб ўтирди. Ҳали нима бўлаётганига тушуниб етмасимиздан машина визиллаганича учиб кетди. Тўртовлон анқайганимизча қолавердик.

Кейин судралишиб орқамизга қайтдик. Мактабга етай деб қолганимизда қаршимиздан битта кампир чиқди.

— Ҳой, айланайлар, темир-терсак йиғиб юрибсизларми? — деб сўради у.

— Ҳа, бувижон, темир-терсак йиғиб юрибмиз,— жавоб қилди Раъно.

— Вой, айланай сизлардан, толейимни қаранглар, оёғимнинг остидан чиқиб қолдиларингиз. Сизларни истаб мактабларингга кетаётгудим. Бир ҳужра темир-терсагим бор, олиб кетмайсизларми?

— Э, юринг, холажон,— суюниб кетдик,— жон-жон деб олиб кетамиз.

Уйи яқин экан, тезгина етдик. Кампир калитни олиб чиққани уйига кириб кетди.

Шу аснода худди осмондан тушгандек яна Шоқаюм пайдо бўлди.

— Қаёқда қолиб кетдиларинг, ярим соатдан бери мактабда Сенларни кутиб ўтирибман,— деди у ҳовлиқиб.— Қаёққа уўқолди булар, деб хавотир олиб қидириб юрибман сенларни.

— Э, биз хазина топдик,— деди Раъно.

— Қанақа хазина?

— Қанақалигини ҳали ўзимиз ҳам кўрганимиз йўқ,— деди Матлуба,— ҳозир битта олийҳиммат ва саховатли кампир ўша хазинанинг калитини олиб чиқади.

Матлуба шундоқ дейиши билан уйнинг эшигидан инқиллаб-синқиллаб бояги кампир чиқиб келди.

— Кутиб қолмадингларми, айланайлар. Мана, калитни олиб чиқдим.

— Антиқа-ку, худди эртакнинг ўзи! — ажабланди Шоқаюм ва ҳаммамизнинг олдимизга тушиб ҳовлига йўл бошлади. Катта ҳовлининг этагида қатор гаражлар қурилган экан. Кампир энг чеккадагисига яқинлашди.

— Мана шу хужра бизники, айланайлар, мана шунисини очаверинглар.

Шоқаюм қалитни олиб гаражни очди. Биз гаражнинг ичини кўриб хангу манг бўлиб қолдик. Гараж тўла қақир-кукур.

— Вой-бўй, қанча темир-терсак! — севиниб кетди Раъно.

Кампир Раънонинг гапини бошқача тушунди.

— Ҳа, анча қийналасизлар, айланайлар. Нима қиласизлар, ўртоқларингизни ҳам чақириб, кўплашиб олиб кетасизми?!

— Йўқ, йўқ,— ҳаммамиз чўчиб тушдик,— ўзимиз энлаштирамиз.

— Э, бувижон, сиз нима деб ўйлаяпсиз, буларнинг суяги меҳнатда қотган. Битта мана бу барзангининг ўзи ўнга одамнинг ишини қилади,— мени кўрсатиб гапирди Шоқаюм.

Кампир менга қаради.

— А... ўзлариям порғулдеккина, келишган йиғит эканлар. Илоҳим умрларидан барака топсинлар.

— Энди менга келсангиз, бувижон, дўшим ерга тушиб кетса мардикорга пул бериб олдирадиган одамман. Аммо на чора, темир-терсак давлатнинг топшириғи экан, қиламиз-да,— ҳазиллашди Шоқаюм.

Биласиз, Шоқаюм гапдон. Аксига юриб кампир ҳам роса эзмаликни яхши кўраркан. Қараб турсам, уларнинг гапи ҳаливери тугамайдиганга ўхшайди...

— Эй Шоқаюм, ишни бошлайверайликми? — деб сўрадим.

— Ҳозир, ҳозир,— деди Шоқаюм.— Энди бундай, Бўғалоқ, сен қизлар билан ашқал-дашқалларни ташиб кетавер. Мен шу ерда қоровуллик қилиб тураман, тагин бошқа синфнинг ўқувчилари кўриб қолиб, ҳаммасидан айрилиб ўтирмайлик. Ҳа, ўзим турмасам, сенларни авраб кетишади. Бор-йўғи уч марта қатнасаларинг ҳеч вако қолмайди. Қани, бўпти, бир чеккадан бошлайверинглар.

— Қоровулликни қандай ўзингга эп кўрасан,— деди Нодира.

Шоқаюм бу гал ҳам унинг киноясини қулоғи остидан ўтказиб юбориб кампирга юзланди.

— Шундай қилиб десангиз, бувижон...

Биз ишни бошладик. Шоқаюм айтганидек, учинчи марта эмас, еттинчи марта қатнаганимизда энг сўнгги нарсаларни олдик. Мен икки оёғи йўқ, симлари илма-тешиқ каравотни орқалаб олдим. Раънога алмисокдан қолган, таги ғалвирга ўхшаб кетган жомашов тегди. Матлуба икки қулоғи, жўмраги йўқ самовар топди. Нодира занглаб кетган кўзани олди. Ҳеч нарса қолмади деб ўйлагандик, Шоқаюм кириб битта пачоқ чёлак топиб чиқди. Кампир билан қуюқ хайрлашиб йўл бошлади.

— Қани, кетдик. азаматлар!

Йўлга тушдик.

Кетяшману ҳар қадам босганимда орқамдаги сим каравот лопиллаб гавдамни чайқатиб юборяпти. Йўлнинг ярмига етмасдан чарчаб қолдим. «Тўхтаглар, бир оз дам олволайлик», дейишга уяламан. Нодира кўзани елкасига қўйиб олган шекилли, Шоқаюм пичинг қилди.

— Ҳо, Нодирахонимнинг кетишларини! Гўё бу киши ҳамма қатори темир-терсак йиғиб юрган ўқувчи эмаслар-у, елкаларига кўза кўндириб булоқ бошига кетаётган эртақлардаги малика — тоғ гўзалилар!

Ҳамма кулиб юборди. Аммо менинг кулишга ҳам мадорим қолмаган эди. Тишимни тишимга қўйиб кетавердим. Бир оздан кейин оёқларим чалқаша бошлади, яна озгина юрсам йиқилиб тушишим аниқ эди. Шу пайт Раъно одамгарчилик қилиб юборди.

— Эй, тўхташлар, бирпас дам олайлик. Бўталоқ бечора адоий тамом бўлганга ўхшайди, қаранглар гандираклашини.

— Э, буёғи икки қадам қолди-ку, — деди Шоқаюм.

— Ҳозир йиқилиб тушади, — дўк урди Раъно.

Мен олифтагарчилик қилиб ўтирмай таққа тўхтадим. Тўхташга тўхтадиму қаравотни ерга қўёлмайман. Йўқ, кўплашиб қаравотни ерга олиб қўйишди.

Ҳансираб, нафасимни ростлаб ололмасдим.

— Ие, ие, бу нимаси паравозга ўхшаб пициллаш? Қуруқ савлат эканлар-ку. Бўталоқвой! — деди Шоқаюм.

Мени огиз очиб Шоқаюмга эътироз билдиришга ҳам мадорим қолмаган эди. Аммо одамни камситишни яхши кўради.

— Э, сен бу қилган ишнинг чорагини қилсанг, аллақачон оёғингни узатиб чўзилиб қолардинг, — деди Раъно.

Бирпас дам олиб яна йўлга тушдик. Лекин бу гал қаравотни битта ўзим кўтаришимга рухсат беришмади. Шоқаюмнинг маслаҳати билан ҳаммалари қўлларидagi нарсаларини қаравотнинг устига ташлашди. Кейин тўртта одам тўрт учидан олиб кўтариб кетдик.

Мақтабга етишимизга ўттиз қадамча қолганда Шоқаюм бизни ташлаб югурганича кетди. Биз мактаб эшигига етай деганимизда у тўққизинчида ўқийдиган битта бола билан қаршимизда пайдо бўлди. Машинага ортган темир-терсагимизни мактабникига, ҳатто синфимизникига ҳам қўшмай, алоҳида тўқиб қўйган экан, қаравотни ҳам ўша ерга ташладик.

Тўққизинчи синф ўқувчиси ҳаммамиз йиққан темир-терсагимизнинг ёнига тургазиб суратимизни олди.

Мен у нега бизнинг суратимизни олганини кейин билдим. Эртасига мактабга кирсам, залда болалар тўпланиб туришибди. Мени кўриб: «Ана, голибнинг ўзлари келяптилар», деди кимдир. Болалар дув этиб ўгирилиб менга қарашди. Бейхтиёр уларнинг олдига бордим. Деворга «Жанговар варақа» илинган экан. Қарасам, бизнинг кечаги расмимиз ҳам осифлиқ. Энг олдинда бурнини қанқайтирганича Шоқаюм турибди. Унинг орқасида учала қиз, учаласи ҳам тиржайиб олган. Энг орқада мен ҳам сағал-пағал кўриниб турибман. Чап қулоғим билан чап жағим Нодиранинг орқасида кўринмай қолган бўлса ҳам ёмон тушмабман. Ёзувини ўқиб кўрсам, биз кеча мактаб бўйича энг кўп темир-терсак йиғибмиз. Бу албатта Шоқаюмнинг иши деб ўйлаб қўйдим. Зап энчил бола-да Шоқаюм, бундай ишларнинг пири у, аммо бошлабди.

Қарасам атрофимдаги болалар, биров сидқидилдан, биров ка-

лака қилиб бизни мақтай бошлашди. Биттаси бўлса жўртгага керагидан ортиқча кучаниб: «Обрў бўлса шунчалик бўлади-да», деди... Мен мақтов эшитиб ўрганмаган одамман, секин жуфтакни ростлаб қолдим.

Ха-ха, менга ким қўйибди шон-шухратни?!

«БЎТАЛОҚ, СЕНИ БИТТА КИШИ ЧАҚИРЯНТИ»

Катта танаффус пайти эди. Биласизлар, чуғур-чуғурни ёмон кўраман. Яна мактабнинг орқасига ўтдим. Уч-тўртга ўнинчи синфликлар гап сотиб туришган экан, ўшаларга яқинлашдим. Мен уларнинг гапларини эшитишни яхши кўраман. Бошқа болалар пайдо бўлиб қола: «Бор, бор, ишингни қил», деб қувиб юборишади. Лекин мени ҳайдашмасди. Чунки майда-чуйда иш буюришса оғринмасдан дарров қилиб берардим.

Ўнинчи синфликлар машхур футболчилар ҳақида гаплашаётган эканлар. Ким қандай ўйинчи, кимнинг одати қандай, қайси футболчи энг устаси-ю, қайсининининг қандай камчилиги бор, э, бундан қизиқ нарса борми ўзи дунёда! Бунақа гапларни ухламасдан туну кун эшитишга тайёрман. Сухбаг айни қизиган пайтида кимдир орқадан гапнинг белига тепди.

— Ҳов, Бўталоқ, қидирмаган жойим қолмади-ку сени, қаёқда юрибсан?!

Ўгирилиб қарасам, яна Шоқаюм.

— Нима дейсан? — ёқинқирамай сўрадим.

— Бор, сени битта киши чақирянти,— деди у.

Шундай қизиқ гапни ташлаб кетиш алам қилди.

— Қаерда?

— Эшик олдида.

Бормасдан иложим йўқ эди. «Ким экан мени чақираётган?» деб ҳайрон бўлмадим. Чунки ким келиши мумкинлигини билардим, мактаб эшиги томон юрдим. Борсам, адамлар турибдилар, сесканиб кетдим. Шунақа пайтда ўзи галати бўлади, ҳам суюниб кетасан, ҳам нима учундир ичинг шувиллаб, ҳаяжонга тушасан. Кўрган заҳонинг шундай бўлади, кейин ўзингни босиб олмасан.

Мен қадамимни тезлаштириб, адамларга яқинлашдим.

— Ассалому алайкум,— дедим. Нима учундир кўзимни ердан узолмасдим.

— Ваалайкум ассалом,— қўл узатдилар адамлар, овозлари қандайдир синиқ, бўғиқ эди.

Мен ҳамон ердан кўзимни узолмасдим. Бўлмаса ўзимнинг адамлар, бегона эмаслар. Тўғри, уйдан чиқиб кетганларига бир йилча бўлди. Шу вақт ичида беш-олти марта мактабга келиб мени кўриб кетдилар. Биз адам билан жуда иноқ эдик, мен билан худди ўз ўртоқларидек гаплашардилар. Лекин кейин, кетиб қолганларидан кейин учрашар эканмиз, нима учундир сал тортгина-

диганроқ бўлиб қолдим. Ўзларини жудаям яхши кўраман, бўйинларига осилволгим келади-ю, аммо тортинаман.

— Ишларинг яхшими, ўғлим?

— Ҳм,— дейман.

Мана, овозлари ҳам бошқача бўлиб қолибди. Сезиб турибман, кийнаиб, ҳаяжонланиб гапиряптилар. Лекин сезаётганимни адамга кўрсатгим келмайди, шунинг учун кўзимни яшириб ерга тикиламан.

Адам сира ҳам жаҳлдор эмаслар. Худди Солига ўхшаб кўзларини пирпиратиб одамга меҳр билан боқиб тураверадилар. Ҳозир ҳам менга қараб мўлтиллаб турибдилар.

— Ўқишларинг-чи, ўқишларинг қалай?!

Мен индамайман. Нима ҳам дейман?! Яхши, деб ёлғон тўқийми? Адамни сираям алдамайман. Шунинг учун жим туравераман.

— Мен ҳам унча яхши ўқимаганман,— дейдилар адам мени юпатмоқчи бўлиб, кейин шошиб қўшиб қўйдилар,— лекин ҳаракат қилиш керак яхши ўқишга.

— Ҳм,— дейман яна.

Энди нима дейишларини биламан, Солини сўрайдилар.

— Уканг қалай, яхши юриптими?

— Ҳм...

Шу пайт қўнғироқ чалиниб қолди.

— Яна нечта дарсинг бор?

— Иккита.

— Бўлмаса мен ҳам бир айланиб келаман. Дарс тугагач сени ҳов анави дарахтнинг тагида кутиб тураман,— адам кўчанинг бошидаги дарахтни кўрсатдилар.

Мен ҳўп дегандек бош силкитиб мактабимга кириб кетдим. Адамнинг нимага келганларини биламан. Ойнинг ҳар тўртинчи ва ўн тўққизинчи числосида маош оладилар, демак, кеча маош олганлар. Бошқа пайтда келмасдилар, неча марта мени кўрган келган бўлсалар доим маошдан кейин келардилар.

Дарсдан чиқиб келишилган жойга бордим. Адам сигарет чекиб, битта қўлларида буклоғлик газета ушлаганларича мени кутиб турган эканлар.

— Қани юр, ўғлим, бир айланиб келамиз,— дедилар адам.

Биз йўлга тушдик. Ҳар галгидек энг аввал Анҳор ёқасидаги ошхонага бордик.

Шундоқ сувнинг бўйидаги столлардан бирига ўтирдик. Дарахтларда куртақлар бўртиб турибди, баъзи новдалар барг ёзган. Нафас олсанг, аллақандай тотли ҳид келади. Осмонда офтоб чарақлайди. Хуллас, айни навбаҳор! Ахир, уч кундан кейин сакқизинчи март эди-да.

Анҳордаги ошхонада ўз-ўзига хизмат қилинади. Адамлар ўтиратур дедилар-да, мени ёлғиз қолдириб ошпаз томон кетдилар. Қарасам, ҳали палов, ҳали сомса, ҳали кабоб ташиб келяптилар. Бирпасда столи нозу неъматларга тўддириб ташладилар.

— Ада, шунча овқатни қандай қилиб ейман?

— Эркак одамга нима бўлади бу овқат, ўғлим? Ахир мактабдан очикиб чиқдинг. Бир чеккадан олаверасан.

Мен кабобдан бошладим. Адам ўзларига бир шиша пиво олиб келдилар. Ўшани оз-оздан ичиб, овқат ейишимни кузагиб ўтирдилар. Оғизларидан сигарет аримайди, кетма-кет чекадилар. Бирини ташлаб, иккинчисини тутадилар. Гоҳ-гоҳда пиводан шимириб кўядилар.

— Ада, олинг ўзингиз ҳам овқатдан,— дедим.

— Бемалол еявер, ўғлим, бемалол еявер. Мен боя овқатланиб олган эдим.

Шундан кейин тортинмасин дедиларми, менга қарамай қўйдилар. Пиволари тугаб қолган эди, яна бир шиша олқадилар. Майли, ичаверсинлар. Адамлардан кўнглим тўқ эди, ойда-йилда бир уйга ичиб келсалар илжайиб тураверардилар. Тўполон-жанжални билмасдилар. Ойим эса: «Сизга ким қўйибди ичишни, олдин ўзингизни эпласангиз-чи, далайган!» деб койинганлари койинган эди. Йўқ, адамлар кунда ичиб келадиган пиянисталардан эмасдилар. Боя айтдим-ку ойда-йилда бир, фақат байрамларда ёки тўй-базмларга борсалар ичардилар.

Кабобни тушириб бўлиб паловга ўтдим. Бирдан адам сўраб қолдилар.

— Ўғлим, ойинг билан яхшимисан, уришмайдимми?!

«Ҳа, уришиб турадилар», деб юборишимга сал қолди. Вақтида тилимни тишладим. Агар ҳозир ойимларни ёмонласам адамлар ҳеч қачон уйга қайтиб келмасликлари мумкин.

— Уришгани вақтлари ҳам йўқ. Кундузи ишдалар, кечқурун келиб овқат пиширадилар, кир ювадилар, дазмол қиладилар... Солини-ку, эркалайвериб тантиқ қилиб юборганлар.

Адамлар худди хато қилиб қўйган одамдек шошиб қолдилар.

— Мабодо уришса ҳам чидашларинг керак. Чунки она бўлгандан кейин гапирди, койийди. Сенларнинг фойдангни кўзлаб шундай қилади.

Мен «тўғри» дегандек бош силкиб қўйдим. Бу ҳам етмагандек, «ойимлар жуда яхшилар», дедим.

Адам индамадилар. Анчадан кейин, «онанг бўлганидан кейин гапига киришинг керак», дедилар. Лекин ўзларини зўрлаб, сал энсалари қотиб гапирганларини сездим. Адамнинг одатлари яхши, умрларида бировнинг орқасидан ёмонламайдилар. Ойимларни асло камситмоқчи эмасману, лекин бирор нарсадан қисилиб кетсалар, аёликларига бориб адамни орқаларидан ипирисқи гаплар қилиб қўядилар.

Паловнинг ярмисига бормасдан тўйиб қолдим.

— Ада, қолганини емасам майлими, жуда қорним шишиб кетди.

— Майли,— дедилар адам.

Сомсадан ҳам аранг биттасини едим.

Папкамини очдим-да, қалин дафтар олдим. Ўртасидан шартга икки бетини йиртдим. Столда қолган учта сомсани олиб ўшага ўрай бошладим.

— Кўявер, қолса қолиб кетар, ўғлим,— дедилар адам.

— Солига оборамаи, бу унинг ҳақи,— дедим.

Адам бирдан ўзгариб кетдилар. Олдиларидаги пиводан бир стаканини тўлдириб шимирдилар-да, кетма-кет сигарет тортдилар.

— Укангга... бошқа оламиз, ўғлим,— дедилар овозлари сал қалтираб. Ҳа, овозлари жуда ғалатӣ, худди йиғламсираганга ўхшаб чиқди.

— Нима қиламиз бошқа олиб, тайёри турибди-ку,— дедим Шоқаюмга ўхшаб тилбийронлик билан.

Адамлар туриб, бир чойнак кўк чой олиб келдилар.

— Чой ичиб олмасанг, овқат чанқатади.

Ёмон кўрганим қуруқ чой ичиш. Лекин адамларнинг кўнгиллари учун бир шиёла ичдим. Кейин қорнимни ушлаб адамларга қарадим.

— Роса овқат едим-да, ада, қорним ёрилиб кетай деяпти, чой сизмайди,— дедим.

Жуда оққоворсам адамлар кулиб қўйдилар. Менга эса шунинг ўзи кифоя. Ҳеч қандай гапнинг кераги йўқ. Шаҳдимдан тушаман-қўяман. Ҳозир ҳам адам кулиб қўйдилар, мен, «қорним ёрилиб кетай деяпти», деб қўпол гап қилганимни сездим.

— Келдик бўлмаса,— адамлар туриб кўча томон юрдилар.

Мен ўроғлиқ сомсани папкамга тикдиму адамларнинг кетларидан йўргаладим. Троллейбусга ўтириб «Болалар дунёси» магазинга бордик. Адамларга маза, троллейбусда хоҳлаганларича беғул катайса қилиб юраверадилар. Тўғри-да, ўзлари троллейбус ҳайдовчиси бўла туриб, тагин пул ҳам тўласинларми?!

Магазиннинг эшигига етай деб қолганимизда адам мен томон ўгирилдилар.

— Сенга битта костюм-шим оламиз. Эгинингдагини анча оҳори тўкилиб қолибди.

Менга бу гап жуда маъқул тушди. Чунки анчадан бери янги костюм-шим орзу қилиб юргандим. Магазинга кирсак одам тирбанд, мол ҳам виж-виж. Хилма-хил костюмлар осилиб турибди.

— Танла! — дедилар адамлар.

Мен довдираб қолдим. Мисол учун, иккита костюм кўрсатиб, қайси бирини оласан дейишса танлаш мумкин, лекин шунча костюмнинг ичидан биттасини қандай танлайсан?! Индамасдан туравердим.

— Ҳа, танламайсанми? — сўрадилар адам.

Мен елкамни қисдим. Кейин секин тўнғилладим.

— Менга барибир.

Адам сотувчига юзландилар.

— Сизўғлим, бизга битта костюм танлаб беринг. Ҳа, ҳа, шу болага.

— Бажону дил,— деди сотувчи қиз ва шартга битта костюмни олиб менга тутқазди,— қани ўлчаб кўр-чи! Бугун олдик, Япония-ники. Тикилиши ҳам яхши, материали ҳам чидамли.

— Кийиб кўр-чи,— дедилар адамлар ҳам.

Биринчи қарашдаёқ костюм менга ёқмаган эди: жуда

алламбало олачипор. Олифталар кийса ярашади, мен бошимга урамани?

Ўзимни зўрлаб костюмни кийдиму дарров еча бошладим.

— Тўхта, тўхта, кўрайлик-чи,— деди сотувчи.

Мен тўхтадим.

— Жудаям ярашди, худди ўзига ўлчаб тиккандек.

— Ҳа, зўр костюм экан,— адам сотувчининг гапини маъқулладилар.

Мен костюмни ечдим.

— Нима дейсан, ёқдими?

Мен индамадим. Сотувчи билан адам мактаб туришгандан кейин ёмон дегани уялдим.

— Гапир, ўғлим, олаверамизми?

Мен бошимни эгганимча ердан кўзимни узмай туравердим.

— Ёқмади шекилли,— кулдилар адам сотувчига қараб,— майли, яна бошқасини кўриб боқайлик-чи.

— Бемалол кўраверинглар. Ҳа, ўзи танлай қолсин,— сотувчи аёл анча хушмуомала экан,— лекин бунақаси кам бўлади.

Биз бўлимни айлана бошладик. Мен битта костюмнинг олдида тўхтадим. Индамасдан адамларга кўрсатдим.

— Шуни оласанми? — хайрон бўлиб сўрадилар адам. Мен «ҳа» дегандек бош силкидим.

— Бундан боягининг ўлса ўлиги ортиқ-ку, ўғлим. Бу жуда одми, жудаям юпка-ю.

— Майли, қалинида одам исиб кетади.

— Ахир нархидан ҳам билиниб турибди жўн матодан тикилгани,— адам пулидан қочмаётганликларини менга англатмоқчи бўлдилар.— Олганга яраша дурустроғидан олгин-да. Арзоннинг шўрваси татимайди, деган гап бор!

Мен индамай бошимни эгиб яна ерга тикилдим.

— Майли, ўзингга ёқса олиб боравераман. Яхшироғини танлагин демоқчийдим-да. Менга барибир, энг асосийси сенга ёқса бўлди.

— Ёқади,— дедим пингиллаб.

— Хўп, ўғлим.

Адамлар костюмнинг ҳақини тўладилар. Сотувчи қоғозга чиройли қилиб ўраб берди. Кўнглимга ёққан костюм олганимдан оғзим қулоғимда эди.

— Ада, Солига ҳам бирор нарса олайлик,— дедим.

— Албатта оламиз. Ният ўзи шундоқ эди.

Солига туфли олдик. Энг чиройли, энг қимматбахосини танладик. Унга чиройли кийим ярашади, чунки ўзи чиройли, жажжи бола.

Биз магазиндан чиқиб яёв кетдик. Йўлда адамлар ўзларидан ўзлари: «Мен ҳам қимматбаҳо, олачипор кийимларни ёқтирмайман, қанча оддий бўлса, шунча яхши», деб қолдилар. Суюниб кетдим. Менга тортибсан демоқчилар-да.

Ўрдагача яёв келдик. Энди хайрлашиш керак эди. Тўхтадик. Бирдан эгим увишиб, ичимда бир нарса узилиб тушаётгандек бўлди.

— Майли энди, бора қол. Укангга қараб юр,— дедилар адамлар.

Мен бош силкиб розилик билдирдим. Биз яна бирпас турдик, адамлар чўнтакларидан сигарет олиб тутатдилар. Менга билинтирмасликка ҳаракат қилиб хўрсиниб қўйдилар. Кейин:

— Хўп бўлмаса,— дедилар ўзларини хушҳол ва тетик кўрса-тишга уриниб.

— Яна қачон келасиз, ада? — сўрадим.

— Келаман, ўғлим. Агар бирор нарса керак бўлса ҳозир ҳам айтавер,— адамларнинг овозлари бўғилиб зўрға чикди.

— Йўқ, ҳеч нарса керак эмас,— дедим. Менга ростдан ҳам ҳеч нарса керак эмас эди, ўзлари бўлсалар бўлди. Катталарга ҳам ҳайронсан, наҳотки шуни ҳам тушунишмаса?!

— Хайр бўлмаса, яна келаман,— дедилар адам.— Қачонлигини аниқ айтолмайману, лекин албатта келаман.

Кейин бир-бир қадам мендан узоқлашдилар. Мен кўчанинг нариги бетига ўтиб ўзимни катта дарахтнинг панасига олдим. Адам то кўздан ғойиб бўлмагунларича орқаларидан қараб қолдим.

Адам мени кўргани келганларида суюнаман. Лекин хайрлашаётганларида ичим алғов-далғов бўлиб кетади, шунда келмасалар ҳам майли деб ўйлаб қўяман. Чунки энди адами кетиб қолганларига қўника бошлаганимда келиб яна бошқатдан ярамни янгилаб кетадилар.

ЯНА «ИККИ»

Одамда хафеала бўлмаса қийин бўлар экан. Тавба, уйда дарс тайёрлагани сира ўзимни мажбур этолмайман. Йўқ, эринчоқ эмасман, хаёлпарастман. Гоҳида, бир амаллаб дарс қилишга ўтираман, олдимга қитоб-дафтарларимни очиб қўяман, уч-тўрт сатр ўқийман ҳам, аммо шундан нарига ўтолмайман, ўзимдан-ўзим хаёлга берилиб кетаман.

Айниқса, ойимлар билан адамлар нега чиқиша олишмади, нега ажрашиб кетишди деб кўп бош қотираман. Тагига етолмай таъбим хиралашади. Ахир бинойидек иноқ эдилар-ку. Мен билан Солини ер-қўкка ишонишмасди, тепамизда парвона бўлиб жонларини фидо қилишга тайёр эдилар. Ўшанда сираям миямга келмаган экан, бир кун келиб адам билан ойимнинг ажрашиб кетишлари. Тўғри, баъзан ораларида гиди-биди бўлиб турарди. Бир марта ойимни: «Бошқаларга ўхшаб машина олиб беринг ёки чет эл саёҳатига олиб боринг демайман, жуда бўлмаса ҳамма қатори кийинтириб қўйинг, меҳмон-неҳмонга борадиган бўлсам кийишга тузукроқ қўйлагим йўқ», деганларини эшитиб қолдим. Адам жуда ювош одамлар, «нима қилай, маошимнинг ҳаммасини қўлингга олиб келиб бераман-ку», дедилар.

— Э, маошингиз қурсин, овқатга етмайди.

— Бўлмаса ўғирлик қилайми, бизни ишда сенга ўхшаб чойчақа ишлашнинг иложи йўқ.

— Биринчидан, сиз менга чойчақани пеш қилманг, иккинчидан, агар оилани ўзингиз эплаганингизда менга зарур келгани йўқ эди ишлаб! — шанғиллаб жавоб қилдилар ойим.

Адам индамадилар. Битта гапдан қолмасалар ойимга бас келиб бўлмаслигини билибми, ишқилиб, индамай, бошқа хонага чиқиб кетдилар.

Лекин бунақа жанжалларнинг оқибати ажралишга олиб келишни хаёлимга ҳам келтирмасдим. Бир кун эса адам ишдан уйга қайтиб келмадилар. Биз Соли билан адамни ярим кечагача кутдик. Нега адам келмаяптилар деб ойимдан қайта-қайта сўрадик. Ҳадеб жонларига тегаверганимиз учунми ойим: «Аданглар қочиб кетди, энди уйга келмайди», деб қичкириб бердилар. Биз ҳайрон бўлдик, нега энди келмас эканлар деб. «Эркак киши удли-шудли бўлмаса оилани эплай олмайди. Ҳа, оила боқиш осон эмас. Шунинг учун — ташвишдан қутулиш учун — аданг қочди. Энди битта ўзи билганини қилиб юраверади», дедилар ойим.

Адамлар ҳақидаги бунақа сўзлар менга ёқмади, чунки мен адамни биламан, қочқоқ эмаслар, фақат жанжал-тўполонга тоблари йўқ, аёл одам билан жиқиллашиб ўтиришни ўзларига эи кўрмайдилар. Мен билан Солини эса ўлақолсалар ташлаб кетмайдилар. Иккаламизга ҳам худди ўргоқдек эдилар, ҳар хил ўйинлар ўйнардик, гурланглашардик. Лекин уриш уёқда турсин, ҳатто бақирмасдилар ҳам. Иш буюрадиган бўлсалар ҳам худди илтимос қилгандек юмшоқ гапирардилар. Бизга ҳам, ойимга ҳам. Ким билади, балки ойимга жаҳлдор, олакўз эр керақдир. Лекин биз Соли билан адамни жуда яхши кўраимиз ва ҳеч қанақа одамга адамни алмаштирмаймиз. Биз ойимни ҳам яхши кўраимиз, уни ҳам ҳеч кимга алмаштирмаймиз. Фақат, иккаловлари яна топишиб кетишса бўлди бизга. Бошқа ҳеч нарса керак эмас!

Хуллас, дарс тайёрлашга ўтирдим дегунча мана шунақа аччиқ фикрлар бошимни гувиллатиб юборади. Уларни ҳайдаш учун бошқа нарсаларни ўйлашга ҳаракат қиламан. Футбол ҳақида, «Пахтакор» командаси ёки янгикўрган фильмларини ўйлаб кетаман. Бир кўнглим артист бўлиб, бутун дунёга донг таратсаммикин деган орзуга бораман. Кейин бесўнақай гавдам эсимга тушиб фикримдан қайтаман. Рост-да, туяга ўхшаган «истараси иссиқ ва бежирим» одамдан қанақасига машҳур артист етишиб чиқсин?

Бу ширин хаёлларни ҳам ҳайдаб, ниҳоят дарс қилишга жазм қиламан. Лекин хаёл суравериб миямни чарчатиб юборган бўламанми, китобга кўзим тушиши билан уйқу босади.

Мана шунақа иродасиз, хафсаласиз одамман. Хаёлпарастлигим ҳам шундан. Шоқажумнинг тили билан айтсам дарс тайёрлашга иштиёқ йўқ менда.

Галнинг қисқаси, бугун яна мактабга уй вазифасини тайёрламай келдим. Биринчи соат она тили эди. Биров бўйинимдан

арқон боғлаб судрагандек зўрға кирдим синфимизга. Энди партамнинг олдиға етганимда қўнғироқ жириглади. Қизик, аслида қўнғироқнинг товуши бир хил, аммо дарсга кираётганда хавотирли ва хунук жаранглайди, дарс тугаганда эса ундан қувноқ ва ёқимли товуш йўқ.

Мен ҳолдан тойган мадорсиз одамдек «шилқ» этиб жойимга чўқдим. Аммо юрагим жойидан чиқиб кетай деб гурсиллаб уряпти. «Ие, «2»дан шунчалик қўрқасанми, қўрқсанг, демак онгли экансан-да», дерсиз. Йўқ, мен унақа қўрқоқ бола эмасман. Бошқа дарсларда, агар уй вазифасини қилиб келмаган бўлсам, бемалол ўтиравераман. Мабодо «икки» олсам писанд ҳам қилмайман. Уёғини суриштирсангиз, бошқа фанлардан «2» ни умуман кам оламан. Дарсда ўқитувчи тушунтираётганда эшитганим етади, эртасига ўшани гапириб бериб аранг «3» га илиниб юраман. Ортиғига ҳаракат ҳам қилмайман. Тарих ўқитувчимиз, «хотиранг дуруст, айбинг — дарс тайёрламайсан», дейдилар. Балки ростдан ҳам сал-пал хотирам бордир, нега десангиз, олий лигада ўйнайдиган футболчиларнинг ҳаммасининг исми фамилиясини ва туғилган йилини ёд биламан.

Бошқа нарсага чалғимай қунт билан тинглаб ўтирсам, ҳамма фанларни ҳам тушунаман, кейин гапириб беришим мумкин. Фақат боя айтганимдек, уйда ўтириб машқларни кўчиришга сира тобим йўқ. Иннайкейин, тўғриси айтсам, она тилига йўқроқман, шунинг учун машқларни ишлашни ҳам билмайман. Билмаганимдан кейин бекорга овора бўлгандан нима фойда?!

Лекин барибир она тилидан «2» олишни хоҳламайман. Бошқа фандан қўшалоқлаб олсам ҳам майли, фақат она тилидан эмас. Нега десангиз, Насиба опани хафа қилгим келмайди. Аниқ биламан, «2» олсам мендан ҳам кўпроқ Насиба опа куюниб кетадилар-да.

Анави куни ойим мактабга борганларида Насиба опа билан ўтириб бир соатча суҳбатлашибди. Насиба опа бор гапни яширмасдан ойимга айтибди. «Ўзи виждонли, оққўнгил бола, айби эринчоқ, ўқишга ҳаваси йўқ, ҳаракат қилса бинойидек ўқиб кетади», дебдилар. Ойим роса койидилар. «Ҳаракат қилсанг ўласанми, безбет, битта мени десам муаллимнингни ҳам роса қийнаркансан. Бечора ёшгина экан, сени одам қиламан, деб адои тамом бўлибди», дедилар. Мен қийин ўқувчилардан эмишман, мени қандай қилиб тузатиш йўллари қидириб Насиба опа бир марта — институтда дарс берган севимли домлалари бор экан — ўшанга ҳам учраб, консультация олиб келибдилар.

— Ўқитувчинг шунча қуйиб-нишганда сен ҳам жонингни сал ачитсанг бир нарса бўлиб қоласанми! — дедилар ойим.

Шунча гап эшитганимга қарамай яна дарс тайёрламай борганимдан кейин юрагим така-пука бўлади-да.

Эшиқда Насиба опа пайдо бўлди. Бутун синф баравар оёққа турди. Саломлашдик. Ўтирдик. Насиба опа навбатчидан ким йўқлигини сўради. Ҳамма бор эди.

— Алиқулов! — чақирди Насиба опа.

Юрагим шув эгим кетиб, ўрнимдан турдим. Нуқул ахвол

шу — биринчи мендан сўрайди! Аммо буёғини қандай тушуниш керак: Насиба опа мендан кейин Шоқажумни, Нодирани, Раънони ва Матлубани чақирди. Ҳаммамизни турғазиб қўйди. Кейин таптанавор овозда эълон қилди:

— Болалар, мана шу бешта синфдошингиз фидокорона ишлаб ҳаммадан кўп темир-терсак йиғишди, натижада мактаб бўйича биринчилиكنи олишди! Меъ сизларнинг номингиздан ва синф раҳбари сифатида ўзимнинг номиндан уларга миннатдорчилик изҳор этаман, чин қалбдан табриклайман!

Бутун синф қарсак чалиб бизларни олқишлади.

Шоқажум демаганлар шу дақиқаларда ўн килоча семирди. У буринни қаққайтириб бутун синфга кибор билан қарарди. Мен эса бошимни кўтариб атрофга боққани уялардим.

Шовқин-сурон авжга минди.

— Қойил, азаматлар!

— Буларни тақдирлаш керак!

— Тўғри, ёрлиқлар берилсин.

— Ҳа, мукофот берилсин.— деган овозлар янгради.

Насиба опа қўлларини кўтариб шовқинни босди.

— Жим! Ҳаммаси бўлади! Ҳали дарсдан кейин умуммактаб мажлисида ҳаммаси бўлади. Директорнинг ўзи табриклайди,— деди Насиба опа,— ҳозир эса ўтиринглар. Энди дарсни бошлаймиз.

Биз ўтирдик. Насиба опа яна менга мурожаат қилди.

— Алиқудов, шу бешта бола ичида сенинг ҳам борлигинг мени айниқса қувонтирди! Демак, меҳнатга бўйининг ёр бераркан, демак, ялқов эмас экансан.

— Э, ҳаммадан кўп шу ишлади. Агар Бўталоқ бўлмаса биринчилиكنи ололмасдик.— деди Раъно.

— Ишни уюштиришни ҳам билиш керак-да,— тилбийронлик қилди Шоқажум.

— Умуман, ҳаммангиз ҳам зўрсиз! Баракалла! — Насиба опа шартта гапни ўзгартирди.— Хўш... уйга нечанчи машқ берилган эди?

— 184!! — хор бўлиб жавоб беришди болалар.

— Яхши. Бўлмаса ҳамма дафтарини очиб, партага қўйсин. Мен текшириб чиқаман.

Насиба опа бир чеккадан болаларнинг дафтарини кўздан кечира бошлади. Мана бизнинг қаторга ўтди. Қаттикроқ нафас олгани кўрқиб букчайиб олдим. Ўқитувчимиз яқинлашгани сари юрагим қаттикроқ урарди. Дафтаримни очиб қўйганман, оппоқ саҳифа.

— Яхши, жуда яхши. Фақат жуда унақа майда ёзма. Йирикроқ ёз,— Шоқажумга гапирди Насиба опа,— аслида дастхатнинг чиройли, озода тутасан дафтарни.

Мен бошимни кўтармасдан юрагимни ховучлаб ўтирардим. Хавф борган сари устимга бостириб келарди.

— Эҳтиёт бўлиб ёзини керак, қаёққа шошасан. Қара, тўртта сатрда бешта доғ,— кимгадир тапбех берди Насиба опа.

Нихоят, у бизнинг ёнимизга келди. Нодиранинг дафтарини текширди, энди меникига қаради.

— Алиқулов, уй ишинг қани?

Мен ерга кириб кетай деб букчайиб олдим.

— Алиқулов, нега уй ишини қилмай келдинг? Сендан сўраяпман?! Қачонгача давом этади бу. Ё атайдан мени менсимаслигингни кўрсатиш учун тайёрламай келасанми?

Мен ҳеч қачон бунчалик изза бўлмагандим. Баҳона тўқишга ҳам ҳолим йўқ эди.

— Темир-терсак йиғиш билан овора бўлган,— кимдир лукма ташлади менинг ёнимни олмоқчи бўлиб.

— Сендан сўрамайпман! — шарт кесди Насиба опа.

Мени жудаям хижолат чекаётганимни сездим, энсаси қотиб гапни ортиқ чўзмади.

— Бўпти, кундалигингни бер,— деди совуққина.

Мен панкамни титкилаб кундалигимни олдим. Охирги бетни очдим-да, ушлаб туравердим.

— Опқел,— кундалигимга қўл узатди.

— Қўймай қўя қолинг, Насиба опа,— дедим ёлвориб.

Мен ялинишни ёмон кўрардим. «1» қўядиларми, «2» ми индамасдан туравердим. Насиба опа одатимни биларди, шунинг учун хайрон бўлиб менга қаради.

— Нега қўймас эканман?

Кундалигимнинг охирги бетини Насиба опага кўрсатдим. Унда учта «5» баҳо бор эди. Аммо мақсадим бошқа эди, бугун синфнинг олдида айтиш қийин бўлди.

— «8» Март байрами олдидан оймларни бир суюнтирмоқчи эдим.— нингилладим.

Бешларни кўриб Насиба опа ишонмагандек сўради.

— Алиқулов, нимадан олдинг бу бешларни?

— Нимадан бўларди, ашуладан, физкультурадан ва меҳнат дарсидан.

Болалар чувиллашиб ўртага тушишди.

— Қўйманг, Насиба опа, бир марта қўйманг.

— Ҳаммаси беш бўлса, хол тушмасин.

— Ахир ҳозиргина ўзингиздан мақтов эшитди, яна таъбини хира қиласизми?

— Бир марта гуноҳидан кечинг! — ҳатто Шоқаюм ҳам ёнимни олди.

— Жим! — Насиба опа синфни тинчитди, кейин бир оз ўйланиб қолди, мен унинг оғзини пойлардим.

— Билиб қўй, Алиқулов, бунақада чорагингга «2» чиқади. Унда синфда қолишинг турган гап,— деди Насиба опа.

Мен ёлвориб, кўзларига боқдим.

— Қўймай қўя қолинг. Насиба опа. Кейинги гал тайёрлаб келаман.

Шу ерда Насиба опага яна бир марта қойил қолдим. Гап «2» ни қўйиш-қўймасликларига эмас, нима десам экан, гап шарт қўймасдан, яхшилик қилишни билишда. Насиба опа индамади:

«Бундан буён ҳар доим уй ишини тайёрлаб келишга сўз берасан, шу шарт билан қўймайман» ёки «билиб қўй, мен сени «2» дан сақлаб қоляйман, шунга қараб иш тутасан»га ўхшаш гаплар қилмади. Чурқ этмади. Фақат узоқ ўйланиб турди-да:

— Бўпти, онангга байрам совғаси қилмоқчи экансан кундалигингга бу галчалик қўймайман, лекин ўзимнинг дафтарчамга қўяман,— деди.

Мен билан бирга бутун синф қувониб кетди.

Аммо Насиба опа қойил қилди. Яхшилиқни шунақа мардона қилиш керак-да. Миннат билан ёки шарт қўйиб қилинган яхшилик яхшилиқми?

Ҳозир эсимда йўқ, лекин битта китобда ўқигандим. Бирор нарсанинг илинжида қилинган яхшилиқнинг порада фарқи бўлмас экан.

БАЙРАМДА КЎЗ ЁШИ

Менга қолса кунда зиёфат, кунора тўй, ҳафтада бир байрам бўлиб турса. Фақат, бу боқибегам ўйин-кулгани жуда ҳам яхши кўрар экан деб ўйламанг. Мен унақа улфатларни қизитадиган, бир гапириб ўн куладиган хушчақчақ одамлардан эмасман. Менга кўпроқ одамлар ўйнаб-кулгани ёқади, ўзим бир чеккага чиқволиб уларнинг шодиёнасини кузатишни яхши кўраман.

Байрамларнинг шуниси зўрки, ҳамма хурсанд, одамлар бегим кунларидаги рўзгор ташвишидан, бемаъни тортишувлардан, арзи-маган нарсаларнинг кетидан жонсарак бўлиб югуриб-слишлардан холи бўлишади. Ҳамма инок, ҳамма тотув. Тотувликка эса нима етсин.

Мен шу пайтгача шундай — байрам фақат шоду хуррамликдан иборат деб ўйлардим. Аммо бу гал биринчи марта фикрим ўзгарди. Аксинча, худди байрам кунлари баъзи одамларнинг юракларидаги гам-алам, дард яллиғланиб туришини, сағалга зирқираб оғриб кетишини билмаган эканман.

Нега шундай хулосага келдинг деб сўрарсиз балки? Келинг, бўлган воқеани бир бошдан гапириб берай, хулосани ўзингиз чиқариб оларсиз.

Хотин-қизларнинг байрами бир кун олдин, 7 мартдаёқ бошланиб кетди. Синфимиздаги ўғил болалар бир сўмдан пул йиғиб йиғирма битта совға олди. Ҳаммаси кичик-кичик совғалар, баҳолли қудрат дейишади-ку. Аввало синфимиздаги қизларни, кейин синф раҳбаримиз Насиба опани ва яна бизга дарс берадиган учта муаллимани табриқладик, совғалар тутқаздик.

7 март куни эрталабдан мактабимизда тантанавор, шодиёна кайфият ҳукм сурарди. Қизларнинг ҳаммаси ювиниб-тараниб, ясаниб келишган. Болалар ҳам ўта сипо, ўта хушмуомала. Бирорга бола қўполлик қилиб бирорга қизни хафа қилмади.

Лекин менга энг ёқадигани шунақа байрам олди кунларида

дарсларнинг унчалик тайини бўлмайди. Ўқитувчилар қаттиқ сўрамайди, «икки» ни ҳам қўймасликка ҳаракат қилишади.

Бугун ҳам шундай бўлди, устига-устак охириги соат меҳнат дарси эди, ўқитувчимиз уйда кути ясаб келарсенлар деб жавоб бериб юборди.

Уйга қайтаётиб китоб магазинига кирдим. Ун беш тийинга гулнинг расми чизилган откритка сотиб олдим. Уйга бордим-да, откриткага чиройли қилиб табрикнома ёздим: «Ойижон! Сизни Халқаро хотин-қизлар байрами — 8-Март куни билан чин юракдан табриклаймиз. Сизга сиҳат-саломатлик, узоқ умр, бахт-саодат тилаймиз. Ўғилларингиз Соли ва Санжар». Шунчалик лақабимга ўрганиб кетибманки, Санжарнинг ўрнига Бўталок деб ёзворишимга сал қолди.

Откриткани яққол кўринадиган жойга — столнинг устига қўйиб қўйдим.

Бирдан енгил тортиб кетдим. Буёғи икки кун маза! Ўқитувчилар уйга вазифа беришмади. Бугун-эрта ҳеч нарсани ўйламадан ялло қилиб юриш мумкин. Программани олиб телевизорда қандай кўрсатувлар борлигини кўздан кечирдим. Ёмон эмас, томоша қилса арзийдиган бир-иккита кўрсатувлар бор экан. Хоккей, эстрада концертги, миниатюралар театрининг спектакли. Лекин ҳаммаси кечқурун. Ҳозир аллақандай лекция бор экан. Лекциясини экиб қўйсин.

Бу қанақа ходимлар ўзи-а, байрамда ва байрамолди кунларида лекция планлаштиришади. Наҳотки лекцияларини биров эшити-тади деб ўйласалар. Мен ўзимни каллаварам деб ўйласам, мендан баттарлар ҳам бор экан, Йўқ, рост, одамга туриб-туриб наша қилар экан, ахир қайси мия билан байрам кунига лекция планлаштириш мумкин?!

Овқатландим. Кейин пастга тушиб почта кутусидан бугунги газеталарни олиб чиқдим. Кўп газета олмаймиз. Ойим хотин-қизлар журнали «Саодат» га ёзилганлар. Солига «Фунча» келади, мен эса «Гулхан», «Ленин учқуни» ва «Советский спорт» оламан. Ойим атайлаб мен учун ишхоналарида «Советский спорт» га ёзилганлар. Ялинавериб қўймаган эдим-да.

Холодильникдан бир шиша лимонад олдим. Кейин диванга чўзилиб газетхонликни бошладим. Гоҳ-гоҳда лимонаддан ҳўплаб қўяман. Қиёфамни бир кўз олдингизга келтиринг-а! Ёнбошимда ёстиқ, қўлимда газета, ёнимда лимонад — худди шаҳзода дейсиз!

Шундай қилиб десангиз, подшолардек ҳузур қилиб ўтириб сал мудраб қолибман. Бир маҳал қўчадан шовқин-сурон, ғала-ғовур эшитилиб, ҳаловатимни бузди. Эриниб ўрнимдан турдим-да, балконга чиқдим. Пастга қарадим. Подъездимизнинг олди машинага тўлиб кетибди: тўртта «Жигули», иккита «Москвич», битта «Волга». Қий-чув. Бизнинг тепамизда, тўртинчи қаватда артистлар яшашади, ўшаларникига меҳмонлар келгандир байрамни нишонлагани. Ҳали вақтли-ку, намунча шу пайтдан келиб олишмаса, деб ўйладим. Соатга қарасам, олтига яқинлашиб

қолибди. Ура боғчага югурдим. Ҳа, шошилмасам ойим келиб қолишлари мумкин.

Солини олиб зудлик билан орқамга қайтдим. Подъезддан тепага кўтарилаётсам ҳамма хонадонда қий-чув, қаҳ-қаҳа. Меҳмонлар фақат артистларникига келишибди, деб ўйлаб янглишибман, иккинчи қаватдаги докторларникига ҳам келган экан. Ўзим ҳам ҳайрон бўлудим, битта одамникига шунча машина келадими, деб.

Солини энди ечинтириб уй кийимларини кийгазган эдим, эшикдан ойим кириб келдилар, аммо индамасдан ичкари уйга кириб кетдилар. Кўринишларидан хафароқ эканликларини дарров пайқадим. Нима учундир кейинги пайтларда ойим байрамларни ёқтирмайдиган бўлиб қолганлар. Мен укамни туртдим.

— Бор, Со, мана буни ойимларга опкириб бер. Байрам билан табриклаймиз сизни дегин,— стол устидаги откриткани унга тутқаздим.

— Сиз ўргатмасангиз ҳам биламан. Боғчамизда айтишди,— деди Со,— эртага эрталаб табриклаш керак-да. Ҳали 8-Март келмади-ку!

Укамнинг муштдек боши билан маҳмаданагарчилик қилганига ўлайми?!

— Ўзингдан катта одам гапирганда «хўп бўлади» деб қилавергин, хумкалла. Бор тез!

— Унда эрталаб ҳам табриклаймизми?

— Эрталаб ҳам табриклайсан, ҳеч нарса қилмайди!

— Бир марта табриклаш керак-да,— Со ўзига етгунча ўжар эди.

Укамнинг ғалчалиги шу пайтда юрагимга сиғмади. Жаҳлим чиқиб кетди.

— Яхшилиқча борасанми ё...— кўзларимни олайтириб, мушт кўрсатдим.

Со пинагини бузмади.

— Барибир уролмайсиз, уйда ойим борлар-ку!

— Унда боғчадан олиб келаётганимда абжағингни чиқараман.

Со қовоғини солиб ерга тикилди. Ўжарлиги тутса шунақа без бўлиб тураверади. Қалласини кессангиз ҳам ўз билганидан қайтмайди. Кимга ўхшаган чиқди бу, билмайман.

Мен бошқача йўл тутишга мажбур бўлдим. Энгашиб укамнинг елкасидан кучдим, қулоғига секин гапирдим.

— Менга қара, Со, назаримда ойим ишдан хафа бўлиб қайтдилар. Жудаям хафалар. Агар табриклаб чиқсанг, суюнадилар. Ойим суюниб юрсалар яхшими ё қовоқларини солиб, хафа бўлиб юрганлари яхшими? Ахир бугун байрам, ҳамма шод юриши керак.

Со яна бирпас турди, кейин гапларимнинг мағзини чақдими, откриткани олиб ичкари уйга кириб кетди. Бирпас туриб ойим иккаловлари чиқишди.

— Раҳмат откритка учун,— дедилар ойим менга, лекин ҳамон хомуш эдилар,— пичоқ билан пиёз олиб кел.

Мен айтган нарсаларини олиб келдим. Ойим овқатга уннаб кетдилар. Уйда пашша учса эшитиларди. Ойим индамасдан ўз ишларини қилардилар. Авзоларини кўриб мен ҳам жим ўтирардим. Со парвойи палак, расм чизиш билан овора эди. Ойимнинг табллари хиралигини у қаёқдан билсин.

Ёмон кўрганим шунақа индамасдан гум бўлиб ўтириш. Одамнинг юраги сиқилиб кетади. Ёнимиздаги, тепажиздаги қўшнилар-никида эса ўйин-кулги авжига чиқа бошлади. Ҳали ашула айтишади, ҳали дупур-дупур қилиб рақсга тушишади.

Ойим ошхонага чиқиб кетдилар. Мен қоғоз, қалам, чизгич олдим-да, ўтириб футбол жадвали туза бошладим. Жадвал тузиш жуда дахмазали, лекин қизиқ иш, ўзим билан ўзим овора бўлиб қоронғи тушиб қолганини ҳам сезмабман. Туриб чироқни ёқдим.

— Қоронғи тушиб қолди ҳам демайсан, Со!

Со индамади.

— Мукка тушиб олиб, нималарнинг расмини чизяпсан? — сўрадим.

— Тиратиконнинг,— деди.

Солининг одати яхши. Бир расм чизишга тушиб кетса, бошини кўтармай, бировга оғирлиги тушмай ўзи билан ўзи овора бўлиб ўтираверади.

Ошхонага чиқдим, қарасам, қозон биқиллаб қайнаб ётибди, ойим йўқлар, газни пасайтириб қайтиб кирдим. Яна ўтириб қайси ўйин қандай тугаши устида бош қотирдим. Аллақанча вақтдан кейин «Пахтакор»нинг мавсум давомида ўтказадиган ўйинларининг ҳаммасининг ҳисобини тахминий ёзиб чиқдим. Ўйиндан қейин солиштириб кўраман, қанчалик тўғри топганини. Натижаларини солиштириш қизиқ бўлади.

Ниҳоят, бу ҳам жонимга тегди. Мен яна ошхонага чиқдим. Ойим ҳалиям йўқлар, қозон эса бир меъёрда қайнаб ётарди. Ҳайрон бўлдим. Ойимни қидириб ичкари уйга кирдим. Кирсам, чироқ ўчик. Ойим бир бурчакка тикилиб ўтирибдилар. Қулоғимга ҳўнг-ҳўнг йиғлаётганлари эшитилди. Ўзимни йўқотиб қўйдим. Ойимнинг йиғлаганларини жуда кам кўрган эдим-да. Лекин ўзимни эшитмаганга солдим.

— Ойи, овқатингиз қаттиқ қайнаб кетяпти,— дедим тетик бир овозда.

Ойим бирдан жавоб қайтармадилар. Кейин худди малол келгандек зўрга:

— Пасайтириб қўя қол,— дедилар.

Чиқиб кетдим. Менга рўйхуш бермаганларидан зигирча ҳам хафа бўлмадим, юрагимни бошқа нарса ғаш қилди. Катта уйга кириб телевизорни қўйдим.

— Ҳозир телевизорда зўр мультфильм бўлади, Со, кулавериб ичагинг узилади, тағин чиқиб кетиб қуруқ қолиб ўтирма,— дедим.

Ҳа, ойимнинг йиғлаётганларини кўрмагани маъқул. Биламан уни, кўрқиб кетади-да, ойимга қўшилишиб йиғлайди. Йиғлаганда ҳам уйни бошига кўтариб, додлаб йиғлайди.

Яна ошхонага чиқдим. Зум ўтмай қайтдим. Тавба, сира бир жойда қўним тополмайман. Шоқажомга ўхшаб типир-типир бўлиб қолдим.

Ойимларнинг олдиларига кирсам, боягидан баттар ҳўнграб йиғлаяптилар.

— Ойи, Солини қорни очганмиш, овқат сўраяпти. Сузамизми?

Ойим жавоб бермадилар. Бирпас кутдим. Терадан ашула садолари келарди:

Хандалак бўйлиқкинам. ёр.

Сен унда зор. мен бунда зо... о...р!

— Чой қўйиб бера тур, овқат ҳали пишмади,— дедилар ниҳоят ойим.

Мен бориб чой қўйдим. Эшик тагига қайтиб қулоқ солсам, ойим ҳамон йиғлаяптилар. Ўқсиб-ўқсиб, қалқиб йиғлаяптилар! Менинг ҳам қўнглим бузилиб кетди. Ким хафа қилди экан ойимни?! Ишхонадагилармикин? Агар ким эканлигини аниқ билсам, дабдаласини чиқарардим. Лекин сабаби бошқа бўлиши керак.

Ҳозир сабабини суриштириб ўтирмай нимадир қилиш керак эди. Аксига юриб шунақа пайтларда сира миям ишламай қолади. Қандай қилиб ойимнинг жаҳлларини чиқарсам экан дейман, бирор баҳона тополмайман. Аламларини мендан олсалар, қайғуларини унутармидилар?! Яна ошхонага бордим. Бирпас иккиланиб турдим. Кейин бир қарорга келдим. Биламан, бошлаб адабимни берадилар, лекин бошқа иложи йўқ эди, дангал битта пиёлани олдим-да, кучимнинг борича ерга урдим. Пиёла чил-чил синди. Бир нарсанинг синганини эшитсалар ойим ўша заҳоти югуриб чиқгувчи эдилар. Ажабо, бу гал чиқмадилар. Ўзим боришга қарор қилдим. Бор иродамини йиғиб, юрагимни ҳовучлаб ойим ўтирган хонага кирдим.

— Ойи, пиёлани синдириб қўйдим,— дедим.

Эсимда, бир марга лаган синдирганимда ойим роса дўппослаган эдилар. Биламан, ҳозир ҳам хумордан чиққунча савалайдилар. Менга шу керак эди. Майли, чидайман, оғриси ҳам чидайман. Майли, қанча хоҳласалар урсинлар, ишқилиб менга чалғиб юрақларини бўшатиб олсалар бўлди.

Аммо бу қанақаси?! Наҳотки, ойим ғанимни эшитмаган бўлсалар?! Миқ этмасдан ўтирибдилар.

— Ойи, анави сиз яхши кўрадиган пахтагулли пиёлангизни синдириб қўйдим,— баландроқ овозда қайтардим.

Ойим яна бирпас жим турдилар. Кейин худди бир нарсани сезгандек, менга ғалати қараб қўйдилар, туриб аста елкамдан кучдилар-да, паст овозда юпатиб гапирдилар:

— Майли, синса синар, келган бало-қазо ўшанга урсин.

Ойим шиддат билан ваннахонага йўл олдилар. Беихтиёр орқаларидан бордим. Қарасам юзларини ювяптилар. Сал қўнглим жойига тушиб, секин катта уйга қайтдим, номига бўлса ҳам телевизорга тикилиб ўтирдим.

Бирпас туриб хонага ойм кирдилар. Энди йиғламаяптилар, аммо кўзлари шишиб кетган, қип-қизил. Ойм ғалати илжайиб яна мен билан Солининг елкасидан кучдилар. Аччиқ фикрларни ҳайдаётгандек, бошларини бир силтаб, одатлари бўйича қаттиқ гапирдилар.

— Келинлар, биз ҳам байрам қиламиз. Бошқалардан нимамиз кам экан бизларнинг? Биз ҳам ўшалардақа бахтлимиз. Жуда ҳам бахтлимиз.

Байрамни эшитиб Со қийқириб сакрай бошлади. Ойм ҳар хил нарсалар олиб келган эканлар, дастурхон безашга киришиб кетдилар.

Шундан кейингина бутунлай кўнглим жойига тушди. Диванга ёнбошлаб буйруқ қилдим:

— Со! Телевизорнинг овозини баландроқ қилиб қўй!

Бўлган воқеа мана шу. Китобий ибора ишлатиб айтадиган бўлсам қиссадан ҳиссани ўзингиз чиқариб олаверинг.

ШОҚАЮМНИНГ ИСЭНИ

Энди мактабга етай деб қолганимда орқамдан кимдир бир уриб қўлимдаги папкамни ерга туширди. Қарамасдан ҳам билдим, бу Шоқаюмнинг қилиғи. Мактабдан қайтаётганда одамнинг кўнгли чоғ бўлади, ҳар қандай ҳазилни ҳам кўтаради. Эрталаб эса бунақа совуқ ҳазил сира ярашмас экан. Мен Шоқаюм тарафга ўгирилиб боқмадим ҳам, индамасдан папкамни олдим-да, йўлимга кетавердим.

— Ҳа, Бўталоқ, уйкуга тўймадингми, йўлда ҳам мудраб кетясан?! — Шоқаюмнинг кулгиси эшитилди.

Унга жавоб қайтаргани ҳам оғриндим. Шоқаюм яна хиралик қилди:

— Бўталоқ, тўғриси айт, нега Раъно қачон қараса сени ёнингни олгани-олган?

— Бетамиз бўлма! — дедим мен.

Шоқаюм қийқириб кулди.

— Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур, дейдилар!

Шоқаюм шунақа, каттани кесиб кичкина қилиб қўйганга ўхшайди, мақолларга уста, аскиячиларга ўхшаб қийқириб кулишни ҳам қойил қилади, менга йўл бўлсин унга тенг келишга!

Мени ҳайрон қолдирадиган жойи шўттаки, Шоқаюмнинг бошқалар билан унчалик иши йўқ, фақат менга осилиб олган. Ҳеч кун бермайди.

Яхшиям мактабга етиб қолдигу, Шоқаюм калака қилишдан тўхтади. Мактабга киришдан олдин у папкасидан бир парча духоба олиб туфлисини ярақлатиб артди. Унинг туфлиси доим ярақлаб турарди, эгнига ҳам гард юқтирмасди, доим саранжом-саришта юрарди.

Биринчи дарс она тили бўлди. Кеча ялиниб-ёлвориб Нодирадан

уй вазифасини кўчириб олгандим, шунинг учун кўнглим тўк эди. Аммо қондани сўраб қолсалар аҳволим вой.

Насиба опа одати бўйича энг аввал уй вазифасини текшира бошлади. Мен мисол учун дафтарларни текширмасдан болаларнинг афтига қараб ким бажарган, ким бажармаганлигини айтиб бера оламан. Чунки ўзимдан қиёс қиламан, бажарган куним гердайиб ўтираман. Қутилимаганда Нодира биқинимга туртиб пичирлади:

— Намунча фозга ўхшаб кеккаясан, сал одамга ўхшаб ўтир.

Мен Нодира нимага шама қилаётганини тушуниб илжайдим. Ростдан ҳам худди уй вазифасини ўзим қойил қилиб ишлагандек бурнимни қанқайтириб ўтиргандим. Нодирани кулдириш учун баттар кўкрагимни фоз қилдим. Нодира қилиғимни кўриб чидолмади, букчайволиб қикир-қикир кулди.

Насиба опа Шоқаюмнинг олдиди тўхтади.

— Уй вазифанг қани, Шоқаюм? — деб сўради.

— Кеча уйни меҳмонлар босишган эди, вақтим бўлмади, — деди Шоқаюм бепарволик билан.

— Чакки бўлибди, ахир сен энг интизомли ўқувчилардан эдинг-ку. Сенга ўхшаган аълочилар бошқаларга ўрнак бўлиши керак. Сен бўлсанг...

— Энди бир галчалик шунақа бўлиб қолди, — ҳеч нарсани писанд қилмагандек тетик овозда гапирди Шоқаюм. Ўқитувчи билан эмас, худди ўртоғи билан гаплашаётгандек тутарди у ўзини.

— Афсус, — деди Насиба опа ростакамига ранжиб, — кундалигингни бер.

Шоқаюм буни қутмаган эканми, ҳайрон бўлиб қолди.

— Кундалигимни нима қиласиз? — деб сўради.

— Биласан-ку, нима қилишимни, баҳо қўяман.

— Иккими? — Шоқаюмнинг кўзлари уккиникита ўхшаб дум-думалок бўлиб кетди. Жаҳли чиқса жуда хунук бўлиб кетар экан.

— Бўлмаса «беш» қўядилар деб ўйладингми?

Шоқаюм бирдан жириллаб кетди.

— Нима энди, бир мартагина, умримда бир мартагина уй вазифасини қилмай келсам дарров «2» қўйишми?! — дўк урди у.

Бугун синф жим бўлиб ўртадаги тортишувни кузата бошлади. Ўқитувчи билан ўқувчи ўртасида содир бўладиган тортишувлардан кизикроқ нарса йўқ эди бизлар учун.

— Тўғрисини айтсам кундалигингга доғ туширишни мен ҳам истамас эдим. Аммо начора, агар уй ишини бажармаганинг учун бугун сенга «2» қўймасам, эртага яна бошқа ўқувчига қўймаслигим керак, индинга яна бошқасига. Унда нима бўлади?

— Мен бошқа эмасман-ку, мен доим тайёрлаб келаман-ку, мен...

— Нима, мең, давом эт!

— Мен... мен... — тугилиб қолди Шоқаюм, аълочиман дедлмади.

— Нима, сенинг бошқалардан ортиқ жойинг борми? Ўқитувчи учун ҳамма тенг, ҳамма баробар, — хотиржам гапирди Насиба опа, — бер кундалигингни.

— Кундалигим уйда қолган, — деб тўнғиллади Шоқаюм.

— Сенга нима бўлди, Шоқаюм? — Насиба опанинг овози жиддийлашди.— Сени таниб бўлмаяпти.

Шоқаюм бу гал индолмай қолди. Аммо кундалигини бермади, ерга тикилганча ўтираверди.

— Сени кутяпман, Шоқаюм. Ахир, битта ўзингни эмас, бутун синфнинг вақтини оляпсан,— Насиба опа ҳамон асабга эрк бермай ўзини ушлаб турди.

— Э, фақат оғизда мақтанасизлар, ҳаммага тенг қараш керак деб, аслида-чи... аслида тескарисини қиласизлар,— зарда қилди Шоқаюм.

— Тушунмадим,— деди Насиба опа сал таажжуб билан.

— Анави куни Тайлоқнинг кундалигига «икки» қўймадингиз-ку! — чийиллади аламзадалиқ билан Шоқаюм.

Насиба опа бирдан жавоб беролмади. Жичча фурсат ўйлашиб қолди, кейин бутун синфга мурожаат қилаётгандек баланд овозда деди:

— Шу гапинг менга ёқмади... Сени олижаноб бола деб ўйлардим... Лекин ҳақиқатнинг қўзига тик боқадиган бўлсак,— Насиба опа шоммасдан, дона-дона қилиб гапирарди,— сен ҳақсан. Ўша куни Алиқуловнинг кундалигига «2» қўймай мен ҳато қилдим.

Шоқаюм жим бўлиб қолди. Анчадан кейин тўнғиллади.

— Боя ўзингиз айтганингиздек, кундалигимга доғ тушмасин девдим-да.

— Шунчалик қўрқокмисан?

Шоқаюм худди энг қаттиқ ҳақорат эшитгандек, ўқрайиб Насиба опага қаради.

— Нега энди қўрқок бўларканман?!

— Ўзига зеб берган одамларнинг бутун умри шаънимга доғ тушиб қолмасин, деб қалтироқда ўтади. Сени ўшанақа одамлар тоифасидан бўлишингни асло истамас эдим. Хатосини мард одам бўйнига олади.

Шоқаюм шартта папкасини очди-да, партанинг устига кундалигини пақ этиб ташлади.

— Нимадан қўрқаман, мана, менга деса ўнта «2» қўймай-сизми?

Насиба опа хўрсинди.

— Эҳ, Шоқаюм, ўқитувчи учун «2» ўрнига «5» қўйиш минг маротаба ёқимли эканлигини билсанг эди.

— Э, билмайман, билишни истамайман ҳам,— аламзадалиқ билан кучанди Шоқаюм.

Насиба опа бошқаларнинг ҳам уй вазифаларини текшириб чиқди-да, янги мавзунини бошлади. Шу билан ўртадаги тортишув тугади, деб ўйладик. Аммо янглишган эканмиз. Шоқаюм ўлгудек гиначи, ўчакишадиган бола экан. Атайлаб дарс бўйи тўполон қилиб ўтирди. Авваламбор доскадан синф ишини кўчиришни истамди, ручкам уйда қолибди, деб баҳона қилди. Насиба опа ўзиникини берган эди, олмади. «Мен ўзимникига ўрганганман, бошқа ручкада ёзолмайман, хатим хунук бўлиб кетади.» деб қайсарлик қилди.

Ҳамма синф ишини кўчириш билан овора, у бўлса ғимир-ғимир қилади, ҳали ёнидаги шеригини гапга солади, ҳали орқасига ўгирилиб болаларни кулдирмоқчи бўлади, ҳали олдидаги партада ўтирган қизнинг сочидан тортқилайди.

Лекин шўхлик, майнавозчилик ҳам эви билан бўлиши керак экан. Ахир машқнинг шарти оғир, бош қотирмасанг керакли сўз топиш, тўғри жумла тузиш қийин.

Раънони биласиз, шаддод қизлардан. Биринчи бўлиб ўша танбех берди Шоқаюмга.

— Ўв, тинч ўтир, халақит беряпсан!

— Сенга нима қиляпман, қақажон, ўтириб машқингни кўчира-вермайсанми? — ўшқирди Шоқаюм.

Бутун синф чувиллаб Раънонинг ёнига тушди.

— Тўғри-да, жим ўтир!

— «Икки» олганинг алам қилса, гармдори чайна.

— Лекин бизга халақит берма.

Насиба опа худди шуни — болаларнинг ўзи унга дашном беришни кутган эканми, савол назари билан Шоқаюмга қаради.

У бирдан сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Бўпти, бўпти, намуноча бозор қилиб юбормасаларинг? Ким билмас экан сенларни, ўқитувчига яхши кўриниш учун одамни талаб мажруҳ қилиб қўйишларинг мумкин.

— Гапинг рост бўлса ё тинч ўтир, ёки синфдан чиқиб кет,— деди Раъно қатъият билан.

У Шоқаюмнинг айбонмасига муғлақо эътибор бермади. Шоқаюм сездики, бу қиз билан айтишиб ўтирганнинг фойдаси йўқ. Иннай-кейин кўпчиликка қарши чиқиб бўлмайди.

— Хўп, хўп бўлади,— артистларга ўхшаб икки букилиб таъзим қилди Шоқаюм,— олима қизга халақит бермайман.

У ёлғондакам таржайиб жойига ўтирди. Юзидан эса алам-задалиги, юрагида кек қолгани шундоққина билиниб турарди. У яна жинишлик қилишга бир-икки урилиб кўрди. Аммо ҳеч ким эътибор бермади. Шундан кейин бирдан шаҳидан туриб жимиб қолди. Дарс тугагунча қошларини чимириб «миқ» этмай ўтирди.

Дарслар тугаб мактабдан чиқаётсам эшик тагида мени Шоқаюм кутиб турган экан.

— Бирпас тўхта, Бўталоқ, гап бор,— деди у.

Жуда қорним очиб кетганди, шунинг учун тезроқ уйга бормоқчи эдим. Лекин кўнишга мажбур бўлдим, ахир бечора бугун «2» олган, кўнглига қарай қолай, дедим. Шоқаюм менга ўхшаб «2» олиб ўрганмаган-да, жуда кўнгли чўкиб кетди.

— Нима дейсан? — деб сўрадим.

— Ҳозир, жичча сабр қил!

Эшикнинг тагида бирпас қаққайиб турдик, нимани кутяпти, ўзим ҳам билмайман. Ниҳоят, болалар тарқаб кетишди.

— Юр,— деди Шоқаюм.

У мени мактабнинг орқасига бошлаб ўтди. Атрофга олазарак

бўлиб қаради. Ҳеч ким йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, папқасини очиб елим билан бир варақ қоғоз олди.

— Ушла, Бўталок, сенинг бўйинг новчарок, шуни деворга ёпиштириб қўй.

— Нимади бу? — ҳайрон бўлдим.

— Ишинг бўлмасин, ёпиштиравер. Эртага болалар кўриб бир кулишсин.

У қўлимга елим билан қоғозни тутқазди. Қоғозга қарасам расм чизилган. Ҳақиқатда кулгили расм, сочлари алвасти, кўзлари ола-кула аёл. Лекин тагидаги ёзувини кўриб бирдан сесканиб кетдим. «Бу Насиба опа» деб қўйилган эди расмнинг тагига.

— Қўй, оғайни, жиннилик қилма.

— Ҳа, қўрқдингми?! Э, савлатингдан ўргилдим сени. Шу гавданга чумчуқнинг юрагичалик юрак бор экан-да.

— Гап унда эмас.

— Э, ўзингни оқлама. Ёпиштирасанми, йўқми, шуни айт менга!

— Ёпиштирмайман,— савол тикка қўйилган эди, тикка жавоб бердим.

— Ҳе, номард! Бор-ей, ичбурук! Бўпти, туёғингни шиқиллат бу ердан, ўзим ёпиштираман.

— Нима кераги бор шуни, Шоқаюм? — илиқ гапирдим.— Бир марта «2» олганингга шунчаликми? Эртага тайёрлаб тузатасан кўясан. Насиба опа ҳеч кимга ёмонликни раво кўрмайди.

— Менга ақл ўргатясанми? Э, аввал ўзингни эпласанг-чи, ландовур. Ўзинг-ку ёпиштиришга қўрқдинг, энди мени ҳам йўлдан урмоқчимисан. Шундақа қилиб қўрқоқлигингни яширмоқчисан-да. Тур, йўқол!

Расм ёпиштиришни нимаси мардлик, нимаси қўрқоқлик — мен яхши тушунмадим.

— Қўй, ёпиштирма,— дедим яна.

— Ёпиштираман! — ўшқирди Шоқаюм.

Айтганини қилиб деворга қоғозни ёпиштирди. Девордаги Насиба опанинг расмини кўриб ичим ачишиб кетди. Тўғри, менга ҳаммадан кўп «2» қўядилар, лекин бу «2» ларни қилмишимга яраша олардим. Шоқаюм ҳам ҳалол олди. Шундай экан, Насиба опадек ўқитувчини ҳақорат қилиш инсофдан эмас. Миямдан шу фикрлар кечаётган бўлса ҳам ўзим жуда хотиржам эдим. Расми кўчириб олдим-да, шошмасдан бурда-бурда қилиб йиртдим.

Шоқаюм аввалига қотиб қолди. Кейин кўзлари олайиб, косасидан чиқиб кетай деди.

— Ие, нима қилиб қўйдинг, эшакмия! Ҳали менга қарши чиқдингми? Адои тамом бўлдинг-ку, унда!! — у папқасини ерга қўйди.— Абжагинг чиқди! Шундай дўшослайманки, бир умрга шол бўлиб қоласан. Бурнинг билан ер қазиттираман, тупроқ яллаттираман!!! Оёқларимни ўпиб кечириб сўрайсан, кўшпак!

Мен унинг пўписаларидан чўчимадим. «Нима қиласан бекорга чираниб», дегандек кўзига боқиб туравердим.

Бирдан у менга отилди, юз-кўзим аралаш тасира-тусур тушириб кетди. Қўлим билан юзимни тўсдим.

— Қўйсанг-чи, эй! — дедим.

У тўхтамади.

— Қўйсанг-чи, — дедим яна бошимни қўлларим билан бекитиб.

У тўхтамади. Уни тўхтатиш керак эди, чунки мушги кичкинагина бўлса ҳам тошдек, теккан жойини зирқиратиб оғритарди. Жағига бир туширган эдим, ерга чалпак бўлиб йиқилди. Анча пайтгача қимир этмади. Мен ўлиб қолган бўлса-я, деб кўрқиб кетдим, қалтироқ ва гуноҳқорона овозда аста ёлвордим:

— Қўйсанг-чи, девдим-у, оғайни. Қўя қолсанг нима қиларди? Мени мақсадим ярашиш.

Шоқаюм секин кўзини очди. Кейин қўли билан юз-кўзини, бурнини ушлаб кўрди. Бурни қонамаганини кўриб севиндим. Шоқаюм эса ачинди, юзидан билинди, жуда ачинди. Аммо бурни қонаган бўлганида кўрардингиз томошани, бутун шаҳарни бошига кўтариб дод-вой қиларди. Шунақа қилганини бир маротаба кўрган эдим-да.

Шоқаюм туриб ўтирди. Доим чақнаб турадиган кўзлари ҳозир бирдан балиқникига ўхшаб жонсиз, совуқ бўлиб кетди. У кўзларини сузиб менга қаради, ўлим тўшагида ётган одамдек мажолсиз овозда гапирди:

— Яхши, жуда яхши! Ўзингга ўзинг қилдинг, Бўталоқ! Ўзингни бошингни ўзинг ейдиган бўлдинг. Директорга айтиб мактабдан ҳайдаттираман. Шу бугуноқ, ҳозироқ бориб директорга айтаман. Директор нима, мелисага хабар қилиб қаматтираман. Умрингни қамокда чириттираман. Ҳа, ҳаммасини айтаман.

Ҳайрон бўлдим.

— Нимани айтасан?!

Шоқаюм бирпас довдираб қолди.

— Ҳаммасини! — деди у кичқириб, кейин сакраб ўрнидан турди, кийим-бошини қоқиб яна чийиллади, — «икки» чи, пўстак қалла энди дафтаримни кўчиришга бериб бўпман. Бир марта сўраб кўргин-чи, яна! Э, кўчирмакаш!

Мен индамадим. Тўғри-да, ўчакишиб нима қиламан.

Шоқаюм аламзада овозда чинқирди:

— Энди бериб бўпман!

Кўнглим жойига тушди, ҳайтовур соппа-соғ экан, сузилиб ўтиришини кўриб ҳушидан кетиб қолдими ёки ичидан бирор томири узилиб кетдими деб чўчиган эдим.

— Бермасанг бермассан, — дедим бепарво оҳангда, — сендан бошқа аълочи куриб кетганми? Бирорта сахийроғи топилиб қолар!

Шоқаюм яна бир нарса деб мени ҳақорат қилмоқчи бўлди, лекин гап тополмай:

— Шошмай тур, қўлга тушасан ҳали, — деб мушт кўрсатди, — қилмишингга минг-минг пушаймон бўласан!

Мен умримда чиранчиқлик қилмаганман, шунинг учун илжайиб қўя қолдим.

Йўлимиз бир бўлса ҳам иккаламиз икки ёққа қараб кетдик.

«НАФОСАТ АҲЛЛАРИ» МЕҲМОНИМИЗ

Зинғиллаб бир ҳафта ўтиб кетди. Шанба куни мактабга борсам ҳамманинг оғзида дув-дув гап: мактабимизга ёзувчилар, шоирлар келишармиш, учрашув бўлармиш. Жуда зўр, келишсин. Йўқ, ёзувчиларни кўраман, деб ўлиб қолаётганим йўқ, уларга зорманда эмасман. Лекин шунақа маросимлар бўлиб тургани яхши. Ҳарҳолда ўқишдан чалғийсан-да. Бўлмаса, кунда бир пайтда бориб, бир пайтда қайтавериб зерикиб кетади одам. Ўзи энг ёмони бир тарзда ўтадиган бир хил кунлар.

Иккинчи дарс энди бошланган эди. Синф эшиги очилиб, пионервожатиймиз синфга калласини суқди. Ўқитувчимиз Акбар акани имлаб чақирди. Бутун синфнинг кўзи вожатийда эди.

— Қани, чалғимасдан масалани ишлайверинглар,— деди Акбар ака, кейин вожатийга яқинлашди.

Улар шивирлаб нималарнидир гаплашишди. Кейин Акбар ака ўзларининг столлари ёнига қайтдилар.

— Стол ташиш учун икки киши керак экан. Ким боради?

Қий-чув бўлиб кетди. Бутун синф кўлини кўтарди, баъзилар ўрнидан туриб кетган, ким-кимдан қаттиқроқ бақириниш ўйнагандек:

— Мен бораман, мен бораман!! — деб уввос кўтаришди.

Акбар ака аранг синфни тинчитди:

— Жим! Қизлар керак эмас, фақат иккита ўғил бола бўлса кифоя.

Яна қий-чув кўтарилди.

Мен бошқаларга ўхшаб қўлимни ҳам кўтармадим, бақирмадим ҳам. Шошмасдан ўрнимдан турдим-да, битта-битта босиб эшик томон юравердим. Тўғри-да, стул ташишда мендан ўтадигани йўқ, иннайкейин, ўзим ҳам ўрганиб қолганман, жисмоний иш бўлса нуқул мени рўпара қилишади.

— Бўпти, биттасига Бўталок, иккинчисига... иккинчисига Рус-там бора қолсин,— деди Акбар ака.

Ҳар ер-ҳар ерда норози овозлар эшитилди:

— Топиб олганларинг Бўталок!

— Маза-маза Бўталокқа маза! Масала ечишдан қутулди.

— Рост-да, юк ташишга келганда унинг олдига тушадиган борми?! — кимдир ёнимни олди.

Чиқиб кетаётиб илжайиб болаларга қараб қўйдим.

— Ҳо, анавини суюнишини,— деди Нодира.

Лекин тўғри айтди, ўзимда йўқ хурсанд эдим. Мияни ачитиб масала ечиш қаёқда-ю, яллу қилиб стул ташиш қаёқда!

Бошқа синфлардан ҳам чақирришган экан, ҳаммаси бўлиб ўнғача бола тўпланди. Мактабда бор ҳамма стулни залга йиғдик. Қўпи омборга тахлаб қўйилган экан, лекин у ҳам етмади, ўқитувчилар хонасидан, пионерлар хонасидан — хуллас, ҳамма жойдан йиғиб келиб зални тўлдирдик.

Кейин саҳнани безатдик. Тўртга столни бирлаштириб устига қизил мато ёпдик. Столнинг ёнида ўнғача стул — бу келадиған

шоирлар ва мактаб раҳбарларига! Кейин сўзга чиқувчилар учун минбар тайёрладик. Минбар шундоққина сахнанинг ёнида, парда орқасида чанг босиб ётган экан. Тўрт киши судраб чикдик, чанглари ни артиб, чиннидек қилиб қўйдик.

Аммо гулни олиб чиқишда ёмон қийналдик. Аслида бу гул бўлиб гул эмас, дарахт бўлиб дарахт эмас; бўйи мендек келади, шохлари ҳар қаёққа тарвақайлаб кетган, тагидаги туваги тандирдек. Битта одам ўлса ҳам кўтаролмайди. Иккита одам кўтарса ҳар қаёққа оғиб, ағдарилиб тушай, дейди. Иккитадан ортиқ одам кўтараман деса қўл ушлашга жой қолмайди. Шунақа даҳмаза нарса. Тагин залнинг нариги бурчагидан кўтариб келиш керак. Йўқ, охири уни ҳам амалладик. Учинчи синфда ўқийдиган бола бор, жуда абжир, ўзи спортчи. Мен билан ўша иккаламиз кўтардик. Мен абжир эмасман, қайтанга тескариси — бесўнақай, қовушмагансан дейди ҳамма. Аммо нарса кўтаришга келганда анча дурустман, кўполлигим ҳам билинмай кетди.

Иккинчи дарс тугаб учинчисига ҳам қўнғироқ чалинди. Маза, бу даредан ҳам кутулиб қолдим, чунки ҳали ишни тугатмаган эдик. Энди зални безаш, сахнанинг тепасига алвон осишимиз керак эди. Нарвон лозим бўлиб қолди. Мен нарвонни олиб келиш учун яна омборга югурдим. Ёнимга битта бола қўшиб беришаётган эди, «керак эмас, ўзим олиб келаман», дедим. Тўғри-да, битта нарвонга ҳам икки киши овора бўладими. Лекин чакки қилибман. Омборга бориб нарвонни кўтариб боқсам зил-замбил экан. Бироқ начора, энди бир амаллаб ёлғиз ўзим оборишим керак.

Инкиллаб-синкиллаб нарвонни кўтариб кетаётувдим, коридорда қаршимдан пионервожатиймиз чиқиб қолди, у тўртта болани бошлаб кетаётган эди. Тўртови ҳам озода қийинган, бўйинлариде қизил галстуклари ҳилпираб турибди. Уларнинг орасида Шоқаюм ҳам бор. У менга: «Э, шўринг қурсин, ташкачи», дегандек ачиниб ва камситганнамо назар ташлади. Анали кунги можародан кейин Шоқаюм мен билан гаплашмай қўйган. Мен кек сақлашни ёмон кўраман, эртасигаёк салом бердим, аммо у алик олмади. Шундан кейин ялинаманми деб мен ҳам саломлашмай қўйдим.

— Ёрдамлашиб юборайликми? — сўради вожатиймиз.

— Раҳмат, буёғи икки қадам қолди.— дедим.

— Яша, полвон! Меҳнат одамни чиниқтиради,— деди вожатий.

Ўзича менинг кўнглимни кўтармоқчи бўлди. Қуруқланадиганларни ёмон кўраману, лекин майли, индамадим. Вожатиймиз болаларни пионерлар хонасига олиб кириб кетди. Биламан, репетиция қилишади, нутқ ёзишади-да, тўрттови ҳам ҳали сўзга чиқади. Келадиган шоирларни табриклашади. Вожатий уларга қандай қилиб кироатига олиб ўқишни ўргатади. Гўё оддий гапириб бўлмайди, албатта артистона ва баландпарвоз чиқиши керак нутқлар.

Сахнанинг тепасига алвонни ҳам осиб бўлдик, унга: «Хуш келибсиз, азиз меҳмонлар», деган шиор ёзилганди. Зални ҳам безаб, меҳмонлар келишига ҳамма нарсани тахт қилиб

кўйдик. Бундай қарасам, анча иш қилиб кўйибмиз, тагин бинойидек чиройли чиқибди. Кўнглим кўтарилди, ҳарҳолда менинг ҳам хиссам кўшилган эди-да!

Охирида директор ишлаган болаларнинг ҳаммасини йиғиб раҳмат айтди. Шундан кейин ҳаммамиз синф-синфимизга тарқалдик. Лекин мен дарсга кирмадим, қарасам дарс тугашига ўн минут қолибди; тўртинчи соатга кирарман.

Директорнинг кўзини шамғалат қилиб секин кўчага қочдим. Мактабнинг орқасига ўтсам, биз билан ишлаган ўнинчи синфлик иккита бола ҳам дарсга киришмапти. Мен секин уларга яқинлашдим.

— Ҳа, Бўталоқ, нега дарсга кирмадинг? — сўради биттаси. Мен илжайдим.

— Бўталоқ дарсда нима қилади, бу ўзи шундоқ ҳам ҳамма нарсани билади, — ҳазиллашди иккинчиси.

Мен қулиб юбордим. Боя мен билан гултувак кўтаришгани сигаретини кетма-кет тортди-ю, қолдиғини менга узатди.

— Чекасанми?

Мен яна илжайиб, «йўқ» дегандек бош чайқадим.

— Нега чекмайсан? Мард болалар чекади-ку. Ё сен хали она сути оғзидан кетмаган гўдакмисан?

Мени гиж-гижлатиш учун жўрттага гапирарди у. Мен маҳмадонагарчилик қилмай илжайиб туравердим.

Кўлини қайтарганимдан у хафа бўлмади, аксинча, маъқуллади.

— Ҳа, дуруст, қалланг ишларкан. Бўталоқ. Бу нарсага ўрганмаган маъқул. Бир ўрганганиндан кейин умр бўйи ташлолмай, бизга ўхшаб кашанда бўлиб қоласан, — мақтанди у.

Биламан, ҳеч қанақа кашанда эмас улар, фақат олифтагарчиликка чекишади. Ичларига сира ютишмайди, ҳамма тутунни бурунларидан чиқаришади.

Мен билан гултувак кўтарган яна сўзамоллик қилди.

— Бўталоқ, сен баскетбол ўйнашинг керак. Бўйингни қара, теракка ўхшайсан! Сендан худди зўр баскетболчи чиқиши мумкин, хали яна ўсасан!

— Агар қабул қилишса жон-жон деб ёзилардим, — суюниб кетганимни яширмадим.

У ўзи мактабнинг баскетбол терма командасида ўйнар, энг моҳир ва эпчил ўйинчилардан эди.

— Майли, тренеримизга сени кўрсатаман, агар машқларда астойдил ҳаракат қилиб нимага қодир эканлигингни кўрсата олсанг командага қабул қилиши мумкин-ку.

— Ҳаракат қиламан, — уялинқираб ерга боқдим, чунки катта гапиришни ёмон кўрардим.

Шу пайт кўнғироқ жиринглаб қолиб гапимиз бўлинди.

Дарсдан кейин бутун мактаб залга йиғилди. Шоирлар ҳали келмаган, сахнада ҳеч ким йўқ эди. Зал худди уяси бузилган аридек ғувиллайди.

Синфда энг охири партада ўтириб ўрганиб қолган эмасманми, каерга борсам ҳам ўзимдан ўзим охириги қаторни танлайман.

Бирдан, «келишяпти, келишяпти», деган шов-шув кўтарилди. Болалар ҳам қизиқ-да, сал нарсагаям ҳовлиқаверишади. Келишяётган бўлса яхши, ҳозир саҳнага чиқишади, кўрарсизлар!

Айтганимдек бўлди. Энг аввал саҳнага директоримиз, унинг кетидан учга меҳмон, кейин яна уч-тўртта ўқитувчилар кўтарилишди. Уларнинг орасида Насиба опа ҳам бор эди. Хуллас, саҳнага қўйган стулларимиз ҳаммаси тўлди. Биз қарсақни аямай уларни кутиб олдик.

Директор ўрнидан туриб залда шовкин тинишини кутди. Биз жим бўлдик. Директор азиз меҳмонларни бизга таништирди. Уларнинг иккитаси шоир, биттаси ёзувчи экан. Учови ҳам болаларга ёзишаркан.

Мен иккала шоирни ҳам танирдим. Йўқ, ўзларини кўрмаганману, аммо шеърларини ўқиганман. Ёзувчининг ҳам исми танишроқ, лекин қандай асарини ўқиганим аниқ эсимда йўқ.

Баъзида қизиқроқ китоб ўқиб қолсанг, ёзувчиларни жуда бошқача одам бўлишса керак, деб ўйлайсан. Аслида улар ҳам ўзимиз қатори одам экан.

Меҳмонларнинг энг кексаси таниқли болалар шоири эди. Қари бўлса ҳам худди ёш болага ўхшайди, савлат деган нарса зигирча йўқ, кўзларини пирпиратиб жилмайиб ўтирибди. Иккинчи шоир — ёш йигит эди. Ораларида энг уятчанги шу экан. Қизариб-бўзариб кетган, срдан бошини кўтармайди. Бизнинг нимамиздан уялади, ҳайронман. Ўрта ёшларга киргани ёзувчи экан, Буниси анча сипо, оғир эди. Лекин учаласи ҳам жуда оддий кийинишган, кўринишларидан жуда камтарин ва ювош одамларга ўхшашади. Қайтанга уларнинг олдида ўқитувчилар олифга кийинишган, савлат тўкиб ўтиришарди.

Директордан кейин табрик учун сўз 9-синф ўқувчиси Комила Туробовага берилди. У шахдам қадам ташлаб минбарга чиқди. Саҳнада ўтирган шоирларга қараб гапира бошлади.

— Азиз ва муҳтарам меҳмонлар, биз — бахтиёр ва қувнок ёш авлод — сизни, нафосат аҳли бўлмиш севиқли шоирларни, бутун мактаб... — Комила тутилиб бир зумга жим бўлиб қолди.

Саҳнадагилар ҳам, залдагилар ҳам ноқулай аҳволга тушиб, тезроқ Комиланинг гапиришини кутарди. У эса қотиб қолганича бақрайиб тураверди. Яхши ёд олмабди. Биров гайёр текст ёзиб бергандан кейин сув қилиб ичвормайдими? Текстни биров ёзиб берганини қаёқдан биласан, дейсизми? Ҳамма билади, лекин ўзини билмаганга солиб ўтираверади. Бултур Муқаддас опа ҳам Раънога ёзиб берган эдилар. Унда битта кинорежиссёр келганди. Лекин Раъно қойил қилувди.

Комила эса... машҳур ёзувчиларнинг салобати босиб, сал ўзини йўқотиб қўйдими, жим тураверди. Шу пайт саҳнада ўтирган ўқитувчилардан биттаси секин йўталди. Комила унга қаради, ўқитувчининг лабини кимирлашидан нима демоқчи бўлганини пайқади, дарров ўзини ўнглаб олди. Гапини бошидан бошлади-ю, уёғини шариллатиб кетди.

Комиладан сўнг шоирларга гал беришди. Аввал кекса шоир

шеър ўқиди. Ўзи ҳазилкашроқ, қизикчироқ экан. Шеърлари ҳам кулгили экан. Маза қилиб эшитдик.

Ёш шоир ҳам шеър ўқиди. Унинг ҳам шеърлари ёмон эмас-у, лекин баъзан тушуниш қийин бўлган сўзлар учраб қоларкан. Лекин маъниси яхши, одамга таъсир қилди. Кекса шоирнинг шеърларига ўхшаб қофияси зўр бўлмаса ҳам ўзига хос шираси бор экан.

Охирида ёзувчига сўз берилди. У бошидан ўтган бир воқеани гапириб берди ва гапни насихатга обориб тақади.

Ёзувчидан кейин яна шеърхонлик бошланиб кетди. Энди гал болаларга берилган эди. Биринчи бўлиб Шоқаюм сахнага чиқди. У шу ерда, сахнада ўтирган кекса шоирнинг шеърларини ўқиди. Аммо болади. Бирор ерида қиттак ҳам тугилгани йўқ, овозидан зал жаранглайди. Қироатини ҳам ўрнига қўйди. Ҳа, бунақа нарсаларни қийворади Шоқаюм. Мен, мисол учун, тўртта одамнинг олдига чиқиб бирор нарса ижро қилиб беролмайман. Шунинг учунми Шоқаюм кўзимга жуда зўр таланти бўлиб кўриниб кетди.

Ўқиб бўлиши билан залда гулдурас қарсақлар янгради. Ҳатто шоирларга ҳам ҳеч ким бунчалик чалмаган эди. Мен ҳам кучимнинг борича чалдим.

Минг қилса ҳам Шоқаюм бизнинг синфдан эди-да! Унинг обрўси синфимизнинг обрўси.

Шоқаюм сахнадан тушиб мен томон кела бошлади. Ҳамма стуллар банд, бўш жой йўқ эди. Чапак эса ҳамон тинмас. Айниқса, мен зўр берардим. Қўтилмаганда Шоқаюм менинг ёнимда тўхтади.

— Жой борми, Бўталоқ? — деб сўради гинасини унутиб. Сакраб туриб жойимни унга бўшатиб бердим.

— Ўтира қол!

— Ўзинг-чи?

— Ўтиравер, мен туриб тураман.

Шоқаюм ўтирди. Унинг икки юзи қип-қизариб кетган, қатгек хаяжонланган экан, ҳалиям ўзини босиб ололмаган эди.

— Аммо қойил қилдинг, — дедим сидқидилдан.

— Биласан-ку, бизларни, — ярми ҳазил, ярми чин керилди Шоқаюм, — қўйиб беришса яна тўрттасини қаторлаштириб ўқиб ташлардим.

У олиб қочаётгани йўқ эди. Бир марта она тили дарсида ярим соат битта поэмати ёддан айтиб берган.

Яхшиям энг четдан жой олган эканман. Шоқаюмнинг ёнида тик туравердим.

Иккинчи бола шеър ўқиётганида Шоқаюм мен тарафга сал бурнини бурган бўлди.

— Бўталоқ!

Дарров энгашиб унга қулоғимни тутдим.

— Жуда чўллаб кетдим, сен ҳам бир савоб иш қилиб лимонад олиб чиқмайсанми?!

— Хўп, — дедим, энди жойимдан қўзғалмоқчи эдим, Шоқаюм

сизгидан ушлаб тўхтатди-да, қўлимга йигирма тийин қистирди.
— Пулини ол, ё жуда бойвачча бўлиб кетганмисан?
Биз бир-биримизга қараб кулиб юбордик.

АДАМ ҚАЧОН КЕЛАДИЛАР?

Баъзилар мени ялқов деб ўйлашлари мумкин. Шундай ўйлашга ҳақлари бор, чунки мен уй вазифаларини яхши тайёрламайман, гоҳ-гоҳда «тўрт-беш» олиб қолмасам бошқа пайтларда баҳоларим нукул «уч». Шунинг учун ялқовсан, деб башарамга айтишса ҳам хафа бўлмайман. (Сезган бўлсангиз керак, мен ўзим умуман хафагарчиликни, ўчакишишни ёқтирмайман.)

Шундай қилиб десангиз, ҳамма мени ялқов деб ўйлайди. Лекин ишонинг, аслида мен у қадар ялқов эмасман, виждоним бор. Насиба опани ҳурмат қилганим учуноқ, айниқса, ойимларнинг юзларини ерга қаратмаслик учуноқ яхши ўқигим келади. Аммо нима қилай, уй вазифасини тайёрлашга ўтиришим билан олдин айтганимдек ё хаёл ҳар ёққа олиб қочади, ё албатта бирор қутилмаган ҳодиса рўй бериб ишнинг белига тепади.

Мана, кеча бўлган воқеа. Шанбада Соли боғчасига бормайди, уйда ёлғиз ўзи қолади. Шунинг учун ойим тайинлаганларидек, мактабдан чиқдимۇ ҳеч нарсага алаҳсимасдан уйга югурдим.

Ойимнинг шанба, якшанба кунлари, айниқса, ишлари кўп бўлади. Нега десангиз ойимнинг кўпчилик миждозлари шанба, якшанбада бўш бўлишади. Бекорга ҳамма миждозларим казозлар деб мактанмайдилар ойим. Ростдан ҳам миждозлари машхур актрисалар, министрларнинг хотинлари, кийим тикадиган ательёлар, катта магазинларнинг директорлари... Ойимларнинг ишхоналарида обрўлари зўр, энг мохир усталардан бирилар. Аёллар причёскаси бўйича ўтказиладиган конкурсларда доим мукофот оладилар. Сартарошхонага борганимда кўрганман расмларини — ҳурмат тахтасига илиб қўйишган. Ҳа, ойим ишни қойил қиладилар.

Йўлдан дўконга кириб иссиқ нон олдим. Уйга борсам Соли балқонда кубиклардан нимадир ясаб ўтирибди.

— Ўв, курувчи, йигиштир кубикларларингни, овқат еймиз. Соли мени кўриб суюниб кетди.

— Кел, бирга ўйнаймиз.

— Қочсанг-чи, сен билан ўйнаб ўтиришга вақт бор эканми, дарсим бошимдан ошиб ётибди-ку.

Мен ойим эрталаб пишириб кетган овқатни газга қўйиб иситдим. Соли билан ўтириб овқатландим. Кейин чўнтагимдан мактабимиз буфетидан сотиб олган шоколад-конфет чиқариб укамга узатдим.

— Раҳмат,— Соли жилмайиб конфетни олди.

Биламан, шоколад-конфетни жуда яхши кўради. Қарасам, ўргасидан бўлиб ярмини бермоқчи.

— Ўзинг еявер,— дедим,— мен мактабда ҳақимни еб келгандим.

Соли қувониб кетганини яширмай конфетни бутунлигича отзига тикди. Қўз очиб юмгунимча чайнаб ютиб юборди. Қани

энди овқатни ҳам қистаттирмай шунақа тез еса! Ойимни хуноб қилиб бақиртирмагунча емайди.

— Менга қара, Со,— мен битта янги расм дафтаримни ва рангли қаламларимни олиб укамга тутқаздим.— Мана буларни олгин-да, балконга чиқиб расм чизиб ўтир. Мен дарс тайёрлайман, халақит берма.

Соли дафтар ва қаламларни олиб балконга чиқиб кетди. Мен ўз хонамга кириб дарс тайёрлашга ўтирдим. Қачонгача юзим шувит бўлиб юради. Бутун синфга ялқов эмаслигимни, миям ишлашлигини бир кўрсатиб қўяй. Энг асосийси — Насиба опанинг мени одам қилишга сарф қилган бутун хатти-ҳаракатини оёқ-ости қилиш уят! Ҳа, яхши муносабатнинг қадрига етиш керак.

Мен она тили китобимни олиб очдим. Уйга берилган машкнинг шартини икки марта ўқиб чиқдим, албатга, ҳеч балога тушунмадим.

Кейин иккала қўлим билан бошимни чангаллаб, фикримни бир жойга тўплаб учинчи марта ўқий бошладим.

Шу пайт уйга Соли кириб келганини пайқадим, бошимни кўтармай пўписа қилдим.

— Халақит бермагин, дедим-ку, сенга!

Соли индамади: Индамагани мени дарров ҳовурдан туширди.

— Гапира қол, нима бўлди? — деб сўрадим мулойимлашиб. Эркалаганим Солига тескари таъсир қилди, унинг лаблари пирираб учди, қўзлари филт-филт ўйнаб:

— Адам қачон келадилар? — деди.

Укамнинг томдан тараша тушгандек айтган бу гапидан юрагим «жиз» этиб ачишиб, ичим алғов-далғов бўлиб кетди. Кошки эди адам қачон келишлари менга маълум бўлса. Лекин укамга «билмайман» деб жавоб беролмайман-ку. Нима дейишни билмай бирпас жим қолдим.

— Яқинда келиб қоладилар... Ҳозир адамнинг жуда ишлари кўп. Нимайди?

— Ёлғон,— деди Соли,— ишлари қанча кўп бўлса ҳам кечқурун бўшайдилар-ку. Нега кечқурун уйга келмайдилар?

Вой зумраша-ей, мен уни ҳали гўдак деб юрсам ақли бинойидек кўп нарсаларга етадиган бўлиб қолибди.

Ўрнимдан туриб пешонасига оғритмасдан бир чертдим.

— Эҳ, пўсқалла. Троллейбус ҳайдайдиганлар ярим кечагача ишлайди. Иннайкейин троллейбусларни қўядиган парк узоқ, қандай қилиб уйга келадилар. Шунинг учун ишхонада тунаб қоладилар.

Соли гапига ишонсаммикин ёки йўқми дегандек менга узоқ тикилиб қолди, кейин ишонди шекилли, бошқа муаммони кўндаланг қилди менга.

— Нега бўлмаса дам олиш кунлари келмайдилар?

Ёмғирдан қутулиб қорга тутилдим.

— Дам олиш кунларими?! — ниҳоятда бепарво бўлишга ҳаркат қилдим.— Нима, дам олиш кунни троллейбуслар юрмайдими? Қайганга одам кўпроқ бўлади, қани, ундан кўра юр, чизган расмингни кўрсат.

Гапни бошқа ёққа буриб чалғитмасам укам одамни мот қилиб

қўйиши ҳеч гап эмас. Балконга чиқиб расм дафтарни очдим. Битта ҳам расм чизмабди.

— Қани солган суратинг?

Соли жавоб бермади. Дераза рахига яқинлашиб балкондан пастга энгашиди.

— Ҳалиям кетишмабди,— деди.

— Ҳа, кимни кўриб қолдинг? — деб мен ҳам пастга қарадим.

Ҳовлида укамнинг ўртоғи қўшнимиз Азизжон велосипед учишни ўрганияпти экан, ёнида дадаси.

— Азизга дадаси велосипед олиб берибди, боятдан бери маза қилиб катайса қилвотти,— деди Соли ҳам хўрлиги келиб, ҳам ҳавас билан.

«Э, гап буёқда экан-у», деб қўйдим ичимда. Боядан бери ўшаларни кўзатиб турган экан. Ёш бола-да, ўртоғининг велосипедига кўзи ўйнабди. У ёш бола экану, тўғриси айтганда велосипед кўрсам менинг ҳам ҳавасим келади. Қандай қилиб укамни ўқсит-масликни, кўнглини кўтаришни ўйлай бошладим. Қани энди ёнимда пулим бўлса шартта бориб унга ҳам велосипед олиб берсам. Лекин бу хомхаёл эди, тезроқ бирор нарса ўйлаб топиш керак.

— Буёққа юр,— вақтдан ютиш учун мен уни уйга бошлаб кирдим.— Дангаса бўлиб ўсмасдан иш қилишни ўргангин. Қани ол, анави ўйинчоқларингни ҳаммасини йиғиштириб қўй.

— Қаёққа қўяман? — сўради Соли.

— Ҳов анави картон яшикка сол,— дедим.

Соли сочилиб ётган ўйинчоқларини йиғиштира бошлади. Мен меҳмонхонага чиқдим. Ёлғиз қолиб укамни қандай қилиб овунтирсам экан деб ўйлай бошладим. Миямга ҳар хил фикрлар келар, лекин биттаси ҳам ўзимга ёқмасди.

Қанча уринмай, ақлимни қанча пешламай бошимга бирор арзирли фикр келмади. Ўша пайтда ўзимдан ҳам кўнглим қолиб кетди: «Калла деб қовоқни кўтариб юрган эканман», деб қўйдим ўзимга-ўзим. Худди шу лаҳзада миямга зўр фикр келди. Лекин дабдурустдан уни амалга оширишга қўрқдим. Тўғри қилишманми, йўқми, олдин пухта ўйлаб кўришим керак. Ҳа, яхшилаб ўйлаб кўрсасам бўлмайди.

«Энг аввал ўзингни қўлга ол, ҳа, ҳовлиқмасдан бамайлихотир фикр юрит,— дедим ўзимга-ўзим,— биров кетингдан қувлаётгани йўқ». Мен шундай қилдим. Обдан ўйлаб кўрдим ва данга қарор қабул қилдим. Лекин режамни амалга оширишдан аввал Солини пиштишим керак. Ҳа, тайёргарлик кўрсасдан бу қалтис қадамни босиб бўлмайди.

Укамнинг олдига кирдим. Чўкка тушиб олиб ўйинчоқларини йиғиштираётган экан. Кўриниши жуда хомуш.

Ёнига тиз чўкиб ўйинчоқларни йиғиштиришга ёрдамлашдим. Иш орасида секин тайёргарликни бошладим.

— Со, дунёда энг ёмон нарса нима?

Соли, албатта, менинг бу саволимга жавоб беролмади. Мен олдинроқ гапиришга ҳаракат қилдим.

— Катталарни алдаш ёмон-а?

— Ҳа, катталарни алдаш ёмон, кичкиналарни ҳам алдаш ёмон!

— О, молодец! Алдаш умуман ёмон. Айниқса, катталарни алдаш сираям мумкин эмас.

Соли мендан ҳеч қачон бунақа доно, насиҳатомуз гапларни эшитмагани учунми, ажабланиб қўзимга боқди.

— Энди ошна, сир сақлаш деган гап ҳам бор. Иродаси зўр... хўп... ҳақиқий одамлар сир сақлай олади, оғзи бўшлар сақлолмайди.

Соли бу гал ҳеч нарсага тушунмагани башарасидан шундоққина билиниб турарди. Пойинтар-сойинтар гапларимга қандай тушунсин, бечора?!

Кичкина болаларга бирор нарсани тушунтириб бериш жуда қийинлигини ўшанда англадим. Ўқитувчиларимизга балли-ей, қадрларига етмас эканмиз!

— Хуллас, сир сақлаш ҳам фазилат. Сир сақлаш ёлғонга — катталарни алдашга кирмайди.

Менинг бу ақлли гапларим Солини зериктира бошлади. Соли уёқда турсин ўзимнинг ҳам кўнглим озиб кетди. Фалсафани қисқароқ қилишга уриндим.

— Бўпти, кийин! Ҳозир сени бир жойга олиб бораман. Аммо оймга айтмайсан. Сир сақлайсан, сир сақлаш эса фазилат, ёлғонга кирмайди. Тушундингми?

— Қаёққа олиб борасиз? Киногами? — тойчоқдай дикир-дикир сакрай бошлади Соли.

— Тўхта! Олдин гапни эшит. Оймга айтмайсан. Сир сақлайсан. Сир сақлаш эса алдашга кирмайди.— ўзим ҳам ёмон эма бўлиб кетдим. Нима қилай, укам гапимга эътибор бермай тезроқ кўчага қочишининг пайида эди.

— Қайси кинога борамиз? — яна гапларимни мутлақо эътиборсиз қолдириб сакрашда давом этди Соли.

— Олдин айт,— овозимни баландлатдим,— сир сақлайсанми? Ҳеч кимга чурқ этиб оғиз очмайсанми?

— Очмайман,— жилмайди Соли.

Вой, тентаг-ей, мен жон ачитиб ўргатяпману, тиржайишига бало борми? Йўқ, унга ишониб бўлмайди. Лекин энди орқага қайтиб бўлмас эди. Айтилган сўз отилган ўқ дейдилар. Энди барибор бориш керак.

Мени биласиз, олифта кийинишни ёмон кўраман, аммо укамни роса ясантирдим. Унга ўзи кийим ярашади, дўмбоққина-да, менга ўхшаган туясифат эмас. Яна бир марта қайтараман — синфдошларим лақабимни билиб «Бўталок» қўйишган.

Кийиниб бўлдик-да, эртақларда айтилишича ҳайё-хайт деб йўлга тушдик.

Биз Навоий кўчасидаги «Марказий телеграф» бекатига бордик. Бу ердан уч-тўрт хил троллейбус қатнайди, бизга эса «18» троллейбус керак эди. Битта троллейбус келиб ўтиб кетди, иккинчиси ўтиб кетди, биз бекатда туравердик.

— Нега чиқмайсиз, ака, тиқилинч эмас-ку.— деб сўради Соли.

— Булар бизга керак эмас,— дедим.— сабр қилиб туравер, кейин хурсанд бўласан!

Мен келаётган троллейбуснинг энг олдин ҳайдовчисига қарардим. Шу маршрут бўйлаб адам троллейбус ҳайдайдилар, ҳа, мен адамни кутаётган эдим.

Соли кутавериш жонига тегиб тоқатсизлана бошлади, шунда очинини айгишга тўғри келди.

— Яна бирпас чидагин, ҳозир адам келиб қоладилар.

Солида ҳеч уят деган нарса йўқ-да, бутун кўчани бошига кўтариб:

— Ура, адам келадилар, адамни кўраман! — деб кичкира бошлади.

Йўловчилар ҳайрон бўлиб бизга қарашарди. Хижолатдан ерга кириб кетай дедим. Агар шунақа бақирадиган бўлсанг, ҳозир уйга қайтиб кетасан, деб аранг тинчитдим. Кейин юзимга жиддий тус бериб насиҳат қилдим.

— Менга қара, Со, агар адам аҳволларинг қалай деб сўрасалар, яхши дегин, хўпми? Албатта кулиб жавоб бергин.

— Нега кулай? — деб сўради Соли.

— Хафахон бўлиб юрганингни кўрсалар адам эзиладилар, қувноқ бўлсанг адам хурсанд бўладилар. Адамни хурсанд бўлиб юришларини хоҳлайсанми?

— Ҳа, хоҳлайман.

— Хоҳласанг, ўзингни қувноқ тутгин, — деб уқтирдим.

— Қандай қилиб? — Солининг кўзидан ҳеч нарсага тушунмаётгани билиниб турарди.

Жуда ғалча-да, укам. Шунақа нарсаларни сўрайдики, одам нима деб жавоб беришини билмай қолади.

— Мен қаёқдан билай? Ғингшимагин, гина қилмагин, нолимагин, «қачон келасиз?» деб бошларини қотирмагин — ўшанда қувноқ бўласан. Нима десалар тиржайиб жавоб бергин.

— Бўпти, — деди Соли, — энди тушундим.

Аммо вақт ўтаверди, адамдан эса дарак йўқ эди. Соли ғингшишни бошлади. Ҳали сув ичаман дейди, ҳали ҳожатхонага бораман дейди. Мен, майли, қайта қолайлик энди, янаги сафар адамни кўрармиз, деган ўйга бордим. Яна битта троллейбусни кутаман, келмасалар кетаман.

Омадли боламан-да, худди ўша охириги троллейбусни адам ҳайдаб келдилар. Биз троллейбуснинг олдинги эшигидан югуриб чиқдик. Соли адамга ўзини отиб, бўйинларига чирмашиб олди. Адам бизни кўриб сал довдираб қолдилар.

— Нима қилиб юрибсанлар? — деб сўрадилар.

— Ўзимиз, — дедим ноаниқ қилиб, атайдан кўришга келганимизни айтмадим.

— Сен қалайсан, Со?

— Яхши! — Соли худди ўргатганимдек хушчақчақ овозда жавоб берди ва шу заҳоти тиржайди.

— Қойил! Сен-чи? — адам менга қарадилар.

— Жойида, — бепарво кўринишга ҳаракат қилдим. Солининг суюнишини кўриб кўнглим бузилиб кетди. лекин яширдим.

Адам биз билан узоқ гаплашиб туролмайдилар, ишдалар, шунинг учун:

— Вақтларинг бўлса троллейбуснинг охириги бекатига обориб айлантириб келаман,— дедилар.

— Хайдайверинг, вақтимиз кўп.— Соли иккаламиз номимиздан жавоб бердим.

— Ишқилиб, уйда билишадими, онангдан сўриб чиққанми-санлар?

Мен жавоб бермадим. Адам сўрамасдан чиққанимизни тушундилар. Лекин шу пайтда бизни қувиб юборишни ёки қойиб, хушчақчақ кайфиятимизни бузгилари келмадими — индамадилар.

Биз ҳаммамиз ҳайдовчининг тор бўлмасига кирдик. Адам ёнларига кичкина ёғоч курси қўйиб бердилар. Соли ўтирди. Мен унинг орқасида тик туриб кетдим.

Адам лекин троллейбусни жуда зўр хайдайдилар. Зум ўтмай Революция хиёбони бекатига етдик. Адам тушиб тўртта музқаймоқ, икки шиша пепси-кола олиб чиқдилар.

Солини талтайиб ўтиришини кўрсангиз — бир қўлида музқаймоқ, иккинчисида пепси-кола. Музқаймоқ ейди-да, кейин пепси-коладан хўплаб қўяди. Алланималар деб бижирлайди, адамни бир секунд ҳам ўз ҳолларига қўймай, гапга солади.

Кизиқ. Нима учун дарсда ўтирганингда вақт қотиб қолгандек бир жойда тураверади. Бундай пайтларда эса «ғир» этиб ўтиб кетади. Кўз очиб-юмгунча яна «Марказий телеграф» бекатига қайтиб келибмиз. Энди хайрлашиш керак эди. Ахир, адам хизматдалар, ҳадеб ёнларида ўтиравериш ноқулай.

— Майли, ада, биз қолдик энди, уйга боришимиз керак.

Адам менга ғалати қараб қўйдилар, кейин елкамга қоқиб гапирдилар:

— Ўғлим, келганинглр жуда яхши бўлди, соғинган эдим. Аммо иккинчи ўзбошимчалик қилманглр, албатта ойингдан рухсат олиб келинглр.

— Бугун келганимизни ҳам айтаман, ойимларни алдамай-миз,— дедим мен,— ишда бўлганлари учун келавердик. Эрталаб жавоб олиб қолиш эсимга келмабди.

Солини йиғламоқдан бери бўлганини гапириб бўлармиди. Оғзимдан бу сўзларнинг қандай чиқиб кетганини ўзим ҳам билмай қолдим.

— Ҳа, яша, мана бу мард одамнинг гаши бўлди,— мамнуният билан жилмайиб қўйдилар адам.

Адам бизни кузатиб ергача тушдилар. Олдин менинг қўлимни қисиб хайрлашдилар.

— Онангга кўмаклаш, укангга қараб юр.

Оғзимни очиб гапирай десам, томоғимга бир нарса тикилиб тургандек эди.

Мен, хўп, дегандек бош силкидим.

Кейин адам Солига ўгирилдилар.

— Хўп, ўғлим, тўполон қилмасдан юргин.

Қутилмаганда Солининг тантиқлиги тутиб, овозининг борича

хўнграб йиғлай бошлади, адамга ёпишиб олди. Биринчи марта боғчага олиб кетишадиганида шунақа жиннилик қилган эди. Адам довдираб қолдилар. Адам ўзи шунақалар, ҳеч қачон бизни урмаганлар ҳам, бақирмаганлар ҳам. Бақиринишни умуман билмасалар керак. Солига ҳам қаттиқ гапиролмадилар, ёш боладек кўзларини филтилатиб: «Ие, бу қанақаси бўлди, ўғлим, қўй, йиғлама», деб туравердилар.

Мен Солини елкасидан маҳкам кучоқлаб адамларга, «кетаверинг, ўзим овутиб оламан», дедим.

Шу пайтда адамга раҳмим келиб кетди, кўринишлари шу қадар аянчли эди. Адам зўрга чиқдилар троллейбусга. Кўп ўтмай троллейбус жойидан силжиди.

Соли адамга эргашиб, ҳамон овозининг борича бақирарди.

— Ада, мен ҳам сиз билан бораман, мени ҳам олиб кетинг!

— Ўв жинни, нима, бормайсанми?

Олдинига Соли мени ганимга эътибор бермади, бақираверди. Мен яна қайтардим.

— Сендан сўраяпман, борасанми, йўқми?

Соли тушунмагандек менга анграйди.

— Қаёққа? — йиғи аралаш сўради.

— Олдин овозингни ўчир, кейин айтаман.

Соли йиғидан тўхтади, аммо пиқиллашда давом этарди.

— Айт, қаёққа борамиз?

— Энди ойимларнинг ишхоналарига борамиз,— дедим. Бу қарорга ҳам олдиндан ўйламасдан, ўша лаҳзада келган эдим. Лекин анча тоқир эканман деб ичимда суюниб қўйдим.

Соли ҳам ўзига етгунча муғамбир, йиғламасанг олиб бораман деб шарт қўйишимни билиб дарров кўз ёшини артди.

— Бораман,— деди илжайиб.

— Бу бошқа масала.

Ойимларнинг ишхоналари узоқ эмас, Ўрдада эди. Сартарошхонага кириб борганимизни кўриб ойим олдинига бирор нарса рўй бердими, деб қўрқиб кетдилар.

— Ҳа, тинчликми, нега келдинглар?!

— Солингиз зериккан эди, олиб келдим,— дедим хотиржамлик билан.

Шундан кейин ойим сал ўзларини босиб олдилар. Фақатгина ойим эмас, бирга ишлайдиган дугоналари ҳам бизни жуда яхши кутиб олишди. Ҳали унисен, ҳали буниси ҳол-аҳвол сўрайди. «Жуда ширин болалар экан», деб мақташади. Хуллас, ҳамманинг «диққат маркази» да эдик.

Сартарошхонада одам кўп, усталардан ташқари миждозлар ҳам бор эди. Ҳамма бизга қарайди. Мен қандай қилиб тезроқ қочишнинг пайига тушдим.

— Ойи, биз бирровга кирдик, кетишимиз керак, ҳали дарсимни қилганим йўқ,— дедим.

Ойим курсида ўтирган аёлнинг бошига бир нималар суртдиларда, «энди бирпас қимирламай ўтиринг, мен ҳозир келаман», дедилар. Кейин бизни эшиккача қузатиб чиқдилар.

— Овқат олиб берайми ёки музқаймоқ ейсизларми? — деб сўрадилар.

— Қорин тўқ,— дедим мен,— кечаги мошкичирини иситиб еб келяпмиз.

— Музқаймоқ, музқаймоқ! — шовқин кўтарди Соли. У шунақа, бир кунда ўн кило музқаймоқ бўлса ҳам еяверади.

Сир ошкор бўлиб қолмаслик учун мен, ҳозиргина музқаймоқ единг-ку, деб Солининг юзига сололмадим.

Ойим биз билан муюлишгача бориб морожний олиб бердилар. Мен ўзимни морожнийимни ойимга узатдим.

— Ўзингиз ея қолинг, ойи. Егим келмаяпти.

Ойим ҳайрон бўлдилар, чунки мен ҳеч қачон морожнийдан қайтмаган боламан.

— Мен ҳозиргина еган эдим,— дедим. Солига ойимни алдамаслигимни кўрсатишим керак эди-да. Ахир мендан ўрناق олади-да.

— Пулинг йўқ эди-ку. Қаердан олдинг?

Мен дарров жавоб беролмадим. Гапирай дейман, ҳеч журъат қилолмайман. Аммо гапиришим керак. Ҳозир иссиғида айтмасам, кейин қийин бўлади.

— Адамлар олиб бердилар,— дедим. Шундай дедиму бирдан елкамдан тоғ ағдарилиб тушгандек енгил тортдим. Майли, энди қийидиларми, урадиларми, ҳаммасига чидайман.

Ойимларнинг жаҳллари чиқса оқариб кетадилар. Аммо кўчадалигимиз учунми, биз эса серкатнов жойда турган эдик, ўзларини босиб сўрадилар:

— Нега бординг? Ким рухсат берди?

Мен индамасдан ерга қарадим. Нима дейман?

— Сендан сўрайман? — овозларини баландлатдилар ойимлар,— нега ўзбошимчалик қилдинг?

— Солингиз... адам қанилар, деб сўрайверган эди... мажбур бўлдим. Ўзимни ҳам кўргим келувди.— Ҳамма айбни укамга ағдаргим келмади.

Ойим бирдан жим бўлиб қолдилар.

— Шунинг учун тўғри олдингизга келдик.

— Нима деясан ўзинг? Адамни олдига бордик дединг-ку, ҳозир.

— Ҳа, адамнинг олдиларига бордик. Борганлигимизни айтиш учун, ёлғончи бўлмаслик учун, тўғри олдингизга келдик.

Ойимнинг одағларини биламан, сал нарсага тутақиб кетадилар. Лекин бу гал бундай бўлмади. Анчагача жим бўлиб қолдилар. Кейин бирдан юмшоқ тортиб, илиқ ва мулойим гапирдилар.

— Ҳамма айб бизларда... бизлар деб... жабрини сенлар тортяпсизлар. Сенларга қийин. Қани энди ўша лаңдовур аданг...

Мен ойимларнинг оғизларидан адамлар ҳақида ёмон сўз чиқиб кетишидан кўрқиб шартга сўзларини бўлдим.

— Адам, ойингдан рухсат олмасдан, иккинчи келманглар, деб уришдилар. Ойингни гапларига қиринглар деб тайинладилар!

Ойим энди маънос тортяб жим бўлиб қолдилар. Айтяпман-ку,

ойим бир дақиқанинг ўзида ўн марта ўзгаришлари мумкин, жаҳллари ҳам тез чиқади, меҳрлари ҳам дарров жўшиб кетади.

— Тўғри айтибди, ойим хўрсиниб қўшиб қўйдилар,— балки мендан ҳам ўтгандир... биламан, тилим ўлгур ёмон.

— Йўқ! Сиз ҳам яхшисиз,— дедим сидқидилдан.

Ойим бирдан бўйнимдан кучиб мени бағриларига босдилар, бошимни силадилар.

— Сенларни шу қўйга солиб қўйган эканмизки, биз иккаламиз ёмонмиз, аданг ҳам, мен ҳам,— дедилар ойим,— аммо энди етар. Чек қўйиш керак бунга. Хафа бўлма, ўғлим, ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

Мен бошимни кўтариб, шу гапингиз ростми, дегандек ойимнинг кўзига боқдим. Қувончим ичимга сиғмасди. Чунки ойимларни биламан, айтганларини қилмай қўймайдилар.

Бироқ тўйдан олдин ноғора чалиб, севинчдан осмонга сакрамадим. Нега десангиз катгаларнинг ишига тушуниш қийин, бир қарасангиз алоқ-чапоқ, ораларидан қил ўтмайди, бир қарасангиз ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ тескари бўлиб қолишади. Шунинг учун сабр қилиш керак.

Ҳарҳолда ойим умидвор қилиб қўйдилар-ку. Шунинг ўзи ҳам катта гап.

Биз Соли билан уйга жўнадик. Тавба, бирорта иш қилганим йўқ-ку, уйга келсам шунақа чарчабман, оёқларим шалвираб, бошим зирқираяпти. Ойимларнинг тиллари билан айтсам, «асабларим қақшаб оғриди».

Қани энди қўлимдан келса шу бугуноқ адам билан ойимни яраштириб қўярдим. Шунда Соли ҳам бировларга ҳаваси келмай яйраб яшарди. Менинг ҳам балки асабларим қақшамасди.

Зўрға судралиб ўз хонамга кирдим. Қарасам, столимда она тили китобим очик турибди. Китобни олиб папкамга тикдим. Уй ишим яна қилинмай қолиб кетди. Мана шунақа.

Ўзингиз айтинг, шу аҳволда қандай қилиб дарс тайёрлаб бўлади ахир?! Яна мени ялқов дейишади. Сабабини чуқур ўрганмасдан туриб бировни ишەқмас ёки дангаса деб ҳақоратлаш керак эмас.

КИМ БЎЛМОҚЧИСАН, АЛИҚУЛОВ?

Баҳор яхши-ю, лекин одамни жуда ўйинқароқ қилиб юборади. Ташқарида офтоб чарақлаб, гир-гир шабада эсиб турса, деразадан мўраласанг атроф кўм-кўк, бутоқларда кушлар чириллаб сакраётган бўлса, шундай пайтда қандай қилиб уйда димиқиб ўтириб, дарс тайёрлайсан?!

Мактабга ҳам оёғим тортмай зўрға бордим. Қани энди шундай кунда бирорта стадионга бориб кунбўйи футбол ўйнасанг. Синфда ўтириб дарс тайёрлашни эсласам юрагим безиллайди. Буёқда она тилим яна ҳуржун, уйга берилган машкни қилмадим, қондани ҳам ёдламадим. Негалигини ўзингиз биласиз.

Ўзи сезган нарса м бўлмасдан қолмайди, Насиба опа яна «2» қўндирди. Лекин жудаям жаҳли чиқиб кетди.

— Нега уй ишини қилмасдан келдинг?

Мен индамадим. Нима дейман, Соли йиғлагани учун адамларнинг олдиларига олиб борган эдим, дейманми?

— Сенга ҳеч гап таъсир қиладимми-а, Алиқулов? — деди Насиба опа куюниб.

Мен ҳеч қачон Насиба опани бу аҳволда кўрмаган эдим. Дўк уриб гаширди. Хайрон бўлиб қолдим.

— Бўпти, даредан кейин менга учраб кет,— деди.

Бешинчи соат физкультура эди. Роса футбол ўйнадик. Ўйин билан бўлиб Насиба опага учрашим кераклиги бутунлай эсимдан чиқиб кетибди, сал қолди уйга жўнаб қолишимга. Яхшиям Шоқаюм эсга солди. Биз футбол ўйнаганда у доим судьялик қиларди. Ўйиндан кейин:

— Қаёққа кетясан, Бўталоқ. Насиба опага учрашининг керак-ку,— деди у, кейин пичинг аралаш қўшиб қўйди,— дўстона суҳбат бўлади.

Ярашиб кетган бўлсак ҳам гинасини унутмабди Шоқаюм. «Сен Насиба опанинг ёнини олгандинг, энди бугун ўзингни адабингни беради», демоқчи эди у.

Мен Шоқаюмнинг гашига учиб Насиба опани ёмонламадим. Ҳа, одам вақтида тилини тийгани маъқул, оғизга эрк берсанг нималарни вайсаб ташламайсан.

Водопроводнинг тагига бориб юз-қўлимни ювдим. Кейин қуришни кутиб офтобда бирпас турдим. Мана энди бориш мумкин. Қарасам, ҳамма болалар уй-уйларига тарқалишяпти. Уларга хавасим келди, бир кўнглим ўшаларга қўшилиб кетворай ҳам дедим. Ким билади, агар Насиба опадан бошқа ўқитувчи бўлганида балки кетворардим.

Мен бир-бир қадам босиб мактабга қайтиб кирдим. Юқори синфлар олтинчи соатга кириб кетишган, йўлақлар бўм-бўш эди. Ўқитувчилар хонасига етиб тўхтадим. Кейин эшикни очиб, ичкарига мўраладим. Хонада Насиба опа ва яна битта ўқитувчи ўтиришган экан. Насиба опа мени кўриб нимагадир суюниб кетгандек бўлди.

Кейин ўрнидан туриб:

— Юр, ўзимизнинг синфга бора қолайлик. Холпроқ, бу ерда ўқитувчилар кириб-чиқавериб халақит беришади,— деди.

Менга ҳам ўзимизнинг синф маъқул эди. Ҳамма ўқитувчиларнинг ўртасида кизариб ўтириш осон дейсизми?

Ўзимизнинг синфга бордик, бўш экан. Насиба опа синфни ўлчаётгандек одимлаб, уёқдан-буёққа юра бошладилар. Мен ўртада какқайиб туравердим.

— Утир, нима қилиб турибсан.

Ўзимнинг партамга бориб ўтирдим. Насиба опа келиб ёнимдаги партага чўқди. Гап бошлашга шошилмасди. Мен ҳам қовоғимни солиб, индамай ўтиравердим.

— Қорнинг очдир, кўп ушлаб қолмайман,— деди Насиба опа.
— Қорним тўқ, боя катта танаффус вақтида иссиқ овқат еб олувдим... ошхонадан,— тўғриси айтиб қўя қолдим.

Зум ўтмай ачидим, тўғриси айтмасам бўларкан, тезроқ қўйиб юборармиди. Лекин, биласиз, Насиба опага сира ёлгон ишлатолмасдим.

— Менга айт-чи, Алиқулов, ўқишни битириб ким бўлмоқ-чисан?

Бу ҳақда сира ўйлаб қўрмаган эканман, нима дейишимни билмай қолдим.

— Ахир, бирорта севадиган касбинг бордир?

Яна хаёлга ботдим. Ҳар хил фикрлар келди қалламга.

— Бор-у, лекин ҳозир унақа касб йўқ-да,— дедим.

Энди Насиба опа ҳайрон бўлди.

— Қандай касб экан у?!

Мен ердан кўзимни узмай сўрадим.

— Айтиваерайми, қулмайсизми?

— Нега энди кулар эканман,— жиддий гапирди Насиба опа,— менимча касбнинг яхши-ёмони йўқ. Мутахассисларнинг яхши-ёмони бўлади, касбнинг эмас.

— Агар... агар қўйиб беришса, ҳаммол бўлардим.

Насиба опа қулмади, биров бошига гурзи билан туширгандек, бирпас қарахт бўлиб туриб қолди. Мен уни тили қайтадан калимага келишини кутиб ўтирмай мақсадимни гапира кетдим.

— Ҳа, бозорга бориб ташкачилик қилардим. Ҳамманинг юкини ҳар қаёққа обориб берардим. Менга шунақа мияни ишлатмайдиган, бош қотирмайдиган касб керак. Лекин ҳозир ҳаммоллар йўқ бўлиб кетган-да. Ҳаммаёқ такси.

Насиба опа ниҳоят ақл-ҳушини йиғиб олди.

— Такси ҳайда бўлмаса, шофёрлик ҳам яхши ҳунар,— деди у,— янглишмасам, аданг троллейбус ҳайдайдилар-а? Ўзинг айтгандинг шекилли?

Мен «ҳа» дегандек бош силтадим.

— Жуда яхши, шофёр бўлсанг отангинг изидан бориб, ота касбини эгаллайсан.

Мен индамадим. Ҳозир Насиба опа: «Аммо қайси касбни эгалламоқчи бўлсанг ҳам, шофёрми ё бошқа ҳунарми, барибир ўқиш керак, яхши ўқиш керак», дейди. Ўқитувчиларнинг ўғитлари ёд бўлиб кетган менга. Аммо Насиба опа мен ўйлаганча иш тутмади. Кутилмаганда:

— Шофёрлик курсига қирақолмайсанми, бўлмаса? — деган таклиф киритди.

Мен ҳовлиқиб қолдим.

— Қани энди олишса эди. Ҳали ёшсан дейишади-да.

— Бўлмаса сабр қил, ёшинг етганда кирасан.

— Бошқа иложим ҳам йўқ,— дедим бўшашиб, кейин юрагимдагини тўкиб солдим,— ўзи мақсадим бошқа эди. Ҳаммоллик

хомхаёл. Биламан, хозир ҳаммоллар йўқ. Омборларда бор-у. лекин омборда ишлашни ўзимга эп кўрмайман. Ниятим бир амаллаб саккизни битириб олиб, мактабдан кетиш. Машиналарни тузатишни ўргатадиган ҳунар-техника билим юртига кирмоқчиман. Бора-бора боя айтганингиздек, одамларга ўхшаб, троллейбус ҳайдашга ўтиб кетаман.

— Жуда яхши, ҳунар-техника билим юртига кираман десанг ким сенга халақит беради,— деди Насиба опа, кейин ташвишли овозда давом этди,— лекин шу кетишинг бўлса саккиз тугул, еттини битиришинг ҳам амри-маҳол. Бошқа фанлардан бир амаллаб «3» оларсан-у, лекин она тилидан ахволинг чаток.

Мен ўтирган жойимда икки букчайиб кетдим.

— Мана, учинчи чорак туғашига бир ҳафта қолди, Она тилидан тўртта «2», учта «3» инг бор. Чорак баҳойинг нима бўлишини ўзинг ҳам билаётгандирсан.

Насиба опа, баъзи ўқитувчиларга ўхшаб гап бошлашдан олдин, кел бугун сен билан очикчасига, самимий гаплашиб олайлик, демади. Бунини у амалда кўрсатди. Ҳақиқатда жуда самимий гаплашарди мен билан. Дўқ урмас, пўписа қилмасди, айёрлик ёки лаганбардорликни-ку мутлақо билмасди, чинакамига бчқк гаплашарди. Мени хафа қилиб қўйишдан кўркмай тўғриси айтарди. Мен шунақа дангал ва ҳалол гапни яхши кўраман. Ўқитувчи усталик қилиб лақиллатмоқчи бўлса ёки жазолайман деб кўркитса томирим тортишади, қайтанга ўжарлигим тутиб ичимда, «осмон қўлингда бўлса ташлавор», деб ўтиравераман.

Фақат калтабин ўқитувчилар болаларни аноийи деб ўйлаб авраш ёки кўркитиш йўли билан бўйсундириб тарбия бермоқчи бўладилар. Чувварани хом санабди ўшанақа ўқитувчилар. Болалар балони билади. Осмондан келадиган ёки ўзига ҳаддан ташқари ишониб кетган ўқитувчиларни болалар тан олмайдилар. Минг кўпириб тошсин бир тийин. Болага ҳурмат билан қараса, ўз тенгқурларидек ҳисоблаб, самимий муносабатда бўлсагина юрагига йўл топади.

Насиба опа шунақа эди, у доно ва оқил ўқитувчи ва аини бир пайтда ёш болага ўхшаш беғубор ҳам эди. Ўлақолса «алдагани бола яхши» деган бемаъни мақолга амал қилмасди. Чунки бир кун ўзи айтди, аҳмоқона мақол бу деди. Бу дунёда энг даҳшатли нарса болани алдаш, деди. Чунки бола катталарга ишонади, нажот истаб саноқсиз саволлар билан мурожаат этади ва йўл бошида қаёққа юришни билмай турган ёш инсонни алдаш жиноят, деди.

Ана ўшанда биринчи марта ўз ҳис-туйғуларини жиловлай ололмай асабий бир тусда кучаниб, қичқириб гапирди. Иккинчи марта бугун дарсда кўрдим жаҳли чиқиб ўзини ушлаб туролмаганини.

— Учинчи чоракда «2» олсанг, синфда қолдинг деган гап. Чунки энг асосий, ҳал қилувчи чорак — шу учинчи ҳисобланади. Ўзинг биласан, олдинги чорак баҳоларинг ҳам «2». Учинчи билан

тўртинчи чоракда «3» олсанг, йиллигингга бир амаллаб «3» чиқарарман, деб ўйловдим. Энди қўлимдан ҳеч нарса келмайди. Чунки чорагингга «2» чиқаришим аниқ. Борди-ю, тўртинчи чоракда «3» олсанг ҳам йиллигингга «2» бўлади. Унда сени синфда қолдиришга тўғри келади. Эшитяпсанми?

Эшитмай гарангманми? Билиб турибман, Насиба опанинг мақсади мени суҳбатга жалб қилиш, гаплари менга қандай таъсир қилаётганини билиш. Боя, ким бўлишим ҳақида сўзлашганимизда, мен жуда очилиб кетган эдим. Гапни ўқишга буришлари билан соқов бўлиб олдим. Агайдан эмас, нима дейишимни билмаганимдан.

— Эшитяпсанми? — қайтарди Насиба опа.

— Эшитяпман,— дедим шивирлаб, ўзимнинг овозимни ўзим зўрға эшитдим.

— Инон, синфда қолишингни сира истамас эдим,— қасам ичаётгандек қизишиб гапирди Насиба опа,— чунки... сен аслида ёмон бола эмассан. Талтайиб кетмагину бировдан яхшилигингни аямайсан, уришқоқ эмассан. Қалби тоза, беозор, раҳмдил одамсан. Сендан келажакда ҳақиқий, олижаноб одам етишиб чиқниши мумкин. Миянг ҳам ишлайди, ҳа, агар ўзинг ҳоҳласанг миянг жуда яхши ишлайди. Фақат айбинг — ўзингни қийнагинг келмайди. Ўтириб бир ишни охирига етказишга ўзингни мажбурлай олмайсан, расмий тилда айтсак ироданг бўш. Ўзингни ялқовликка солиб юриш ёқади.

Тўғри гапирарди Насиба опа, ҳаммаси тўғри. Мақтовни ҳам, танқиди ҳам ўринли. Келажакда олижаноб бўлиб етишиб чиқаманми, йўқми билмайману, лекин беозор ва раҳмдиллиги аниқ. Ҳа, миям ҳам ишлайди. Ўзимни қийнагим келмаслиги, бирор ишни охирига етказишга ўзимни мажбурлай олмаслигим, иродам бўшлигини топганиларига эса қойил қолдим.

Одамнинг қанақалигини ажратишга уста экан Насиба опа. Мен ҳамон миқ этмай ўтирардим. Лекин кўринишимдан Насиба опа гаплари менга қаттиқ таъсир қилганини сездимми ёки бўлмаса, мени ортиқ қийнагиси келмадими, ишқилиб гапни яна бошқа ёққа бурди.

— Уйингда ахволлар қалай?

Елкамни қисдим:

— Жойида шекилли.

— Адаг... ҳалиям қайтиб келганлари йўқми?

«Йўқ» дегандек бош чайқадим.

— Ойингнинг бошида шундай ҳам ташвиш қўп, жуда бўлмаса сен яхши ўқишинг керак эди-да.

Қошларимни чимирдим, чунки мавзу яна ўзгараётган эди. Насиба опа авзойимдан пайқади ўқиш ҳақида гаплашишга қайтишни истамаётганимни.

— Алиқулов, бу панд-насихат эмас, сенга очигини айтганман. Ойинг билан бир неча марта суҳбатлашдим, юраклари анча тор бўлиб қолибди. Ортиқча гап кўтаролмайди... Бирдан-бир суянчиқ-

лари сен, минг қилса ҳам тўнғичларисан. Ҳозирча уйда отанг ўрнига эркаксан. Сенинг аҳволинг эса... Агар синфда қоладиган бўлсанг онангга жуда қаттиқ зарба бўлади.

Яна анчагача иккаламиз ҳам жим қолдик. Балки Насиба опа бир нарса дейишимни кутаётгандир, мен бўлсам нима дейишимни билмасдим. Тишимни тишимга қўйиб ўтирардим. Гапларига тушундим, бўлди-да, одамни эзавергандан нима фойда. Бирдан-бир ниятим тезроқ шу хижолатпазликдан қутулиб кўчага отилиши эди.

— Ҳозир кетасан,— деди Насиба опа худди фикримни кўзимдан ўқиб олгандек,— лекин сенга яна битта нарсани айтиб қўймоқчиман. Айтмоқчи эмасдим, лекин модомики гап очилиб кетган экан, айтаман. Қолаверса, сендан бекитадиган сирим йўқ.

Насиба опа ўрnidан туриб деразага яқинлашди. Деразадан кўчага тикилганча аллақандай хомуш, синиқ овозда гапирди:

— Кеча мактаб педсовети бўлди, учинчи чорак якунига бағишланган. Ҳар бир ўқитувчи ўз синфи ҳақида ҳисобот берди.

Шу гапларнинг менга алоқаси бўлмаса ҳам юрагимга ғулғула тушди. Қандайдир тушуниб бўлмайдиган хавотир билан Насиба опанинг давом этишини кутдим.

— Бизнинг синф, тўғрироғи, мен биринчи ўринни олдим... ўзлаштиришнинг пастлиги бўйича...

Насиба опа жим бўлиб қолди. Мендан юқдими, анча вақтгача миқ этмай тураверди.

— Айб ўзимда. Айб фақат ўзимда,— ўзига-ўзи гапирди Насиба опа,— ёш ўқитувчиман, ҳали тажрибам кам. Агар мактабдан қувиб юборишса ҳам тўғри қилишади.

Бирдан Шоқажомнинг гапи эсимга тушди. Кеча педсоветдан кейин Шоқажом кўчада Насиба опани учратиб қолибди. Насиба опа роса йиғлаган эканми, кўзлари қизариб, шишиб кетган экан.

Ўқитувчилар Насиба опани ўртага турғазиб қўйиб изза қилишаётганини кўз олдимга келтирдим. Унга ич-ичимдан ачиндим. Бирдан ўзимнинг кўзимга ўзим жирканч кўриниб кетдим.

Насиба опа келиб тўғримга ўтирди.

Йўқ, йўқ, у мени уришмади. «Сенинг дастингдан шундай бўлди. синфни оркага тортиб ўзлаштиришни насайтираётган сен», деб койишини кутгандим, йўқ, индамади. «Одам бўласанми, йўқми?» деб дағдаға ҳам кўтармади. Фақат худди сирдош ўртоғига юрагидоғи дарду ҳасратини тўқиб солгандек, «шунақа гаплар», деди. Бардош беролмай кўзимни олиб қочдим. Ерга тикилганимча бир оз ўтирдим. Кейин бошимни кўтариб яна Насиба опага қарадим. Шу тобда ўқитувчига тузаламан, деб ваъда бергим, жуда кўп илиқ гаплар айтиб, кўнглини кўтаргим келди. Аммо шунақа нарсаларга йўқман — қуруқ ваъдабозликка сира йўқман, қанча ўзимни зўрламай тилим айланмайди.

— Кетсам майлими? — сўрадим.

Насиба она кўзларимга меҳрибонлик билан боқиб туриб. «майли» дегандек бош силкиди.

Худди елкамдан тоғ босиб тургандек зўрга турдим.

— Хайр,— дедим хириллаган овозда.

— Хайр,— деди Насиба она ҳам тушқун кайфиятда.

Қадамимни судраб босиб синфдан чиқдим. Уйга кетар эканман кўлларимни мушт қилиб сўкинардим. Тўғрисиини айтсам, мен чиранчиқларни ёмон кўраман, камдан-кам сўкинаман, бугун эса тилимга эрк бердим — уйга етгунча жағим тинмади.

Мен ўзимни ўзим сўкардим.

АСТОЙДИЛ ЙИҒЛАСАНГ...

Тавба, ақлли гаплар, панд-насихат эшитсам, нуқул тескари-сини қилгим келади. Бўлмаса ўжар одам эмасман, лекин ман эғишлар, тақиқлашга дуч келсам, яна қайтараман, нуқул тескари-сини қилгим келади-да.

Нега шунчалик ёмон кўраман насихатни — ўзим ҳам билмайман, донишмандлик қиладиган, гапни обқочадиган болаларни кўрсам томирим тортишади. Нега бу ҳақда гапиряпсан деб хайрон бўлаётгандирсиз. Сабаби бор. Масала шундаки, менинг ҳам миямга уч-тўртта ҳикматли гаплар келди, ўшалар билан сизни таниш-тирмоқчиман, фақат у ҳам ақл ўргатишни бошламоқчи деб ўйламанг. Мен бу ҳикматларни тўқиб чиқармадим. Насиба она билан суҳбатлашиб мактабдан қайтаётганимда пайдо бўлди бу ҳикматлар. Мана улар: баъзида жаҳлнинг ҳам фойдаси тегиши мумкин экан одамга — амалга оширишга журъат этолмай юрган ишингни бажаришга куч бераркан. Жаҳл чиққанда кўрқув қочиб мардроқ бўларкансан, бошқачароқ қилиб айтсам, иродани мустаҳкамлашга ёрдан бераркан. Булар синовдан ўтказилган гаплар.

Нега энди жаҳл ҳақида шунчалар кўп гапириб қолдинг дерсиз. Мен ландовурни деб Насиба она қанчалар панд едилар, изза бўлибдилар, азоб чекибдилар — жаҳлим чиққани худди шундан эди.

Мен ҳамма нарсага чидашим мумкин, қанча калака қилишмасин, хўрлашмасин, менсизмасин чидайман. Аммо сени деб биров жазо тортса ўзини қўйишга жой тополмай қолар экан одам.

Ўша кунни уйга қайтар эканман жуда кўп нарсалар устида бош қотирдим. Насиба онанинг гаплари миямни пармалаётгандек сира тинчлик бермасди. Нима қилсам ҳам унинг олдида гуноҳимни ювишим керак. Ҳа, Насиба онага ўхшаган тўғри сўз ва адолатли одам учун қандай қилиб бўлмасин ўзимни дарс тайёрлашга мажбурлашим керак. Ҳа, энди дарсга астойдил ёпишаман. Астойдил йиғласа сўқир кўздан ёш чиқар, деган гап бор. Мен ҳам ўзимни аймайман. Оладиган «икки» ларим Насиба онага гап текказар экан, энди ўлсам ҳам ёмон баҳо олмайман, деб ичим-

да ойт ичдим. Ҳеч ким зўрлагани йўқ, ўз ихтиёримча аҳд қилдим. Уни албатта амалга ошираман.

Шу гапларни пичирлаб уйга кириб келдим. Қарасам, ҳамон гишчлана олмайман. Ўздан-ўзи жаҳлим чиқиб кетяпти. «Ландовурсан, ҳафсаласизсан, бир ишни охирига етказолмайсан», дерди ичимда қандайдир овоз. «Йўқ, ландовур эмасман, бошлаган ишимни охирига етказаман, мана кўрасан», қатъият билан эътироз билдирадиган бошқа овоз.

Ўз хонамга кирдим у оқат ҳам емай, дарс тайёрлашга ўтирдим.

Она тили китобимни очиб уйга берилган машқни топдим. Машққа ўқрайиб тикилдим. Шу топда на фақат машқни, бутун бошли китобни ғажиб еб ташлашга тайёр эдим. Қандай оғир машқ бўлмасин, ишлайман, қандай қийин қоида бўлмасин, ёд оламан! Ҳа, жудаям жаҳлим чиқиб кетган эди.

Баланд овозда, худди биров билан уришаётгандек машқнинг шартини уч-тўрт марта ўқиб чиқдим. Бундай ўзимга эътибор берсам, яна ўша эски касалим қўзғабди. Шангиллаб машқни ўқияман-ку, хаёлим бошқа ёқда.

Нега шунақа ларишохотирман? Йўқ, аслида мен ҳар хил хаёлларга бориб, арзимаган нарсага ҳам ич-ичидан қуюниб юрадиган болалардан эмасман. Агар «икки» баҳо олиб қолсам ҳам ўша заҳоти унутаман, таъсирчан болаларга ўхшаб хафа бўлиб, ачиниб юрмайман.

Аммо дарс тайёрлашга ўтиришим билан, ўзингиз биласиз, хаёлим шамолда учган қуз ҳазонидек ҳар ёққа тўзғиб кетади. Мана ҳозир ҳам лоп этиб яна адам эсимга тушди. Ишдан келиб Солини тиззаларида ўйнатиб ўтирганларини қўз ўнгимга келтирдим. Кейин менга, «қани, қундалигингни бер-чў», дейдилар. Мен кўрқа-писа қундалигимни адамларга тутқизаман. Адам қундалиқни олиб варақлайдилар, «2», «3» ларни кўриб ранжигандек бошларини сарак-сарак қиладилар. Аммо овоз чиқариб уришмайдилар, чунки овоз чиқариб уришсалар дарров ойим жўр бўладилар. Ойим эса адамга ўхшаган ювош эмаслар, қойишни бир бошласалар етти маҳалла эшитади. Шунинг учун адам паст овозда, лекин ўқрайиб мени «тарбиялайдилар».

— Яхшироқ ўқисанг бўлмайдеми, оғайни?

Мен ерга тикилиб индамай туравераман.

— Одам деган сал жонини ачитиб ҳаракат қилиши керак-да. Ўйинга берилгандан нима фойда.

Мен гап қайтармайман, баттарроқ букчайиб оламан. Адам қўнғиллари бўш, раҳмдил одамлар, дарров менга юраклари ачийди. Овозларини янада пасайтириб мени овутадилар.

— Майли, буёғига сал шншкроқ бўл, дарс тайёрлашдан қочмасанг тузалиб кетасан. Лекин кўп қуйма, менинг ҳам ўқишимнинг мазаси йўқроқ эди. — адам шншиб қўшиб қўйдилар. — лекин сен менга ўхшашинг керак эмас, мендан яхшироқ ўқишинг керак. Тўшундингми?

Мен миннатдорчилик билан азамнинг кўларига боқаман. Ҳа, тушундим, дегандек бош ирғайман.

Кейин адам, Соли, мен ўйинчоқ қуббачалардан турли-туман иморатлар қурагим. Адам менга ўхшаб ҳар хил ўйинларни яхши кўрадилар, гоҳилари тоғотар қилишга тайёр эдилар. Фақат ойим уришиб ётишга мажбур қиладилар.

Ойим баъзида, айниқса, байрам кунлари кўз ёши қилиб оладилар. Аммо адам борликларида сира йиғламасдилар. Тўғри, адам билан гоҳида жиқиллашиб олишарди, лекин йиғламасдилар, бақириб-чақириб ичларини бўшатардилар. Адам кетиб қолганларидан кейин бўлса очилиб-сочилиб, хурсанд бўлиб юрганларини сира кўрмадим, доим хомуш, хафаконлар. Гоҳида ич-ичимдан ачиниб кетаман ойимга. Шунақа экан уришиб нима қилишди. Ярашиб кўяқолишмайдими? Унда ҳаммага ҳам маза бўларди, ойимга ҳам, Солига ҳам, менга ҳам. Олдинлари ҳам адам бир-икки марта уйдан кетиб қолгандилар, лекин узоқ йўқ бўлиб кетмасдилар, уч-тўрт кун деганда қайтиб келардилар. Бу гал нима учундир қайтишлари чўзилиб кетди. Барибир адам уйга қайтадилар. Соли билан мени ташлаб кетишларига ишонмайман.

Мен ирғиб ўрнимдан турдим, бўлмагур хаёлларни хайдаб эс-хушимни йиғиб олишим керак, акс ҳолда ҳеч қачон на дарс тайёрлай оламан, на бир тайинли иш қила оламан. Қайсидир китобда ўқиган маслаҳатни қилиб олганимча санадим. Ёрдам берди, анча ўзимга келдим.

Ўтириб яна китобга ёпишдим. Ўқиётган ҳар бир жумламанинг маъзини чақишга ҳаракат қилдим. Аста-секин фикримни тўшлаб олиб, бутун борлигим билан уй вазифасини қилишга шўнғиб кетдим.

Шу ўтирганимча кечқурунга қадар бошимни кўтармадим. Уйга берилган машқни беш марта кўчириб ёздим. Битга хато бўлса ҳам янги дафтар олиб бошқатдан кўчираман. Янги дафтар тутгандан кейин хато бўлмагани маъқул-да.

Бир маҳал қадимни ростлаб, бундай соатга қарасам, еттидан ошиб кетибди. Сакраб ўрнимдан турдим у боғчага югурдим. Яхшиям вақтида эсимга келди, агар яна бир соатча ўтирсам яна Солининг битга ўзи қолиб кетарди. Буёқда ойимларнинг ҳам ишдан қайтадиган пайтлари бўлиб қолибди, уйни супуриб, полни хўл латга билан артиб қўйишни унутибман-ку. Майли, дарс тайёрладим десам бир марта гуноҳимдан кечарлар.

Дарс тайёрлаганимни билсалар гуноҳимдан кечиниш уёқда турсин, севиниб кетиб, мактайдилар.

Ҳаллослаганимча боғчага етиб бордим. Панжарадан қарасам ҳовлидаги скамейкада мураббия опа ўтирибди, атрофида ўн-ўн бештача бола, ичида Соли ҳам бор.

Сир бой бермаслик учун боғчага шояшмасдан кириб бордим. Одоб билан мураббия опа билан сўрашдим, Соли ҳақида суриштирдим, овқатни ҳаммасини ейдими, вақтида ётиб ухлайдими.

болалар билан уришмайдими? Жавоблар қониқарли эди, мен ташаккур билдириб мураббия опа билан хайрлашдим. Шунақа суриштириб турган яхши, бўлмаса отаси йўқ етимча деб унчалик эътибор бермасликлари мумкин. Йўқ, биламан, боғчада ҳамма болаларга тенг қарашади, бу эркатой, бу ташландиқ, деб ажратилмайди, лекин барибир ғамхўрлик қилиб қўйсанг зиён қилмайди.

Кўчага чиқишимиз билан Солининг бошига ҳазиллашиб бир чертдим. Бирор жиддийроқ гап айтмоқчи бўлсам олдин шунақа чертиб қўйишимни биларди укам.

— Нима? — деб менга қаради.

— Хафа бўлма, Со,— дедим ишшайиб,— ҳамма нарса ёдимдан кўтарилиб кетибди. Дарс тайёрлашга одатланмаганман-да.

Соли мақсадимга тушунмади.

— Шунинг учун сал кеч қолдим,— дедим.

Соли энди гапининг тагига етди.

— Санжар, эртага боғчадан ухлмасимдан олиб кет овқат еб бўлишим билан,— деди ёлбориб, у ичида менинг айбдорлигимни тушунган, эвазига эртаги кундан ютмоқчи эди.

Кичкина болалар шунчалик муғамбир бўлишларини билмаган эканман. Бу муғамбирлик эмасдир, сезгирликдир, зийракликдир.

— Ухлашни шунақа ёмон кўрасанми? — деб сўрадим.

— Ҳа, ёмон кўраман,— деди лабларини чўччайтириб Соли,— ҳеч қачон ухламайман, кўзимни юмиб ётаман.

Мен унинг пешонасига оғритмасдан яна бир чертдим.

— Сени ўрнингда бўлганимда жон-жон деб боғчага қатнардим. Қиладиган ишинг овқат ейиш, ўйнаш, ухлаш. Маза-ку! Мактабда эса миянгни ачитиб дарс тинглайсан, масала ечасан, диктант ёзасан. Шунча азоб тортганинг етмагандек, яна «икки» қўндиришади.

— Барибир мактаб яхши! — деди Соли ишонч билан.

— Сен қаёқдан биласан, худди мактабга борган одамдек гапирасан?!

— Боғчада кунбўйи бўласан, мактабда атиги ярим кунгина,— донолик қилди Соли.

Мен кулиб юбордим, топган гапини-чи, зумрашанинг.

— Бўпти, алмашамиз. Сен мактабга борасан, мен боғчага, маза қилиб овқат еб, қорнимни силаб ётаман.

Соли бирпас ўйланиб қолди.

— Сен бизнинг боғчадаги каравотга сиғмайсан-да,— деди ниҳоят.

— Гапинг рост бўлса тезроқ юр. Ўзингни эплаб юролмайсан-ку, тагин мактабни ҳавас қиласан!

— Ким юролмас экан, ўзинг нуқул атак-чечак қилиб юрасан,— бўш келмади Соли.

— Нима, ким атак-чечак қилиб юради,— қўзларимни олайтирдим.

Соли ҳазилимни тушуниб қийқириб кулди.

— Сен! — деди ва шаталоқ отиб қочиб қолди.

— Ҳали шунақами! — мен унинг кетидан қувиб кетдим.

Уйгача қувлашмачоқ ўйнаб бордик. Барибир Солига етолмадим. Суюнсин деб атайдан шундай қилдим.

Уйга кириб борганимиздан кейин мақтаб қўйдим.

— Жудаям эпчил бўлиб кетибсан-ку.

Уйга қираётганимизда Соли мени яна бир марта ҳайрон қолдирди.

— Сен алдоқчи экансан, — деди.

— Нега энди? — биров устимдан совуқ сув қуйиб юборгандек сесканиб кетдим.

— Нукул айтаман-ку адам ишдалар, яқинда келадилар деб. Менинг нафасим ичимга тушиб кетди.

— Адам ойим билан пўм бўлишган, шунинг учун адам кетиб қолганлар.

Энди мендан совуқ тер чиқиб кетди.

— Тўғри, аразлашиб қолишган. Лекин суд орқали ажралишмаган. Шундоқ бўлгандан кейин адам яқинда қайтиб келадилар. Алдаётганим йўқ, гапимга ишонавер.

Соли кўзимга сийчиклаб тикилди. Гапимга ишонди шекилли, индамасдан уйга кириб кетди.

Мен унинг кетидан уйга кирганимда телефон жиринглаб қолди. Одат бўйича биринчи бўлиб Соли югурди телефонга. Трубкани кўтариб гаплашди. Кейин менга қаради.

— Сени, ўртоғинг чақиряпти.

Мен трубкани олиб қулоғимга тутдим.

— Эшитаман. Ҳа, менман. Нима? — мен Шоқаюмнинг овозини дарров танидим, радиодаги дикторларга ўхшаб бурро-бурро гапирди.

— Ёзги таътилга режаларинг қандай, Бўталок.

— Ким билади, — дедим. Рост-да, режа нима қилади менда.

— Мободо Америка-памерикага саёҳатга борадиган ниятинг йўқми?

Мен шарақлаб кулиб юбордим.

— Кулма, гап бор, — деди Шоқаюм тергаш оҳангида, — адamlар бизнинг мактабга иккита туристик путёвка тўғриладилар, Болгарияга. Борасанми?

— Нима?! — мен тахта бўлиб қолдим.

— Ҳозир виз этиб менга учраб кет, телефонда гапирадиган гап эмас бу, — деди Шоқаюм ва ҳали жавоб бериб улгурмасимдан трубкани илиб қўйди.

Қўлимда трубка, нима бўлаётганига тушунмай анчагача бақрайиб турдим. Болгария эмиш? Болгарияда пишириб қўйиб-дими менга? Иннайкейин ҳаммани қўйиб мени Болгарияга жўнатишар экан-да, шунча аълочилар турганда менга йўл бўлсин? Нима бўлса ҳам Шоқаюмга учраб келишга қарор қилдим.

— Со, бирпас ўзинг ўтириб тур, мен ўртоғимникига бориб келаман,— деб Шоқаюмларникига югурдим.

Борсам, Шоқаюм кўчада мени кутиб турибди, қўлида бир шода калит.

— Бўёкка юр,— у мени тўққиз қаватли бинолар билан ўралган ҳовлининг этаги томон бошлади,— гап бундай акаси, ўтирган бўйра, юрган дарё дейдилар. Шунинг учун саёхатни севмайдиган одам тоиндмаса керак. Кўрган қолади-да, нима дединг.

Мен бош ирғиб унинг гапини маъқулладим. Ҳовлининг этагида қатор гаражлар бор эди, Шоқаюм қўлидаги калит билан уларнинг биттасини очди, яп-янги «Волга» автомашинаси ялтираб турарди.

— Адамларни биласан, катта ишда ишлайдилар. Боя айтганимдек, бир амаллаб мактабимизга иккита путёвка тўғирлаб берибдилар. Путёвкларнинг биттаси зиёлига, биттаси албатта ишчининг боласига берилиши керак. Шарти шунақа. Ўша иккинчи путёвка сеники бўлади. Чиллада, айни жазирамада Болгарияга жўнаймиз.

— Чилланг қачон?

— Ҳа, нодон-эй, чилла, акаси 25 июнда киради, 5 августда чиқади. Демак, июлда борамиз.

Мен эътироз билдирмоқчи эдим, Шоқаюм оғиз очдиргани қўймади.

— Биламан, аълочиларни юборишади, менга ким қўйибди деб айтасан. Адам йўлини қиладилар. Фақат аълочиларни юбориш янглиш, бошқаларнинг кўнгли чўқади, шунинг учун рағбатлантириш маъносиди мундоқроқ ўқийдиган ўқувчиларни ҳам юборишни синаб кўриш керак дедилар. Насиба опани ҳам ишга соламиз, сенинг номзодингни қўллаб-қувватлаворсин. Сенга муносабати яхши-ку.

Мен яна оғиз жуфтлаган эдим Шоқаюм имкон бермади сўз бошлашимга.

— Пулидан хавотирланма, сеники текин. Мен озгина тўлайман,— Шоқаюм машинасининг ичини очиб монометр олди, филдиракларнинг босимини ўлчади,— ҳаммаси жойида, фақат орқа филдирак сал қўйиб юборибди, озгина уриб қўямиз. Эрталаб адам бозорга ўтиб келмоқчийдилар, баллонларнинг даммини текшириб қўй девдилар.

У насос олиб орқа филдиракка яқинлашди. Мен илдам бориб насосни унинг қўлидан олдим-да, баллонга дам бера бошладим. Бунақа ишлардан қочмайман. Балки Болгария йўлидир, шунга чақирганлар деб ўйладим.

— Йўк, сен фақат Болгария қуруқ гап деб ўйлама. Мен бир ишнинг кетига тушсам охирига етказмай қўймайман. Биласан-ку ташкилий масалалар менинг жоним.

Бу гапи рост эди. Ташкилий масалаларни қойил қиларди.

— Нега мени танлади деб ҳайрон бўлаётгандирсан. Чунки сен сахий, бутун одамсан, Бўталок. Жиртакилик, ҳасад нималигини билмайсан. Суянса бўладиган бутун одамсан. Одам битта ўзи беғоналарнинг орасида зерикади. Икки киши бўлсак яхши-да, бир-биримизга ёрдам бериб юрамыз.

— Ҳа, агар борадиган бўлсак қанча юкинг бўлса кўтаришга ёрдамлашвораман.

Шоқаюм монометр билан мен дам урган баллонни ўлчаб кўрди.

— Ие, полвон, керагидан кўпроқ урворибсан-ку,— у мени мақтади, кейин огоҳлантираётгандек гапирди,— лекин барибир, ўқишни яхшилашинг керак. Ўзим ёрдам бераман. Икки-уч марта бирга ўтирсак натижаси кўринади қолади.

— Раҳмат, ўзим ҳам киришдим...

— Албатта, ўзинг киришмасанг бўлар эканми, бошқалар минг ҳаракат қилсин агар ўзинг жон ачитмасанг бир тийин. Хўп, акаси, эртагача.

Шоқаюм гаражни қулфлаб мен билан хайрлашди.

Мен уйга қайтиб келдим. Хонамга кириб яна дарс тайёрлашга ўтирдим. Энди қондани ёд ола бошладим. Кўп ўтмай ойим келдилар. Соли билан чуғуллашиб нималарнидир гаплашишди. Мен олдиларига чиқмадим. Чиқсам, гапга алаҳсиб кетаман, кейин қайта ўтиришга ўзимни зўрлолмайман.

Билмадим, орадан қанча вақт ўтди, бир маҳал хонамнинг эшиги очилиб остонада ойим пайдо бўлдилар.

— Ҳой, Санжар, сенга нима бўлди?

— Ҳеч нарса,— дедим.

— Овқатланмайсанми?

— Боя овқатланганман,— ёлғон тўқидим,— халақит берманг, уйга жуда кўп иш беришган.

Ойим менга бирпас ҳайрон бўлиб тикилиб турдилар, кейин индамасдан секин чиқиб кетдилар.

Мен қондани қайтаришда давом этдим.

... Қовоқларим оғирлашиб, кўзим юмилиб кетай-кетай деганда, эшикда яна ойим пайдо бўлдилар.

— Дарсинг ҳам бор бўлсин, ўғлим. Ётмайсанми? Ахир ярим кеча бўлиб кетди-ку.

— Йўқ, ётмайман, дарс тайёрлайман.

— Дарс ҳам эви билан-да, болам.

Билиб турибман, дарс тайёрлаётганимни кўриб ойим бир тарафдан суюняптилар, иккинчи тарафдан бош кўтармай ўтирганимга раҳмлари келяпти.

— Энди кечасию қундузи ухламай дарс тайёрлайман.

— Намунча? — шаштимдан қайтариб қўйишдан чўчибми эҳтиёткорлик билан сўради ойим.

— Шунақа,— дедим қайсарлик билан, кейин тушқун овозда қўшиб қўйдим,— менинг дастимдан Насиба опани мактабдан қувиб юборишларига оз қолибди.

— Нима? Шундай яхши ўқитувчини-я! — бирдан тутаклиб кетдилар ойим,— бекор айтишибди. Йўл кўймаймиз! Ўзи яхши одамларга ҳеч қаерда кун йўқ. Сени одам қиламан, деб адойи тамом бўлди-кў, у бечора. Яхшиликка ёмонликми? Йўл кўймайман!

Мен ҳам шунинг учун дарс тайёрлаётман-да!

— Ундай бўлса тайёрласанг ҳам тайёрла, тайёрламасанг ҳам тайёрла. Ўзим мактабингга бориб шовқин кўтараман. Адолат деган нарса борми ўзи? Битта ўқитувчи бўлса шунчалик бўлади! Ҳар ҳафта учрашамиз, нега менга айтмади унга зулм ўтказишга ётганини?! — Ойимнинг шунчалик Насиба опамни яхши кўришларини билмас эканман.

— Ҳеч ким зулм ўтказиётгани йўқ,— ойимни сал тинчитмасам жуда гувиллаб ёниб кетяптилар, мен яхши ўқимаганимдан кейин... менда ўзгариш бўмагандан кейин гапиришади, қани болани тузата олганинг деб, сўрашади. Насиба опанинг ўрнида бошқа ўқитувчи бўлса, ундан ҳам талаб қилишади.

— Шундай дейсан-у, лекин барибир... ёшлигини назарда тутиш керак. Ахир жон-жаҳди билан тириштири сени одам қилгани. Мен гувоҳ!

Ойим бирдан тўхтаб ўйланиб қолдилар.

— Майли, ўғлим, яхшилаб тайёрлан. Насиба опанг учуноқ ҳаракат қил...

— Хавотир олманг, яхшилаб ўқияпман.

— Ҳа, яхшилаб ўқи. Сен бир амаллаб яхши баҳо олгин, ана иннайкейин улар билан мен ўзим гаплашиб кўяман!

Ойим худди ҳозир гаплашишга кетаётгандек, шитоб билан юриб хонамдан чиқиб кетдилар. Мен миямга келган фикрдан кулиб кўйдим. Агар ўша педсоветда ойим бўлганларида борми, Насиба опани койиган ўқитувчиларни бошлаб додини берардилар. Ҳа, бунга ишонаверинг.

БЎШ КЕЛМА, АЛИҚУЛОВ!

Эртасига эрталаб умримда биринчи марта барвақт уйғониб кетдим. Соатга қарасам олти ярим. Яна қондаларни қайтардим. Иккала қойдани ҳам сув қилиб ичиб юбордим, десам бўлади.

Ичим пишиб кетаётгани учун ҳали эрта бўлишига қарамай мактабга қочиб қолмоқчи эдим, нонушта қилмасдан кетмайсан, деб ойим ушлаб қолдилар.

Ўтиришга мажбур бўлдим.

— Атайдан иссиқ овқат қилдим, еб борасан,— дедилар ойим.

Иссиқ овқат қилган бўлсалар мендан ҳам эртароқ турган эканлар-да!

Биз уч киши ойим, мен, Соли индамай ўтириб овқатландик. Нима учундир, худди имтиҳонга кетаётгандек ичим така-пука

эди. Қандайдир таҳликали, хавотирли вазият ҳукмрон эди уйда. Мен ортиқ чидолмай ўрнимдан турдим.

— Ойи, Соли бугун ўзингиз...

— Ҳа, боравер, ўғлим, укангни ташлаб ўтаман,— ойим мени эшиккача кузатиб чиқдилар, титроқ овозда омад тиладилар,— ишқилиб ишинг ўнгидан келсин.

— «Беш» олгин! — лўкма ташлади Соли ҳам.

Мен кўнглим бузилиб, югурганча настига тушиб кетдим. Ойим билан Соли ўртага тушиб елкамадаги масъулиятни янада оғирроқ қилишган эди. Ҳа, энди буларнинг юзини ерга қаратиб бўлмайди.

Мактабга ҳаммадан олдин етиб борибман, синфимизга кирсам ҳеч ким йўқ. Коридорга қайтиб чиқдим. Димиқиб нима қиламан, ташқарида ҳаво тоза, кун илиқ, енгил шабада одамнинг баҳрдилини очади деган фикрда ҳовлига йўл олдим. Кираётганимда эшик тагида битта бола турган эди, чиксам ҳалиям турибди. Ўзи жимитдек-у, калласи катта.

Бирпас атрофга анграйиб турдим. Зерикдим. Кейин ўзимни нима биландир чалғитиш учун болақайни гапга солдим.

— Намунча вақтли келиб олдинг? — деб сўрадим.

— Ўзинг-чи? — саволни савол билан қарши олди у.

Гаплари пишиққина экан.

— Менми?! Мен мактабсиз туrolмайман. Эрталаб қуёш чиқмасдан келиб, кечқурун қуёш ботмагунча кетмайман. Кечаси билан яна мактабни соғиниб чиқаман. Шунинг учун уйқудан кўзимни очишим билан мактабга югураман,— ҳазиллашдим.

Лекин болақай ҳазилни тушунмади.

— Мени уйим узоқ. Трамвайга тушиб келиш керак. Шунинг учун адам заводларига кетаётганларида ташлаб ўтадилар,— деди у.

Шу билан гап бўлиниб қолди. Мен яна атрофга аланглай бошладим.

— Марканг борми? — бирдан сўраб қолди болақай.

У Шоқажомга ўхшаб бурро-бурро ганирарди.

— Маркани нима қиласан?

— Марканг бўлса кўрсат, алмаштирамиз.

— Йўқ-да.— дедим,— нима, марка йиғасанми?

Болақай «ҳа» деб бош силқиди.

— Марка йиғишга беҳуда вақт сарфлагандан кўра, кўпроқ даре тайёрласанг бўлмайдими? — ҳарҳолда мен ундан катгароқ эдим-да, ўз кўнглимда насихат қилган бўлдим.

— Ўзинг аълочимисан? — саволни савол билан қарши олишни яхши кўрар экан болақай тушмагур.

Чўчиб тушдим.

— Йўқ, нимага сўраяпсан?

— Ақл ўргатвогганингга аълочи бўлсанг керак, дебман.

Кулиб қўйдим. Бало экан зумраша.

— Ўзинг-чи, ўзингинг ўқишинг қанақа? — сўрадим.

— Сени нима ишинг бор! — деди болакай бепарво оҳангда.

Ростдан ҳам нима зарур менга бола бечорага тегажоглик қилиб. Нима, у арпамни хом ўрдими. Лекин тилим ўзимга бўй-сунмади.

— Ҳозир бир чертиб пешонангни ғурра қилиб қўяйми?!

Болакай орқасига чекинди.

— Нима қилдим сенга?

У қовоғини солиб, қошларини чимирганича менга тикилиб турарди. Зўравонликнинг, чиранчиқликнинг нима кераги бор. Тескари қарадим. Шу заҳоти болакайни бутунлай унутиб, бошқа нарсаларни ўйлай бошладим. Бир маҳал оркамга ўгирилиб қарасам, бечора ҳалиям қотириб қўйгандек турибди. Раҳмим келиб кетди.

— Ҳа, айтгандек, — шу пайт бирдан анави куни ручка сотиб олганимда сотувчи қайтимига марка бергани эсимга тушиб қолди. — Битта маркам бор. Кўрсатайми?

Болакай ишонқирамагандек, хавотирланиб кўзимга боқди.

Папкамни очиб алгебра китобининг ичига бекитиб қўйган маркани олдим.

— Мана кўр, — унга футболнинг расми солинган маркани узатдим.

— Жуда зўр марка экан! — деди болакай маркага еб қўйгудек тикилиб.

Кейин шошиб панкасини очди-да, катта альбом олиб менга узатди.

— Хоҳлаганингни... хоҳлаганингни танланг, алмашамиз.

Альбом олиб бир чеккадан варақлаб чиқдим. Аммо роса марка йиққан экан, бир-биридан чиройли. Жимитдек бўла туриб шунчалик қунт билан марка йиққанига қойил қолдим. Альбомни томоша қилиб бўлиб эгасига қайтардим.

— Биттаси ҳам ёқмадими? — ажабланиб сўради у.

— Нега энди, ҳаммаси яхши! — дедим, — лекин менга марка керак эмас.

Болакай юзида ачиниш аломати пайдо бўлди... У кўзи қиймай маркамни қайтарди:

— Лекин жуда зўр марка экан.

Маркани олмадим.

— Ўзингга опқолавер, айтдим-ку, менга марка керак эмас деб.

Бола ҳовлиқиб, кўзлари севинчдан чақнаб кетди.

— Ростдан беряпсизми? Текиндан-текинга-я?!

«Намунча битта маркага шунчалик ҳовлиқмасанг», дегандек унга қулимсираб қараб қўйдим. Болакай буни сездими ҳовридан тушди.

— Раҳмат, — деди у сал ийманиб.

Индамадим. Фақат эски танишлардек кўз қисиб қўйдим. У, оғзи қулоғида, мен берган маркадан ҳамон кўзини узмай мактаб биносига йўл олди.

Кутганда вақт секин ўтади, деб тўғри айтишар экан. Жуда хунобим ошиб кетган эди, яхшиям бошқа болалар келиб қолиб, ўшалар билан овуңдим.

Ниҳоят, қўнғироқ жиринглади. Биринчи дарс она тили эди. Мен ҳеч қачон шунақа ҳаяжонланмаган эдим. Уй ишини қилиб келмаганимда бошқа гап эди, тайёрланиб келганда ҳам одам шунчалик ҳовлиқади деб, сира ўйламаган эдим.

Мана, Насиба опа синфга кирди. Саломлашдиқ. Йўқлама қилди. Кейин уй ишларини текширди. Менинг олдимда бир оз тўхтаб қолди.

— Янги дафтар тутдингми?

— Ҳа,— дедим.

— Дуруст, ҳаракат қилсанг чиройли ёзаркансан,— деди Насиба опа.

Мен уй ишини бир неча марта қўчирганимни унга айтмадим.

Насиба опа мендан узоқлашиб бошқаларнинг дафтарларини ҳам текшириб чиқди. Мана, ниҳоят, мен ҳаяжонланиб кутган дақиқа келди. Насиба опа синфга қараб:

— Энди ўтган дарсни қайтарамиз, ким жавоб беради? — деб сўради.

Еттитами, саккизта ўқувчи қўл кўтарди. Насиба опа синфда ўтирганларнинг ҳаммасини бир-бир кўздан кечириб чиқар экан:

— Яна ким?!— деб сўради,— Шоқаюм, кўряпман, қўлинг-ни кўтаряпсан. Ўрнингдан туриш шарт эмас! Хўш, бошқалар-чи?

Яна учта бола қўл кўтарди. Насиба опа ҳамон синчков назар билан синфни кўздан кечирарди. Мен қўл кўтариб ўрганмаганим учунми, ҳеч қўлимни кўтаришга журъат этолмайман. Кўтаришим кераклигини, кўтаришим шартлигини биламан, аммо кўтаролмайман. Ниҳоят, бир амаллаб зил-замбилга ўхшаб кетган қўлимни араңг кўтардим. Насиба опа қўл кўтарганимни ё кўрмади, ё кўрса

Сал баландроқ кўтардим қўлимни.

Насиба опа бу гал кўрди, лекин яна эътибор бермади. Мен яна баландроқ кўтардим қўлимни.

— Ҳа, нима дейсан, Алиқулов? — бепарво оҳангда сўради Насиба опа.

— Мен... мен...— тавба, юрагим шундай уриб кетдики, эплаб гапимни гапиролмайман!

Насиба опа жавоб беришдан қутулиб қолиш учун эшикка чиқиб келгани руҳсат сўраяпти, деб ўйлади шекилли:

— Бўпти, чиқиб кел. Лекин тез қайт, янги мавзунини бошлайман,— деди.

— Йўқ... мен... ҳалиги... жавоб бермоқчийдим.

Бирдан бутун синф жим бўлиб қолди. Насиба опа ҳам таажжубдан кўзларини катта-катта очиб менга тикилди.

— Жавоб бераман дейсанми?

— Ҳа,— дедим энтикиб.

Насиба опа бир лаҳзага жим бўлиб қолди, кейин:

— Бўпти, эшитамиз,— деди ўта бепарволик билан.

Билиб турибман, ховлиқаётганимни, ҳаяжонланаётганимни сезиб, агайдан ўзини бепарволикка солди.

Жавоб бера бошладим. Биринчи жумлани айтишим билан ҳамма нарса бутунлай ёдимдан кўтарилиб, тилим танглайимга ёпишганича қотиб қолса бўладими?!

Насиба опа йўқламани варақлаб ўтириб, тўхтаб қолганимни пайқамагандек, хотиржам менга мурожаат қилди.

— Бўпти, бошла бўлмаса. Лекин автоматга ўхшаб бидиллаб кетма. Шошмасдан, дона-дона қилиб гапирмасанг, нима деяётганингни англаб олишим қийин бўлади.

Насиба опа ўрнидан туриб нима учундир деразага яқинлашди. Мен билан мутлақо иши йўқ — худди бировни қидираётгандек ташқарига олазarak бўлиб қарай бошлади.

Сал жаҳлим чиқди, шунча қийналиб, не-не азоб-уқубатлар билан дарс тайёрлаб келсам-у, эшитгиси ҳам келмай деразадан кўчага аңқайяпти. Жаҳл билан терс бурилдим-да, жавоб бера бошладим. Одатда ҳар бир ўқувчи битта қондани гапирарди. Мен иккала қондани ҳам шариллатиб айтиб бердим. Мисол айтаётганимда тасодифан кўзим Насиба опага тушиб қолди.

Шунда унинг нега дераза ёнига борганига тушундим. У деразанинг ёнида қимирлашга, қаттиқроқ нафас олишга журъат этолмай ҳамон ташқарига тикилиб турарди. Гўё қимирласа ёки қараб турса мен сўзимдан адашиб, чалкашиб кетадигандек. Бутун синф ҳам сув қуйгандек жим эди.

Иккала қондага иккита мисол келтирдим. Охирги мисолни айтиб улгурмасидан Насиба опа худди мен қил кўприқдан ўтаётгандек, юрагини ховучлаб турган эканми:

— Бўлди, Алиқулов, ўтир!— деб қичқириб юборди.

Чўчиб тушиб жойимга ўтирдим.

— Бахойнинг «беш»,— худди ойимга ўхшаб қичқириб гапирарди Насиба опа.— Росмана «беш»!

Бақириб юборганининг сабабини кейин англадим. Яхши жавобимдан мендан ҳам кўпроқ Насиба опа суюниб кетибди чоғи, кўзида бир томчи ёш кўрдим. Баъзилар сезмади ҳам. Чунки Насиба опа эпчиллик билан кўз ёшини артиб олди. Менинг ичим алғовдалов бўлиб кетди.

Синфда ғала-ғовур кўтарилди. Болалар мени табриклашар, мақташарди. Тўғри, баъзилар эса фақат шовқин кўтариш учунок жўрттага овозга зўр бериб ғўнғиллашарди. Болаларга баҳона бўлса бас, тўполонни қойил қилишади. Ишқилиб дарс бўлмаса бўлгани.

Насиба опа бир амаллаб синфни тинчитди. Кейин менга қараб жиддий гапирди. Лекин қанчалик жиддий бўлишга тиришмасин, кўзларида бир олам меҳр бор эди.

— Алиқулов, агар яна битта «беш» олсанг, унда чорагингга «уч» чиқариш мумкин. Демак, учинчи чорагинг жойида. Кейин

тўртинчи чоракка ҳаракат қиласан, унда ҳам чорагинга «уч» ёки «тўрт» чиқса марра сеники, синфдан синфга ўтишинг аниқ бўлади.

Менинг севинчдан бошим ғовлар, Насиба опанинг гапларига унчалик тушунмасдим. «Сизники маъқул», дегандек бош силкиб гапларини маъқулладим.

Насиба опа эса ҳамон куйиб-пишиб давом этарди.

— Бугунги жавобингга қараганда эса, Алиқулов, сен бемалол яхши ўқишинг мумкин. Мана, бўларкан-ку ҳаракат қилсанг! Шундоқ бўлгандан кейин буюғига бўш келма, Алиқулов!

Насиба опа тўғри айтди, бўларкан-ку, ҳаракат қилсам. Ҳамма нарса одамнинг ўзига боғлиқ экан. Шу пайтда Насиба опа кўзимга яна ҳам яхши кўриниб кетди, ҳақиқатда жуда зўр ўқитувчида. Меники одам қилолдимми, демак, зўр ўқитувчи ва ажойиб инсон!

Тўғриси айтсам мен «беш» баҳо олганимдан ҳам кўра, Насиба опани хурсанд қилганимдан, ҳали бориб оймни, Солини хурсанд қилишимдан мамнун эдим.

Ўйлаб кўрсам айб ўзимда — жудаям ҳафсаласиз одам эканман. Йўқ, ялқов эмас, ҳафсаласиз эканман. Мана, астойдил ҳаракат қилган эдим, бинойидек жавоб бердим. Демак, ҳаммаси ҳаракатга, қўнғига боғлиқ экан.

* * *

Дарслар тугаб уйга қайтпман-ку, қувончим ичимга сиғмайди, миямда эса ҳар хил ўйлар шодон сакрайди. Адам қайтиб келсалар бундан ҳам яхши ўқийман, деб ваъда бераман. Нафақат ўзим, Соли мактабга кирганида унинг ҳам яхши ўқишига кўмаклашаман, дейман.

Ўзим билан ўзим овора бўлиб ўн қадамча наридаги Шоқаюмни ҳам кўрмабман. У одати бўйича пилдиллаволиб кетарди. Мен қадимимни тезлаштириб унга етиб олдим. Бирпас ўзига сездирмасдан қорама-қора кетавердим.

Муқолишга етганда у бирдан орқасига ўгирилди, напкаси билан папкамни бир уриб ерга туширди.

Индамасдан папкамни олдим-да, кетидан кетавердим, мени ҳам шўхлигим тутиб кетди, унга етиб олдим-да бир уриб папкасини ерга туширдим.

Шоқаюм ҳайронликдан анқайиб қолди.

— Кўзларимга ишонмаяпман, Бўталоқ, сендан ҳам шўхлик чиқяптими?

— Назаримда сендан қарзим жуда кўпайиб кетган, юзтадан биттасини қайтариб қўй, — илжайдим.

— Дуруст, дуруст, шўхлигинг бинойидек ярашяпти ўзингга, — кўнглимни кўтармоқчидек юпатиб гапирди Шоқаюм. — Битта «беш» олганингга папкамни уриб туширдинг. Бордию яна олиб қолсанг ўзимни уриб ағдарарсан?!

Қийқириб қулди Шоқаюм.

— Э, сенга тегиб бўладими, оламини бошинга кўтариб дод-вой соларсан! — Унга қўшилишиб мен ҳам қийқириб кулдим.

— Бу гапинг тўғри, менга тегиб бўлмайди,— бирдан жиддий тортиди Шоқаюм.

Башарасига жиддий тус беришга уста эди у, шу билан ўзини дарров бошқалардан юқори қўярди.

— Сенга тегишга менга йўл бўлсин, сен ўзингга гард ҳам юқтирмассан!

Менинг гапим Шоқаюмга маъқул бўлди шекилли:

— Аммо акаси, кетишинг яхши,— деди у насиҳатомуз оҳангда,— шу кетишинг бўлса чет элга боришинг ҳам осонлашади, шундай экан буёғига бўш келма.

У Насиба опанинг гапини қайтарган эди. Бу менга ёқди.

— Ҳа, оғайни, энди бўш келиш йўқ,— дедим мен сал керилиб.

Биз Шоқаюм иккаламиз йўлга тушдик. У одати бўйича жадаллаганича олдинда, мен эса лапанглаб орқарокда борардим.

ФАРҲОД МУСАЖОНОВ

*Бир қултум
булоқ суви*

Қисса

ХИЛВАТДА ТЎҚНАШУВ

Уларнинг орасидаги масофа ўттиз кадамча. Олдиндагиси ҳеч нарсадан хабари йўқ хуштак чалиб, папкасини кўлида ўйнатганча кетяпти. Иккинчиси ундан кўзини узмай изма-из таъқиб этиб борарди.

«Йўқ, бу серқатнов ва гавжум кўчада унга яқинлашиб бўлмайди. Хилватроқ жой топиш керак», — дилидан ўтказди Рихсивой.

Шу пайт худди Рихсивойнинг истагини қондирмоқчи бўлгандек, Санжар паркка бурилди.

Эрта кўз бўлишига карамай бир ҳафта каттиқ совук туриб, баъзи дарахтларни анча яланғочлаб қўйган. Хиёбонларда хазон, ёзги кафелар бўм-бўш, хуллас, парк хувиллаб ётарди. Битта скамейкада кўзойнагини бурнига кўндириб пенсионер қария газета ўқиб ўтирибди, бошқа скамейкада ўрта яшар жувон нимадир тўқияпти, у ҳар замонда олдидаги коляскани оёғи билан тебратиб қўяди. Улардан бўлак кимса йўқ паркда.

Рихсивой қадамини тезлаштирди — бундай қулай жой ва вазиятни қўлдан чиқариб бўлмайди.

Катта чинор дарахти тагида Рихсивой Санжарга етиб олди. У бир ҳатлаб Санжарнинг олдига ўтди-да, йўлини тўсди.

— Тўхта!

Санжар синфдошининг шижоатини кўриб хайрон бўлди. Йўқ, сираям чўчимайди, фақат хайрон бўлди.

— Нима дейсан? — бепарво оҳангда сўради.

— Уришасанми? — Рихсивой папкасини ерга ташлаб, қўлларини мушт қилди.

— Нега энди?.. — баттар таажжубланди Санжар. — Нега энди сен билан уришишим керак экан?

Санжар баланд бўйли, кенг яғринли, бақувват ва келишган бола эди. Унинг олдида Рихсивой пачаққина: бўйни ингичка, елкалари тор, ўзи нимжон. Лекин кўзларида ўжарлик чақнарди.

— Нега одамнинг устидан қуласан? — дўқ урди Рихсивой.

— Кимнинг устидан кулибман?

— Менинг устимдан кулинг.

— Қачон? — сўради Санжар.

— Боя, катта танаффус пайтида.

Санжар елкасини қисди.

— Эсимда йўқ.

— Ким қандай овқатни яхши кўришини гапиришаётган эдик. Мен холвайтар дедим.

Санжарнинг эсига тушди ва у яна кулиб юборди.

— Э, ҳа! Холвайтар! Ўзинг кулгили гап қилдинг-да,— деди у,— иннайкейин битта мен эмас, ҳамма кулди-ку.

— Ҳамма билан ишинг бўлмасин, сен нега кулдинг? — ўда-ғайлади Рихсивой.

Йўқ, рост, қизиқ экан-ку, бу янги келган бола, икки ойча бўлиб қолди ўқиш бошланганига, шу пайтгача эътибор бермаган экан-да унга. Ўзи қилтириқ бир нарса-ку, дўқ уришини-чи?! Санжарнинг бокс бўйича ўз вазнида шаҳар чемпиони эканлигидан хабари йўқ шекилли.

— Нега кулдинг? — ўзиникини қўймасди Рихсивой.

— Одамнинг кулгиси қистагандан кейин кулади-да,— жилмайди Санжар, спорт билан шуғулланишнинг шуниси яхши-да, асабларинг маҳкам бўлади, сағалга лов этиб ёниб кетмайсан.

— Кулгинг қистайдиган бўлса солишамиз!

Санжар яна пинагини бузмади, бу ҳам спорт билан шуғулланишнинг оқибати, мард ва иродали бўлади спортчилар, бўлмаса битта урса учирворади Рихсивойга ўхшаганларни.

— Сен жуда чиранчиқ экансан-ку,— яна жилмайди Санжар.

Бу гап алам қилди Рихсивойга. Тўғри гап шунақа ачиқ бўлади-да.

— Агар яна менинг устимдан куладиган бўлсанг...— буёғига нима дейишини билмай қолди. Борди-ю, «дабдалангни чиқараман, адабингни бериб қўяман», деса яна чиранчиқлик қилган бўлар эди.

— Бўпти, хафа бўлма, ким билиб ўтирибди сени бунчалик эканингни,— ҳамсухбатини овуттишга ҳаракат қилиб ён босди Санжар.

— Қанчалик эканимни? — бўш келмади Рихсивой.

Бу хуруждан Санжар яна сал довдираб қолди.

— Ҳа... энди... шунчалик гап кўтара олмаслигингни-да!

Қизиқ, Санжарнинг сира жаҳли чиқмасди. Агар Рихсивойдан бошқа бола унга шунақа дўқ қилганида кунини кўрарди. Аммо Рихсивойдан жаҳли чиқмади. Чунки галати бола экан, қилтириққина, нимжонгина бўла туриб ўзидан ўн марта кучлироққа ташланиши — худди шу довюрақлиги, ўз кадр-қиммати учун курашиши Санжарга ёқди.

Гап бўлиниб қолганди. Санжар кечирим сўрагандек бўлди, айти пайтда: «Гап кўтаролмас экансан», деб панд ҳам берди. Бу — ҳазилини тушунмас экансан дегани-да. Шунинг учун Рихсивой унинг кечиримидан тўла қониқиш ҳосил қилмади. Қайтага қўнгли баттар гап бўлди. Санжар у ҳақда чиранчиқ, ҳазил тушунмайдиган бола экан деган фикрга келгани аниқ. Буни кош қўяман деб кўз чиқариш дейдилар. Санжар эса ёмон бола эмас экан. Босиқ, мард,

хушфезъл экан. Шундай одамда ўзи ҳақида ёмон фикр қолдиришни Рихсивой сира-сира истамасди.

У ерда ётган папкасини олди-да, индамасдан йўлга тушди. Санжар унинг ортидан эргашди.

Улар ёнма-ён кетишди. Санжар ўртадаги кичкинагина совуқчиликни аллақачон унутган, оёқ остидаги хазонларни тепиб, хуштагини чалиб борарди. Хушчақчақ, шалдир-шулдир бола экан, деб ўйлаб қўйди Рихсивой.

— Қаерда турасан? — бирдан сўраб қолди Санжар.

— «Ленинград» меҳмонхонасининг орқасида, — деди Рихсивой.

— Ие, қўшни эканмиз-ку. Нечинчи уйда?

— Янги тушган уйда.

— Ҳа, биздан уч уй нари экан. Олдин қайси мактабда ўқирдинг?

— Эски шаҳарда. Бултур уйимизни бузишгандан кейин бу ерга кўчиб келдик.

Санжар фақат одоб юзасидан, жим кетавермаслик учун ҳамроҳини гапга солаётган эди ва буни яширишга ҳаракат ҳам қилмасди.

Икки ёғи дарахтзор узун йўлка тугаб яна сершовқин кўча бошланди.

Газета киоскасининг ёнида музқаймоқ сотилаётган экан.

— Бирпас тўхтаб тур, — деди Санжар.

«Нега энди тўхтаб туришим керак экан, кетавермайдами», деб ажабланди Рихсивой. Лекин ҳар эҳтимолга қарши тўхтади. Санжар иккита музқаймоқ кўтариб келди, биттасини Рихсивойга узатди.

— Ушла!

— Керак эмас, — ерга қараб тумшугини осилтирди Рихсивой.

— Ушласанг-чи, музқаймоқдан ҳам қайтадимиз одам?!

— Ўзинг еявер, керак бўлса ўзим сотиб оламан, пулим бор, — деди Рихсивой.

— Биров сенга нулинг йўқ деярими? Бергандан кейин олаверсанг-чи. Ахир ичингда жон-жон деб турибсан-ку, — илжайди Санжар.

Рихсивой музқаймоқни энди олмоқчи эди кейинги гапдан кейин иккиланиб қолди.

— Бўпти, қарз бўлиб қолишдан қўрқсанг, кейинги гал сен олиб берарсан, — Санжар шарақлаб қулди-да, ўжар ўртоғининг қўлига музқаймоқни тутқазди.

Рихсивой музқаймоқни ҳали яримлаганича ҳам йўқ эди, Санжар ўзиникини еб бўлди. У лабларини чўччайтириб ёлборди:

— Озгина қолдир.

— Ма, — Рихсивой музқаймоғини унга узатди. Санжар яна шарақлаб қулди.

— Еявер, ҳазиллашяпман.

Бу бола борган сари кўпроқ ёқарди Рихсивойга, ҳақиқатда жуда ҳазилкаш, қувноқ бола экан.

Улар муюлишга етганда Рихсивой тўхтади. Хайрлашишдан

олдин Санжарга икки оғиз илиқ гап айтгиси, қилган қўполлигини юмшатгиси келди.

— Мана, танишиб ҳам олдик.

— Сенинг танишишинг қизиқ экан,— қулди Санжар.

Рихсивой хижолат чекиб ерга қаради. Йўқ, Санжар унга тан-беҳ бермоқчи эмас эди, шунинг учун гапни ҳазилга йўйди.

— Аммо бахтли бола эканман, толе кулиб боқди менга, йўқса ҳозир ойим бечора жасадимнинг тепасида сочларини ёйиб, фарёд чекиб ўтирган бўлармидилар, агар боя чинорнинг тагида уриб ўлдириб қўйганингда!

Рихсивой юзлари ловиллаб ёнганини ўзи ҳам сезди, аммо сир бой бермасликка ҳаракат қилиб, ўлганининг қунидан тишининг оқини кўрсатди.

— Менинг ҳам толейим бор экан,— ўз кўнглида Рихсивой ҳам ҳазиллашмоқчи бўлди,— яхши ҳам бокс бўйича шаҳар чемпиони раҳм килди, ҳозир ўша чинорнинг тагида эмаклаб юриб, ҳар қаёққа сочилиб кетган ўттиз иккита тишимни териб юрган бўлармидим?

— Э, бор экансан-ку, ошна! — Санжар ўртоғининг елкасига қулочкашлаб туширди.— Гап деган бундай бўпти-да! Хўп, эрта-гача.

Рихсивой Санжарнинг тўрткисидан қалқиб кетиб, ағдарилишига сал қолган бўлса ҳам ҳазили синфдошига ёққанидан хурсанд эди.

У уйига қайтар экан, миясидан Санжар чиқмасди. Ҳа, унга қойил қолди. Зўр бола экан. Танги ва мард, ҳазилкаш ва қувноқ! Қани энди Рихсивой ҳам ўшанга ўхшаган бўла олса. Йўқ, Рихсивой унга ўхшаган бўлолмайди. Чунки гап кўтаролмайди, қўп ўйлайди, бошқаларга ўхшаб ҳозир гашириб, ҳозир унутиб кетолмайди. Босган қадамини ўлчайди, ҳар бир қилмишини тарозига солиб тортади, яхши қилдимми ё ёмон қилдимми, деб мулоҳаза юритади. Нега шунақа, а? Нега ҳар нарсаларни ўйлайверади, нега ўзининг юрагини ўзи сиқади? Нега бошқаларга ўхшаб бепарво бўлолмайди?

Рихсивойнинг юрагида пайдо бўлган хурсандчилик аста-секин сўниб, ўрнини ғашлик қоплади.

Рост-да, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, Санжарни ўзига бино қўйган, одамларни калака қиладиган, шухратпараст болага чиқариб ўтирибди.

Бирдан Рихсивойнинг юрагида ғалати шубҳа пайдо бўлди.

Нега энди Санжар ўзидан кучсиз Рихсивой билан муштлашишдан бош тортди? Наҳотки Рихсивойдан чўчиган ва шу боис гапни ҳазилга йўйган бўлса? Аслида Санжар тилёғламачилик қилмасдан муштлашгани маъқул эди, ора очиқ бўларди-қўярди. Рихсивой чиранчиқ деган ном орттирдим деб изза бўлмас, юрагига ғаш тушмасди. Гавдаси борлигига қарамай Санжар сал кўрокрок экан... Тагин ким билади, балки Рихсивой янглишаётгандир.

Ҳарҳолда шошилиш керак эмас, одамларга баҳо беришда асло шошилиш керак эмас.

ШАРИФЖОН АКАГА ШАРАФЛАР

Футбол ўйнагани кузга етадиган пайт бўлмаса керак. Ёзда несик, бирпасда кора терга ботиб, ҳарсиллаб қолади одам. Баҳор ҳам яхшию, аммо илик узилди палла эмасми, кўп ўйнасанг тинканг қурийди. Баҳорда футболдан ҳам кўра табиат ўзига кўпроқ чорлайди. Қир-адирларга лола сайлига чиққинг, кўм-кўк майсаларда думалаб яйрагинг келади. Қишда-ку футбол эсга ҳам тушмайди. Чана, коньки учасан, қорбўрон ўйнайсан...

Ҳа, тўп суриш борасида куздан қулайроқ фасл йўқ.

Футболга қизиқмайдиган болалар кам бўлади. Айниқса, «Пахтакор» нинг жонқуяри бўлмаган бирорга бола топилмаса керак Ўзбекистонда. Рихсивой ҳам футболнинг ашаддий ишқибозларидан. Бордию «Пахтакор» ютқазиб, кўйса шундай алам қиладики, гўё энг севган нарсасини йўқотиб қўйгандек қўйиб-пишади. «Пахтакор» очколарини, Рихсивой эса тинчини йўқотади, кейинги ўйингача ўзига келолмай хуноб бўлиб юради. Хуллас, ашаддий ишқибоз деган номни Рихсивой юз фоиз оқларди.

Мактаб стадиони гавжум. Бугунги футбол матчи кўришга жуда кўп томошабин йиғилган. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ. 7-«а» билан 7-«б» нинг ўйини қизиқарли ўтиши ҳаммага маълум! Одамнинг кўп йиғилишига яна битта сабаб бор, 7-«б» дарвозасини бугун Шарифжон ака кўриқлайди. Ҳа, ҳа, рақиб команданинг розилиги билан дарвозада 7-«б» нинг синф раҳбари, тарих ўқитувчиси Шарифжон ака турадиган бўлди. Эвазига 7-«а» нинг командаси мактабнинг энг зўр дарвозабони, 9-синф ўқувчиси Чоричайирни ўзларига олишди. Бу ҳақдаги эълон уч кундан бери мактаб коридорида осиглиқ турарди. Шундай бўлгандан кейин одам йиғилади-да!

Ўйинга бир ҳафта бурун тайёргарлик кўриш бошланди. Ўз командасининг шарафини ҳимоя қилишни истовчилар жуда кўп эди. Аммо маълумки, бутун синф ўйнолмайди, фақат ўн биттагина номзодни танлаб олиш керак. Бу оғир ва масъулиятли иш синф раҳбари Шарифжон ака ва команда капитани Санжарнинг зиммасига юклатилган эди.

Команданинг тўртинчи синфдан бери ўйнаб келаётган асосий состави мавжуд, гап фақат запас ўйинчилар устида борарди. Запасда ўйнашни хоҳлаган болаларнинг рўйхатига Рихсивой ҳам ўз фамилиясини ёздириб қўйди. Янги келганлиги туфайли унинг қандай ўйнашини болалар хали билмасди, шунинг учунми ҳеч ким унинг фамилиясига эътибор бермади. Фақат Шарифжон ака шунчаки номга: «Нечанчи номерда ўйнардинг?» деб сўраб қўйди. «Ўнг қанот ҳужумчиси», деди Рихсивой, ўқитувчиси эшитдимми, эшитмадимми билмади.

Лекин бугун, ўйин бошланишидан олдин Санжар, «тайёр бўлиб тур, ўйинчи алмаштирсак, майдонга биринчи сен тушасан», деб қолди. Бу қарорга у Рихсивой билан кечаги бўлган тўқнашувдан кейин келган эди. Анчагина қайсар, ўз кадрини биладиган бола

экан, бундайлардан яхши спортчилар чиқади, охиригача жон-жаҳди билан курашади улар, деб ўйлади Санжар.

...Ўйин 7-«а» командасининг шиддатли ҳужуми билан бошланди. Шарифжон ака уч-тўртта жуда кийин тўпни ушлаб қолди. Йўқса аллақачон ҳисоб 3:0 ё 4:0 бўлиб кетарди рақиб фойдасига. Ҳа, роса ҳам олқишга сазовор бўлди Шарифжон ака.

Бир марта Чоричайир ҳам ҳунарини кўрсатди. Санжар зарб билан тепган тўп замбарак ўкидек дарвозанинг тепа бурчагига қараб учди. Санжар ҳам, бошқа болалар ҳам гол бўлади, деб севинчдан қўлларини кўтариб сакрашганини билишади. Чоричайир ақл бовар қилмайдиган бир эпчиллик билан тўпга ўзини отиб илиб қолди. Маймундан баттар сакронғич экан қурмагур!

Бўлди қарсақ, бўлди қарсақ! Ҳатто рақиб команданинг иш-қибозлари ҳам Чоричайирнинг маҳоратига тан бериб қарсақ чалиб юборишди.

Ўйин борган сари кескин тус ола бошлади. Лекин 7-«а» — нинг устунлиги сезилиб турарди. Уларнинг маҳорати ҳам, тегилиги ҳам 7-«б» дан юқорироқ эди. Минг қилса ҳам уларда учта профессионал бор эди-да. Учаласи ҳам «Пахтакор» командаси қошидаги болалар махсус футбол секциясига қатнарди. Шунинг учун — ўзларига ишонганлари учун рақиб дарвозасини Шарифжон ака кўриқлашига рози бўлишганди.

7-«а» ҳужум устига ҳужум уюштираверди ва ниҳоят рақиблар ҳимоячиларни довдиратиб қўйиб, ҳисобни очишди. Тўпни бирикчи бўлим тугашига икки минут қолганида марказий ҳужумчи киритди. Икки минут қолганда-я! Шуниси алам қилади-да! Аммо ўзи ҳам ёмон зўр куч билан тепган экан, тўп Шарифжон аканинг қўлига тегиб дарвоза тўрига тушди.

Командалар 1:0 ҳисобида танаффусга чиқишди.

Ҳам дарвозабонлик, ҳам тренерлик вазифасини ўтаётган Шарифжон ака болаларни дарвоза ортига бошлаб ўтди.

— Ўтириб, дам олинглар, — деди.

Хориб толиққан, терга ботган болаларнинг баъзилари чордана қуриб ўтиришди, баъзилари чалқанчасига ерга ётишди. Болалар сал нафасларини ростлагандан кейин:

— Қойил, яхши ўйнадинглар! — деди Шарифжон ака. — Буни у шунчаки болаларнинг кўнглини кўтариш учун эмас, сидқидилдан айтди. — Лекин икки оғиз гапим бор, иккинчи бўлимда қандай ўйнаш ҳақида...

Ерда узала тушиб ётган ярим ҳимоячи туриб ўтирмакчи бўлиб жойидан қўзғалган эди, Шарифжон ака қўймади.

— Йўқ, йўқ, ётавер! Бошқалар ҳам пинагини бузмасин. Ҳа, фақат эшитсанглар бўлди. Гап бундай. Биринчи бўлимда нега рақибнинг қўли балоңд келди? Бунинг сирини битта, улар ўйиннинг бошидан охиригача ҳаммаси курашга сафарбар бўлди. Фикримни ҳозир равшанроқ тушунтириб бераман. Дейлик, ҳужумга ўтса ҳаммаси бирдан ўтади, ҳимоя қилиш керак бўлса ҳаммаси бирдан ҳимоя қилади. Уларнинг ҳар бир ўйинчиси ҳимояда ҳам, ҳужумда ҳам бирдек яхши ўйнапти. Биз-чи? Ҳужумга ўтсак

химоячилар ўз жойларида қолиб ўйинни кузатиб туришади. хужумчиларга ёрдам бермайди. Ёки тескариси, рақиб бостириб келганда фақат химоячилар тер тўкади, хужумчилар эса орқага қайтишга эриниб, анқайиб туришади. Шунинг учун рақибимиз хужумда ҳам, химояда ҳам бизга нисбатан сон жиҳатидан кўпроқ бўлиб қоляпти.

Шарифжон ака тин олди. Болалар гапларининг мағзини чақсин, ўзига сингдирсинлар учун атайдан шундай қилди.

— Биз,— давом этди Шарифжон ака,— рақибни ўз қуроли билан уришимиз керак. Тўпни эгаллаб турган битта ўйинчига учталаб-тўртталаб ёпишинлар, шунда у гангиб қолиб ё тўпни олдириб қўяди, ё шеригига нотўғри оширади... Ва охири гап. Ҳар бир ўйинчи «очилиш» ни билиши зарур, яъни тўпни шеригига узатдими, шу заҳоти ўйинчиси бўлмаган бўш жойга югуриши керак, токи унга тўпни қайтариб ошириш мумкин бўлсин. Ҳа, «очилиш» ни билиш энг катта усталик! Шу, бошқа гапим йўқ!

Шарифжон ака ёнбошлаб ётди-да, хуштакда зўр куй бошлади. Хуштакни зўр чалар экан, булбулигўёдан ҳам ўтказиб юборди.

— Қани ҳамма! Ҳа, қўшилинлар! — буюрди у.

Ҳамма болалар билар-билмас жўр бўлишди, бири тоғдан келса, бири боғдан келади. Хуллас, шунақа аломат «куй» янградик, эшитаётганлар ҳам, ижрочилар ҳам қотиб-қотиб кулишди.

Бутун синф Шарифжон акани яхши кўриши бежиз эмас эди. Болаларнинг кўнглига йўл топишни биларди у. Мана ҳозир ҳам бирпасда ҳаммани кулдирди. Ўқитувчи деган шунақа бўлса-да! Уддабурро, серғайрат, ганти! Баъзи кекса ўқитувчиларга ўхшаб узокдан-узок насихатлар билан энсани қотирмайди. Шунинг учун мактабга шу йил ишга келганига қарамай бутун синф Шарифжон ака билан апоқ-чапоқ бўлиб кетган. Фақат Рихсивой ўзини тортиб юрарди. У умуман одамлар билан тез тил топишиб, қовушиб кетолмасди. Одам билан обдан синашта бўлиб, кейин яқинлашарди, шунақа одамовирок, тортинчокроқ эди. Иннайкейин биринчи учрашгандаёқ Рихсивойга ўзини жуда яқин қилиб кўрсатишга уринадиган, ажойиб хусусиятларини шошиб намойиш қиладиган одамлар унчалик ёқмасди. Уддабурро, ишбилармон корчалонлардан, сал чўчирди.

Иккинчи тайм яна 7-«а» нинг шиддатли ҳужуми билан бошланди. Афтидан, улар ҳам танаффусни бекорга ўтказмаган, ўз тренерларидан керакли кўрсатмалар олишган эдилар. Рост-да, 1:0 омонат ҳисоб, шунинг учун муваффақиятни мустаҳкамлаб олиш даркор.

Аммо энди 7-«б» ҳам бўш келмади, улар ҳар бир тўп учун жон-жаҳдлари билан курашишди. Шарифжон аканинг айтганларига амал қилиб майдоннинг ҳар бир бурчагида кўпчиликни ташкил қилиб ўйнашди. Бу эса, табиийки, жуда кўп куч сарфлашга олиб келди. Натижада иккинчи таймнинг ярмисига бориб бир-иккита ўйинчи анча чарчаб қолди.

Тўп майдондан ташқарига чиқиб кетганидан фойдаланиб Санжар югурганича дарвозада турган Шарифжон аканинг олдига борди.

— Шарифжон ака, Турғун жуда ҳарсиллаб қолди, алмаштирсак қандай бўларкин?

— Жуда тўғри фикр. Кимни қўймоқчисан?

— Рихсивойни. Тренеровкаларда унга эътибор бермаган эканмиз. Ҳайинини бир кўринг.

Тўп ўйинга туширилган эди, Санжар тренернинг жавобини кутмасдан орқасига югурди. Майдоннинг четида запасдаги ўйинчилар билан матчни томоша қилиб ўтирган Рихсивойга қараб кичкирди:

— Рихсивой, тайёрлан, ҳозир майдонга тушасан.

Кутилмаганда айтилган бу гапдан Рихсивой сал ҳовлиқиб қолди. Ҳаяжонланишга сабаб бор эди. Ўз синфи учун ўйнаш севинтирган бўлса, масъулияти чўчитди.

Санжар судьянинг олдига бориб ўйинчини алмаштиришга ижозат сўради, судья рози бўлди.

Ўйиндан чиқиб кетган Турғуннинг ўрнига Рихсивой майдонга тушди, ўнг қанот ҳужумчисининг жойини эгаллади. Дастлаб унга ҳеч ким тўп узатмади. Ахир у янги, синалмаган ўйинчи, бордию тўпни олдириб қўйса-чи?!

Рақиб ҳимоячиси янгилишиб қолиб тўпни Рихсивой томонга тешиб юбормаганида, ким билади, оёғига тўп тегишини тағин қанча кутарди. Олдинга Рихсивой ярим ҳимоячини алдаб ўтди, кейин тезликни ошириб ҳимоячига яқинлашди, чиройли финт қилиб уни ҳам алдаб ўтди, энди олдинда рақиб ўйинчиларидан ҳеч ким йўқ, иложи борича тезроқ жарима майдончасига қириб бориш керак. Қулоғига шерикларининг: «Ошир, оширсанг-чи», деган қичқириқлари эшитилар, аммо кўзи ҳеч кимни кўрмас, кучининг борича олдинга югурарди.

Мана, у дарвозага яқинлашиб қолди, аммо дарвоза тўппа-тўғрисида эмас, четроқда — ўнг тарафида эди. Ўйлаб ўтирмасдан тўпни дарвоза томон тепди, тўп дарвозанинг чап тўсини ёнидан ўтиб кетди.

Шу заҳоти унинг ёнига Санжар билан яна битта ҳужумчи югуриб келиб, койиб беришди:

— Қанақасан ўзинг?! Нега оширмайсан, ахир мен шундоққина дарвозанинг тўппа-тўғрисида турувдим-ку! — кичкирди Санжар.

— Ўв, мия! Бурчакдан туриб дарвозага тўп киритиб бўларканми?! Одам деган бундай ошириб ўйнайди-да. Битта ўзингни қўлингдан нима келарди! — дўқ урди бошқа ҳужумчи.

— Сен унақа қилма, ошириб ўйна,— сал юмшади Санжар.

Майли дегандек бош силкиди Рихсивой. Кейин қўшиб қўйди:

— Ўзларинг ҳам ошириб туринглар-да!

Норозилик билдиришган бўлишса-да, Рихсивойнинг уюштирган ҳужуми Санжарда ҳам, бошқа ўйинчиларда ҳам яхши таассурот қолдирди.

Рақиб ҳам ўзига тегишли хулоса чиқарди, бу боладан эҳтиёт бўлиш керак, анча чаққон, уста ўйинчи экан.

Энди Санжар оёғига тўп тегиши билан дарров Рихсивойга узатди. Рихсивой яна осонликча ярим ҳимоячини алдаб ўтди.

Шу пайт, «менга қўйиб бер», деган овоз эшитилди. Бу рақиб марказий химоячисининг овози эди. Баланд бўйли, бақувват ўйинчи эди у, устига устак жуда муғамбир эди.

У Рихсивойнинг устига қуюндек бостириб борди, елкаси била чунонам туртки, Рихсивой чирпирак бўлиб учиб тушди. Алдаш уста ўйинчиларга қарши шунақа қўполлик қилмасанг, атрофини да пилдираб айланиб, доғда қолдириб кетади. Бу бир. Иккинчи дан, янги тушган ўйинчини шунақа кўрkitиб қўйиш керак. Юраги ни олдириб қўйса иккинчи ўйлашиб яқинлашади дарвозага. Шундай ўйларди химоячи! Ҳа, анча пихини ёрган ўйинчи эди рақибнинг марказий химоячиси!

Судьянинг ҳуштаги чириллаб, жарима тўпи белгиланди. Лекин хавфи эмас эди. Жарима майдончасидан ўн метрча узоқ, бундай масофадан дарвозани нишонга олиш қийин. Қаерда йиқитишни ҳам биларди марказий химоячи. Ўн бир метрли жарима зарби берилиши хавфи бор жойда ўлақолса бундай қўполлик қилмасди.

Тўп тепилиб, ўйин яна давом этиб кетди. Рихсивой аран ўрнидан турди. Чап тизаси зиркираб оғирди, қараса шилини қонталашиб ётибди. Лекин у оёғи оғриётганини билдирмасликка ҳаракат қилди.

Шерикларидан кимдир тўп оширган эди, етиб боролмади оқсаб қолди. Иккинчи марта Санжар тўпни шундай оёғинини тагига ташлаб берди. Ўшани ҳам элломлади, олдириб қўйди. Рихсивойга жуда алам қилди, бор қуч билан югуролмаётгани, оқсоқланиб қолгани алам қилди. Қани энди кучи етса, уни майиб қилган химоячидан бошлаб қасдини оларди-я! Аммо ундан бошқача йўл билан қасд олиши, гол уриб аламидан чиқиши керак.

Бир маҳал Рихсивойнинг олдида Санжар пайдо бўлди.

— Бошқаси чиқсинми ўрнингга, алмашасанми? — сўради шошиб.

— Бирпас ўйнай.

— Югуролмаянсан-ку! Чўлоқланиб қандай ўйнайсан?

— Ўйнайман! — деди Рихсивой, — мана кўрасан, ўйнайман.

Озгина қўйиб бер.

Санжар индамасдан тўп кетидан югуриб кетди.

Рихсивой ўзини кўрсатиши керак, бўлмаса ўрнига бошқа ўйинчини қўйишади. Тўғри қилишади, Рихсивойдан қандай фойда? Ахир вақт тугаб борапти, ҳисоб эса 1:0, рақиб фойдасига.

Рихсивойнинг чўлоқланиб қолганини кўриб шериклари унга тўп узатишмай қўйишди. Орадан беш минутча ўтгандан кейин Рихсивойнинг тиззасида оғрик сал босилгандек бўлди.

У бир-икки марта шерикларига, «буёққа ошир, мен бу ердан, буёққа, ошир», деб қичқирди. Аммо унга тўп тегмади.

Рихсивойни қоровуллаб кетидан изма-из юрган рақиб химоячиси ҳам энди унга ортиқча эътибор бермай қўйди, аммо чекингани яхши бўлди. Худди шу пайт шериги унга тўп узатди. Рихсивой тўп билан олға интилди.

Олдин рақибнинг битта ўйинчисини алдаб ўтди, кейин иккинчисини. Майдон марказидан ошиб рақиб томонга ўтди. Шу пайт

унга қараб яна ўша марказий химоячи пишқириб кела бошлади. Уни кўриб Рихсивойнинг анча босилиб қолган тиззаси бирдан зирқираб оғрий бошлагандек бўлди, аммо тишини-тишига қўйди, бор иродасини йиғиб югуришда давом этди. У ҳам химоячига қараб тикка бораверди, кўринишидан ўзини унга уриб ағдармоқчидек эди. Буни химоячи тушунди, кўрамиз ким кимни ағдараркин, дегандек кучининг бориचा ўзини Рихсивойга отди. Шу дамда усталик қилиб қолди. Рихсивой энг сўнгги дақиқада эпчиллик билан чап берди, химоячи ёнидан ўтиб кетди. Ана шунда Рихсивой дарвоза томон ўқдек учди.

Ажабо, унинг қаршисида яна битта химоячи пайдо бўлиб, йўлини тўсди, ўзини тўхтатолмай унга урилиб кетди. Бироқ йиқилар экан, Рихсивой тўпни химоячининг устидан ўз шеригига оширишга улгурди. Шериги шунақа зарб билан тўпни дарвозага тепдики, ҳатто устасифаранг, чаққонликда маймунни қочирадиган Чоричайир ҳам ночор қолди. Тўп дарвозада эди! Буни Рихсивой ётган жойида кўрди. Тўп урган шериги Санжар эканини ҳам энди билди. Барча ўйинчилар Санжарга ташланиб, ерга думалатиб устига ўзларини отишди.

Рихсивой туришга шайланган эди, тиззаси бу гал чидаб бўлмас даражада зирқираб кетди. Энди қадам босолмаслигини аниқ сизди, битта тиззасида эмаклаб майдондан чиқди. Ўрнига майдонга химоячи тушди.

Ўйин тугашига атиги уч минут қолганди. Рақиб бутун командаси билан ҳужумга ташланди. Жон-жаҳди билан Шарифжон аканинг дарвозасини тўпга тутди. Шошилганда хато қўп қилинади, тегилаётган тўплар нишонга аниқ тегмас ё дарвоза устидан, ё ёнидан ўтарди. Баъзилари тўппа-тўғри Шарифжон аканинг қўлига бориб тушарди.

Бундай вазиятда табиийки 7-«б» бутун командаси билан химояни кучайтирди.

Нихоят судьянинг орзикиб кутилган ҳуштаги чалинди, матч тугади. 7-«б» футболчилари қувончдан осмонга сакраб, бир-бирларини кучоқлаб табриклай кетдилар. Ўзингдан кучли рақиб билан дуранг ўйнаш шарафли-да! Санжар билан Шарифжон акани болалар ўраб олишган, бир-бирига гал бермай чувиллашарди. Ахир Санжар ҳам, Шарифжон ака ҳам бугунги ўйиннинг қаҳрамони эдилар-да!

Рихсивой, болаларнинг орасидан туртиниб-суртиниб ўтиб, аранг Санжарга яқинлашди, елкасига уриб табриклади.

— Қойилман, зўр гол урдинг!

Санжар раҳмат дегандек бош силкиди. Кейин:

— Кўрасан, эндиги гал ютамиз! — деб қўшиб қўйди. Уни яна ишқибозлар ўраб олди.

— Қани, болалар, душга! — деди Шарифжон ака.

Футболчилар спорт залининг душхонасига югуришди. Рихсивой оқсоқланиб улардан қолиб кетди.

У қийналиб, битта-битта қадам босиб кетаётган эди, орқасидан:

— Бизнинг қидирмаган жойимиз колмади-ю, бу буёқда ялло қилиб юрибди! — деган овоз эшитилди.

Рихсивой ўтирилиб қараса, бош пионервожатий Ҳабиба билан синфдоши Дилноза. Нега энди булар мени қидиришар экан, деб хайрон бўлди.

— Бир минутга ўтир,— деди Ҳабиба.

— Нега энди?! — баттар хайрон бўлди Рихсивой.

— Ўтир, кейин биласан.

— Жароҳатингни тозалаб, боғлаб қўяман,— деди Дилноза.

— Э, бор, ишингни қил! — жеркиб берди Рихсивой. Олифтарчилигини-чи, тиззангни ҳам эмас, жароҳатингни эмиш!

— Қиз бола билан ҳам шунақа дағал гаплашадими одам,— астойдил хафа бўлди Ҳабиба,— сенга яхшилик қилмоқчи-ку, бу!

— Майли, барибир ярасини боғлаб қўяман,— деди Дилноза,— чунки мен ўз вазифамни бажаряпман. Мени бутун синф сайлаган ҳамшира қилиб.

— Э, ишингни қил. Мен сайлабманми сени? Биласиз-ку, Ҳабиба опа, синф раҳбари тайинлаган одам сайланаверади бизда. Керак эмас, боғлама. Оғриётган бўлса ҳам майли эди.

— Зўрға юряпсан-ку,— кулди Ҳабиба,— бўпти, ўтир, тозалаб, боғлаб қўймаса инфекция тушиши мумкин.

Буни Ҳабиба қатъий қилиб айтди, дўқ урмади, ялинмади ҳам, аммо шундай гапирдики, бўйсунмасдан иложи қолмади.

Рихсивой ерга чўқди. Қани энди ярасини боғлаб оғриқни қолдирса — ичида жон-жон деб турибди. Тихирлик қилишининг боиси, арзимаган нарсага ҳам шунчаликми, дейишларидан андиша қилаётган эди.

Дилноза аптёчқасини очди. Ичида ҳар хил дори-дармон. Аммо бало экан, ҳақиқий ҳамширалардан қолишмайди. Бирпасда жароҳатни спирт билан тозалаб йод сурди, дока билан маҳкам қилиб боғлаб қўйди. Рихсивойнинг жони кирди. Ийманиб, зўрға «раҳмат», деди.

— Арзимамайди,— деди Дилноза лоқайдлик билан. Бу билан у яна бир марта фақат ўз вазифасини адо этаётганлигини англапти.

— Тузуксан-ку, Рихсивой. Озгина ўйнаган бўлсанг ҳам ўзингни кўрсатдинг,— деди Ҳабиба,— киритилган тўпда сенинг юз фоиз хиссанг бор.

Рихсивой индамади. «Йўғ-е», деб ёлғондакам сиполик ҳам қилмади ёки «ростданми», деб очиқ суюниб ҳам кетмади. Фақат Ҳабиба ҳақ гапни айтгани учун ич-ичидан севиниб қўйди.

Бу мактабга келганидан бери Ҳабиба билан икки-уч мартагина учрашди. Ҳар учрашганида бу қизга қойил қолар ва у борган сари Рихсивойга қўпроқ ёқарди. Бўлмаса унақа ортиқча гап ҳам гапирмайди. Қўринишидан ҳам айтарли чиройли эмас, лекин ёқимтой. Ёқимтой бўлиб унақа ҳаддан ташқари шакар-гуфтор, ҳаддан ташқари сермулозамат ва чучмал эмас. Қайтанга сал эркактабиатроқ. Ҳа, йигитларга ўхшаган мард қизлардан, тўғрисўз, дангалчи, одамшаванда.

— Бўпти, мен кетдим,— ерга қараб тўнғиллади Рихсивой. Рост-да. Иккита қизнинг олдида битта ўзи кўп ўралашиб нима қилади.

— Уч кунгача чўмилиш мумкин эмас,— таъкидлади Дилноза худди шифокорлардек салмоқ билан.

— Биров сенга чўмиламан дивотими? Ўзи бир ойда бир марта юзимни юваману,— ишшайди Рихсивой.

Ҳабиба билан Дилноза кулиб юборишди.

— Унда сен анча ибратли экансан,— ҳазилни илиб кетди Дилноза.— чунки бизнинг синфдаги баъзи болалар юзларини йилда бир ювишади.

Энди Рихсивой ҳам кулиб юборди. Илжайганича кийимини алмаштиргани спортзал томон кетди. Эшикда ювиниб-тараниб залдан чиқиб келаётган Санжарга дуч келди. У кафтини очиб Рихсивойга тутди.

— Қўлингни ташла, ошна, боя зўр ошириб бердинг тўпни. Рихсивой ўртоғининг кафтига шарақлатиб урди.

— Сен ҳам голни бошладинг!

Улар ҳар иккови ўз йўлида давом этди.

Рихсивой спорт формасини ечиб ўз кийимини кияр экан, мия-сидан ғалати фикр кечди: қизик, нега Санжар шу гапини боя ҳамманинг олдида айтмади. Эсига келмадими ё атайдан индамас-дими? Агар болаларнинг олдида айтса шаънига бўлаётган мак-товларнинг бир қисми Рихсивойга тегарди. Балки шунинг учун айтмагандир. Нахотки Санжар шунақа шуҳратпараст бўлса. Рих-сивойнинг яна ўзидан жаҳли чиқди, одати ёмон, қилдан кийик қидираверади. Санжар-ку, «қўлингни ташла», деб табриклади, шундоқ экан, бу ҳам ҳар хил нарсаларни ўйлайвермасдан индамай кетавермайдими?

Рихсивой папкасини кўтариб уйига жўнади, мактабдан чиқиши билан Дилнозага дуч келди. Ҳозиргина ярасини боғлаб қўйган одам энди ёнидан Рихсивойни худди кўрмаётгандек, нотаниш кимсадек бепарво ўтиб кетаверди. Намунча керилмаса бу қиз, гўё минг-минглаб беморларни даволаган машҳур шифокордек тутади-я ўзини, сал попугини пасайтириб қўйиш керак.

— Ўв аллома! — чапанчасига гап отди Рихсивой,— эртага алжабрдан кейин кимёми?

Дилноза тўхтади, қошларини чимириб Рихсивойга қаради.

— Нима?

— Вой содда одам-ей, шунга ҳам тишинг ўтмайдими? Биз ёшлигимизда, яъни мактабда таҳсил топиб юрган пайтларимизда, алгебра, химия деган гаплар бўлмасдан, унинг ўрнига алжабр. кимё, хўп... жўгрофия дердик.

— Ажаб бўпти! — Рихсивойнинг сўзини бўлди Дилноза,— шикў. шикў ав аня шикў, милиб шёук ирагнис рураз, рураз!

Энди Рихсивойнинг оғзи очилиб қолди.

— Қайтар, нима дединг?

— Ўзи биттагина эди! — бижирлаб жавоб қилди Дилноза ва яна бурнини қаққайтириб йўлида давом этди.

— Топган гапини-чи, шикў-шикў эмиш,— Рихсивойга наша қилиб пиқ этиб қулиб юборди,— бу ҳам қизикчи экан-у!

ВОЖАТИЙ ҲАБИБА

Катта танаффус пайти эди. Оти катта танаффус бўлгани билан бирорта қизик ўйин бошлаб, энди авжига чиққанингда албатта кўнғироқ бўлиб қолади. Доим шунақа — ҳеч вақт етишмайди.

Рихсивой танаффусларда кўпинча баскетбол майдончасига югурарди. У кетма-кет сакраб, тўп ташланадиган саватчага қўлини теккизишга уринарди. Аммо саватча жуда баландда, унга етишга йўл бўлсин?! Аммо Рихсивой ирғишлагани-ирғишлаган эди. Саватчанинғ ўзига эмас, ҳатто тагидаги тўрга қўли етганида ҳам роса хурсанд бўлади. Бир марта ўзинчи синф ўқувчилари баскетбол ўйнашаётганида уларга тренернинг айтган гапини эшитиб қолган эди. «Кимда-ким яхши баскетболчи бўлишни истаса, шу машқни кўп қайтариши керак. Кейин бу машқ бўйни ҳам ўстиради», деган эди ўшанда тренер.

Рихсивой баланд бўйли бўлишни жуда-жуда орзу қиларди. Кучли ва баланд бўйли бўлса, ҳеч кимга қичқиналар ва нимжонларни ранжитишга йўл қўймас эди.

У баскетбол саватчасининг тагига келиб энди сакрашга шайланган эди, яна тиззасига оғриқ кирди, бир оёқда ҳаққалаб «вой-вой» деб қолди.

— Ҳа, ҳалиям оёғинг тузалмадимми?

Қаёқдан ёнидан Ҳабиба пайдо бўлиб қолди. Рихсивой тушунолмади. Кўтариб турган хаста оёғини аста ерга қўйди.

— Йўқ, анча тузалиб қолди.

— Менга қара, уч кун ўтди, агар ҳалиям оғриётган бўлса докторга кўрсатиш керак, тағиң суяк-пуягинг жароҳатланган бўлмасин. Бу билан ҳазиллашиб бўлмайди.

— Суягим синган бўлса оёқ боса олармидим? Бемалол юрибман.

— Йўқ, сен унақа бепарво бўлма. Олдини олиш керак. Салпал оғриётган бўлса ҳам, очигини айтавер, докторга кўрсатамиз.

— Э, қўйсангиз-чи,— Рихсивой қандай қилиб Ҳабибадан қутулишни билмай турган эди, бахтига кўнғироқ жиринглаб қолди.— Майли, агар оғриси айтарман.

У мактаб томон йўналди.

— Тўхта,— деди Ҳабиба,— кўриниб турибди, оёғингни босолмаяпсан. Бунақаси кетмайди. Буёққа юр.

— Қаёққа?

— Юравер!

— Ахир дарсга кўнғироқ чалинди-ку.

— Ҳечқиси йўқ,— хотиржам гапирди Ҳабиба,— доктор справка беради.

— Майли,— тўнғиллади Рихсивой табассумини яширишга

ҳаракат қилиб. Қайси аҳмоқ дарса кирмаслик имконияти туғилса фойдаланиб қолмайди! Докторга учраса, учрар. Ҳамма ўртоқлари дарса мияларини ачитиб, масала ечиб ўтирсалар, бу ялло қилиб юради!

Докторнинг хонаси зоология кабинетининг ёнида эди. Эшик тагига қўйилган стулларда атиги иккитагина бола навбат кутиб ўтирган экан.

— Кўнғироқни эшитмадингларми? — сўради Ҳабиба улардан.

Болалардан биттаси ўрнидан туриб иссиғида жўнаб қолди. Иккинчиси ихраб ўтираверди. У ҳатто бошини кўтариб келганларга қарамади ҳам.

— Вой жоним, уф... вой жоним, қайси қилган айбларим учун бошимга шунчалар жазо тушдийкин? Ахир бир бегуноҳ гўдак бўлсам, нега шунча жабр? Уҳ, их, вой, вой-ей!! — оҳангига олиб ихради бола.

— Нима қилди? — сўради Ҳабиба.

— Вой-ей, ёш жонимга шунчалар азоб берасанми, э, бешафқат худо?! — Ҳабибанинг сўроғига мутлақо эътибор бермай давом этди бола. — Ўлар бўлсам ўлар бўлдим-ку. Вой-ей, ух-ей, их-ей! Вой ёниб кетяпман, вой куйиб кетяпман!

— Иситманг баландга ўхшайди. — деди вожатий.

Бола инграшдан таққа тўхтаб Ҳабибага қаради.

— Нима?

— Алахсираётганингга айтаман, — жилмайди Ҳабиба, — иситмаси баланд бўлса одам шунақа алахсирайди.

— Биров ўлай деса, сиз кулай дейсиз-а? — Ҳабибадан хафа бўлганини яширмай юзини терс бурди у.

— Қаеринг оғрияпти ўзи?

— Вой сўраманг, аъзойи баданим қақшаб оғрияпти! Уввос кўтарди бола. — Агар зиғирча инсофнингиз бўлса гапга тутиб қийнаманг мени.

— Янглишмасам 9-«а» дан сен-а? Фамилиянг нима эди?

Бола жавоб бермади.

Шу пайт докторнинг хонасидан панжасини боғлаган қизалок чикди.

— Кир! — деди Ҳабиба ихраб ўтирган болага.

Бола аранг ўрнидан турди, турди-ю, худди ичида бир нарса узилиб кетгандек чинқирганича яна жойига ағдарилди. Рихсивой хахолаб қулиб юборишдан зўрга ўзини ушлаб қолди. Чунки ёлғондан қилаётгани шундоққина аён эди. Жудаям қув, уста бола экан, артистликни ҳам қойил қиларкан.

— Сен бирпас ўтириб тур, — деди Рихсивойга Ҳабиба.

Болани қўлтиғидан олиб туришга ёрдам берди, суяб докторнинг хонасига бошлаб кирди.

Шифокорлардан кўра ошпазларга кўпроқ ўхшайдиган семиз Рухсора Шокировна уларни очиқ чехра билан кутиб олди.

— Э, келинлар, келинлар, кўринмайсан, Анқабоев? Эски қадрдоним қаерда қолиб кетди, деб энди хавотир ола бошлаган эдим, — кейин у вожатийга юзланди. — Бу билан жуда қадрдонмиз,

Ҳабибахон. Мени жуда яхши кўради, ҳар ҳафта йўқлаб кириб туради олдимга. Ўтиринглар, ўтиринглар.

Ҳабиба билан Анқабоев ўтиришди.

— Мен ҳам таниш бўлсанглар керак деб ўйлагандим,— деди Ҳабиба.

— Таниш ҳам гапми, айтиялман-ку, қадрдонмиз деб! Қанча бўлган танишганимизга, Анқабоев, янглишмасам тўққиз йил-а? Биринчи синфдан бери қатнайсан-ку!

Анқабоев жавоб бермади, ерга қараганича ихраб ўтираверди.

— Анқабоев бемор эмас, шяфокор, медицинани сув қилиб ичворган, ҳар қандай профессорни бир чўқишда қочиради. Касалнинг турлари ҳақида мен билан бемалол баҳслаша олади. Ҳатто ютиб чиқиши мумкин.

Анқабоев фиғони чиқиб Рухсора Шокировнанинг гапига чек қўйди, у муддаога ўтишга мажбур бўлди.

— Хўш, оғайни, эшитаман сени, аммо кўринишинг менга ёқмаяпти, нима бало, синдроминг яна қўзғаб қолдимми?

— Йўқ,— деди Анқабоев,— симптомлари синдромга ўхшамаяпти.

— Демак...

— Йўқ, невралгия ҳам эмас.

— Қизик,— юзига жиддий тус берди Рухсора Шокировна,— унда яна янги касалга чалинибсан-да?

— Нафасингизни иссиқроқ қилинг, Рухсора Шокировна, нима, худонинг бандаси битта манми, ҳамма касални менга ёпиштираверади? — ўксиган бўлди Анқабоев.

— Мен сени фақат соғ кўришни истайман, Анқабоев,— деди узрли оҳангда Рухсора Шокировна,— бекорга келмагандирсан, бирор нарса безовта қилаётгандир!

— Айтгани ҳам кўрқялман,— йиғламсираб гапирди Анқабоев.

— Барибир айтишга тўғри келади. Докторга айтмасанг, кимга айтасан,— деди Рухсора Шокировна,— ҳарҳолда жуда унчалик хавфли касалга чалинмагандирсан деб умид қиламан.

— Касалнинг хавфсизлиги бўларканми? — зўрға гапирарди Анқабоев,— вақтида олди олинмаса ҳамма касал ҳам хавфли.

— Албатта, ўтиб кетса ҳамма касал ҳам ёмон,— хижолат бўлганини яширолмади Рухсора Шокировна.

Ҳабиба анқайиб уларнинг гапини тингларди. Фақат мутахассисларгина, ҳамкасбларгина шундай сўзлашиши мумкин эди.

— Ўзинг нимадан шубҳа қиляпсан?

— Гепатитмикин деган хавотирдаман,— деди Анқабоев.

— Йўқ, оғайни,— жиддий эътироз билдирди Рухсора Шокировна,— унақаси кетмайди. Мен барибир сенга поликлиникага йўлланма бермайман. Анализлар тошширялман, деб яна уч кун йўқ бўлиб кетасан. Йўқ, йўқ, хомтама бўлма.

— Менинг ишим сизни оғоҳлантириб қўйиш. Ҳа, гумонимни айтдим. Врач бўла туриб гапимга қулоқ солмасангиз, яна ўзингиз биласиз.

Рухсора Шокировна кўзларини чақчайтириб Ҳабибага қараб

қўйди. Хафа бўлиб ёки аччиқланиб эмас, аксинча, «кўрдингми, қандай бало бу бола», дегандек ҳайратланиб.

— Биласан-да, сариқ касални аниқлаш учун анализлар топ-шириш керак, шунинг учун гепатит деясан. Йўқ, Анқабоев, бу гал хунаринг ўтмайди. Шунча пайтдан бери мени лақиллатиб справка ундириб юрганинг етар. Энди алдашга йўл қўймайман.

— Демак, бемор ўлиб кетаверсин,— бирдан Анқабоев асабий-лашиб кичкирди.— Қасам ичганмисиз? Эсингизга Гиппократ ҳозирги врачларга!

— Аммо қойилман сенга, Анқабоев. Қабулимга ҳар кирганингда бирор хусусиятинг билан, бирор гапинг билан мени қойил қилиб кетасан! — Буни Рухсора Шокировна чин юракдан айтди,— қанча кўрслик қилсанг ҳам менга ёқасан! Қувлик қилаётганингни билиб турсам ҳам сенга қаттиқ гапиролмайман, нега шундай-а, Анқабоев? Қандай сиринг бор сени, одамни ўзингга ром қилиб оладиган?

Анқабоев яна фиғон чекди, қорнига санчиқ киргандек икки букилиб қолди, фиғон аралаш бир нима деди.

— Нима дединг? — эшитмади уни Рухсора Шокировна.

Анқабоев яна шивирлади.

— Қаттиқроқ гапир, ҳеч нарса эшитмаялман?

Анқабоев янаям пастроқ овозда шивирлади.

— Қаттиқроқ гапирсанг-чи!

Бу гал Анқабоев аламзада бир оҳангда кичкириб юборди:

— Жуда бўлмаса бирорта дори беринг, оғриқ холи жонимга қўймайинти! Жигарим шишиб кетган шекилли.

— Дори йўқ,— хотиржам гапирди Рухсора Шокировна,— сен дорига ортиқча меҳр қўйма. Дорини эҳтиёт бўлиб, фақат зарур пайтдагина ичиш керак. Зарур бўлмаган пайтда дори фақат зиён.

— Тўғри айтасиз, менга энди дори керак эмас, чунки касални ўтказиб юборганман. Мени фақат операция столи кутқариб қолиши мумкин.

Рухсора Шокировна Анқабоевнинг томирини ушлаб кўрди, юрак уришини эшитди. Оғзини очиб тилига қаради, кўзининг қовоқларини очиб сариғ қидирди.

— Биров ҳавас қилса арзийдаган даражада соғсан, Анқабоев,— деди у,— сендан илтимос. Анқабоев, ўз талантингни, қобилиятингни хор қилма, ҳалиям бўлса маслаҳатимга қулоқ сол, цирк мактабига кириб масхарабозликка ўқи. Сендан зўр масхарабоз чиқади. Мен ўзим директорнинг олдига кириб бошлаб характеристика ёздириб чиқаман.

— Биттагина дорингизни аядингизми? — «оғриқ»дан Анқабоевнинг башараси тиришиб кетган эди.

— Бўлти, қабулимда бўлди деб справка бераман, лекин ўша справкага, «аммо ўзи соппа-соғ», деб ёзаман.

— Унақа справкани ёзда, ўзим сўраганимда берарсиз лагерь учун. Ҳозир қабулда бўлди десангиз кифоя,— бўш келмади Анқабоев. Рухсора Шокировна справкани ёзиб Анқабоевга узатди.

— Ушла. Аммо бу охириги.

— Раҳмат,— Анқабоев ўрнидан туриб чиқиб кета бошлади.—

ишқилиб ҳозирги докторларга иккинчи ишим тушмасин. Бу кўр-гуликдан ўзинг асра!

— Лекин циркка бориш ҳақидаги менинг таклифим устида жиддий ўйлаб кўр, Анқабоев! — сидқидилдан гапирди Рухсора Шокировна.

— Набат кутиб ўтирган болани айтиб юбор,— илтимос қилди Ҳабиба, чўнтагидан ёндафтарчасини олиб «Анқабоев — талант» деб ёзиб қўйди.

Анқабоев хонадан чиқиб эшикни маҳкам ёпди. Ҳалиям, «оғриқ» қолмагандек аянчли чимирилиб ер тагидан атрофга аланглади. Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, қаддини ростлади. Кейин стулда ўтирган Рихсивой томон қайрилиб боқмай ҳам:

— Кириккансан,— деди.

Ясама қовоқ солиб кўча томон юриб кетди. Унга синчиклаб тикилган одам «оғриқ азоби» ни тортаётган қув кўзларида қулги учқунлари борлигини кўриши мумкин эди.

Рихсивой шошмасдан ўрнидан туриб докторнинг хонасига кирди. Арзимаган яра деб аzza-баzza шифокорга келгани ўзига қулгили туюлди.

Рухсора Шокировна Рихсивойнинг ярасини шунчалик синчиклаб текширдик, бола бечора, «оғир ярадор бўлибман шекилли», деб кўрқиб кетди. Қайтанга бекитмасдан бувисига айтса бўларкан, бирпасда тузатиб қўярди. Бувисининг топиб олган дориси — отқулоқ. Рихсивойнинг қаери шилинса ё яра чиқса отқулоқ қўйиб тузатади. Бу врач эса қип-қизил ваҳима экан.

— Этинг узилибди, газак олдириб юборибсан. Инфекция тушиши мумкин. Мана буни сурасан, мана бу дорини ичасан, кунора менинг олдимга келасан, докангни янгилаб боғлаб тураман.

— Раҳмат,— деди Рихсивой ўтирган жойидан силжймай, у чиқиб кетишга шошилмасди. Рост-да, дарсда нима қилади.

Унинг пинагини бузмасдан ўтирганини кўриб:

— Бўпти, сенга рухсат,— деди Рухсора Шокировна.

Рихсивой яна бир марта «рахмат» деб ўрнидан турди-да, хонадан чиқди. У сира шошилмасдан, қадамни босайми, босмайми деб зўрға қўярди. Катта залдан ўтар экан, худди биринчи марта кўраётгандек деворий газетадаги шиорларни узоқ томоша қилди. Ниҳоят, судрала-судрала синфига етиб борди. Эшикни қия очиб ичкарига бошини суқди.

— Мумкинми?

— Шу пайтгача қаёқда юрибсан? — Шарифжон ака соатига қаради ва жаҳли чиқди.— Йўқ, мумкин эмас, дарс бошланганига йигирма минут бўлибди.

— Мен анувнақа...— ғўлдиллади Рихсивой.

— Ортиқча гапнинг фойдаси йўқ, мумкин эмас.

— Мен...

— У докторда эди,— ёнгинасида Ҳабибанинг овози эшитилди,— уни мен ўзим бошлаб борган эдим.

Шарифжон ака вожатийга илиқ назар ташлади, бирдан юмшаб:

— Модомики сиз гувоҳ экансиз, гап бўлиши мумкин эмас. кирақолсин,— деди.

— Қўлида справкаси ҳам бор,— нима учундир қўшиб қўйди Ҳабиба.

— Справканинг хожати йўқ,— деди Шарифжон ака ўта мулойимлик билан.

— Ташаккур,— деди Ҳабиба оддийгина қилиб.

Рихсивой синфга кириб ўз жойига ўтирди. Дарс давом этди. Шарифжон ака болаларни зериктирмас, баъзи ўқитувчиларга ўхшаб одамни ухлатиб қўядиган ҳис-эҳтироссиз бир оҳангда гапирмасди. Образга кирган актёрдек қизишиб, завқу шавқ билан сўзларди. Гоҳида ҳазил қилиб ҳаммани кулдирадди. Болалар бирор қизиқ гап чиқармикин дегандек, унинг оғзини пойлаб ўтиришарди. Ҳа, синфни кулдириш жуда осон, сағал нарсага «гурр» этиб кулги кўтарилаверади.

Шарифжон аканинг яна битта яхши одати бор эди, ҳеч қачон мавзунини танаффусгача тақаб чўзмасди. Дарс тугашига беш-олти минут қолганда ҳикоясини тугаллар, уй иши берар, кейин ундан-бундан сўзлашиб ўтирарди.

Бугун ҳам шундай қилди. Танаффусга олти минут қолганда юнон саркардалари ҳақида батафсил гапириб бўлди, уйда ўтган мавзунини ўқиб келишни тайинлади, ҳатто кимлардан сўрашини ҳам айтди, чала жойини тўлдирадиганлар эса «беш» олади, деди.

Дарс тугашига уч минут қолди.

— Энди,— деди Шарифжон ака,— обуна масаласига ўтсак. Янглишмасам, газета-журналларга ёзилиш бўйича бизнинг синф мактаб бўйича биринчи ўринни олишга аҳд қилган эди. Ҳам ҳаммадан олдин, ҳам юз фоиз ёзилиб биринчи ўринни олмоқчи эдик. Шундайми?

— Шундай, шундай,— бутун синф жавоб берди.

— Бўлмаса, ижозатинглар билан, обунанинг бориши ҳақида синфком Холмирзаева Санобар ҳисобот берса.

Санобар ўрнидан турди.

— Хўп, икки кун давомида... учта ўқувчидан бошқа ҳамма ёзилиб бўлди. Улар ҳам бугун пул олиб келишга ваъда беришганди. Эгамова Машхура!

Эгамова Машхура ўрнидан туриб Санобарга пул олиб бориб берди.

— Яхши. Содиқов Аҳад.

Содиқов Аҳад ўрнидан туриб худди мажлисда нутқ сўзлаётган одамдек, баланд овозда эълон қилди:

— Адам бугун маош олар эканлар. Агар бугун маош олсалар ва ичиб келмасалар эртага опкеб бераман.

Синф «гурр» этиб кулиб юборди.

Санобар катталардек совуққонлик билан:

— Бўпти, ўтир,— деди.— Каримов Рихсивой.

Рихсивой ўрнидан турди. Лекин нима деб жавоб беришни билмасди. Бувимлардан сўрагани оғриндим деёлмайди-ку. Ҳамма унинг оғзини пойлаб тин сақларди.

— Ҳа, олиб келдингми пул? — сўради Шарифжон ака.

Рихсивой ҳамон индамасди.

— Пул олиб келдингми, деб сўраяпман? — қайтарди Шарифжон ака.

«Сўраб нима қилади, олиб келган бўлганимда берардим», дилидан ўтказди Рихсивой.

— Гапир! — овозини баландлатди сал хуноби ошган Шарифжон ака. — Опкелдингми?

Рихсивой «йўқ» дегандек бош чайқади.

— Нега олиб келмадинг?

Рихсивой индамади.

— Нахотки ота-онанг арзимаган уч сўмни сендан аяса?

Рихсивойнинг бирдан жаҳди чиқиб, бўзариб кетди. Ўқитувчига ўқрайиб:

— Нима, ёзилиш мажбурийми? — деди кўрслик билан.

— Ҳа, энди... — тутилиб қолди Шарифжон ака. — Барча синфлар юз фоиз ёзилганда биздан битта одам четда қолса, синфимиз шайнига доғ тушмайдами? Қолаверса, биз сени бевосита пионер ва ўқувчиларга бағишланган газетага обуна қилмоқчимиз. Уни ҳамма мактаб болалари ўқиши шарт.

— Ўқиш шарт бўлса кутубхонадан олиб ўқийман. Лекин ёзилиш мажбурий бўлмаслиги керак. — Ўжарлик билан қайтарди Рихсивой.

— Агар ота-онанг уч сўм пул тополмаса... — яна бошлади Шарифжон ака.

— Ота-онамни ўртага тикманг! — деб ўшқирди Рихсивой.

— Нега ўзингдан каттага бақирасан?! — Шарифжон ака ҳам овозини баландлатди.

Қўнғироқ чалиниб бутун синф диққат билан кузатаётган тортишувнинг белига тепди.

— Бўпти, сен билан кейин гаплашамиз! — деди Шарифжон ака.

У шиддат билан юриб синфдан чиқиб кетди. Санобар унинг ортидан югурди. Ўқитувчилар хонаси олдида унга етиб олди.

— Шарифжон Қобирович, бир оғиз гапим бор эди сизда, — деди.

— Нима дейсан?

— Рихсивой... Рихсивой Каримовнинг ота-онаси йўқ, — деди ютиниб, — у етимча.

— Қандай? — додираб қолди Шарифжон ака, — нега энди... етим?

— Қари пенсионер бувиси билан бирга турар экан, — Санобарнинг овози қалтираб чиқди.

Шарифжон ака Санобарга тикилиб бир зум ўйланиб қолди, кейин ҳаловатини йўқотган одамдек, жонхалак бир кайфиятда ҳам таъна, ҳам гина билан гапирди.

— Шундай экан, нега олдинроқ айтмадинг!

— Ҳзим кеча аниқладим буни,— Санобар кўзларини гуноҳ-корона пирпиратди.

Шарифжон ака баттар асабийлашди.

— Ҳз вақтида хабардор қилиб туриш керак-да. Бундан кейин эҳтиёт бўлгин!

— Нимадан эҳтиёт бўлай?!

— Нимадан дейсанми? — Шарифжон ака гап тополмади,— шунақа нарсалардан-да, э, бўпти, боравер!

БОРИГА БАРАҚА

Мастура хола аломат кампир. Аслида ҳамма кампирлар ҳам аломат бўлади. Лекин Мастура хола аломатларнинг аломати.

Кўп гапириши, эзмалиги майли — бу кўнчилик кампирларга теккан касал, аммо мақтанчоқлик қилиши Рихсивойнинг кулгисини кистатарди. Йўқ, Мастура хола аравани қуруқ олиб қочадиган лофчилардан эмас, ундоқдирман-мундоқдирман деб кеккаймайди, ёлғон-яшиқларни тўқиб одамларни аврамайди, лақиллатмайди. Қизиги шундаки, Мастура хола биринчи навбатда ўзини алдайдиган мақтанчоқлардан. Ҳа, мақтаниб ўзини-ўзи овунтириб юради.

Ваҳоланки ҳаёти жуда оғир ва машаққатли кечди. Бошига тушган кулфатларни душманига ҳам раво кўрмайди Мастура хола. Тағинам бардошли экан. Кўниқди, чидади, энг асосийси зорланмади.

Мастура болалар уйида тарбия топди, ота-она меҳри нималигини билмади. Ҳинчи синфни битириши билан ўзи билан бирга болалар уйида тарбияланган битта йигитга турмушга чиқди.

Эри билан атиги олти ойгина бирга яшади. Уруш бошланди-ю, турмуш ўртоғи фронтга жўнади, ёш келин қорнида беш ойлик боласи билан чирқиллаб қолаверди.

У ҳали ҳеч қаерга ишга кириб улгурмаган, бинобарин бирор ҳунар эгалламаган эди. Яхшиям мактабдош дугонаси ўртага тушиб уни эгар-жабдуқ фабрикасига ишга жойлаштириб кўйди. Лекин узоқ ишлолмади, дарров отпусकाга чиқди. Кўзи ёригандан кейин чақалоқни яслига жойлаштиргунча уйда ўтирди. Қаҳатчилик йиллари эмасми, ишламаганларнинг кун кўриши қийин эди.

Мастура бир амаллаб саккиз ойлик ўғилчасини яслига жойлаштирди-ю, яна ишга қайтди... Йиллар ўтди, ҳам оталик, ҳам оналик қилиб ўғлини вояга етказди. Дам олиш нима, отпускаи нима билмай сурункасига ишлади. Фақатгина ўғли институтни тугаллаб, заводда инженерлик қила бошлагандан кейингина онасини ишдан бўшатиб олди.

Тўғри, бу давр ичида унга ёмон ният билан кўз олайтирганлар, айни пайтда яхши умидда оғиз солганлар ҳам бўлди. Бироқ Мастура эрига вафодор қолди. У пок муҳаббатига хиёнат қилгиси келмади. Эрига ўхшаган одамни учратолмади. Нега деганда эри тилло одам эди. Касби қассоблик бўлишига қарамай девкомат йигитлардан эмасди. Ингичка ва новча, юмшоқ ва камсукум эди. Бирор марта қаттиқ гапириб хотинининг кўнглини яраламаганди.

Урушга кетаётиб гапирган гапи бир умрга Мастуранинг дилига жо бўлиб қолганди. «Мабодо қайтиб келмасам, мени деб ёш умрингни ҳазон қилма. Қўнглиннга яқин одам учратсанг, ҳаёт қур. Фақат битта илтимос, туғилажак фарзандимизнинг исмини, ўғилми-қизми, Ёдгор қўйма, Қувонч деб ата. У ҳамиша сенга бизнинг муҳаббатимизни эслатиб қувонч бағишлаб юрсин». Қайтмаслигини сезганми, шу гапларни айтган экан, овози қалтираб чиқди. Ана шунақа кўнгли бўш, сахий одам эди у. Шундай юмшоқ ва кўнгличан одамдан қахрамон чиқади, деб ҳеч ким ўйламаган эди. Чиқди! Қахрамон бўлиш учун мардлик керак дейишади. Мардлик ҳам керакдир, лекин энг аввал виждон, номус керак экан. Эри виждонли эди. Киши кучли ва жасур бўлиши мумкин, лекин виждони бўлмаса ўз кучини адолат йўлига сарфлай олмайди. Адолат йўлида кўрсатилган жасоратгина қахрамонликка киради.

Мастура умрини ўғлига бағишлади, ўғлининг қувончлари, ўғлининг ташвишлари билан яшади. Шодон дамларга нисбатан кийинчиликда ўтган кунлар кўпроқ бўлди. Улар ҳам орқада қолди. Қувончи балоғатга етиб уйланадиган бўлди. Аммо ажойиб йигит чиқди Қувонч, исми жисмига монанд эди, қизиқчи ва хушчақчақ, тўғрисўз ва очикқўнғил...

«Бойваччалардан худо асрасин, димоғдор ва такаббур бўладилар», деб ўзига ўхшаган оддийгина бир қизни танилади. Маҳаллага ош бериб баҳоли қудрат тўй қилдилар.

Мастура опа учун, ёш келин-куёв учун бахтиёр онлар бошланди. Бироқ узоққа чўзилмади бу онлар. Яна Мастура опанинг шўрлик бошига тақдирнинг бешафқат таёғи тушди. Бу сафар таёқ зарби олдинги ҳамма зарбларга нисбатан кучлироқ, аянчлироқ бўлди. Бир кунда Мастура опа ҳам ўғлидан, ҳам келинидан жудо бўлди. Бир кунда кампирга айланди. Ўғлининг ҳам умри отасиникига ўхшаб қисқа экан.

Мастура хола қўлида бир яшару икки ойлик набираси билан чинқириб қолаверди. Машинага бўлган ишқибозлик еди ўғлининг бошини. Ёш болалигидан машина деса ўзини томдан ташларди. Ишга кириши билан машина олди. Хотинини ҳам тинч қўймади, ҳар шанба машинага ўтказиб тоққа олиб чиқиб ўйнатиб келарди. Раҳматли келин ҳам аломат эди, эркакча шим кийволиб эри қаёққа судраса кетаверарди. Хуллас, эру хотин хил тушишган эди. Тақдирлари ҳам хил тушган экан... Бир кунда... Мастура хола гоҳида тақдир деганига хайрон қоларди, бу қандай адолатсизликки ёвуз ажал қариялар қолиб, ёшларнинг умрига чангал солади. Жигаргўшаларининг қазосидан кейин онаизор: «Мен бахти қарони олақолсанг бўлмасмиди,» деб фалакка кўп нолалар қилди, узоқ вақт мажруҳ бўлиб ётди. Йўқ, яна ўзини ўнглади. Тўғри, бу гал азоб билан, аранг ўнглади ўзини. Набираси Рихсвойини оёққа турғазини маъсулияти унинг юрагига қўр берди. Нарироққа бориб тақдирга тая берди, бошига тушган кулфат вақт ўтган сари заифлашиб хиралашди. Кейинчалик эса ўғлининг ўрнига ўғил қолгани учун худога шукр қилди. Бандаси шунақа экан, ҳамма нарсага, ҳар қандай жабрга қўникиб кетаверар экан.

Ҳа, Мастура хола ношукурчилик қилмади, набирасини бир ёшлигидан ўраб-чирмаб ўзи катта қиялпти. Ҳадемай кап-катта йигит бўлиб қолади Рихсивой ҳам.

Мана шунақа ажойиб кампир эди Мастура хола, бошига шунча кулфат тушганига қарамай тиз чўкиб абгор бўлмади, руҳи тушмади, продаси синмади, яшашга ўзида куч топди. Энг қизиғи шундаким, нолиш, ўксиш ўрнига ўзини бой кўрсатмоқчи бўлиб мақтанади.

Рихсивой мактабдан қайтса уйга меҳмон келибди. Мастура хола айвонда Зумрад опа билан чақчақлашиб ўтирарди. Буви шунақа, меҳмон келса эрталабдан кечгача гаплашиб ўтиравериши мумкин.

Худди шу Зумрад опага бошидан ўтганларини жуда қўп марта гапириб берган эди Мастура хола. Бошқа ҳеч кимга оғиз очмасди, фақат шу аёлга ҳасратини айтарди. Бунинг боиси бор — Зумрад опа ҳар гал кампирнинг сўзини қунт ва сабр-тоқат билан тинглар, сохта гаплар билан кампирга далда бермасди. Фақат кўзларида ҳамдардлик билан Мастура холага тикилиб ўтирарди. Кампир гапириб-гапириб юрагини бўшатиб оларди.

— Келдингми, қоқиндик? — деб кутиб олди у набирасини. Мастура холанинг одати шунақа — эшикдан ким кириб келса, катта-ми, кичикми албатта ўридан туриб қарши олади: — Қутулиб келдингми ўқишларингдан?

— Ассалому алайкум, — деди Рихсивой ҳам меҳмонга, ҳам бувисига алоқадор қилиб.

— Яхшимисан, — деди Зумрад опа, — у жуда келишган, чиройли аёл эди.

— Ваалайкум ассалом, мулло бўлинг. — суюниб кетди Мастура хола набирасининг одоби бўлиб қолганидан. Чунки у набирасига: «Кунига юз марта кўчага чиқсанг ҳам, қайтганда ҳар гал салом бер, иннайкейин кўчада ўзингдан каттани кўрсанг ҳам танисанг-танимасанг салом бер», деб ўргатарди. Рихсивой эса бир кунда бир марта саломлашиш керак деган фикрда эди.

— Овқатингни сузиб берайми?

— Қорин тўқ, — деди Рихсивой.

— Вой, мактабдан келган одам қаёқдан қорнинг тўқ бўларкан?

— Буфетга кириб пирожка едим.

— Пирожка иссиқ овқатнинг ўрнини босмайди, — деди кампир, — ўтир, қандек холвайтар қилганман, иссиқ чой билан еб ол.

— Емайман дедим-кў, буви, — ўз хонасига йўл олди Рихсивой, — қорним очса ҳали ерман.

— Мана шу-да буники, — меҳмонга юзланди Мастура хола, — эрталабдан кечгача овқат пишириш билан вақтим ўтади. Нонуштага қуймоқ қил, пешинга иссиқ овқат, кечқурунга иссиқ овқат, қошқи кадрига етиб ёлчитиб еса. Доим мана шунақа инжиқлик қилади.

«Бошладилар мақтанишни», дилидан ўтказди Рихсивой костюмини ечар экан.

— Ҳозирги болаларнинг ҳаммаси шунақа, ялиниб овқат едирамиз, — деди Зумрад опа.

— Шуни айтсангиз-чи! Бўлмаса ўзидан сўрайман-а, хой, қўнглинг тусаган овқатни айт, қилиб берай деб. Истаганини қилиб

бераман, барибир емайди. Тўқликка шўхлик деб шуни айтишса керак-да, ахир не кунлар тушмади бошимизга. Ҳукумат заборний карточкага уч юз грамм нон берарди. Тўрт йил уруш гўшт нима, сариёғ нима билмаганмиз.

— Ҳа, оғир йиллар бўлган, нимасини айтасиз!

— Бир ҳисобдан қийинчилик кўрган ҳам яхши экан деб қўйдим. Одам боласи тайёрга айёр бўлиб ўсса ҳеч нарсанинг кадрига етмас экан.

— Ўзимизда ҳам айб бор, холажон, биз кўрган қийинчиликларни булар кўрмасин деб фарзандларимизни талтайтирамиз.

— Ҳа, баракалла, ўзимиз талтайтирамиз. Мана менинг Рихсивойим ҳам шунақа, ҳидлаб ейди, танлаб кияди. Майли дейман, менинг давримда яйраб қолсин дейман.

Меҳмон кампирнинг гапларини тасдиқлаб бош ирғаб ўтирарди.

— Вой, нега ҳеч нарса емайсиз, Зумрадхон, олишиб ўтиринг, гап билан бўлиб чой қуйиб бериш ҳам эсимга келмабди. Беринг пиёлангизни.

— Чойим бор, хола.

— Йўқ, беринг, совуб қолди, янгилаб бераман,— чехраси очилиб кетганди Мастура холанинг,— мен шунақадан бир гапга тушсам тўхтатиб бўлмайди. Олинг мана бу магиздан, самарқандники.

— Оляпман, оляпман.

— Ҳозирги одамларга ҳам ҳайронсан,— жилмайиб давом этди Мастура хола,— топиб олишгани конфет, печенье, пирожний. Мен оғзимга олмайман шунақаларни, ўзимизнинг магиз, ёнғоқ, туршакдан қўймасин, минг дардга даво. Ҳа ўзимизнинг писта-бодомда, жийда-туршакда ҳосият кўп, ҳозиргилар кадрига етмайди. Олинг, айланай. Мана бу шафтоли қоқидан олинг.

— Раҳмат, холажон, оляпман.

— Сиз олдин олинг, айланай, кейин раҳмат айтасиз. Пистам ҳам, бодомим ҳам бор эди, кечагина тамом бўлди.

Шу пайт ичкари уйдан Рихсивой чиқиб қолди, бувисига қараб, «яна мақтанвоссизми», дегандек қараб қўйди. Мастура хола бир лаҳза жим бўлди, набираси транзисторли приёмникни олиб ўз хонасига кириб кетиши билан яна давом этди.

— Набирам бечорани ҳеч ўз холига қўймайман. Қўнглига уриб қолмасин, деб ҳар куни ҳар хил овқат пишираман. Худога шукур, замон яхши, тўқчилик. Ҳали манти, ҳали норин, ҳали хасип соламан, паловни-ку кун ора қиламан. Ҳа айланай, гўштни бозордан, қўлда сўйилганидан олиб келиб ейдиган кунларимиз ҳам бўлади.

— Ҳа, ҳа,— бош силкитди Зумрад опа ўзини ишонаётган кўрсатмоқчи бўлиб.

Кампир анчайин зийрак эди. Зумрад опага қараб сал ошир-ворганини пайқади ва бу гапга чек қўйди.

Мастура хола мана шунақа тоқат билан сўзларини тинглаб ўтириши учун Зумрад опани жуда яхши кўрарди. Қўли очиқ, дили тоза аёл эди у. Агар шу хотин бўлмаганда ким билади, холи не кечарди Мастура холанинг.

Зумрад опа билан танишганига ўн йилча бўлди. Ҳали-ҳали эсида, бир кун, келини билан ўғлининг қазосидан икки ой кейин, уйга ёшгина бир жувон кириб келди. Уни қўриши биланоқ жуда одобли ва камсуқум аёл экан, деб қўйган эди Мастура хола. Меҳмонни одати бўйича илиқ кутиб олди. Зумрад опа гапни кўп чўзиб ўтирмай мақсадини лўндагина қилиб айтиб қўя қолди. Яқинда турмуш қурган, қўлида олти ойлик чақалоғи бор, эри заводда ишлайди, ўзи касалхонада ҳамширалик қилади, болага қарайдиган одам йўқ. Ишни ташлаб уйда ўтирай деса, битта эрининг топгани рўзгорга етмайди. Яслига берай деса қизалоғи жуда позикниҳол, тез-тез касалга чалиниб туради. Шунинг учун боқчага борадиган бўлгунча қараб турадиган одам қидириб юрибди. Орқаваротдан суриштирса Мастура холани айтишибди. Шунга келган экан.

Дафъатан, меҳмоннинг гаплари Мастура холага эриш туюлди. Нима, энди шу йўл билан пул топадими? Ундан кўра бирор корхонага, осонроқ ишга кириб ишлайди, одамлар орасида бўлади, давлатга ҳам фойдаси тегади. Лекин Зумрад арқонни узун ташлади. Яна ўзингизга қаранг, мен ҳозир жавобини беринг, деб тиқилинч қилаётганим йўқ, бафуржа ўйлаб кўрарсиз, яна келаман деб чиқиб кетди. Вақт ўтиши билан Мастура хола ҳовуридан тушиб анча совуди, мантиқ билан фикр юритди. Хўш, Зумраднинг таклифининг нимаси ёмон? Барибир Рихсивойни ҳам боқиб ўтирибди-ку, у ҳам боқча ёшига етмагунча ишга киролмайди. Битта болани боқди нимаю иккитасини боқди нима, кейин бола боқиб пул топишнинг нимаси номус экан? Қайтанга энг фахрли иш - бола тарбиялаб ўстириш, қолаверса, жувоннинг ҳам ҳожатини чиқаради, бирам очиқ кўнги, гаплашадиган ёқимтой аёл экан, йўқ деб хафа қилгандан нима фойда.

Зумрад кейинги гал келганида Мастура хола розилик билдирди.

— Майли, сазангиз ўлмасин. Менинг ҳам чақалоқ набирам бор, иккаловини қўшиб боқиб ўтирарман. Ўзим энди олдинги ишимга қайтмоқчи бўлиб юрувдим. Келиним бундан бир йил бурун: «Ойи, қариб қолдингиз, уйда ўтиринг, энди биз ишлаймиз», деб фабрикадан бўшатиб олганди. Эҳ... келинимни сиз билмайсиз, оповси, ўғлимдан ҳам меҳрибон эди. Биз қайнона-келин эмас, туғишган она-бола эдик. Мен эрдан ёш бева қолганман, у етимликда ўсган. Қисматимиз бир-бирига ўхшаб кетганиданми, ишқилиб жуда иноқ эдик... Яхши қилдингиз, оповси, ўйлаб кўрдим, давлат эллик сўм пенсия беради. Етади набирам иккаловимизга. Биттаю битта кўзимнинг оқу қораси — ҳам ўғлимдан, ҳам қизимдан ёдгорлик набирам бор. Яслига бермай ўзим боқаман. Ҳаётимни шу болага тикканман. Кўзим очиклигида шу болани вояга етказиб, битта бошини иккита қилиб қўйсам бу дунёдан армонсиз ўтаман,— яна гапга тушиб кетганини сезиб Мастура хола яқун ясади,— опкелаверинг қизалогингизни, набирам билан ўйнаб катта бўлади.

Зумрад опа ҳақини келишиб олмоқчи эди, Мастура хола оғиз очирмади.

— Берганингизни берарсиз, мён савобга ҳам боқиб беравера-

ман. Ҳа, ундан ташвиш тортманг, оповси. Эртаданок опкелаверинг қизалоғингизни.

Мастура хола Сорахонни уч ёшга тўлгунича боқиб берди. Охирги куни Зумрад опа бир қучоқ совға-салом билан кириб келди. Камширга қўйдан-қўп раҳматлар айтди. Мастура хола Зумрад опага, қизалоғи Сорахонга жуда ўрганиб қолганди.

— Биз туғишгандек қадрдон бўлиб кетдик, оповси, сиз қизимдек, Сорахон набирамдек бўлиб қолдинглар. Ҳа, йўқ бўлиб кетманг, борди-келди қилиб турайлик,— деди Мастура хола кўзига ёш олиб.

— Вой, албатта, хола. Сизни тинч қўймайман, ҳар ҳафта катнаб жонингизга тегаман. Сорахон энди сизнинг набирангиз, мен бир ўзим уни эпломмайман, нима бўлса олдингизга югураве-раман,— деди Зумрад опа,— кийим-боши бор, ўзингиз тикиб бериб турасиз. Фабрикада ишлаган экансиз. Машина тикишни биларсиз?

— Вой, бинойидек чеварман. Аммо ўзимнинг тикув машинам йўқ.

— Оламиз! Ўзингизга, набирангизга, менга майда-чуйда нарса-ларни тикиб бериб ўтирасиз. Агар хоҳласангиз кўлингиз бўш пайт-ларда қўни-қўшнининг ҳам ул-булини тикиб берарсиз. Ҳарна, тўрт сўм-беш сўм чой пули тушиб туради,— қилди Зумрад опа.

— Кошкийди машинам бўлса, бекордан худо безор дейдилар, сиз айтгандек, рўзгорга ҳам фойдаси тегиб турарди. Аммо қиммат-да қуриб кетгур, бизда унақа пул қаёқда.

— Э, биргалашиб оламиз, кейин узарсиз.

Шундай қилишди. Мастура хола икки ойлик пенсиясини берди, қолганини Зумрад опа қўшди қарзга ва кўлинг ўргулсин оёқ машина сотиб олишди. Шундан кейин Мастура холанинг иши анча юришиб кетди. Машиначилик жудаям кунига яради, қўни-қўшни, таниш-билишларининг нарсаларини тикиб, беш-олти сўм ишлайди, ҳеч ким тикишга нарса бермаганда худонинг ўзи Зумрад опани етказади (жуда хосиятли аёл-да). Тиктиргани бир қучоқ нарса: кўрпага авра-астар, ёстиққа жилд, деразага парда қўтариб келиб қолади. Буёқда пенсияси худди билгандай, илик узилди пайтида етиб келади, ишқилиб амал-тақал қилса бўлади.

— Тўғри. Рихсивой катта бўлган сари харажатлар ҳам оша борди, ҳали форма, ҳали туфли, ҳали пальто, буюмларнинг размери катталашган сари нарҳи ҳам ошавераркан.

Мастура хола холвайтарни тез-тез қиларди, минг қилса ҳам чиқими кам. Устига устак набирасига ҳар ҳафта танга бериб туради, хўрозканд олиб ер, лимонад ичар деб. Ўзи беради, Рихсивой бола бўлиб бувисидан сира пул сўрамаган, аҳволни тушунса керак-да.

Хуллас, Мастура хола ҳаётидан рози эди, худога шукр, оч-яланғоч яшамайди, қора қозонлари кунда қайнаб туради. Аммо ум-ридан барака топкур Зумрадхоннинг ови юришди. Яхши одамларга ўзи шунақа омад қилиб боқади. Шу ўн йил ичида Зумрадхон ўқиб катта дўхтир бўлиб етишди. Эри ҳам кўтарилиб министр бўл-

ди. Ҳозир еганлари олдида, емаганлари ортида. Аммо димокдан тарикча йўқ, олдин қандай бўлишган бўлса ҳозир ҳам шундай. Гўё эр министр, Зумрадхон катта дўхтир эмасдек, Майли, ўзидан кўпайишсин! Давлатлари бундан ҳам зиёда бўлсин, бунақа одамлар бой бўлса арзийди.

Э, тавба! Шундай бой бўла туриб Зумрад опа мақтанмайди-ю, зўрга амал-тақал қилиб кун кўраётган Мастура хола кўпиргани-кўпирган, худди одина-чоршанба қўй сўядиган одамдек. Мастура хола буни ўзи ҳам сезади, аммо тилини тиёлмайди. Ким билади, балки Зумрадхон билан ўрталарида тафовут бўлмаслигини истаганидан, тенглик йўқолишидан кўрқанидан шундай қилармикин? Хулас, Мастура холанинг ўзи ҳам нега мақтанишининг тагига етолмасди.

— Айланай, нарсаларингизни тикиб тахт қилиб қўйдим,— деди Мастура хола.

— Вой, ростданми?

— Бўлмасам-чи. Бировга ваъда берсам қандай бўлмасин айтган пайтимга тикиб битказиб қўлман. Бўлмаса уйқум келмайди.

— Биламан сизни шу вақтгача бирор марта сўзингизнинг устидан чиқмаган пайтингиз бўлмаган.

— Одамлар айтишади, инсон боласи ҳалол, ор-номусли бўлиши керак деб. Бу ҳаммаси тўғри, аммо лекин инсонда энг аввал лафз бўлиши керак. Лафзи йўқ одамдан ҳеч қачон мард чикмайди, унда на виждон, на имон бўлади. Ҳа, бевурд одамдан расвоси йўқ!— Мастура хола яна эзмалик кила бошлади.— Ҳеч эътибор берганмисиз, иккиюзламачида, кўрқоқда, товламачида лафз бўлмайди.

Ичкари хонадан Рихсивой чиқиб гапнинг белига тепди.

— Буви, чизгичимни кўрмадингизми?

Нега кўрмас эканман, қоқиндиқ, турувди жойида, шкафингни устида.

Рихсивой бувисига ғалати қараб қўйди-да, яна ўз хонасига кириб кетди.

«Чизгич йўлига,— хаёлидан ўтказди кампир,— тагин бошладингизми гап сотишни, бас қилинг демоқчи!»

— Вой, айланай Зумрадхон, нега ҳеч нарса емайсиз. Мана бу холвайтардан татиб кўринг, тансиқ овқат, холвайтарни жуда яхши кўраман. Шунинг учун онда-сонда қилиб тураман. Олинг, татиб кўринг,— гапнинг мавзуини бурди Мастура хола.

Зумрад опа холвайтардан бир қошиқ еди.

— Ҳақиқатда зўр бўлибди. Аммо қўлингиз жуда ширин-да, Мастура хола,— деб кампирни мақтади.

Пастдан машинанинг сигнали эшитилди.

— Мени чақиришаётган бўлса керак,— шошиб кетишга шайланди Зумрад опа,— тушликда бориб кела қолай, деб куёвингиздан машина сўраган эдим. Сал ушланиб қолсам ҳам дарров жаҳллари чиқади, минг қилса ҳам давлатнинг машинаси-да!

— Майли, айланай, майли, ишқилиб гап тегмасин,— юпатган-

дек гапирди Мастура хола,— хозир ончикиб бераман нарсаларингизни айланай.

У ичкари уйга кириб юмшоқ матога ўралган бир даста ёстїк жилди олиб чиқди.

— Мана, айланай, тикилишини кўриб боқасизми? Ҳар бир чокени икки мартадан машинада югуртирдим.

— Ишни пишиқ қилишингизни биламан,— сумкасини кавлаб пул ахтара бошлади Зумрад опа.

— Худога шукр, шу пайгача кимга нима тикиб берган бўлсам, бирортаси норози бўлмаган. Мендан кетгунча, эгасига етгунча, деб қўл учида иш қиладиганларни жуда ёмон кўраман, нимаки буюртма тушса худди ўзимга қилаётгандек сидқидилдан меҳр билан тикаман. Одамларнинг пулини рози қилиб олиш керак. Қилган ишинг ёкмай қарғаса, берган пули юкмайди, суриб кетади.

— Етадимми шу?— Зумрад опа, Мастура холага пул берди. Мастура хола пулни қанчалигини санаб ҳам кўрмади:

— Вой гиргиттоней, сиз билан мени орамда қандай ҳисоб-китоб бўлиши мумкин, бермасангиз ҳам хафа бўлмайман, ҳиммат қилиб берасизу мен кам-кўп деб инжиқлик қиламанми. Илоҳим умрингиздан барака топинг, мартабангиз бундан ҳам улуг бўлсин.

Менга берган бирингиз ўн бўлиб қайтсин. Кеп тўринг шунақа.

— Ойнинг охирида яна ўтарман.— деди.

Мастура хола қўлини кўксига қўйиб бош эгди.

— Садаган кетай, оповси! Яхши одамларнинг хизматига доим хозирман. Қачон келсангиз эшигим очик сиз учун.

Зумрад опа кетиши билан ичкари уйдан илжайиб Рихсвой чиқди. Хахолаб кулиб юборишдан аранг ўзини тутиб тургани башарасидан шундоққина билиниб турарди. Уни куриб Мастура хола ҳам беихтиёр жилмайди.

— Ҳа, мулла бола, жуда димоғингиз чоғ?

— Ейдиганингиз ховлайтару мақтанишингиз оламини бузади-я!— деди Рихсвой,— нима эмиш бозор гўшти, кунора ҳасил, норин, манги...

Рихсвой уёғини айтолмай кулиб юборди.

— Оббо зумраша-ей, эшитиб ўтирганмидинг?!— Мастура хола ҳам набирасига қўшилишиб кулди.

Унга жудаям таъсир қилган эди неварасининг гаши. Кулги борган сари авжига чиқаверди. Бундан руҳланиб Рихсвой баттар қиларди.

— Кунига уч маҳал иссиқ овқат эмиш!— у қийқириб, тиззасига уриб кулди.

— Уфф... бўлди, бас қил, чарчаб кетдим,— кўз ёшини артди Мастура хола, кейин бирдан жиддий тортди,— нега қуласан, тўғриси олиб қараганда ҳам биз яхши яшаймиз-да. Шуни бир билиб кўй, бориға барака қилган одам сира хор бўлмайди. Энг бой — бориға шукр қилган одам. Минг бой бўлсин, агар емаса, ич-маса, киймаса, фақат йиғса, қачон қарасанг йўқман деб нолиса, ундан қашшоқ одам йўқ.

— Одамнинг ўзига боғлиқ экан-да, бой-камбағал бўлиш.

Бойман деса бой бўлиб қолаверар экан-да,— гапни ҳазилга йўймоқчи бўлди Рихсивой.

— Ҳа, бараккала, одамнинг ўзига боғлиқ,— деди Мастура хола қизишиб,— сандиқлаб тиллоси, юзлаб қўйи бўлган бойваччаларни кўрганман, емай-ичмай, тузукрок кийинмай қашшоқдан баттар яшаб ўтишган. Сан билан манга мазза, наमतнинг тагига ташлаб қўйган бир сўмимиз йўқки, қачон ўшани ўн сўм қиларкинман деб қуйиб-пишсак. Топганимизни еймиз, истаганимизни киямиз, ўйнаймиз, куламиз. Ялло!

— Яна олқочяписизми, буви?!

— Олқочияш ҳамманинг қўлидан келавермайди, буни ҳам эпланган қилади,— керилди Мастура хола.

— Ҳа, сизнинг олдингига тушадигани йўқ,— деганини билади Рихсивой, бирдан бувиси икки букчайди, кўзи аланг-жаланг бўлиб набирасига қаради.

— Нима бўлди, буви?— қўрқиб кетди Рихсивой.

— Ҳеч нарса,— ўзини бепарво кўрсатишга уринди кампир,— гоҳида ошқозонимга бир нарса қадалгандек бўлади. Ботмайдиган нарса еб қўйгандирман. Ҳозир ўтиб кетади.

— Дўхтирга кўрсатиш керак, буви, ахир бу биринчи марта эмас-ку,— дарҳақиқат кейинги пайтда Мастура холанинг ошқозони тез-тез санчиб қоларди.

— Бэ... дўхтирларингга ишонмайман,— ҳазиллашишга ҳаракат қилди кампир,— ўзимнинг дорим бор, бир қултум булоқ суви бўлса кўрмагандек бўлиб кетаман.

— Бир қултум булоқ суви. Бу гапни Рихсивой бувисидан такрор-такрор эшитган ва деярли ёдлаб олган эди. Воқеа бундай бўлган экан.

Мастура хола ёшлигида бир гуруҳ тенгдошлари билан Чимён тоғларига сайилга чиқади. Ўйин-қулги, ҳазил-мutoйиба қилиб роса яйрайдилар. Қўйни Рихсивойнинг буваси Мастуранинг эри сўяди (ўшанда буваси ҳам ёш йигит бўлган). Қайтиш олдидан, номозшом тушганда бирдан Мастуранинг қорни оғриб қолади. Шунда Рихсивойнинг буваси, ёш куёв: «Сени ўзим тузатаман, шу атрофда булоқ бор, суви шифобахш ва муқаддас деб эшитганман. Ҳозир топиб келаман», дейди ва битта меш олганича тоғ оралаб булоқни қидириб кетади. Қоронғида булоқни топгунча анча сарсон бўлади, ниҳоят уч соатлардан кейин мешни тўлдириб келади. Булоқ суви ҳақиқатда шифобахш эканими ёки шунга ишонганиданми Мастура сувдан ичиб, ярим соатга колмай ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетади.

Шу-шу Мастура энг зўр дори булоқ суви деган қарорга келади.

— Бувижон, хўп десангиз тоққа бориб ўша булоқ сувидан олиб келиб қўяман. Сал тобингиз қочса ичиб тузалиб кетаверасиз. Рихсивой сафарга росмана бел боғлади.

Йўқ, болам, раҳмат,— ҳам суюниб, ҳам қўрқиб кетди Мастура хола.— ҳали ёшсан, тоғ олис йўл, сени ишониб юборолмайман.

Хавотирдан баттар бетоб бўлиб қоламан. Сал каттароқ бўлсанг, бирга бориб ўйнаб келамиз.

— Нега ишонмайсиз, ахир мен...

— Йўқ, йўқ, болам. Зинҳор-базинҳор рухсат бермайман.— кампир ўзини зўрлаб жилмайди.— бо худо, шугина экан-ку, мана кўйворди кўйди.

— Касал сизга ўйинчоқ экан-да, дарров тутиб, дарров кўйворадиган. Бирибир дўхтирга қаратмагунингизча кўймайман,— деди Рихсивой.— Топдим. Зумрад опадан илтимос қиламан, уларнинг гапларини қайтаролмайсиз.

— Вой, нима деялсан, болапақир, мен зуваласи пишиқ кампирларданман. Сени бошингни иккита қилиб кўймасдан туриб ҳеч қандай касалга сўз бермайман. Билиб кўй шуни!— кампир ўзини тетик кўрсатишга уриниб зўрма-зўраки жилмайди. Синчиклаб қараган одам унинг нури тўкилиб қолган кўзларида хорғинлик ва гусса кўриши мумкин эди. Бунинг— учун унга синчиклаб, жуда синчиклаб қараш керак эди, чунки муштипар кампир иложи борича дардини яширишга ҳаракат қиларди.

ТОҶҚА САЁХАТ

Шарифжон ака яна шараф қучди. Олдин унинг ажойиб одам, зўр ўқитувчилигини битта 7-«б» билса, энди бу бутун мактабга тарқалди. У ўз синфини дам олиш куни Чимён тоғига саёҳатга олиб чиқадиган бўлди. Бу ҳам майли-я, энг асосийси, аллақайси автобазага бориб автобус гаплашиб келгани ҳаммани қойил қолдирди.

Йиғилиш мактабда, эрталаб соат олтига тайин этилди. Ажаблаларлиси шундаки, бутун синф тайинланган пайтдан ўн минут илгари жамулжам бўлди. Ҳатто тўққизга аранг етиб келадиган, дарсга нуқул кеч қоладиган дангасалар ҳам ҳозир у нозир эдилар.

Фақат «Бақалок» лақабли Шодиев олтига уч минут қолганда пайдо бўлди. У қондек келадиган катта сафар халта орқалаб олган, бурни ерга тегай деб аранг қадам босиб келарди. Ўртоқларига яқинлашди-да, орқасидаги сафар халтасини ечиб «гур» этказиб ерга кўйди, дастрўмолчасини чиқариб юз-кўзини артди.

— Нимади бу, Бақалок?— сўради Санжар.

— Бир кунлик овқатим,— деди Бақалок.

«Гур» кулги кўтарилди.

— Нима бўлади бу сенга?— тегажокликни давом эттирди Санжар.— Битта ўтирганда тинчитиб қўясан-ку!

— Нима қилай, ҳозирги ота-оналар хасис бўлиб кетишган. Тоққа кетяпман десам тўрттагина товук, атиги етминшта тухум, беш килогина яхна гўшт, йигирма сих кабоб, ўттизта сомса, кирктагина нон беришди. Роса жаҳлим чиқди, рост-да, нега кизганчилик қилишади, ахир булар тишимнинг ковагида йўқ бўлиб кетади-ку.

— Эҳ, бечора, очдан тиринадиган бўлсан-да бугун?— қулди Санжар.

— Сенлар бор-ку, жуда оч қолиб кетсам раҳмларинг келиб оқатингдан берарсанлар.

Роппа-роса олтида яп-янги, бўёқлари ялтираб турган автобус келди. Шофёр автобуснинг орқа ва олди эшигини ланг очди. Бутун синф автобус томон югурмоқчи бўлганда Ҳабиба тўхтатди.

— Болалар, бир минут, олдиндан айтиб қўяй, автобусни ифлос қилманглар. Писта чақиш, конфет қоғози ташлаш, шовқин кўтариш, тўполон қилиш йўқ. Шофёр билан шундай келишилган.

— Нафас олиш мумкинми?— болалардан кимдир пичинг қилди.

— Мумкин,— қочириқдан хафа бўлмади Ҳабиба.

— Ашула айтиш-чи!

— Ашула айтиш мумкингина эмас, шарт!— деди Ҳабиба.

— Унда илтимос бор,— гапга аралашди Санжар, кейин Шарифжон акага қаради,— бугун мутлақ эркинлик эълон қилинса. Ким қандай истаса шундай дам олсин, истаган ашуласини айтсин.

— Майли-ю, лекин репертуар пионер ва ўқувчилар қўшиқларидан тузилган бўлиши керак,— деди Шарифжон ака.

Кий-чув кўтарилди:

— Халқ ашулалари-чи?

— Классик куйлар-чи? Меросни ўрганиш керак-ку!

— Мақом ва катта ашулалар-чи?

— Орамизда яккахои хонадалар, ҳофизлар бўлса-чи?

— Жим, жим, жим!— Аранг тўхтатди шовқин-суронни

Шарифжон ака.— Ҳар қандай эркинликнинг ҳам чегараси бўлади. Акс ҳолда бебошлик, тартибсизлик, парокандалик авж олади. Шундай экан, бетамизликка йўл қўймаган маъқул.

— Менда таклиф бор,— деди Ҳабиба,— майли, кимнинг қандай ашула айтгиси келса айтаверсин, фақат шарти шуки, ахлоқ доирасидан четга чиқиш йўқ.

Яна шовқин кўтарилди.

— Мана бу тўғри таклиф!

— Ҳар ким хоҳлаган ашуласини айтаверсин!

— Яна битта шарти бор, бу асосий шарт, ҳар қандай ашуланинг ҳам ижроси яхши бўлсин!— деди Бақалоқ.

— Тўғри, ҳамма нарсага чидаш мумкин, лекин яхши ашулани бузиб айтилишига чидаб бўлмайди,— деди Санжар.

— Жим, жим, жим!— Яна сўз олди Шарифжон ака.— Мажлис тугади. Бетамиз ашула айтилмасин ва ижроси яхши бўлсин, деган қарор қабул қилинди. Гап тамом. Ҳа, айтмоқчи, бир минут. Ашулани шаҳарда айтиш йўқ. Автобус шаҳардан ташқарига чиқиши билан ўзим рухсат бераман. Ана иннайкейин олаверасизлар! Келишдикми?

— Келишдик!— хор бўлиб жавоб қилди болалар.

— Унда жўнадик. Қани автобусга!

Зум ўтмай автобуснинг ичи тўлди.

— Ҳамма шу ердами?— сўради Ҳабиба.

— Шу ерда,— бутун автобус бирваракайига жавоб берди.

— Бўлмаса, оқ йўл,— Ҳабиба шофёрнинг олдидаги ўриндикка чўқди,— кетдик.

Автобус жойидан силжиди. Бу ҳаммага маълум нарса — дам олишга ёки саёҳатга кетаётганда одамнинг руҳи кўтаринки, кайфи чоғ, ҳазилга мойил бўлади. Сағал нарсага «гурр» кулги кўтарилаверади. Бу гал ҳам шундай бўлди. Айниқса автобус шаҳарни тарк этгандан кейин шўхлик авжига чиқди. Қўшиқ бошланди ва бир-бирига уланиб кетаверди. Олдин кувидқ ва ўйноқи, кейин ғамгин ва лирик ашулалар, кейин яна шондон ва ҳазил ашулалар...

Рихсивой ашулага аралашмас эди. Унга томоша бўлса бас. У энг орқадаги қаторда деразадан атрофни томоша қилиб кетарди. Бу жойнинг яна шуниси яхши эдики, ҳамма болалар олдинга тикилиб иккитадан ўтириб олишган. Рихсивойнинг эса ёни бўш, битта ўриндиқда битта ўзи маза қилиб борарди.

Автобус Қибрайга етганда Рихсивойнинг ўриндиғи тагида бир нарса қимирлагандек бўлди, кейин кимдир оёғини туртди. Рихсивой ҳайрон бўлди, орқада ҳеч ким йўқ туртадиган, чунки энг охириги қаторда ўтирибди. У энди энгашиб қарамоқчи эди, ўриндиқнинг тагидан инқиллаб-синқиллаб Анқабоев чиқиб келди. Ҳа, ўша мактаб шифохонасида кўргани Анқабоев. Тўққизинчи синф ўқувчиси, катта талант соҳиби — Анқабоев.

— Оғзингни беркит, акаси, пашша кириб кетади! — у Рихсивойни сал суриб ёнидан жой олди.

Ҳақиқатда ҳам Рихсивойнинг оғзи ланг очилиб қолган эди, аранг эс-хушини йиғиб ютинди:

— Қандай қилиб бу ерда пайдо бўлиб қолдинг?

Анқабоев, жавоб беришга шошилмади, бурнини сал қанқайтириб Рихсивойга менсимайроқ назар ташлади.

— Табиатга бўлган муҳаббат одамни не кўйларга солмайди, дейсан, акаси, биз эса табиатни севамиз, — олифтагарчилик қилди у, — табиат деса ўзимни томдан ташлашга тайёрман.

— Шарифжон ака кўриб қолса нима қиласан, тушириб юборадик-ку!

— Энди гўрда тушириб юборадими, акаси, ярим йўлга етиб қолдик, масъулиятдан кўрқадик, — бамайлихотир жавоб берди Анқабоев.

Улар бирпас жим кетишди, аммо Рихсивой ҳеч тинчлана олмас эди:

— Йўқ, рост, айта қол, қачон ўтириб олдинг.

— Энди тушириб юбориш уёқда турсин, агар йўлда турганимни кўриб қолса ўтказиб олиши керак. Нега деганда боя айтганимдек, масъулиятдан кўрқадик, нега деганда ҳар бирингга, шу жумладан, энди менга ҳам боши билан жавоб беради. Нега деганда...

— Мен сендан тушириб юборадими-йўқми, деб сўрамаяпман. Қандай қилиб автобусда пайдо бўлиб қолдинг, деяпман?!

Анқабоев пинагини ҳам бузмасдан давом этди:

— Нега деганда энди мен ҳам шу коллектив аъзосиман, акаси. Бизда эса, акаси, коллективизм руҳи жуда қаттиқ ривожланган — ҳамма бир киши учун, бир киши ҳамма учун.

— Ўв, гапдон, мен сендан қандай қилиб автобусга чиқиб олдинг, деб сўраяпман, — хуноби ошиб қайтарди Рихсивой.

— Мажлисбозлик энг ёмон мараз,— илжайди Анқабоев,— узундан-узук чўзиладиган мажлислар фақат зиён келтиради...

— Мен сендан...

— Сизлар қандай кўшиқ айтиш ҳақида мажлис қилаётганларингда.— Рихсивойнинг сўзини бўлди Анқабоев,— мен лип этиб автобусга чикиб олдим. Мана сенга, акаси, мажлисбозлик мараз эканлигига яна бир дадил. Сенлар гап билан оворасанлар, мен эса ишимни битириб олдим.

Энди Рихсивойнинг кўнгли жойига тушган эди. Аммо жуда ғалати бола экан, Анқабоев. Башараси кулгили: юзи узун, оғзи катта, бурни савол аломатининг тескариси — бурун эмас, илмок дейсиз, қув кўзлари сузук, иккала қулоғи орқасига эмас, ёнига ўсган, елпиниғча ўхшайди. Пешонасига худди «ишёқмас ва ялқов» деб ёзиб қўйгандек.

Автобуснинг ичида ашула авжида, ҳамма ўзи билан ўзи овора, ҳеч ким орқасига ўгирилиб боқмас, бинобарин Анқабоевни кўрмасди ҳам.

Табийки, Анқабоевнинг димоғи чоғ эди, у чўнтагидан сигарета олди. Рихсивойнинг эси чикиб кетди:

— Автобусда чекмоқчимисан? Шарифжон ака кўриб қолса ўлдирди-ю!

— Нима қилай, акаси, хумор қилди. Кашанда хумор қилганда чекмаса ўлади. Шундоқ бўлгандан кейин, барибир ўладиган бўлганимдан кейин, чекиб ўлганим маъқул эмасми?

— Шофёрдан ҳам балога қоласан, ахир ўт тушиб кетиши мумкин! — Рихсивой бировга танбеҳ берадиган, бировни тартибга чақириб ақл ўргатадиган маҳмадона болаларни жуда ёмон кўрарди. Ҳозир ўзи сезмагани ҳолда ўшанақа болаларга айланиб қолганди, бошқа илож йўқ эди-да!

— Дарвоқе,— пешонасини тириштириб фикр дарёсига фарқ бўлди Анқабоев (ҳар хил қиёфаларга киришга уста эди у),— автобус ёниб кетса тоққа қандай қилиб етиб оламиз?!

У қўлидаги сигаретани гижимлаб деразадан ташқарига улоқтирди, Рихсивой унинг бу қилиғидан суюниб кетди.

— Қойилман, ўжар эмас экансан.

— Йўқ, ўжарлик яхши хислат, донолик қилди Анқабоев,— мен ўжарман, аммо ғалча эмасман.

Рихсивой тортишиб ўтирмади, Анқабоев гапига кириб сигаретини улоқтириб ташладими, унга шунинг ўзи кифоя эди.

Анқабоев ўридикнинг суянчиғига ястаниб чўзилди. Сигарет тамакисини эзгилаган панжасини хидлади. Кўзларини юмиб, билинар-билимас жилмайди. Бутун башарасидан лаззат ва роҳат ёғилиб тургандек эди... Фақат учига чиққан бангиларгина шунақа кайф қилиши мумкин. Қилиғи ўзига ярашарди унинг. Сал фурсат ўтгач ётган жойида кўзини очмай тўнғиллади.

— Ғўра!

Рихсивой ҳеч нарсага тушунмади.

— Сенга гапиряпман, ғўра.

— Мен ғўра эмасман. Рихсивой менинг отим.

— Отинг билан нима ишим бор, ким бўлсанг ҳам, типирчиламай ўтир, кайфни бузясан!

Анқабоев тушмагур балодек ҳазилкаш экан! Рихсивой унинг кулоғига энгашиб аста шивирлади:

— Мулла ака, мабодо ёстиқ даркор эмасми? Истасангиз бир думалаб ёстиққа айланамиз қўямиз.

Анқабоев Рихсивойдан бунақа ҳазил кутмаган эканми, ажабланиб битта кўзини очди, Рихсивойнинг юзидаги ўта жиддийликни кўриб кулимсиради, «дурустсан-ку», дегандек кафтини тутди. Рихсивой унинг кафтига шапати туширди. Бу икковининг бир-бирига тан берганлик аломати эди.

Ғазалкентдан ўтганларидан кейин йўл тоғ бағирлаб кета бошлади. Болалар энди анча толиқишган, ашулалар ҳам пасая бориб, кети узилай-узилай деб қолганди.

Шу пайт бирдан жаранглаган овоз янгради.

Бог аро қўйсам кадам,
Гул гунча қолмай хашадуур.

Бу овоз на фақат жарангдор, аини пайтда ёқимтой ва ширали эди. Манман деган ҳофизлар бунчалик қотириб айтолмасди. Ҳамма бирдан ашула эшитилган томонга — орқага қаради. Ашула айтаётган эса... Анқабоев эди. Қий-чув, кулги, ажабланиш садолари — барчаси қўшилиб кетди.

— Ие, Анқабоев-ку!

— Осмондан тушдимми, ердан чиқдимми?!

— Аммо катта ашулани қойил қилар экан!

— Яшавор, азамат!

Шарифжон ака салчиб ўрнидан турди.

— Жим! Жим деялман! — У аста Анқабоевга яқинлашди. — Хўш, бу нима қилик, Анқабоев?

— Ашула. Ўзингиз классик ашулаларни ҳам айтишга рухсат бердингиз-ку, — бамайлихотир жавоб берди Анқабоев, — фақат яхши ижро этилиши ва бетамиз бўлмаслиги керак.

— Мен сендан буни сўрамаяпман! Мен сендан қандай қилиб... нега бесўроқ бизнинг автобусда пайдо бўлиб қолдинг деб сўраяпман!!!

Анқабоев Шарифжон аканинг пўписасини писанд ҳам қилмади, кулгилироқ жавоб қидириб бошини қаший бошлади. Шу пайт Рихсивой ўрнидан туриб:

— Уни мен таклиф қилувдим, қўшнимиз. Ёнма-ён домда турамыз, — деди.

— Ким рухсат берди таклиф қилишга?! — энди Рихсивойга дўқ урди Шарифжон ака, — нега мени огоҳлантириб қўймадинг?

— Мен... тоғ битта бизники эмас, иннайкейин... еб қўймас, бизга ҳам етар деб ўйловдим, — деди Рихсивой.

— Бу бебошлик! — ўшқириб берди Шарифжон ака, — ҳозир шу ерда тўхтаймиз-да, Анқабоевни шахарга қайтаётган машиналардан бирига ўтқазиб юборамиз!

Бирдан ҳамма гувиллаб Анқабоевнинг ёнини олди.

— Бора қолсин, Шарифжон ака.

— Бегона эмас-ку, ўзимизнинг мактабдан-ку!

Бутун мактаб нима учундир Анқабоевни яхши кўрарди.

— Гап бу ерда бегоналикда эмас, гап ўзбошимчаликда. Ўзбошимчалик эса жазоланиши керак. Қолаверса, жавобгарлиги бор! — бўш келмади Шарифжон ака.

— Майли, жавобгарлигини мен бўйнимга оламан, — гапга аралашди Ҳабиба. — Гуноҳидан кеча қолинг.

Шарифжон ака жим бўлиб қолди. У ўйларди. Бутун автобус сукут сақлаб унинг жавобини кутарди. Вазият қалтис эди. Бош пионервожатийга йўқ деб бўлмайти, акс ҳолда бутун синфнинг олдида обрўйи тўкилиб кетади. Лекин интизомбузар ўзбошимчани жазолаш ҳам керак эди.

— Майли, кетаверсин, лекин шаҳарга борсак, бу масалага яна қайтамыз, — деди аламзадалик билан Шарифжон ака.

Бу қарорни автобус аҳли қарсақлар билан кутиб олди.

Қуёш энди кўтарилса бошлаганда автобус манзилга етиб келди. Кўпларнинг Чимёнга биринчи чиқишлари эди. Болалар автобусдан тушишлари билан тоғ манзарасига махлиё бўлиб анқайиб қолдилар. Манзара эса ҳақиқатда гўзал ва мафтункор, сеҳргар ва мўъжизакор эди.

Ўтлар қовжираб, сариқ ва тўқ жигар ранг кашф этган. Шу боисдан бутун борлиққа сап-сариқ гилам тўшаб қўйилгандек эди. Қоялар орасида, онда-сонда яккам-дуккам дарахтлар ўсган, уларнинг қирмизи ранг барглари, худди ёз бўйи ёниб энди чўғга айланаётгандек, аста-секин, сўнаётгандек маънос эдилар.

Болалар ўзлари билан олиб келган нарсаларини бир ерга жойлаштиришни ҳам унутиб, сеҳрланиб қолгандек, атрофга сукуланиб боқардилар.

— Болалар, тоғни томоша қилишга улгурамыз, ҳали олдинда бутун бошли кун бор, — баланд овозда гапирди Шарифжон ака. — Ҳозир ҳамма — ким нима олиб келган бўлса, олиб, менинг кетимдан юради. Ҳа, ҳамма! Кетдик. Иноғомова, бу гап сенга ҳам тегишли.

Шарифжон ака асфальт йўлни тарк этиб тоғ этаги бўйлаб кетган сўкмоқдан юкорига кўтарилди. Юз метрча баландликда беш-олтига дарахт ўсган жой бор эди, улар ўша ерда тўхташди.

— Энди ҳамма ўз юкени мана шу ерга тўплайди, — дарахт тагини кўрсатди Шарифжон ака, — энг олдин ўтириб нонушта қилиб оламыз. Бошқа масалаларни, яъни дам олишни қандай уюштиришни кейин маслаҳатлашамиз.

Дарров иккита навбатчи сайланди. Улар газеталардан ерга узун қилиб дастурхон ёзишди. Ҳамма тошган-тутганини ўртага ағдарди. Дастурхон жуда тўкин эди, қолбаса, яхна гўшт, тухум, товук, пишлок, пишшаларда қатик, сут, қаймоқ, лимонад, қулча ва патир нонлар, печеньелар, турли конфетлар, сомсалар, ҳўл мевалар, кўкат — ҳамма нарса бор эди. Бу ноз-неъматларни кўриб Рихсвий бувиси целофан халтага солиб берган тўртта қатламани ўртага қўйишга уялди. Лекин қўшилмасдан бошқа

иложи йўқ эди, у энг чеккага ўтирди, одати ўзи шунақа, доим энг чеккада ёки энг охирида ўтирарди, дарров ҳаммага қўшилишиб кетолмасди.

Санжар эса доим ҳамманинг диққат марказида бўлишни яхши кўрар ва эпларди. Ҳозир ҳам у дастурхон атрофида ўтирган болаларнинг ўртасидан жой олди.

— Оғайнилар,— деди у, гарчи баланд овозда гапирмаган бўлса ҳам ҳамма жим бўлди, обрўси бор эди унинг,— бекорга дастурхонни тўлдирдик. Ахир битта Бақалоқнинг олиб келган нарсаси бутун синфга етади-ку!

Бирдан ҳамма Бақалоқни қидириб қолди. У дарахт тагидан ўз сафархалтачасини олиб, зўрға судраб дастурхонга яқинлашди. Ўртага келиб тўхтади. Дастрўмолчаси билан терини артди.

— Тўғри айтасан,— деди Санжарга қараб хириллаган овозда, кейин халтачасининг оғзини еча бошлади.

Ҳамма кизиқиш билан уни кузатиб турарди. Бақалоқ ниҳоят халтанинг оғзини ечди, қўлини ичига тикди — анчагина кавлаштирди, кейин сувда пишган битта картошка билан битта тузланган бодринг чиқариб ўртага қўйди.

— Врачларнинг маслаҳатига биноан ҳафтада бир кун овқат емайман, озиш учун. Бугун худди ўшанақа очлик эълон қилган куним. Омий халқ тушунсин учун оддий тилда гапирсам, бугун рўза тутаман.— У халтанинг оғзини боғлай бошлади.

— Ўв, қизғанчик, бунақаси кетмайди, ағдар халтани,— деди Санжар,— сен емасанг ўзимиз туширамиз, ё олиб келганларингни қайтариб олиб кетмоқчимсан?

— Шунақами, унда ўзинг ағдарақол.— Бақалоқ халтани қолдириб дастурхон ёнига ўтирди.

— Бўпти,— Санжар ўрнидан туриб халтага яқинлашди, оғзини ерга қилди-да, тагидан кўтариб ағдарди. Халтани ичидан газетага ўралган ўн бештача бир хил катталиқдаги нарса тушди. Санжар биттасини очди, қараса ғишт, иккинчисини очса ғишт, қолганларида ҳам ғишт, ҳаммасида ғишт!

Бир-иккиталар қулди, қолганлар ҳайрон бўлди — кизиқчилик қиламан деб шаҳардан шунча ғиштни кўтариб келиш тентаклик-ку!

— Сен бизни эмас, ўзингни лақиллатибсан,— беўхшовроқ қулди Санжар изза бўлганини яширишга ҳаракат қилиб.

— Мен ҳеч кимни лақиллатмоқчи эмасман. Ғиштларни атайдан олиб келдим, орқалаб тоққа чиқиб-тушаман, озиш учун. Бу ҳам врач маслаҳатига қўра.

— Э, каллаварам! Кўтараман десанг тоғнинг ўзида тош тикилиб ётибди-ку. Шаҳардан олиб келиш шартмиди,— яна Бақалоқни кулги қилмоқчи бўлди Санжар.

— Тош бўлмайди, чунки ғадир-будир, белга ботади. Ғишт эса силлиқ, тахлаб орқалаб кетавераман,— илжайди Бақалоқ.

У Санжар устидан ғалаба қозонган эди. Бир-иккиталар ҳатто қарсақ чалиб юборди.

— Барибир фойдаси йўқ,— қўл силтади енгилганини тан

олгиси келмай Санжар,— сенинг шу очофатлигинг бўлса сира ҳам озолмайсан.

Бирдан Рихсивойнинг эсига Анкабоев тушиб қолди. Қаерда қолдйкин. Қараса дарахтларнинг орқасида беркиниб ўтирган экан. Олдига борди.

— Юрмайсанми? — деди Рихсивой.

— Э, мен кунбўйи ҳеч нарса емасдан ҳам юроламан, менга томоша бўлса бўлди... Нарса кўтариб юришни ёмон кўраман.

— Юр, менда қатлама бор, бувим қотирворадилар қатламани, оғзингда эриб кетади.

— Аммо жудаям хирапашша экансан,— ялнтиришни, сохта манзиратни ёмон кўрадиган Анкабоев эриниб ўрнидан турди,— ҳавони қара, нафас олиб тўймайсан. Сен бўлсанг овқатдан гапирасан.

Улар дастурхонга яқинлашиб бир чеккадан жой олишди. Ҳамма йиғилган эди.

— Бошласак бўлаверадими?— сўради Санжар.

— Бўлади,— деди Шарифжон ака, битта олма олиб қарс этказиб тишлади, сизларга яхши иштаҳа!

Бирақайига ўттизта қўл дастурхон томон чўзилди.

— Фақат шошилиш йўқ, тиқилиб қолсаларинг ҳеч ким жавобгар бўлмайди,— деди Санжар.

— Меҳмонга келган танноз отинчалардек сузилиб ўтириш ҳам йўқ,— деди Бақалоқ ва овқатни ура кетди.

— Ўв, ўв, мечкай, рўза тутмоқчи эдинг-ку бугун!— кичқирди унга Санжар.

Бақалоқ оғзи тўла овқат бўлгани учун жавоб беролмади, фақат қўли билан «халақит берма»нинг ишорасини қилди.

Бақалоқнинг орқа-ўнгига қарамай овқатни паккос тушириши бошқаларнинг ҳам иштаҳасини очиб юборди.

Нонушта узокқа чўзилмади, ҳамма ҳам тезроқ овқатдан қутулиб қояларга чиқишга, югуриб-елишга, майсазорда дўмболоқ ошиб ўйнашга ошиқарди. Болалар энди ўринларидан тураётганларида Бақалоқ яна хунар кўрсатди. Ўтирган жойида пакқа ўзини орқага ташлаб чалқанчасига ётиб олди, «вой, вой, жоним, қутқаринглар, ёрдам беринглар», деб фиғон чека боплади. Болалар: «Нима бўлди, нима?» деганларича уни ўраб олишди. Қаттиқ азоб чекаётгандек башарасини буриштириб, ихраб ётган одам бирдан тарвақайлаб илжайди.

— Бўкиб қолдим,— деди қийшанглаб.

Болалар: «Бўкиб қолган бўлсанг, овқатинг ҳазм бўлади», деб уни ерда роса уёқдан-буёққа думалатишди. Воқеани томоша қилиб турган Анкабоев энасаси қотиб лабини бурди.

— Жудаям паст савия! Қизиқчиликда меъёр энг асосийси, меъёрдан сал ошдингми бачканаликка айланади,— деди.

Рихсивой Анкабоевга ажабланиб боқди, ғалати бола эди у, бир қарасанг ишёқмас дангасага ўхшайди, бир қарасанг донишманднинг ўзгинаси.

Нонуштадан кейин Шарифжон ака яна кичкина мажлис ўтказ-

ди. Ёлғиз ҳеч ким ҳеч қаёққа кетмайди. Жуфт-жуфт ёки уч-тўрттадан бўлиб юриш, узокка кетиб қолиш йўқ. Тоғ чўккисини забт этмоқчи бўлганлар бир гуруҳ бўлиб Шарифжон ака бошчилигида чиқишади. Пастда қоладиганлар Ҳабибанинг назорати остида бўладилар. Ким қаерда бўлмасин, рошпа-роса уч соатдан кейин шу ерда — штабда учрашиш. Битта навбатчи шу ерда юлқарни қорувуллаб қолади. Навбатчилар ҳар бир соатда алмашиб турадилар.

Мажлис тугаши билан болалар ҳар ёққа тўзғиб кета бошлади.

— Ҳой, Бақалоқ, қаёққа кетяпсан?— яна ҳазил қилди Санжар. Ҳозиргина Шарифжон акам нима дедилар, ёлғиз юриш мумкин эмас. Буёққа кел, иккаламиз қўл ушлашиб юрамиз.

«Гурр» кулги кўтарилди, ҳатто Анқабоев ҳам мийғида илжайди.

— Боқса одам бўлади бу бола,— деб кўйди.

Беш-олтита қизлар ҳар хил гул, гиёҳлар тергани тоғ ёнбағри бўйлаб «ўглаб» кетишди. Яна ўн нафарча бола футбол ўйнагани Санжар бошлиқ сайхонроқ жой қидиришга тушишди. Қолганлар Шарифжон ака раҳбарлигида чўккига йўл олишди, анча паст эди у, аммо номи чўкки эди.

Рихсивой футболчиларга қўшилмоқчи бўлиб кетаётган эди, Анқабоев уни йўлдан урди.

— Ўв куртак!

— Менга гапиряпсанми?— сўради Рихсивой.

— Тоққа чиккан одам ҳам футбол ўйнайдими?

— Нима қилибди?

— Дам олгани чиқдингми, табиат қўйнига сингиб кетишинг керак,— олифта гапларга уста эди Анқабоев,— заррачаларга айлангин-да, мусаффо ҳавога, зилол сувга, забардаст қояларга, ўт-ўланларга, дарахтларга, тошларга сингиб кет!

— Эй қаёқдан биласан бунақа... адабий тилда гапиришни?— хайратини яширолмаё сўради Рихсивой.

Анқабоев унинг саволига жавоб беришни лойиқ топмади.

— Буёққа юр!— деди-да,— чапдаги эгри-бугри тепалик томон йўл бошлади.

Рихсивой беихтиёр унинг ортидан эргашди. Улар доvon ошиб кенг сайхонга чиқишди, кўз ўнглирида ажойиб бир манзара намоён бўлди. Тўғрида улуғвор қоялар қовоқ солгандек савлат тўкиб турарди, пастда, араб кўз илғар жойда ингичкагина сой. Суви оқяптими, йўқми, ажратиш қийин, худди расми чизиб қўйилганга ўхшайди. Чапда ва ўнгда яна қоялар. Иккаласидан бўлак атрофда тирик жон кўринмас эди. Энг ажабланарлиси, мутлақо жимлик эди. Одамни ўз қаърига ютиб юборгудек мудҳиш, сеҳрли жимлик эди бу. Иккала бола турган жойида қотиб қолди, юрак уришлари бир-бирига эшитиларди. Бу даҳшатли жимликдан Рихсивойнинг эти жимирлашиб кетди. У паноҳ қидиргандек оғайнисига боқди.

— Мана буни цивилизациянинг қадами булғаман соф табиат деса бўлади,— Анқабоев ерга чўзилди.— Шовқин-суронга сира тобим йўқ.

Унинг ўта хотиржамлиги Рихсивойга далда бўлди. У Анқабоевнинг ёнига чўкди.

Улар бирпас жим ўтиришди. Бирдан Анқабоев ётган жойида думбалоқ ошиб ағдарилди, кейин яна ағдарилди, кейин яна, охири қўл-оёқларини ёйиб чалқанчаси, узала тушиб ётди.

— Маз-за!

— Рихсивойнинг ҳам шўхлиги тутиб кетиб чирпирак бўлиб думалади, хумордан чиққунча роса думалади, чарчаб, ҳарсиллаб қолганидан кейин Анқабоевга ўхшаб қўл ва оёқларини ёйганича чалқанча ётиб олди.

— Мен юлдузман,— деди Рихсивой осмонга тикилиб ётганича,— мен беш қиррали юлдузман, иккита қўлим, иккита оёғим, тўрттами, бошим бештами, демак, беш қирра. Мен беш қиррали юлдузман.

У юлдузга ўхшаш ниятида қўл-оёқларини янада кенгрок керди. Шу топда унинг нима учундир жудаям юлдузга айланиб қолгиси келарди. Жонсиз, танасиз бир мавжудотга айланиб қолсаю осмону фалакда, чексиз коинотда энгил парвоз этса!

— Ўв, барра ўт!— деди ётган жойида Анқабоев.

Рихсивой осмону фалакдан ерга қайтиб тушди.

— Менга гапирясанми?

— Сенга бўлмайдими кимга бўларди. Бу ерда бошқа одам борми сендан бўлак?

Рихсивой илжайди. Аммо лақаб қўйшига жуда уста экан, «куртак», «ғўра», «барра ўт»... Хуллас, ҳали менинг олдимда сен ёш боласан демокчи. Майли.

— Нима дейсан?

— Грамматикани яхши кўрасанми?

Рихсивойга савол ёқмади, ёқмади ҳам гапми, энсасини котирди. Шундай руҳи энгил бўлиб, ётган пайтда қайси аҳмоқ ўқишдан гапирди.

— Билмайман,— қисқагина жавоб бериб қўяқолди Рихсивой.

— Мен ҳам ёмон кўраман грамматикани,— деди Анқабоев.

Рихсивой индамади, бу мавзуда гаплашишни истамаётганини билдириш учуноқ индамади. Буни Анқабоев ҳам сездди.

Бир оз жим қолдилар.

— Ўв сапча!— Анқабоевнинг тили қичишарди.

Рихсивой жавоб бериш ўрнига кулиб юборди.

— Аммо гапни олар экансан.

— Айтайми, нимага ёмон кўраман грамматикани?— ўзиникини қўймасди Анқабоев.

— Э, қўйсанг-чи, грамматикангни!— башарасини буриштирди Рихсивой.

Яна анчагина жим ётишди Яна Анқабоевнинг тили қичишди.

— Ўв довучча!

Рихсивой бу гал олдингидан ҳам қаттиқрок кулди. Қаёқдан топади бунақа лақабларни-а?!

— Яна грамматиками?

- Йўқ, савол бор,— деди Анқабоев.
- Сўра!
- Қовуннинг пишиб етишмаганини, хомини, болачасини сапча дейишади-а? Тарвузнинг болачасини нима дейишади?
- Рихсивой ўйлаб-ўйлаб тополмади, кейин «билмадим» дегандек, елкасини қисди.
- Хўш, бўлмаса бошқа савол. Ўрикнинг хомини довучча дейишади-а? Шафтолининг, олмаининг, гилосининг, олчанинги, олхўрининг хомини нима дейишади?
- Рихсивой астойдил бош қотирди, лекин жавоб тополмади.
- Билмадим...
- Бу ҳам, акаси, грамматикага, қолаверса, тилшуносликка киради.
- Балки кекса одамлардан сўрасанг билишар,— тахмин қилди Рихсивой, мавзу уни сал қизиқтира бошлаган эди.
- Баракалла, сўраса билишади. Балки баъзиларининг мисол учун гилос билан олчанинги хомини умуман номи йўқдир. Нега деганда сапча билан довучча-меванинги еса бўладиган алоҳида бир тури. Аммо хом гилос ёки хом олчани сираям еб бўлмайди, шунга кўра номи ҳам йўқдир.
- Балки...
- А, бу билан ким шугулланиши керак? Олимлар!— Ўзи савол бериб ўзи жавоб қилди Анқабоев,— олимлар эса...
- Тикилиб ётибди...
- Кечирасиз, муллававча, бизда Ҳошимов деган битта аломат ўқитувчи бор, ўшанинги айтишича, улар олим эмас, улар фан кандидати, доцент, профессор ва шунга ўхшаш бало-баттарлар. Улар фақат унвон эгалари. Аммо бевосита фан билан шугулланадиган фидойи олимлар деярли йўқ. Нокнинг пишмаганини нима дейди — буни аниқлаб берадиган олим йўқ. Йўқ, вассалом!
- Олимларнинг бошқа қиладиган иши йўқ экан-да, хом шолғом ёки баклажоннинг номини топишдан бўлак? — Рихсивой мот қилдимми дегандек Анқабоевга ғолибона назар ташлади.
- Ўз навбатида Анқабоев Рихсивойга, «шу қадар онгинг настми», дегандек ачиниб қараб қўйди.
- Бунақада илмий мунозара албатта инкирозга учрайди.
- Канақада?
- Сен сохта олимларга ўхшаркансан, ўртага ҳал қилинмаган муаммо ташланса, ўшанинги ич-ичига кириб ҳал қилиш йўллари кидириш ўрнига дарров рад жавоб беришга, мунозарадан ўзини олиб қочишга ҳаракат қиладиган улар.
- Э, бўлди-да,— қўл силтади Рихсивой,— ақли гаплар шундоқ ҳам жонга теккан, мен тоққа дам олгани чиққанман.
- Мана шу ҳам билиминг йўқлигини кўрсатади.
- Нима «мана шу?» — тушунмади Рихсивой.
- Мунозарадан қочишинг! Қайтараман, мунозарадан сенга ўхшаган билими озлар қочади.
- Ҳамма сендақа донишманд...

— Чунки мунозара кимнинг нимага қодирлигини ошкор қилиб кўяди. Энди чакдингми гапнинг маъзини?

— Гапнинг данақмидики маъзини чақаман,— ҳазиллашишга уринди Рихсивой.

— Ҳаҳ, шўрим,— аламли илжайди Анқабоев,— ҳали келиб-келиб мен сенга дардимни айтиб ўтирибманми?!

Рихсивой ўзининг нуноқлигидан ноқулай аҳволга тушди. Анқабоевнинг кўз ўнгида ўз обрўсини тиклаб олиш учун у ҳам қийин сўзлар, олифта гапларни билишни, билими борлигини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Шу боисдан айтмоқчи бўлган жумласини олдин ичида пухта ўйлаб олди, кейин гапирди.

— О, мутафаккир ҳазрати олийлари! Ўзлари тоққа яйрагани, табиатдан баҳра олгани чиққанмилар ё узундан-узок илмий мунозаралар билан бошни қотирганими?

Анқабоев: «Сенда ҳам забон бор экану», дегандек суюниб, жонланиб кетди. Ётган жойидан ирғиб турди-да, чордана қуриб ўтирди.

— Мана сиз, муллавачча, хозир «баҳра» деган сўз ишлатдингиз? Энди айтинг-чи, «баҳра» сўзидаги «ҳ» юмшоқми қаттиқми? Ёки сиз тўпорилар тили билан айтсак, думлими, думсизми?

Рихсивой ўйланиб қолди.

— Билмайсиз. Аниқ билмайсиз, фақат тахмин қиласиз. Чунки қаерда юмшоқ, қаерда қаттиқ «ҳ» ёзилишини ўргатадиган коиданинг ўзи йўқ. Талаффузга қараб дейишади. Ваҳоланки, «баҳра» сўзидаги «ҳ»ни жуда юмшоқ ҳам, жуда қаттиқ ҳам айтиб бўлмайди. Чунки у ўртача «ҳ». Хўш, ўртача «ҳ»ни қандай ёзиш керак?!

Энди Рихсивой ҳам ирғиб ўрнидан туриб кетди.

— Мана бу гапнингга қўшиламан! Жонга тегди думли «ҳ» билан думсиз «ҳ». Ҳамма болалар шунда хато қилишади. Баъзи пайтларда «ҳ» ёки «х» ёзиладими, ўқитувчиларнинг ўзи ҳам иккиланиб қолишади. Бир-бирлари билан тортишиб кетишганини ўзим кўрганман!

— Қизишманг, муллавачча, қизишманг! — бу мавзу ҳақида Анқабоев бақириб-чақириб, узок-юлуқ гапиришни истамаётгани яққол сезилди. У батафсил, исботли гап қилмоқчи эди.— Ҳамамага маълум, ўқувчиларнинг тўқсон процент ўзлаштирмўвчилиги шу иккита ҳарфнинг дастидан. Мактабда болаларни чирқиратадиган, кириш имтиҳонларида абитуриентларни бешафқат ағдарадиган, ўқитувчиларни бир-бири билан жиққамушт бўлиб олиштирадиган шу қуриб кетгур «х» билан «ҳ». Олимларимиз шу муаммони ҳал қилиб берадиган вақт етмадимикин? Наҳотки бу масалани биз болалар кўтариб чиқишимиз керак?! Савлатли тилшунослар нима билан шуғулланиптилар?

Рихсивойнинг жуда ҳурмати ошиб кетди Анқабоевга, сизлаб юборишига сал қолди.

— Сиз... сенга нима зарур қуйиниб? Нима, шундан бошқа ташвишинг йўқми?

— Мен бутун мактабга донғи кетган ялқовман. Ишёқмасман. Нега шунақаман? Негалигини кейин айтаман! — саволга чап берди

Анкабоев,— биласанми, мен «х» билан «х» устида узоқ бош котирдим. Ниҳоят чорасини топдим. Ҳар қандай чалкаш муаммоларнинг ҳал этилиши содда бўлганидек, бу масаланинг ҳам ечими жуда осон кўчди.

Рихсивой қулоқларига ишонмади, наҳотки тўққизинчи синф ўқувчиси бу дардисар масалани ҳал қилган бўлса?! Наҳотки қаерда думли, қаерда думсиз «х» ёзиш керак, деб мияни ачитишдан қутулиш имконияти туғилган бўлса?!

— Масала жуда жўн ва айни пайтда илмий тарзда ҳал қилинади. Гап шуки, юмшоқ «х» билан ёзиладиган сўзларнинг миқдорини минимал даражада камайтириш керак. Дейлик ўнта ёки йигирмата, ёки боринг элликта. Бу юмшоқ «х» ишлатмаса талаффуз этиб бўлмайдиган ёки маъноси бузилиб кетадиган сўзлар бўлиши керак. Дарҳақиқат, думсиз «х» ёзилса маъноси ўзгариб кетадиган сўзлар эса бор, дейлик: «ҳам» ва «ва» дегани, «хам» эса «эгиб» дегани, шунингдек «хил» ва «хил», «ҳар» ва «хар». Хар-эшак дегани. Мана шундай ҳолларда юмшоқ «х» ишлатиш керак. Қолган ҳамма «х» ҳарфли сўзлар думсиз ёзилавериши керак. Гап тамом вассалом. Ўша қирктами, элликтами юмшоқ «х»ли сўзлар карра жадвалига ўхшатиб дафтарларнинг муқоваларида ббсиб чиқарилсин, ёдлаб олишга осон бўлади.

— Ҳо, хамирдан қил суғургандек битириб қўя қолар экансизда, ишингизни!

— Бўлмаса-чи!— энди Анкабоев ўрнидан туриб кетди, уёқдан-буёққа юриб қизишиб давом этди.— Мисол учун «шаҳар» сўзини олайлик. Ҳўш, бу сўздаги «ҳ»ни думли ёздиму думсиз ёздим,— нима ўзгаради? Ҳеч нарса! Фақат бу сўздаги «ҳ»ни мен ортиқча юмшоқ ҳам, ортиқча каттиқ ҳам эмас, ўртача талаффуз этсам бўлди. Бу «х» ҳарфи учрайдиган деярли ҳамма сўзларга тааллуқли. Борди-ю, фақат юмшоқ талаффуз этиладиган сўз бўлса ва бошқа иложи бўлмаса унда марҳамат, бояги рўйхатга тиркаб қўйинглар! Менга қолса йигирмадан оширмасидим думли «х» билан ёзиладиган сўзларнинг миқдорини!

— Жуда зўр бўларди шундай қилсак!— сидқидилдан гапирди Рихсивой.

— Каттиқ, юмшоқ «х» деган тушунчанинг ўзи керак эмас. Эскирган бу тушунча! Ўртача «х» бўлиши керак, тамом!

— Тамом!— қайтарди Рихсивой.

— Бор экансан-ку!— Анкабоев қийқирганича осмонга сакради, кейин шаталоқ отиб югура кетди. Рихсивой унга жўр бўлиб қичқирди, бошқа томонга югурди. Улар худди арқонни узиб қочган бузоқдек катта доира ичида иргишлаб бир-бирига яқинлашар, бир-бирини туртиб ағдарар, яна бир-бирини қувиб кетарди. Четдан қараган одам, «жинни бўлиб қолибди булар», дейиши турган гап эди.

Улар роса мириқиб, тўйгунча шўхлик қилишди, охири ҳориб-толиб ёнма-ён ерга чўзилишди.

— Биласанми мен кимга ўхшайман ҳозир?— деди ерда муккаси

билан ётган Анқабоев.— кун бўйи югуриб чарчаган, энди тилини осилтириб, ҳарсиллаб ётган този итга ўхшайман.

Анқабоевнинг ўхшатиши Рихсивойга жуда ёқиб тушди.

— Сен този ит бўлсанг, мен... лайча итман.— Рихсивой тилини осилтириб ҳарсиллаб нафас ола бошлади.

Болаларнинг қиликлари ўзларига маъқул бўлиб хахолаб кулишди.

Рихсивойнинг тахминича уч соат ўтиб қолган, энди орқага, бола-ларнинг олдига қайтиш керак эди.

Шундай қилишди, қайтишди. Боришса энди атиги икки соат ўтган, ҳали ярим болалар йўқ экан. Чўққини забт этишга чиққан болалар қайтишибди. Ҳар ким териб тушган ҳар хил тошлари, гиёҳларини оғайнисига кўрсатиб: «Меники энг зўри», деб мақтарди. Футболчилар чарчабдилар чоғи тарқаб кетишибди. Бақалоқ эса ҳамон қора терга ботиб ёширт тўла қошени орқалаб тепаликка чиқар, пастга тушарди.

Рихсивойни кўриб синфком Санобар унга яқинлашди.

— Сени бир минутга мумкинми?

— Нима дейсан?— совуққонлик билан сўради Рихсивой.

— Гапим бор.

— Гапир, гапинг бўлса.

— Юр, четга чиқайлик.

— Нима?— Рихсивой жуда ҳайрон бўлди, ўғил болалар уришмоқчи бўлса шундай дейиши мумкин, бу қиз бола-ку.

— Четга чиқайлик. Гапим фақат иккаламизга тегишли.

— Бемалол гаплашаверинглар, яхши қиз,— Анқабоев оёғини судраб босиб улардан узоклашди.

Рихсивой. «хўш», нима дейсан?» қабалида ўкрайиб тикилди Санобарга. Рост-да гапи бўлса шартта гапиравермайди, нима қилади четга тортиб, худди катта сирни айтадигандек. Ёмон кўргани шунақа расмиятчилик.

— Гап шундаки... сени деб боя...— Шарифжон ака билан Ҳабиба опа жиқиллашиб қолишди.

Рихсивой ҳеч нарсага тушунмади.

— Нега энди мени деб жиқиллашишар экан?

— Ўзинг нима деб ўйлайсан?

— Э, мияни ачитмасдан очик гапирсанг-чи, нима гуноҳ қилман?!

— Кўрслик қилмасанг айтаман.

— Уф...— тоқатеизланди Рихсивой,— ёмон кўрганим доно активистларнинг маънавий ахлоқ ҳақида насиҳатини эшитиш. Кел, кўй, эртага мактабда гаплашайлик, мен дам олгани чиққанман.

— Илтимос, бирпас сабр қил, мен сенга ҳеч қандай насиҳат қилмоқчи эмасман, ўртада бўлган гапни айтиб бераман, ўзинг хулоса чиқаравер.

— Ҳозир айтиб беришинг шартми?

— Ҳарҳолда бугун эшитганинг маъқул. Бугун эшитиб, бугун хулоса чиқарганинг маъқул.

— Кимга маъқул, сенгами?

— Ҳаммага!— Санобар сира қизишмас эди,— вақтингни кўп олмайман, лўнда қилиб айтаман.

— Бўпти, гапир, кириш қисмингни ўзи шунча чўзилди-ю, тагин кўп вақтингни олмайман дейсан...

— Шарифжон ака сенинг Анқабоев масаласидаги бугунги қилмишингдан норози.— Санобар диктант дарсидагидек дона-дона қилиб гапирарди.— Ҳабиба опа эса сени ёқлаётдилар. Аммо Шарифжон ака Ҳабиба опани боладилар. Сиз ёнини олиб, менинг қатъият кўрсатишимга халақит бердингиз, обрўимга путур етказдингиз, ўқитувчи битта сўзли бўлиши керак, деди. Ҳабиба опа бўлса Анқабоевни ола келганимизнинг ҳеч қандай айби йўқ, акс ҳолда, йўлда қолдириб кетганимизда Анқабоевнинг ҳам, Рихсивойнинг ҳам юрагини жароҳатлаб қўйган бўлардик, бутун синфнинг дилини хира қилиб бугунги саёҳатни яхши ўтказа олмасдик, деб айтди.

— Тўғри айтибди, рост-да...

— Мен ҳали тугаллаганим йўқ.— Санобар кўрсатгич бармоғини бигиз қилиб Рихсивойни тўхтатди.— Шарифжон ака мен Анқабоевнинг саёҳатга чиқишига аслида қарши эмасман, лекин у аввал боришга ижозат сўраши, модомики, руҳсат сўрамаган экан, уни таклиф қилган Рихсивой ўзбошимчалиги учун кечирим сўраши керак эди. Улар эса жазосиз қолишди, бутун синф олдида мен нима деган одам бўлдим, деди.

Санобар гапирар экан, гарчи бетараф бўлишга уринса-да, Шарифжон акани ёқлаётгани овозидан сезилиб турарди.

— Ҳабиба опа нима деди?

— Нима дерди: «Бутун синф олдида олижаноб одам экан деган ном орттирдингиз, ахир Анқабоев бегона эмас-ку, ўзимизнинг мактабимиз ўқувчиси,— деди.— Рихсивойдан кечирим сўрашни талаб қилиш эса ўчакишишга ўхшаб кетяпти», деди.

— Қойил қилибди,— суюниб кетди Рихсивой,— қап-катта одам ёш бола билан ўчакишиб нима қилади. Анқабоев жиноят қилибдими, кечирим сўрайди ёки мен сўрайман. Агар билсанг Анқабоев биз билан чиққани учун миннатдор бўлишимиз керак. Чунки у зўр матафаккир, файласуф.

Санобар Рихсивой ҳазиллашяпти деб ўйлаб кулди.

— Ялқовлик фанлари файласуфими?— кейин яна жиддий тортди.— Менга қара, Рихсивой, сендан илтимос, агар Шарифжон акани зиғирча ҳурмат қилсанг, агар Шарифжон ака билан Ҳабиба опа сени деб аччиғлашиб қолишларини истамасанг, бориб кечирим сўра.

— Чучварани хом санабсан,— сурбетларча тиржайди Рихсивой,— бунақаси кетмайди.

— Мен сени бунчалик кеккайган бола деб ўйламагандим. Одобли, одамгарчилиги бор деб юрардим.

— Сенинг олдингда ўзимни оқламоқчи эмасман-у, лекин билиб қўй, одамгарчилигим борлиги учун кечирим сўрамоқчи эмасман.

— Тушунмадим.

— Тушунтиришга уриниб кўраман,— деди Рихсивой,— агар

кечирим сўрасам Ҳабиба опага жабр қилган, уни ноҳақ ҳисоблаб мағлубиятга учратган бўлардим.

— Сенингча Шарифжон ака...

— Ҳа, менимча Шарифжон ака ноҳақ!

Санобар Рихсивой ўла қолса кечирим сўрамаслигини тушунди.

Балки Санобар аралашмаганида Рихсивой ростданам Шарифжон акадан кечирим сўрармиди. Ўзидан чиқиши керак эди бу фикр, биров зўрласа ўжарлиги тутиб тескарисини қиларди.

— Ўрталарида низо чиқмасин дедим-да,— охирги марта уриниб кўрди Санобар,— уларнинг тортишуви педсоветгача етиб бориши мумкин. Ундан кўра бир оғиз кечирим сўраб кўя қолиш мумкин-ку!

— Мумкин эмас.— деди Рихсивой. «Виждонимни сотиб ўрганмаганман», демокчи эди у, аммо баландпарвоз гап бўлиб кетишидан кўрқиб тилини тийди.

— Ўқитувчиларни бир-бирига гиж-гижлаб томоша қилишни яхши кўрадиганлар ҳам бўлар экан-да?— пичинг қилди Санобар.

— Баъзиларга ўхшаб ҳамманинг кўнглини овлаб, умрини муросасизликда ўтказгандан кўра, бир тарафнинг ёнини олган афзал.

Санобар шартта ўгирилиб Рихсивойдан узоқлашди.

Пешинда овқат едилар. Овқатдан кейин яна уч соат бўш вақт эълон қилинди. Қарабсизки, ҳаш-паш дегунча кеч кириб, кетадиган вақт ҳам бўлиб қолди. Ўзи шунақа, дам олиш куни ўтиб кетганини билмай қолади одам.

Қайтаётганларида автобуснинг ичи анча тинч бўлди. Ашула айтишлар, қизиқчилик қилиб ҳаммани кулдиришлар йўқ эди. Ҳамма алланечук хомуш бўлиб қолганди.

Шаҳарга етай деб қолганларидагина бирдан моладан гап очилиб кетди. Қизлар хорижий ғарбда ҳозир қандай матолар модага киргани, машҳур актрисалар сочларини қандай турмакляётганлари устида мунозара очишди. Болалар эса қайси фирманинг жинси шимлари яхшироқлиги тўғрисида баҳс юритишди. Рихсивой бу борада мутлақо саводсиз эканини англади. У эрталабки воқеани эслади. Тонгда ўртоқларини кўриб аранг таниган эди. Шу қадар олачиפור, шу қадар бой кийинган эди улар.

Бақалоқ шимини алмаштиришни таклиф қилди Санжарга.

— Бе, эгнингдаги шим бўлгани, қопнинг ўзи-ку, меникига яқин ҳам йўламайди,— ҳақиқатда Санжарнинг шими жуда яхши эди.— Меникини дунёда энг машҳур фирма тиккан.

— Меники ҳам зўр, импортний, матоси тўқимдан ҳам қалин.

— Э, мингта импортний ўтаверсин Штатларнинг фирмаси олдидан,— деди Санжар.— Сен Рихсивой билан алмаш. Уники ҳам зўр фирма: АҚШ — Ажойиб Қўлбола Шим.

Енгил кулги кўтарилди. Рихсивойнинг шими ҳақиқатда ҳам қўлбола, бувиси тикиб берган, анчайин кўримсиз эди. Санжар уни қўлда тикилганини ажратолганига ҳайрон қолди Рихсивой, ҳазилга ҳазил билан жавоб берди.

— Ичларингда энг ватанпарвари ўзим эканман, чунки ҳам-

мангни уст-бошларинг ҳар қаерники, менда эса ҳаммаси ўзимизники, кадрдон элимизники.

Бу гап мўлжалга аниқ тегди. Ўртоқларининг деярли ҳаммасининг кийими чет элики эди. Шундан кейин бирдан гап бўлиниб то шаҳарга етгунарлича ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади.

Автобус мактабга келиб тўхтади. Болалар бир-бирлари билан хайрлашиб ҳар қаёққа тарқашди. Уйга ёлғиз қайтар экан Рихсивойнинг кўнгли яна сал ғашланди. У сабабини ахтара бошлади. Тополмади. Наҳотки ўртоқларининг кийимига ҳаваси келган бўлса? Ким билади, лекин юрагида битта орзу найдо бўлди. Энди бувиси пул берса емайди, ичмайди — йиғади. Йиғиб-йиғиб битта импортний жинси шим олади. Санжарникига ўхшаганига йиғолмас-ку, лекин сал мундоғроғини олишга қурби етар.

Рихсивой уйига етиб зинадан кўтарилаётганида миясига лоп этиб ғалати фикр келди. Аммо жуда ақлли одам ўқувчиларга мактаб формасини ўйлаб чиқарган экан, формадан зўр нарса борми-ҳамма бир хил, ҳамма тенг. Менинг уст-бошим зўр, деб керилишга ёки кийимим юзун деб ўқисшга асос йўқ.

Яшасин аюлат, яшасин тенглик!

ЮРАККА ЯҚИН ХОТИРАЛАР

Рихсивой уйларининг подъезди олдида «Жигули» турганини узоқдан кўрди. Кўшнисининг машинаси. Аммо ғалати кўшниси бор. Қунора машинасини тўлдириб бозор қилиб келади. Кейин ўн минутча багажнининг қоқкоғини очиб қўйиб, олиб келган нарсаларини бутун уйга кўз-кўз қилади. Бунинг йўли бор, эр келиб тўхташи билан сигнал беради. Машинадан тушиб багажникни очади. «Ўв, тушларинг!» деб тўртинчи каватда турадиган болаларини чақиради. Болалари тушишга шошилишмайди. Эр қўлида машинанинг калитини ўйнаб уёқдан-буёққа юради. Озиқ-овқат, ҳўл мевага лиқ тўла багажник очиқ. «Бўла қолинглар!» деб қистаб қўяди. Хуллас, бутун уй воқеадан хабардор бўлганидан кейингина уй бекаси иккита боласини етаклаб пастга тушади. Ҳаммалари қўлларига сиққанча нарса кўтаради. Аммо эр озиқ-овқат кўтариб юришни ўзига эн кўрмайдими, пастда қолади, бир оз туриб ёлғиз ўзи виқор билан тепага кўтарилади. Эр қайсидир министрликда завхозми, шунақа. Лавозими қичкинаю, аммо ишлайдиган жойининг номи улуғ, шунинг учун димоғи баланд.

Биринчи каватдаги магазинчилар — уларнинг акси. Магазинчининг уйга бирор нарса кўтариб келганини биров кўрмаган. Мишмишларга караганда қоронғу тушганда, ҳамма ухлаганда олиб келишармиш. Бўлмаса уларнинг ҳам машинаси бор — «Волга». Тез-тез зиёфат бериб туради, аммо у ҳам имида-жимиди — кўшчиларга овоза қилмасдан ўтказиб олишга ҳаракат қилади.

Шу иккигасидан бўлак қолган ҳамма кўшчиларни Рихсивой яхши кўрарди. Булар билан ҳам иши йўғу, аммо ёқтирмаслиги

аниқ эди. Биттаси манман бўлса, иккинчиси писмиқ. Манманлиги ўзига-ю, лекин бировни менсимаслиги ортиқча эди.

Рихсивой подьездга яқинлашди. Қўшниси кеккайиб қўлидаги машина калитини ўйнаб турарди, машинасининг багажниги ҳар доимгидек очик, ичи лик тўла қовун-тарвуз. Пўкалак (Рихсивой билан бувиси кеккайган амалпараст қўшниларига ўзларича шундай лақаб қўйиб олишган эди) зўрға бош силжиб Рихсивойнинг саломига алик олди. Иккита кичкина боласи ва хотини биттадан қовун кўтариб инкиллаб-синкиллаб подьездга кириб кетишди. Рихсивой ерга караганича ёнларидан лип этиб ўтиб кетди.

Мастура хола одатдагидек набирасини очик чехра билан қутиб олди. Рихсивой апил-тапил кийимини ўзгартирди, шошиб овқатини еди-да, дарс тайёрлашга ўтирди. Кампир набирасининг таъби хирароқ эканини пайқади.

— Ҳа, домлажон, дарсингиз жуда қўнми дейман, келмасдан китобга ёпишяпсиз? — Мастура хола набираси мактабга борган биринчи куниданоқ «домлажон» деб чакирадиган бўлганди. Ўзи чаласавод бўлгани учунми набирасининг ўқимишли бўлиб етишишини орзу қилар, шу боис ҳурматлаб «домлажон» дерди.

— Кечкурун телевизорда футбол бор, — қискагина жавоб берди Рихсивой.

— Э, шунаками. Унда тезроқ қутулиб олганингиз маъқул дарсларингиздан, — Мастура хола набирасининг юрагини очмаганини сезди, лекин жигига теккиси келмади. Майли, мактабида ёмонроқ баҳо олгандир, тайёрланиб бориб тузатиб келар.

Рихсивой тарихдан уйга берилган мавзуни бир марта ўқиб чиқди, икки марта ўқиб чиқди, миясига ҳеч вақо қирмади. Чунки кўзи харфда бўлгани билан фикри бошқа ёқда эди. Пўкалакнинг ёнидан индамасдан ўтиб кетиб яхши қилдими? Балки ёрдам бериб юбориш керакмиди? Барибир ҳам тенага чиқиб кетаётувди-ку, битта тарвузини кўтариб олиб чиқиб берса, бирор ери камайиб колармиди? Болалари ёш, ташиб чиқишлари қийин. Ёрдамлашиб юборса бўларди... Зарур келгани йўқ димоғдор одамларга ёрдам бериб. Иннайкейин Пўкалак кабилар бу бола қовунга суки қирганидан, менга ҳам берармикин деган ниятда ёрдам қилишти деб ўйлаши мумкин. Агар ҳамма қатори одам бўлганида шишинмасдан, «ёрдам бериб юбор», деб илтимос қиларди. Қилмади. Шишиниб тураверди. Ўзидан кўрсин.

Рихсивой яна мавзуни ўқий бошлади, яна фикри паришон. У китобни ёпиб «шарақ» этказиб столга урди-да, ўрнидан ирғиб турди. Яна ўзидан жаҳли чиқди. Нега шунақа-а? Нега ҳамма нарса-ни ўйлайверади. У бувисининг олдига чиқди.

— Ҳай, ҳай, нима қилди, домлажон, авзойингиз бузук? — ҳазиллашишга уринди Мастура хола.

— Мактабдан келаётсам, пастда Пўкалак турган экан, — деди Рихсивой ва тутулиб қолди.

Мастура хола: «Хўш, нима қилибди турган бўлса», дегандек набирасига саволчан назар ташлади.

— Бир машина қовун-тарвуз опкелибди. Хотини билан иккита

боласи ўлиб-тирилиб ташишяпти, ўзи эса қўл қовуштириб турибди.
— Пўкалакни биласан-ку, нарса кўтарса обрўси тўкилиб қолади.— юнатиш оҳангида деди кампир.

— Мен ҳам индамасдан ўтиб кетавердим.— энди юрагини бўшатди Рихсивой.— ёрдам бермадим.

— Ҳм...— деди Мастура хола,— қарашворсанг бўларди, болалари кичкина, қийналишади.

— Ахир, ўзи қаккайиб турибди-ку!

— Вой, сен ҳам ўшанга ўхшаган гўдайган бўлмоқчимисан?— юмшоқ гапирди Мастура хола,— узоқ қариндошдан яқин қўшни яхши дейишади. Яхши-ёмон кунингда шу қўшнинг кунингда ярайди. Ҳали гўрсан, қўшничиликнинг қадрига етмайсан.

— Э, булар қанақа қўшни, сиз кунора зинани ювасиз, улар ҳафтада бир марта ювишни ҳам ўзларига эп қўришмайди. Шу одамгарчиликданми?! Нима, бизлар уларнинг хизматкоримизми ё малагимизми?

— Қўявер, мен бекорчи хўжаман, эрмакка юваман. Унинг майда болалари бор, ишлайди, қўли тегмайди-да.

— Хўп, бўлмаса ўтган ҳафта Пўкалакнинг қилган ишига нима дейсиз? Иккаламиз қўлимизда юк, бозордан қайтаётганимизда шундоққина олдимиздан ўтиб кетди машинасида. Олиб кетай демасди-ку. Ахир уйга келаётган экан. Келиб кўрдингиз ўзингиз ҳам, машинаси эшикнинг тагида турган экан.

Мастура хола кўзойнагини ечиб набирасига қаради.

— Ёмон билан ўчакишсанг, ўзинг ҳам ёмон бўлиб кетганинги билмай қоласан. Ёмонга яхшилик қилиб танбех бериш керак, ҳа, яхшилик қилиб кўзини очиш керак.

— Нега энди? Бу ёмонга ён босиш-ку,— тутақиб кетди Рихсивой.— Ёмон билан курашиш керак!

Олдинлари Мастура хола набирасининг қичқирганини сира эшитмаган эди. Кейинги пайтда шунақа қилиқ чиқарган. Бу биринчиси эмас — уч-тўрт марта овозини баландлатди. Асаби бузилганмикин ёки раста бўлаётган пайтимикин; Еш болалар ўспириликка айланаётган пайтида шунақа айнишади, гап кўтаролмайдиган бўлиб қолади, дейишади-ку.

— Майли, бўлар иш бўлди, энди шунга ҳам қўйиб ўтирасанми,— набирасини овутиди Мастура хола,— бир марта ёрдам бермаган билан одам ёмон бўлиб қолмайди. Балки тўғри қилгандирсан. Сал кўзи очилсин.

Рихсивой шартта ўгирилиб ўз хонасига кириб кетди. Стулга ўтириб икки қўли билан бошини чангаллади. Ахир нега бувиси бошлаб таъзирини бермади. Койиб-койиб ташламайдими... «Эшиги эшигига тўғри қўшнисидан ёрдамни аяган одам одамми?!» деб шарманда қилмайдими. Бошлаб сўкмайдими, урмайдими?! Бувиси эса ҳеч қачон қаттиқ гапирмайди, доим Рихсивойга ён босади. Мана ҳозир ҳам бувиси ҳақ, лекин Рихсивойнинг дилини оғритгиси келмай, «бўлар иш бўпти» билан тугатди тортишувни.

Миясига бирдан келган фикрдан Рихсивой ҳайрон қолди. Қизиқ, бувисининг юмшоқ кўнгиллиги унга унча ёқмасди, юраги

каттикқўлликни, шафқатсизликни қўмсарди. Қани энди онаси бўлса-да, жеркиб, бақириб ўз айтганини қилдирса ёки адаси камар билан Рихсивойни тутволиб дўппосласа... Шунақа нарсани ҳам қўмсайдимиз одам, ажабланди Рихсивой. Бувиси уни ўз ҳолига ташлаб қўйган, Рихсивойнинг дегани деган, айтгани айтган. Унда буёғи нима бўлади? Шунинг учун ҳам шафқатсиз ва темир иродали бир мураббийни қўмсарди Рихсивой. Тергайдиган, қийинчиликка ўргатадиган одамни қўмсарди. Бувисининг эркалатишлари эса яхшиликка олиб бормади. Чунки Рихсивой ипак-ойим эмас, мард ва чапдаст, иродаси кучли ва уддабурро одам бўлишни орзу қиларди. Ўзининг тарбияси ўзига қолиб кетишидан чўчирди. Унга паноҳ ва суянчиқ, устоз ва мураббий керак эди.

Эшик қўнғироғи жиринглаб Рихсивойнинг фикрини бўлди. Бувиси ичкари уйда гумбиллатиб машинасида нимадир тикиб ўтирган эди, қўнғирокни эшитмади.

Рихсивой бориб эшикни очди, остонада турган Ҳабибани кўриб анграйиб қолди.

— Майлими кирсам?— сўради Ҳабиба,— уйингларда ҳеч ким борми?

— Кириг, бувим борлар.

— Жуда соз,— Ҳабибанинг димоғи чоғ эди, йўқ, у Шарифжон ака сингари ёлғондакам ўзини хушчақчақ кўрсатишга уринмасди, табиатан шунақа, доим бардам ва тетик, хушчақчақ ва сағалга кулиб юборишга тайёр эди,— нега келди деб ҳайрон бўлаётгандирсан? Бувинг билан гаплашмоқчиман.

— Ўтинг ичкарига, бувим гаплашишни яхши кўрадилар,— пионервожатийсини жуда илиқ қутиб олди у.

— Демак, хил тушган эканмиз,— жилмайди Ҳабиба.

— Буви, буёққа қаранг.

Зум ўтмай даҳлизда кампир пайдо бўлди.

— Вой келинг, оповси, эсонмисиз-омонмисиз.— Мастура хола билан Ҳабиба биринчи бор учрашаётган бўлишларига қарамай қадронлардек кучоқ очиб кўришишди. Фақат очиқ кўнгили, хуштабиат одамларгина бир-бири билан шунақа самимий, қизгин саломлашиши мумкин. Мастура хола Ҳабибани меҳмонхонага таклиф этди, хол-аҳвол сўраб столга дастурхон ёзди.

Рихсивой илдам бориб газга чой қўйди. У уйда кам иш қилар, қандай юмуш бўлса бувисидан ортмасди, лекин бугун жуда чакқон бўлиб қолди. Чой қайнаши билан дамлаб, меҳмонхонага олиб кирди. Бувиси қувониб кетди:

— Вой, дастёр боламдан айланай, бувимларни уринтирмай дебсан-да, илоҳим умринг узун бўлсин,— кулди кампир, кейин Ҳабибага юзланди,— ҳаммагаям бунақа меҳмондўстлик қилавермайди укангиз, ҳа, сизни ҳурмат қилар экан.

— Жуда қизиксиз-а, буви!— Рихсивой уялиб хонани тарк этди. Бувисининг шу одати ёмон-да, сағал нарсага ҳамманинг олдида мақтайверади.

Рихсивой ўз хонасига кириб яна тарихни ўқий бошлади. Аммо тагин хаёл уни ҳар қаёққа тортқилаб қочарди. Ҳабиба нега

келди. Тўғри, у ўз пионерларининг ҳаёти билан яқиндан таниш бўлиши керак, лекин ҳамма болаларнинг уйига бораверса умри меҳмонда ўтади-ку, мактабда озмунча ўқувчими? Ёки фақат «қийин», «қолоқ», ўқувчиларникига бораармикин? Бундан чиқди Рихсивой ҳам ўшанақа болалардан экан-да. Йўғ-е, ўқиши ёмон эмас, гоҳ-гоҳда «уч» олиб қолмаса, бошқа пайтда доим баҳолари «тўрт», «беш». Ҳатто «тўрт»га нисбатан «беш» и қўп. Фақат янги мактабга келиб гоҳ-гоҳда «уч» ҳам оладиган бўлиб қолди. Ўзининг олдинги мактабида-ку «тўрт»ни ҳам кам оларди. Ҳа, тушунарли, янги ўқувчи бўлгани учун оиласи билан яқиндан танишишга келган Ҳабиба.

Эҳ, эски маҳалласи, эски мактаби зўр эди-да! Маҳалласи ҳам, уйи ҳам, ўртоқлари ҳам, қўшнилари ҳам ажойиб эди. Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, деганларидек Рихсивой ҳам эски уйда яшаганида на ўртоқларининг, на қўшниларининг қадрига етган экан. Ҳозир эсласа юраги орзиқиб тушади.

Эски шаҳарнинг қоқ ўртасидаги ўша тор кўчалар, ховлили бир қаватли уйлар. Ўртоқлари, қўшнилари ҳаммаси ҳар хил эди, баъзилари билан унчалик чиқишолмасди, лекин барибир ҳозир қайси бирини эсламасин энг қадрдон, энг яқин одами ёдига тушгандек юраги жизиллаб кетади. Ҳарҳолда Пўкалакка ўхшаган кеккайгани йўқ эди. Ҳаммаси содда, тўпори одамлар эди. Мана энди эски маҳаллалари бузилиб, ҳамма ҳар қаёққа кўчиб кетгандан кейингина аввалги қўшнилари қариндошдан ҳам яқин бўлиб кетганини тушунди.

Ростдан ҳам кўча-қўйда эски қўшнилари ёки оғайнилари билан учрашиб қолса туғишганини кўргандек қувониб кетади.

Қизиги шундаки, бирор нуқсони бор қўшниларини ҳозир эсласа ўша камчиликлари фазилатдек туюларди Рихсивойга. Маҳаллада ким қандайлиги ҳаммага аён эди. Қўп қаватли бетон уйларида эса ҳамма ўз каталагига бекиниб олган, бир-бири билан кам кўришади, биринчи подъезд билан охириги подъезддагилар бир-бирини танимаслиги ҳам мумкин.

Рихсивой китобни ёпди, йўқ, бунақада иш юришмайди, ўкисанг хаёл қочиб кетаверади. Алгебрани қилиш керак. Ана унда хаёл қочмайди, фикру зикрингни бир ерга тўшлаб масалани ишлашга тўғри келади.

Рихсивой алгебрани унча ёқтирмас эди, масалаларни ечишга мияси яхши ишламасди. Минг азоб билан учта масалани ечди, соатга қараса футбол бошланишига ўттиз беш минут қолибди. Ҳабиба эса ҳалиям кетмаган эди. Намунча буларнинг гаплари чўзилиб кетди, икки соатдан ортди келганига, деб ўйлаб қўйди Рихсивой.

Қайчи олиш баҳонасида меҳмонхонага кирди. Қараса, бувиси роса гапни олиб қочяпти:

— Ҳа, оповеи, ношукур бандалар бўлади, турган турмушидан нолигани нолиган, мен ҳам биттасини биламан, ҳеч нарса ёқмайди. Ҳой, мусулмон, кўп ҳаддингдан ошаверма, ношуқрчилик кўр қилади дейдиган одам йўқ. Тўғри-да, худога минг қатла шуқр.

замон тўқчилик, тўкинчилик. Магазинга кирсанг ундан тортиб гуручгача, шакардан тортиб сариёғгача-ҳамма нарса қалашиб ётибди. Уруш пайтида бир кило ун анқонинг уруғи эди. Шакар, сариёғ-ку одамнинг эсига ҳам келмасди. Қачон нонни тўйиб ейдиган кун келаркин деб орзу қилардик. Ҳа, энг катта орзу шу эди. Одамлар оғир кунларни унутиб қўйишди, инжик бўлиб кетяпти. Катта тўйларга зеб беришади. Исрофгарчиликни, увол нималигини билмай қўйишди. Нонкўрлик бу.

Рихсивой гапга халақит бермаслик учун гарчи керак бўлмасда, қайчини олиб секин чиқиб кетди.

Ҳабиба узоқ ўтирди. Футбол бошланди. Ўз хонасида футбол кўриб ўтирган Рихсивой Ҳабиба кетадиган бўлса томошанинг белига тепади, хайрлашишга чалғиб ўйиннинг энг қизиқ жойини ўтказиб юборишим мумкин деб кўрқди. Аммо Рихсивой футболни бошидан охиригача бемалол ўтириб кўрди, Ҳабиба кетишни ўйламасди.

«Нима бало, ётиб қолмоқчимиз бизникида», деган хаёл кечди бошидан.

Худди шу асно меҳмонхонадан Ҳабиба чиқиб қолди. Улар Мастура хола билан қуюқ хайрлашишди. Кетганидан кейин бувиси: «Одам билан жуда гаплашадиган, кўнглида кири йўқ, очиқ киз экан», деб роса мактади.

— Ярим кун нималарни гаплашдиларинг?— қизиқди Рихсивой.

— Вой, ҳеч нарса қолмади биздан, домлажон. Сени чақалоқлигингдан тортиб, аданг-у, онанг-у, ҳаммаларини гапириб бердим.

Рихсивой ерга, бувисининг олдига чўкди. (Бувиси ерда, кўрпачада ўтиришни яхши кўрарди, шунинг учун меҳмонхонада стол-стул йўқ, хонтахта қўйилган, атрофига қалин кўрпачалар тўшалган эди. Бувиси Рихсивойга унинг ота-онаси, чақалоқлиги ҳақида жуда кўп марта ҳикоя қилиб берган эди. Ҳар гал Рихсивой бу ҳикояларни берилиб, бутун борлиғи билан тинглар, бўлиб ўтган воқеаларнинг янги-янги қирраларини очғиси, бувиси унутиб қўйган ҳодисаларни батафсилроқ, тўлароқ эшитгиси келарди.

Ҳикоялар эса ҳақиқатдан қизиқ ва таъсирчан эди.

— Нималарни гапирдингиз, опамларни эрталаб туриб маҳаллада физкултура билан шуғулланганларини ҳам айтиб бердингизми?

— Айтяпман-ку, ҳеч нарса қолмади деб. Сен билмайдиган нарсаларни ҳам гапириб бердим.

— Мен билмайдиган?! Мендан бекитганларингиз ҳам борми ҳали?!

— Бўлмаса-чи. Баъзи нарсалар ёдимдан кўтарилиб кетган экан, энди эсимга тушяпти.

— Жон буви, айтиб беринг,— ёлворди Рихсивой,— эвазига алгебрадан олган «уч»имни эртага «беш»га тўғрилаб келаман.

— Ундай бўлса майли, тишимни қавагида асраб юрган битта воқеа бор, ўшани айтиб бера қолай.

Доим шундай дерди Мастура хола, шундай дерди-ю, барибир

Рихсивой кўп марта эшитган воқеани қайтарарди. Аммо ҳар гал бошқачароқ қилиб, янги тафсилотлардан кўшиб-чатиб сўзлаб берарди.

Мастура хола пиёладаги совуб қолган чойдан битта ҳўплаб томоғини ҳўллади. Рихсивой қизик воқеани эшитишга шайланиб чордана қуриб ўтирди.

— Шу десанг, сенинг онангдан ўтадиган довдир, сенинг адангдан ўтадиган майнавоз йўк эди бу дунёда, — Мастура хола илжайиб набирасига қаради.

Рихсивой ҳам оғзи қулоғига етгудек бўлиб, завқ билан жилмайди.

— Ҳа, иккалови ҳам ғирт жинни эди.

Бу гал кампир билан набира олдингидан ҳам кўпроқ жилмайишди. Чунки Мастура хола «жинни» сўзини камситиб эмас, макташ ва эркалаш маъносида ишлатаётгани сезилиб турарди.

— Сенинг туғилган кунинг бўлиши керак эди... Бир ёшга тўлаётгандинг. Бу кунни кутавериб эру хотиннинг сочи оқариб кетди, десам лоф бўлмайди. Сени катта бўлишингни ойлаб эмас, китобда, соатлаб кутишарди. Иккалови куну тун атрофингда гиргиттон. Ҳафтада бир марта бўйингни ўлчашади, тарозуда тортишади, биттаси иккита оёғингдан, биттаси иккита қўлингдан ушлаб пискультўра қилдиришади, кунда икки маҳал чўмилтиришади. Ҳуллас, сен уларга бола эмас, ўйинчоқ эдинг. Ҳа, онангни толиб олгани китоб эди. Китоб ўқиб овқат қиларди, китоб ўқиб кийим тикарди, китобга қараб бола боқарди. Ҳаммасига кўнардим, лекин китобдан ўрганиб бола боқишига чидолмасдим. Майли, китобда айтганидек кийим тик, овқатингни пиширу, аммо болани майиб қилиб кўйишларингга йўл қўймайман, деб ғавго кўтардим. Йўқ, китобда ёзилганига қарши эмасдим, тез-тез ювиб-тараб, вақтида овқатингни бериб, вақтида ухлатиш керак деганлари жуда тўғри. Аммо яхши насихатининг ичида битта аҳмоқчилик ҳам бор экан. Давлат қуриб кўйган ҳовуз бўлар экан.

— Бассейн, — деди Рихсивой.

— Ҳа, ўша ҳовузнинг чуқурлиги одам бўйи келаркан. Бир ойлик, икки ойлик, олти ойлик чақалоқларни обориб ўша ҳовузга ташлашаркан. Бола сувнинг тагида бир-икки минут қолиб кетар экан. Нима зарур десангиз, ҳа-де, бола ёшлигида сувга ўрганса, катта бўлганда ҳаммани доғда қолдирадиган сузувчи чиқармиш. Бир куни сени ҳам ўша ҳовузга обориб чўмилтирмоқчи бўлишди. Жонҳолатда сенга ёлишиб маҳкам бағримга босдим. «Ўламан саттор, чўктирадиган бўлсаларинг мана мени чўктирларинг, аммо набирамни сенларга бериб бўпман», деб дод-вой кўтардим. Ҳа, қулоқ солишмас экан-а! Эру хотин атрофимда парвона бўлиб, «кўркманг, ойи, майли, ҳовузга обормаймиз, ўзингизни босинг»га тушиб қолишди. Мен ҳам дарров юмшай қолдим, кўнглим бўш-да! «Сал каттароқ бўлсин, сузишни ўрганиш қочмас. Мана, эшигимизнинг тагида ариқ оқади, маҳалланинг болалари кунбўйи итбалиқдек сузишгани-сузишган, саёзгина, тиззадан келади, ўшаларга қўшилиб ўрганиб олар сузишни», дедим. Гапимни эшитиб энди эру хотини-

нинг тепа сочи тикка бўлиб кетди. Ариқ суви ифлос, лойқа, касалнинг ини-ку, деб уввос кўтаришди. «Ҳой, ҳой, тўхтанглар, бўлмаса ўзим Ҳадрадаги пантанга оборамаман. Қачон ўтмай болалар ичида чўмилиб юришади. Сенларнинг ҳовузингдан ўлса ўлиги ортиқ, уни ҳам давлат қурган», дедим. Мот бўлганидан иккови кулиб юборди. Шунақа қилиб алдамасам иккита жинни бир бўлиб сени ҳовузда чўктириб юборишлари ҳам ҳеч гап эмас эди.

Рихсивой бутун вужудини қулоқ қилиб тингларди юракка якин хотираларни.

Мастура хола чойдан ҳўплаб нафас ростлади.

— Бир кун қарасам аданг яна бошқа ҳунар чиқарибди. Тавба дегиси келади одамнинг. Арқон олиб, сен унда саккиз ойлик боласан, иккала қўлтигингдан ўтказиб боғлабди, арқонни кўтариб сени юришга ўргатяпти. «Ҳой, қўй, болам, вақт-соати келганда ўзи юриб кетади, гўдак барра бўлади, қийнама, ўт-бўти лат еб қолмасин», десам қулоқ солмайди. Итнинг боласига ўхшатиб бўйнингга арқон солиб судраяпти. Ҳали шунақами деб ўқлокни олиб бир қувиб колувдим, тирақайлаганича девордан ташлаб қочди. Қўчага чиқволиб овозининг борича, «ойи, бошқа қилмайман, урманг, жон ойижон, бошқа қилмайман, урманг», деб бутун маҳаллани бошига кўтариб бақиряпти. Майнавозчиликни яхши кўрарди. Оила қурган кап-катта йигит бўлса ҳам қизиқчилигини қўймасди.

Мастура хола қикир-қикир кулди.

— Ҳа, майнавозчилик жони эди, катта бўлиб қуюладими десам баттар қиларди. Бир кун эру хотин янги гап топиб келишди, ҳа-де, соғлиққа энг фойда нарса эрталаб туриб югуриш эмиш, энди ҳар кун эрталаб эру хотин югурамиз, дейишди. Каталакдек ҳовлининг қаерида югурасизлар десам, кўчада югурамиз дейишди. Ҳой, қўшнилар нима дейди, шарманда қилмаларинг одамни дедим. «Хавотир олманг, ойи, йўли бор», деди аданг. Эртасига эр-хотин саҳар туриб югургани кетишди. Онанг ҳам эркакча шим кийиб олган, паҳмоқ нимча. Кундузи, онанг билан отанг ишга кетишгандан кейин ҳали у қўшним чиқади, ҳали бу қўшним чиқади, «ҳой, Мастурабону, тинчликми ўзи?» деб сўрашади. Ҳа, нима гап, десам: «Вой, тонг саҳарда кўчада ўғлингизни кўрдик, қўлини мушт қилиб, рангида ранг йўк, келинингизнинг орқасидан қувиб кетяпти, сан-мисан эрнинг гапига кирмайдиган, ҳозир тутволиб гўштингни қийма-қийма қиламан, деб?! Келин шўрлик, бошқа қилмайман, бу галчалик кечиринг деганча жонҳолатда оёғини тўрт қилиб қочяпти. Вой ўғлингизни айтинг, замон нозик, ул-бул қилиб қўймасин тагин бировнинг боласини». Аданг, югуришнинг йўли бор деб шуни айтган экан.

Мастура хола яна қикир-қикир кулди, завқланиб, мириқиб кулди.

— Ҳа, ёмон майнавоз эди аданг, ош-нон бермасанг ҳам жинилик қилиш бўлса бўлди эди унга,— кампир намланган кўзини артди.— Ҳай, қарилик қурсин, бошқа нарсаларга чалиб гапимдан адашиб кетибман-ку. Ахир туғилган кунингдаги воқеани айтиб бер-

моқчийдим-ку! Ҳа, эшит. Тикилиб турсанг кўкат ўсмас, пойлаганда вақт ўтмас деганларидек, пойлай, пойлай охири бир ёшга тўлган кунингга ҳам етишишди. Аданг ишхонасидаги ўртоқларини чақириб зиёфат берадиган бўлди. Тайёргарчиликни бир ҳафта бурун бошладик. Бузилмайдиган нарсаларни, қази, писта-бодом кабиларни аданг шошиб қолмай, деб олдинроқ олиб келиб қўйди. Ишқилиб ҳар куни хизматидан қайтаётганида бозорга кириб ул-бул кўтариб келади. Катта меҳмон кутганда қуёқ-суёқ бўлиши шарт. Суюғига шўрва-пўрва қилиб ўтирмасдан чучвара қиладиган бўлдик. Қуюғига кабоб. Аданг гўштни бир кун илгари зиралаб, сиркалаб, тахт қилиб қўйди.

Эртасига, якшанба куни, саҳар туриб мен тандирга ўт ёқиб, нонга уннаб кетдим. Чучварани онанг қиладиган бўлди. Аданг кабобни бўйнига олди.

Пешинда охирги патириمنى тандирдан энди узиб бўлишимни биламан, эшиқдан меҳмонлар кириб келди. Янгичасига қилиб қўярда-қўймай мени ҳам меҳмонхонага бошлаб киришди, тўрга ўтказиб қўйишди, тиззамда сен. Олдин қондаси бўйича бир пиёладан чой ичишди, кейин шишаларни очишди. Ичкилик қоринни таталаб юборади, дейишади, дастурхонда юз хил нозу неъмат бўлса ҳам, аданг онангга чучварани олиб келишни буюрди. Онанг чучварани сузиб келгани чиқиб кетганда, «биззи хозаякка зўр пазанда», деб роса мақтади. Онанг кетма-кет учта сопол лаганда чучвара тортди. Олинг, олинг, қилиб чучварага қўл узатилди. Чучварани ким еб кўрмасин миқ этмайди, ўртага ноқулай жимлик чўкди. Нима бало, шўр бўлиб қолибдимикин, деб еб кўрсам таъми жуда ғалати. Яна битта еб кўрдим, нима гаплигига тушунмадим. Бирдан кўзим лагандаги битта очилиб ётган чучварага тушди, қарасам қиймасида гуруч. Келиним тушмағур қарам дўлмага ўхшатиб чучваранинг қиймасига ҳам гуруч қўшворибди. Буни мендан олдин аданг сезибди экан, сир бой бермай жиддий гапирди:

— Биззи хоним янги рецепт бўйича чучвара қилганлар.

Италияда чиққан пазандалик китобида чучваранинг қиймасини янгича — гуруч қўшиб тайёрлаш ҳақида ёзилган экан. Шунга қараб пиширганлар.

— Меҳмонлар: «Э, шунақами, дуруст-дуруст», дегандек бош силқишди.

— Вой, бу биринчиси эмас, қўли дард кўрмасин, уч-тўрт марта пишириб берди бизга, маза қиялпмиз,— келинимни ёнини олдим.

Меҳмонлар яна бош чайқаб галимини маъқуллашди.

— Аммо соғлиққа жудаям фойда эмиш,— файласуфлардек қошларини чимириб донолик қилди онанг.

— Ҳа, зўр бўлибди,— дейишди меҳмонлар ва шундан кейин чучварани паққос тушира кетишди.

...Зиёфат тугаб, меҳмонлар тарқади. Бундай қарасам эру хотин ошхонада қотиб-қотиб қулишяпти. Сени кўтариб мен ҳам кирдим. Мени кўриб баттар қулгилари қистаб кетди

— Италиядан ўрганилган янги рецепт эмиш!— масхара қилди онанг адангни.

— Соғлиққа фойда деганингизга ўлайми! — кийкириб кулдим мен ҳам.

— Мана кўрасизлар, бундан буёқ ҳаммаси чучваранинг кий-масига гуруч қўшиб килади, — деди онанг.

Роса мириқиб кулишдик. Умримизда бунақа яйраб кулмагандик. Рихсивой бувисининг хикоясини тўлқинланиб, лаззат билан эшитарди. Ва ҳар гал бувисини тинглар экан, гўё бир думалаб мурғак гўдакка айланиб қолгандек, довдир онасининг, қизиқчи адасининг меҳрибончилиги ва эркалатишларини тўйиб-тўйиб силқоргандек бўларди. Шу йўсин етимча боякиш ота-она меҳрига бўлган ташналигини оз-моз қондирар эди.

Бироқ алданар эди болагина бечора, зеро, хикоя тугаганидан кейин ташналиги янада кучаярди. Нега деганда, саҳрода сувсираб юрган одам булоқни эсласа баттар чўллайди. Шундай эмасми?

МОЖАРО

Учинчи дарс тарих эди. Болалар Шарифжон аканинг дарсини яхши кўришларининг яна битта сабаби шунда эдики, у сира икки қўймас эди, ҳеч кимга, ҳеч қачон. Чунки тайёрланиб келмаган боладан сўрамасди. Фақат қўл кўтарганларни чакирар ёки анчадан бери баҳо олмаганларга, «янаги галга албатта ўқиб кел, сендан сўрайман», деб олдиндан огоҳлантирарди. Шунинг учун тарихни ўқимай, бемалол юравериш мумкин эди. Бир ойда битта тайёрланиб келиб жавоб бериб қўйсанг бўлди, қолган пайт ялло, сўраб қолса нима бўлади, деб хавотирланиш йўк...

Мавзу катта бўлгани учун Шарифжон ака бугун ҳеч кимдан сўрамади уй ишини. У жуда шошиларди. «Йўқ, битта бугун эмас, ҳар доим шунақа, — дилидан ўтказди Рихсивой. — Шошилгани шошилган, кўнгли нотинч, ўзига ишонмайдиган одамларгина шунақа жонхалак бўлишади. Тўхта, — деди ўзига ўзи Рихсивой, — нега шу Шарифжон акага ёпишиб олдинг, нега ҳамма болаларга ёқадиган одам сенга ёқмайди, нима, арпангни хом ўрдими? Ахир биринчи кунлари сенга ҳам анча маъқул бўлганди-ку, ғайратчан, ҳазилкаш, сахий, айниқса ўқитувчи бўла туриб футбол ўйнашни яхши кўришига болалар беш кетишган эди».

Тўғри, қувноқлиги сал сохтароқдек туюлади ва вақт ўтган сари қандайдир зерикарли, одми одамга айлана борарди. Ҳа, Шарифжон ака борган сари сийқаси чиқиб, хашаки бир одамлиги кўзга ташлана бошлади. Ғайратчанлик ўрнини бесаранжомлик, хушчақчақлик ўрнини ясама табассум, чучмаллик эгаллаган эди.

Рихсивойнинг назарида Шарифжон аканинг асосий мақсади болаларга пухта билим бериш эмас, яхши кўриниш эди. Шунинг учун болаларга лаганбардорлик қиларди, Ҳа, у биринчи навбатда ўз манфаатини, ўз шаънига мақтов эшитишни ўйларди.

Шунақа одамлар бўлади, биринчи кўринганигдаёқ бутун фазилат ва хислатларини, бутун ғайрат ва усталигини биратўла намоён қилади, нимага қодир бўлса ҳаммасини биринчи учра-

шувдаёқ тўкиб солади. Кейин ловуллаб турган гулхан секин-секин чўгга, ундан кулга айлана боргандек сўниб, атрофдагиларни мутлақо қизиқтирмай қўяди. Пировардида ҳамма қатори инжиққина ва асабийгина шахс эканлиги аниқланади. Шунинг учун биринчи кўргандаёқ жон-жаҳди билан яхши таассурот қолдиришга уринадиган кишилар аслида пуч ёнғокдан фарқи йўқ. Яхши фазилатнинг яхшилиги шундаки, у дарров кўзга ташланмайди, кейин-кейин очилади. Рихсивойга энг алам қиладигани сезгирлиги эди, бошқа болаларга ўхшаб Шарифжон аканинг нуқсонларини кўрмай яхши ҳисоблаб юролмасди. Одамларнинг қабиҳликларини титкилаштирамай беғамроқ, олижаноброқ бўлган маъқул-ку! Нега кўзи бунчалик ўткир!

Чекка-чеккада шивир-шивир бошланди — нима учундир дарс жуда чўзилиб кетгандек туюлди болаларга. Бунини Шарифжон аканинг ўзи ҳам пайқади, на илож — мавзу зерикарли эди. Тезроқ тугатиш учун у баттар шошилди, лаби-лабига тегмай гапира кетди. Ниҳоят ўзининг ҳам, болаларнинг ҳам жонига теккан мавзу тугади. Шарифжон ака кўтаринки руҳда эълон қилди:

— Эрта ўтиб индинга бутун синф театрга борамиз! — Шарифжон ака гапи болаларга қандай таъсир қилганини билиш учун синфни кўздан кечирди. Аммо у кутган натижа бўлмади, на севинч, на қизиқиш кўрди болаларнинг юзида. Шунинг учун анча тушқун овозда илова қилди.

— Эртага ҳамма саксон тийиндан олиб келсин.

Бу гап Рихсивойга ёқмади. Йўқ, гап саксон тийинда эмас. Гарчи бувисидан саксон тийин сўраш унинг учун қийин бўлса ҳам, гап бунда эмасди. Гап шундаки, Шарифжон аканинг «бутун синф» дегани ёқмади Рихсивойга. «Бутун синф» дегани мажбурий дегани-да! Рихсивой эса ўз хоҳиши билан эркин иш тутишини яхши кўрарди, мажбурийлик пайдо бўлиши билан ўзи сезмаган ҳолда ичида унга қарши бир ҳис — ўчакинишими, ўжарликми туғиларди. Балки кўпчиликда шундайдир, аммо Рихсивойда айниқса кучли эди бу ҳис.

— Мен бормайман, — қандай қилиб оғзидан шу гап чиқиб кетганини билмай қолди Рихсивой.

— Нега?

Рихсивой жавоб бермади.

— Нега бормайсан? — саволини қайтарди Шарифжон ака.

— Театрни ёмон кўраман, — ўжарлиги тута бошлаганини сизди Рихсивой.

— Балки яхши спектаклдор, кўрмасдан туриб нега унақа дейсан, — юмшоқ гапирди Шарифжон ака.

Кўнғироқ жиринглади. Лекин бутун синф жойидан кўзгалмади, ўртадаги тортишув нима билан тугагини кутди.

— Бўйнимдан боғлаб оборишса мен учун энг яхши спектаклнинг ҳам бир тийинлик қизиғи қолмайди.

— Ҳеч ким сени зўрлаб судраётгани йўқ, — ўзининг ясама илжайишини қилди Шарифжон ака, — бормасанг, ўзингга қийин, гўзалликни зўрлаб севдириб бўлмайди! Гўзалликка одамнинг

ўзида ташналик, эҳтиёж, интилиш бўлиши керак. Бўйнидан боғланган ит, овга ярамайди, дейишади.

Синф «гурр» этиб кулди.

Рихсивойнинг зигиртак ҳам жаҳли чиқмади, қайтанга ҳаммага кўшилиб кулди.

Ўртадаги можаронинг энгилгина тугаганидан Шарифжон аканинг ҳам димоғи чоғланди. Синфдан чиқа туриб:

— Бўпти, театр ихтиёринг! Аммо газета билан журналга обуна қилиб кўйдик,— деди.

— Пул тўламадим-ку,— деди Рихсивой.

— Ўрнингга мен тўлаб юбордим.

Рихсивой калтираб кетди.

— Нега?!

— Нима, нега?

— Нега менинг ўрнимга пул тўлайсиз?!

— Синфимиз юз фоиз обуна бўлсин деб шундай қилдим. Ҳамма синфлар юз фоиз ёзилганда, битта бизнинг...

— Менга сизнинг садақангиз керак эмас!

— Нега бақирасан, нега ўзингдан каттага бақирасан, беталим?!— Шарифжон ака ҳам газабдан кўкариб кетди.

— Бақираман! Агар обунадан ўчириб ташламасангиз...— Рихсивой сўз тополмай қолди.

— Хўш, агар ўчириб ташламасам нима қиласан?— ўқувчисининг пўписаси Шарифжон аканинг иззат-нафсига тегди.— Гапир, нима қилардинг?

Рихсивой дабдурустдан жавоб тополмади, Жаҳл чиққанда ақл қочади дейишади. Рихсивойнинг эса ёмон жаҳли чиққан эди. Рост-да, Шарифжон аканинг: «Сенинг учун пул тўлавордим», дегани бутун синфнинг олдида камситгани эмасми?! «Сен камбағал етимчасан, газетага обуна бўлишга ҳам пул тополмайсан», дегани эмасми?! Бунга қандай чидаб бўлади?! Рихсивойнинг бутун вужуди калтирарди.

Шарифжон аканинг олижаноблик қилгани яхши албатта. Лекин яхшилик кетидан миннат қилиб ювиб юборди. Миннат билан қилинган яхшилик ёмонликка айланиб кетади-ку! Нахотки ўқитувчи бўлатуриб шунини тушунмаса?!

Яхшилик ҳеч қачон бир нарсанинг илинжида ёки икки хисса бўлиб қайтишини кўзлаб қилинмаслиги керак. Яхшилик ҳолисанилло қилинади. Ана ўшандагина у ҳақиқий яхшилик бўлади.

Шарифжон ака эса бутун синф олдида ўзини олижаноб кўрсатмоқчи бўлиб ишни расво қилди. Индамай қўяқолганида Рихсивой уни миннатдорчилик билан эслаб юрарди.

Кўз-кўз қилинадиган яхшилик ҳақоратдан баттар.

— Бойвачалигингизни бориб уйда... қилинг!— деди Рихсивой.

— Нима дединг?!— энди Шарифжон ака тутақиб кетди.— Сен ким билан гаплашяпсан, тирранча?! Мен сени, мен сени масалангни педсоветга қўяман, мактабдан ҳайдаттираман, сендақа безориларга, ўзбошимчаларга, газандаларга ўрин йўқ совет мактабида!

— Оғзингизга қараб гапиринг. Ким газанда?!— ўзининг гапи ўзига ёқмади Рихсивойнинг. Нима қилади гапни чўзиб. Аламини олди, Шарифжон аканинг таъзирини бериб хумордан чиқди, бўлди-да!

Одатда катта жанжаллар арзимаган нарсадан чиқади, дейишади. Шу гап тўғри экан. Шарифжон ака билан Рихсивойнинг ўртасидаги низо ҳам кичкина тортишувдан аланга олди. Чўлда, жазирама офтобда қовжираб ётган ўт-хашакка қилдек учқун кифоя — лоп этиб ёнади. Рихсивой ҳам худди шундай, бир гувиллаб ўчди.

Шарифжон ака яна нима балолар деб кичқирди. Аммо энди Рихсивой хотиржам эди. Миқ этмасдан без бўлиб тураверди.

Унинг дарди-фикри дарсдан чиқасолиб уйга югуриш, соат икки яримда телевизорда зўр кино бор, ўшани кўриш эди — америкалик хиндуларнинг оқсуяк мустамлакачиларга қарши кураши. Қувиш, таъқиб этиш, отишмаларга бой, саргузашт фильм.

Қўнғироқ чалиниши билан Рихсивой биринчи бўлиб ташқарига отилди. Синфдан-ку биринчи бўлиб чиқди, лекин коридор барибир бошка синф болалари билан тўла эди. У ўзидан кичкина-ларни итариб-ситариб, катталардан чекиниб кўча эшик томон интилди. Эшик таги ҳар доимгидек болалар билан ғужғон, элчиллар ўзини оломон орасига уриб олдинга ташланади, ур-сурга тоби йўқлар четроқда одам сийраклашишини кутардилар.

Рихсивой энди болаларнинг орасига шўнғимокчи эди, биров билагидан ушлади, қараса — Ҳабиба. Рихсивойнинг дарров кайфияти бузилди. Бош пионервожатий бекорга тўхтатмайди. Ё бирон топшириқ юклайди зимманга, ё тартибга чакириб насихат ўқийди, ё... хуллас, яхшилик кутма.

Рихсивойнинг бир кўниги хийла ишлатиб, касал бўлиб қолдим, докторга бораман, деб қочиб қолмоқчи бўлди. Ким билади, агар бошка одам бўлганида балки шундай қилган бўлармиди, аммо Ҳабибани алдагани виждони чидамади. Чунки Ҳабиба бутун одам эди, унга суянса бўларди. Шунинг учун Рихсивой бахона қидирмади, тўхтаб, Ҳабибага «нима дейсиз» қабилида саволчан назар ташлади.

— Ёрдаминг керак бўлиб қолди,— деди Ҳабиба,— вақтингни кўп олмайман.

Рихсивой хайрон бўлди, қандай ёрдами тегиши мумкин Ҳабибага.

— Юр,— вожатий уни пионерлар хонасига бошлади,— лекин кўрқма, узоғи билан ўн минутча вақтингни оламан.

— Ўн минут бўлса яхши,— деди Рихсивой пионерлар хонасига киришганларидан кейин.

— Нима, шошиляпсанми?

— Ҳа,— деди Рихсивой, кейин илжайиб кўшиб кўйди:— Икки яримда зўр кино бор телевизорда.

— Шундайми? Унда гапни қисқа қиламиз. Хўш... ҳозир иккидан беш минут ўтди...

— Улгураман. Уйимизгача ўн минутлик йўл. Фақат бувим

урипадилар-да, олдин овқат еб ол, кейин кўрасан телевизорни деб! Овқат еб ўтириб, телевизор кўрса ҳам бўлаверди-ку!

— Йўқ, унда еганинг қаёққа кетаётганини билмайсан,— кулди Ҳабиба.— илмий тилда айтадиган бўлсак: ҳеч нарсага чалғимасдан иштаҳа билан ейиладиган таомгина яхши хазм бўлади. Ўтир.

Рихсивой «ўтирмайман» дегандек бош чайқади.

— Ишингизни айтаверинг.

— Оғир иш эмас,— Ҳабиба Рихсивойнинг олдига, столга бир уюм откритка ташлади.— мактабимиз маъмурияти ва пионер ташкилоти уруш ва меҳнат ветеранларини, фарзандлари урушда ҳалок бўлган ота-оналарни, кекса коммунистларни 7-ноябрь байрами билан табриклар откриткалар тайёрлади. Откриткаларда адреслар ёзиғлик. Уйингга яқин бўлган адреслардан тўрттасини танлаб ол, обориб берасан.

— Мен-а?

— Ҳа, сен. Нега ҳайрон бўласан?

— Ким билади, одатда бунақа юмушни аълочи ўқувчиларга юклашарди шекилли,— деди Рихсивой.

Ҳабиба жавоб беришга шошилмади. Чамаси атайдан — Рихсивойнинг диққат-эътиборини кўпроқ тортиш учун пауза қилди.

— Биласанми... аълога ўқиган яхши, албатта. Аъло ўқишга ҳамма болалар интилиши керак. Лекин афсуски, аълога ўқийдиган болаларнинг ҳаммаси ҳам одам сифатида мактовга арзигули эмас, ичида чиқиндилар ҳам учрайди. Шунинг учун ўқувчиларга баҳо беришда мен баъзиларга ўхшаб биринчи навбатда уларнинг қандай ўқишига қарамайман. Мени энг аввал ўқувчининг хулқи қизиқтиради, одамий хусусиятлари.

Рихсивойнинг юраги «шув» этиб кетди. Бўлди, ҳаммаси тушунарли. Бекорга хулқдан гап очмади. Откритка йўлига, гап боя дарсда Шарифжон ака билан бўлган можарода. Болалик уйда сир ётмайди, деганларидек мактабда ҳам ҳар қандай воқеа бир зумда ҳаммага тарқалади. Мана, дарров Ҳабибанинг ҳам қулоғига етибди.

Ҳозир панд-насихат, тарбия бошланади. Айбингга икром бўлиб кечирим сўрамагунингча қутулмайсан.

Рихсивой қовоғини уйиб ерга тикилди.

— Сени эса хулқинг ёмон эмас,— деди Ҳабиба,— одамгарчилигинг ҳам бор.

Рихсивой биров бошига гурзи билан ургандек гангиб қолди. Бундай гапни сира кутмаган эди. Бу қанақаси?! Ўғит ва танбех ўрнига мактов!

— Жўрттага шунақа деясизми, мени ўзингизга оғдирволиш учун?— сўради Рихсивой.

— Энг ёмон кўрганам тилёғламачилик қилиш. Мени хафа қилдинг, Рихсивой. Нахотки мени шунчалик деб ўйладинг?

— Кечиринг, сизни сира хафа қилмоқчи эмасдим. Билмасдан оғзимдан чиқиб кетди.— сидқидилдан узр сўради Рихсивой.

— Сен ҳақда фикрим яхши, лекин.— Ҳабиба бир зумга тўх-

тади,— лекин тўғриси, бугунги қилинганни эшитиб хафа бўлдим.

— Шарифжон ака билан тортишувни айтяписми?

— Ха! Ўқитувчи билан олишадиган бола ҳеч қачон ҳақ бўлмайди.

— Агар ўқитувчи ҳақорат қилса-чи, унда ҳам индамасдан тура-вериш керакми?

— Ҳақорат кимнинг оғзидан чиқмасин, уни оқлаб бўлмайди, Лекин кўпинча ҳақоратланган одамнинг ўзи сабабчи бўлади ҳақорат эшитишга, шунга йўл қўяди ёки ундан ҳам ёмони, ҳақоратни ўзи сўраб олади.

— Сиз ҳам Шарифжон аканинг ёнини оляписми?— ўксинди Рихсвой.— Тагин бировни ҳақорат қилган одамни оқлаб бўлмайди, дейсиз.

Ҳабиба жилмайди, Рихсвойнинг ўжарлиги унга наъша қилган эди.

— Сен битта нарсани тушунмаяпсан. Ҳақорат икки хил бўлади. Биттаси жаҳл чиққанда, одам ўзининг ҳисларини жиловлай олмаганида сўз билан ҳақорат қилиш. Иккинчиси ҳатти-ҳаракат билан... бирон бир йўл билан кишини ҳақоратлаш. Буниси биринчисига нисбатан қабихлик, хавфлироқ. Чунки биринчиси — тасодифий, иккинчиси атайдан қилинадиган ҳақорат.

— Сен эшитган ҳақорат биринчисига қиради, тасодифий демокчимисиз?

— Зийраклигини яхши қўраман. Ҳа, ғараз билан қилинмаган. Агар сенга ўзингдан кичкина, муштдек бола без бўлиб гап қайтариб турса, жаҳлнинг чиқадими? Чиқади. Шунақа болани учратсанг ҳақорат қилиш уёқда турсин бошлаб калтаклайсан. Йўқ дегин-чи?

Рихсвой гап тополмай қолди. У ерга тикилганича узоқ турди «миқ» этмай. Кейин бошини кўтарди.

— Биламан... гап қайтарадиган одатим бор. Бошқа болаларга ичимда қойил қолиб юраман. Ўқитувчилар минг койишсин, писанд қилмай туришаверади, сал ўтмасдан ҳамма нарсани унутиб яна ўйин-кулгига берилиб кетишади. Мен бўлсам... ёмонман. Албатта ўчакишаман, тортишаман. Кейин уч-тўрт кунгача ўзимга келолмай сўкиниб юраман, пушаймон бўламан. Нега шунақа-а?

— Сенинг ўрнингда бўлсам бунинг учун кўп ҳам қуйинмасдим. Без бўлгандан кўра, таъбирчанроқ бўлган маъқул.

Рихсвой бошини қашиди. У айтмоқчи бўлган фикрини қандай қилиб ифода этишни билмай қийналарди.

— Ҳабиба опа, боя ҳақорат икки хил бўлади дедингиз... Рихсвой сўз тополмай тугилиб қолди.

— Ҳа, тасодифий ва атайин қилинадиган ҳақорат,— унга ёрдамга келди Ҳабиба.

— Мен Шарифжон аканинг оғизда қилган ҳақоратларидан хафа эмасман. Тирранча дедилар, мактабдан қувиб юбораман дедилар, ўлай агар, бу гаплардан хафа бўлмайдем. Шунчаки жиғларига тегиш учун гап қайтариб турдим.

— Жиғларига тегиш учун?

— Ҳа, жиғларига тегиш учун. Аслида мен бошқа нарсадан хафа бўлдим, олдинроқ битта гап айтдилар...

— Демак... гапдан хафа бўлгансан, гап билан тасодифан ҳақорат қилган, атайдан эмас.

Рихсивой анграйиб қолди.

— Ҳа, гап билан... э, ким билади, ўзим ҳам янглашиб кетдим,— сал жилмайди Рихсивой,— ишқилиб жуда оғир ботди-да гаплари.

— Бўпти, ўтган ишга салавот. Откриткаларни танладингми? Сенинг бувингларга ҳам табрик ёзганмиз. Лекин уни бошқа бола обориб беради.

— Менинг бувим қандай хизмат кўрсатибдиларки, табрик йўллайсизлар?

— Хизмат кўрсатганлар. Бувингнинг ҳаётлари ҳам қаҳрамонлик,— жиддий гапирди Ҳабиба ва бирдан гапнинг мавзуини бурди,— менга қара, эртага йигирма тийин олиб кел. Синфдошинг Боқивойни биласан, оилада сақкиз бола, ҳаммаси чурвақа, отаси икки йил бўлди қаёо қилган. Битта онасининг топгани нима бўларди. Ота-оналар кенгаши, синфингдаги болалар озгинагинадан, баҳоли қудрат пул йиғиб, байрамга Боқивойлар оиласига бирор совға қилишга келишдилар. Ҳаммадан йиғмаймиз. Баъзи кўпболали ёки иқтисодий жиҳатдан сал оқсайдиган оилаларнинг болаларидан олмаймиз. Мана сендақалар тўласа малол келмайди. Нега деганда бувинг пенсия оладилар, кейин уйда тикувчилик қилиб оз-моз пул ҳам топиб турар эканлар. Ҳарҳолда ўзингизга тўқ оиласизлар.

— Ҳўб, олиб келаман,— деди Рихсивой.

Шундай деди-ю, илжайиб қўйди. Йўқ, ташида эмас, ичида илжайди. Аммо зўр вожатий-да, Ҳабиба. Атайдан пул олиб кел, деяпти Рихсивойга. Етимчама деб ўксима, яхши яшайсизлар демоқчи, Шарифжон аканинг қилиғини унут демоқчи! Чақиришдан асосий мақсад ҳам шу.

Раҳмат сенга, бош пионервожатий, раҳмат сенга, раҳмдил ва шафқатли инсон, раҳмат сенга. яхши одам!

МЕҲМОНДА

Рихсивой меҳмонга боришни жуда ёмон кўрар эди, тўғрироғи, умри бино бўлиб атиги уч-тўрт мартагина меҳмондорчиликда бўлган. Қаяёққа ҳам борсин? Бувисининг ҳеч кими йўқ, етим ўган. Бир ҳисобдан қариндош-уруғининг кўп бўлгани ҳам дуруст — яхши-ёмон кунингда яраб турар экан. Қариндоши кўп одамларнинг ҳаёти қувноқроқ ўтадиганга ўхшарди. Ҳақиқатда шундайми, йўқми Рихсивой буни билмасди. Аммо ёлғизлик ёмон — бу аниқ!

Кўп одам йиғилган ҳар хил маросимлардан Рихсивой нима учундир чўчирди. Шунинг учун бувиси меҳмонга бораёлик, деб қаңча қистамасин кўнмади, ўзингиз борақолинг деди.

— Катта йигит бўлиб қолдинг, энди маҳалла-қўйга, таниш-билишларга аралашгини. Ҳеч кимга қўшилмай одамови бўлиб ўти-

раверсанг, тўйингга ким келади. Ҳа, катта йигит бўлиб қолдинг. Ҳадемай уйлантириб қўяман.

Рихсивой кулиб юборди.

— Қанақа тўй, буви!

— Вой, кўз очиб юмгунча йиллар ўтиб кетяпти. Мени айтди дерсан, хаш-паш дегунча уйланиб, болали бўлиб қолганингни ўзинг сезмай қоласан.

— Жуда гапни оласиз-да, буви?!

— Айтяпман-ку, вақт ўтганини одам пайқамай қолади деб. Ёшинг улғайган сари вақт ҳам тез ўтаверади. Уйланасан, сал ўтмай фарзанд кўрасан, сал ўтмай ўглингни ҳам уйлантирасан, қарабсанки, яна сал ўтмай набира ҳам кўрасан.

— Дарров набиралик ҳам қилиб қўйдингиз-ку, одамни.

— Яхши-да, ўтирасанми гафлат босиб.

Рихсивой илжайди.

— Унда мени қийнамай меҳмонга келинингиз билан бориб кела қолинг.

Рихсивой катта тўда, катта йиғинларда гапиролмасди, аммо ўзига яқин одам билан бинойидек ҳазиллашарди.

— Оҳ, оҳ, оҳ, қани энди келиним бўлсаю кўғирчоқдек ясантириб, олдимга солиб, ҳаммага кўз-кўз қилиб меҳмонма-меҳмон олиб юрсам,— бу гапларни Мастура хола гарчи жилмайишга ҳаракат қилиб гапирган бўлса ҳам овозидаги армон Рихсивойнинг юрагини ачиштириб юборди. Ахир, буви шўрлик нима кўрди, туну кун уйда ўтириб, Рихсивойнинг кир-чирини ювади, овқатини қилади, устига устак машинада кийим тикиб, рўзгор тебратади.

— Бўлти, отланинг, борсак бора қолайлик ўша Зумрад опаникига,— деди Рихсивой.

— Вой, ростданми, нечук инсоф кириб қолди сенга?— суюниб кетди Мастура хола.— Боши кўкка етади Зумрадхоннинг. Ахир қачондан бери ялинади шўрлик. Ҳозир, тўрам, ҳозир ясаниб чиқаман.

• Мастура хола дик этиб туриб ўз хонасига йўл олди.

— Ҳа, айтмоқчи, тўрам, сиз ҳам кийим-бошингизни ўзгартириб чиқсангиз бўлармиди?

Рихсивой янги кийимлардан уялар, ясанишни ёмон кўрар эди, бувисининг гапидан энсаси қотди.

— Бе, бошни қотирмасангиз-чи, буви...

— Хўп, хўп, тўрам, хўп,— набирасининг айниб қолишидан кўрқиб гапни қисқа қилди Мастура хола,— майли, эшакнинг тўқимига ўхшаган шу кийимингизда кетаверинг.

— Бу эшакнинг тўқими эмас, жинси шим!

— Ҳа, ҳа, мен ҳам жинни шим деяпман-ку.

Бувисига тенг келиш қийин, гапдан қочириб ҳам бўлмайди уни. Ҳар қалай, меҳмонга боряпти, ваннага кириб юз-қўлини совунлаб ювди, «Помарин» билан тишини тозалади.

Хўш, уй вазифалари қалай? Адабиётни ўқиди. Инглиз тилидан машқни кўчирди. Тарих билан алгебра қолди. Эртага дам олиш куни қилар. Бугун эса меҳмонга ҳам бориб келиш мумкин.

Рихсивой сочини хўллаб тараб, ойнага қараб қўйди. Чеккасидаги кичкинагина ҳуснбузарни назарга олмаганда кўриниши бинойидек. Айниқса жингалак сочлари ўзига ярашиб турибди. Ваннадан чиқиб кўтаринки руҳда сўради:

— Кетдикми, буви?

— Кетдик, тўрам, кетдик,— ичкари уйдан бувисининг овози эшитилди.

Рихсивой бувиси бўлгунича вақт бекор кетмасин учун туфлисини мойлаб ярқиратди. Аммо у оёқ кийимини яхши кияр эди, ҳали битта пойафзални ҳам йиртиб тамомламаган, фақат кичкина келиб қолгани учун яроқсизга чиқарди.

Ўз хонасидан чиқиб келган бувисини Рихсивой танимай қолди. Чунки Мастура холанинг ясанганини жуда кам кўрган. Эғнида мўл-кўл тикилган шойи кўйлак, унинг устидан қора духоба камзул, оёғида қадим замонларда отинойилар киядиган амиркон кавуш, айниқса, иккита учини иккала елкасига ташлаб олган гармдори гулли, жигарранг шойи рўмоли жудаям очворган эди Мастура холани.

— Зўрсиз-ку, буви!— хайратини яширолмади Рихсивой.

— Эй, кўямизми!— ясама керилиш қилди Мастура хола,— тагин ҳам буванг раҳматликдан қолган зебу зийнатларимни тақмадим, агар ҳаммасини илиб чиқсам юраги бўшроқлар ҳасаддан ўзини таппа ташлаворарди!

Ростдан ҳам бувасидан зебу зийнатлар қолганми ёки бувиси яна мақтанаяптими, бу Рихсивойни кизиқтирмади.

— Қани, бошланг бўлмаса, тўрам,— эшикка ишора қилди кампир.

Набира ва буви йўлга тушишди. *

— Бозорга қараб юраверасиз, тўрам,— деди Мастура хола.

— Бозорда нима қиламиз?

— Улуғ жойга қуруқ бориб бўлмайди, дейишади,— уқтирди Мастура хола,— жуда бўлмаса йигирмата кулча олмасак, қушпақуруқ қандай қилиб борамиз?

Рихсивой бувисининг қўлидаги дастурхонни энди кўрди.

— Зумрад опа унақа эскича одатларингизни тушунармидилар?! Нондан кўра бошқа совға олайлик, кунига яратади, нонингиз бекорга қотиб қолади.

— Бошқа совға ҳам бор, тўрам, бисотни қовлаб бир кийимлик хонатлас олдим, минг йилдан бери ётувди. Аммо ноннинг ҳам ўз файзи бор, ҳа, ноннинг ўрнини ҳеч нарса босолмайди. Хотинларнинг ишига аралашмасдан хўп деяверинг, тўрам!

Рихсивойнинг хўп дейишдан бўлак иложи йўқ эди, чунки у бувисининг одатини биларди: олди-бердиларга келганда жуда қўли очик. Қўшниларникида бирорта маросим бўлиб қолса, миянчанинг энг зўрини бувиси қиларди. Шунақа эди унинг бувиси — ёлғиз, бева бўлса ҳам қўли очик ва мард эди.

Бўлмаса ким булардан гина қиларди магазиннинг қулчасини олиб келибди деб?! Йўқ, бари бир Мастура хола қаёққа бормасин бозордан қўлда ёпилган нон оларди.

Бозор кезишни яхши кўради Мастура хола. Ҳай-ҳай у кишининг савлат тўкиб нон бозорига кириб боришларини кўрсангиз! Хохласалар бутун бозорни сотиб олишга курби етадиган одамдек вазиинлик ва виқор билан қадам босардилар. Нон дегани саватларда тизилиб ётибди, бири биридан чиройли. ҳидини айтмайсиэми, ўн қадам наридан гул этиб димокка уради.

Мастура хола бир чеккадан кунт билан нонларни кўздан кечира бошлади.

— Келинг, опок ойи, хозиргина тандирдан уздим, бозиллаб турибди.

Нонвойлар мулойим эди, улардан ҳам кўра Мастура хола мулойимроқ эди.

— Кўлингиз дард кўрмасин, отинча, бошлабсиз,— деди Мастура хола,— аммо менга жайдари ундан ёпилган нон керак, ўшанга ўрганганман, таъми бошқача бўлади.

— Вой, шу нон ёкмадими, опок ойи?

— Нега ёкмас экан. Нонингиз жуда яхши, отинча, ноннинг ёмони бўларканми?! Айтяпман-ку, менга жайдари унники керак. Оппок ундан ёпилган нон пуфакдек шишиб чиқади. Ҳа, гози бўлмайди.

Мастура хола кейинги нонфурушга юзланди.

— Келинг, холажон, келинг. Шошиб турибман, уйда эмизукли болам қолган, келинг, ўн беш тийиндан бериб юбораман.

— Вой йўқ, оповси, менга ўн беш тийинлик нон керак эмас, уятли жойга олиб бораман-а.

Кампир яна суриди. Рихсивой унинг кетидан эргашиди. Бувисининг инжиқлиги унинг жонига тега бошлаган эди.

— Ие, келинг, онажон, сизга керак нон мана шўтта,— бу қопқора жувон жуда шаддод ва айни пайтда хушмуомала эди,— минг айланинг меникини олдига тушадиган нон тополмайсиз бозордан. Ҳа, бекорга вақтингизни кетказманг, онажон. Сизга худди шу нон керак. Чунки кўринишингиз айтиб турибди, нозик жойга олиб борасиз, нечта берай?

— Вой, қоқиндик, ўзи неча пулдан?

— Йигирма тийингина, онажон, атиги йигирма тийин. Нима, бу жувоннинг эси пастроқми, баркашдек-баркашдек нонни йигирма тийиндан бериб юборяпти, деб ҳайрон бўлманг. Бизнинг авлоду аждодимиз нонвой ўтган. Бувимнинг бувалари харидорни рози қилиб пулини ол, ўшанда топганинг юқади, бўлмаса суриб кетади деган эканлар. Ҳа, биз фақат меҳнат ҳақимизни оламиз? Тандирда нон ёпишни ўзи бўладими, онажон. Ҳеч ким билмаса ҳам сиз биласиз буни. Ҳа, фақат меҳнат ҳақимизни оламиз, йигирма тийин — бир танга.

— Вой, бир танга, икки танга қилиб ўтирасизми, қоқиндик, бир сўмга олтига деяверинг.

— Сизники ҳам эмас, меники ҳам, икки сўмга ўн битта қилиб бераман, шунда, онажон, сиз ҳам қуймайди, кабоб ҳам.

— Вой қизим, меҳмонга тоқ нон кўтариб бораманми, ўн иккита қилинг.

— Отажон, сиз меҳмонга ўнга нон кўтариб борадиган таги пастлардан эмассиз. Миждози тўқлардан эканлигингиз шундоққина билиниб турибди: йигирмата оласиз. Майли, тўрт сўмга йигирма иккита қилиб берай, онажон. Сизга беряпман, бўлмаса миждозларим кўп, олиб келишим билан бирпасда талаб кетишади.

Уста нонвой аёлининг гапидан эриб кетган Мастура хола ортик тортишиб ўтирмади.

— Майли, беринг, нонингиз ҳақиқатда бирор жойга кўтариб борса арзийдиган экан, қоқиндиқ. Ҳай Рихсивой, кани оч дастурхонни.

— Э, оғзингизга бол, онажон, энди ўзингизга келдингиз; пулингиз ўзингиз билан кетади. Олинг, ўзингиз танлаб олаверинг.

Мастура хола нонни санаб олиб, Рихсивой қўлида кўтариб турган дастурхонга тахлади.

— Йигитчани қийнамай ўзим боғлаб берақолай дастурхонни,— нонфуруш жувон Рихсивойга ёрдам бермоқчи бўлди.

— Вой, айланай сиздан, қоқиндиқ,— жилмайди Мастура хола,— тугмай туринг, йигирма иккита қулчани нима деб кўтариб бораман. Ширмой билан патир ҳам оламан ҳали, қоқиндиқ.

— Ҳа-я, нега шошиламан. Ҳой, Анзиратхон, патирингиздан буёққа олиб келинг. Хайринисо, сиз ширмойингизни кўрсатинг,— нонвой жилмайиб Мастура холага қаради,— сизга ноннинг асили керак экан, онажон, шуларникини кўринг. Бунақа ёғли патир қиладиган Тошкентда битта. Анзиратхонни ширмойини-ку яланг чет эллик меҳмонлар сотиб олишади. Юртига олиб кетишади, кўз-кўз қилгани. Особий заказ, импорт-экспорт!— жувон қийкириб қулди.

Унга қўшилиб Мастура хола, ҳатто Рихсивой ҳам қулиб юборди.

— Асил бўлса бўлди, пулига қайишмай олаверамиз,— тантилик қилди Мастура хола.

Ширмой ҳам, патир ҳам нонвой жувон айтганча экспортга чиқарса арзиғули экан. Лекин Мастура хола нархига бари бир тортишди. Олтита патир, олтита ширмой олиб дастурхоннинг учини аранг боғлади. Кейин киссасидан дастурмолчасини олиб тугунини ечди, пул чиқариб нонвойлар билан ҳисоб-китоб қилди.

— Айнанай қизим, таги кўрганлардан экансиз, деб тўғри айтдингиз. Бувим раҳматли бировнинг қақига хиёнат қилманглар, чунки ҳаром пул бари бир татимайди, деб насихат қилардилар,— Мастура хола қайтимига ортикча бериб юборган қора жувонга пул узатди.— Бир сўм ўрнига икки сўм бериб юборибсиз, айланай қизим.

— Вой, онажонимдан ўргулай, жуда довдирман-да, қўпинча ортикча қайтим бериб юбораман. Бозор қилишингиздан, нон танлашингиздан дарров сезувдим, онажон, сизни танти, инсофли кампир эканлигингизни. Илоҳим бола-чақа, невара-чевараларингизни роҳатини кўринг.

— Айтганингиз келсин, қизим, айтганингиз келсин.

Улар худди туғишган она-боладек хайрлашишди. Мастура хола

яна виқор билан йўлга тушди, қирқтача нон тугилган зил-замбил дастурхонни аранг кўтариб Рихсивой унинг ортидан эргашди.

Шаҳарнинг энг учига чиққан бойвуччаларига ўхшаб, шойи рўмолини ҳилпиратиб, амиркон ковушини ғирчиллатиб кетаётган Мастура холани кўриб Рихсивой: «Аммо бувимлар ҳам бинойидек олифталар», деб дилидан ўтказиб қўйди.

Шуниси яхши эдики, Мастура хола нима киймасин ўзига ярашар эди.

— Буви,— деди Рихсивой нон бозоридан сал узоқлашгач,— битта нон оламан деб ярим соат вақтимиз кетди, доим шунақа тортишиб оласизми?

— Бўлмасам-чи! Бозорнинг шуниси қизиқ-да! Обдан савдолашмасанг на олган, на сотган хумордан чиқади,— Мастура хола набираси гапнинг мағзини чақмаганини англаб қўшиб қўйди.— Индамасдан айтганига олиб кетаверсанг, сени тентак экан, деб ўйлашади. Ўзбекнинг бозори шу, тўрам, савдолашмаса иккала тарафнинг ҳам кўнгли жойига тушмайди, сотган ҳам, олган ҳам қониқмайди. Айтман-ку, ўзбекнинг кўп урф-одатини билмайсан деб!

— Жуда биламан-да! Ўзбегингизнинг урф-одати зилдак бўлиб елкамдан босиб турибди, мен билмай ким билсин?!— орқалаб олган бир бўхча нонга ишора қилди Рихсивой.

Мастура хола набирасининг қочиринини дарров тушунди.

— Аммо катта бўлсанг, жуда гапга чечан чиқасан,— деди у ички бир ҳайрат билан,— ёрдамлашиб юборайми, менга берақол. Ана бу гап Рихсивойнинг иззат-нафсига тегиб кетди.

— Нима дейсанг, буви! Мен турганда сиз кўтарасизми, наҳотки шуни ҳам кўтаролмасанг?!— деди у дўқ уриб, кейин сал юмшаб сўради.— Ўзи борадиган жойимиз узоқми, қаерда туришади?

— Узоқ, шаҳарнинг четида.

— Уйларини кўрганмисиз, топиб бора оласизми, ишқилиб?

— Бўлмаса-чи, мен битта кўрган жойимни кўзимни боғлаб бўлса ҳам топиб бораман.

Рихсивой буни биларди. Мастура хола ҳақиқатан ҳам битта кўрган жойини неча йилдан кейин ҳам қийналмай топиб бора олар эди.

— Шаҳарнинг четида бўлса бирон нарсага ўтирайлик. Ё яёв бормоқчимисиз?

— Энди троллейбус-проллейбус қилиб ўтирмайлик девдим-да,— узр оҳангида гапирди кампир, метрога ўтирсак, ғир эткизиб обориб қўяди. Ўзиюрар зинапоясини айтмайсанми, катайса қилдириб олиб тушиб қўяди. Нима дединг?

— Нима ҳам дердим, сиз замонавий кампирлардансиз, метро турганда троллейбусни назарга илармидингиз?!

— Ҳа-я, шуни айтсанг-чи!— ҳазилни илиб кетди Мастура хола.

Улар метронинг «Пахтакор» бекатига боришди. Эскалаторга яқинлашишса худди Мастура холага ўхшаган битта кампир турибди. Мастура хола нима гаплагини дарров тушунди.

— Ҳа, эгачи, юрмайсизми?— сўради у.

— Қандоқ бўларкин. Юрагимни ҳовучлаб турибман тушгани кўрқиб,— деди кампир.

— Вой, айланай сиздан, мен ҳам биринчи марта сизга ўхшаб кўрққандим. Энди атайдан келадиган бўлиб қолганман катайса қилгани. Арғимчоқ учгандан ҳам маза бу. Юра қолинг,— Мастура хола кампирнинг қўлтиғидан ушлаб эскалаторга бошлади,— қани, бисмиллоху раҳмону раҳим деб қадам кўйинг.

Кампир инқиллаб-синқиллаб эскалаторга оёқ кўйди. Метродаги ҳамма одамлар иккала кампирни томоша қилишарди. Буни сезган Мастура хола қизиқчиноқ эмасми — дарров «очиблиб» кетди, инанғиллаб калима қайтара бошлади.

— Шу шайтон зинадан эсон-омон тушиб олсам Биби Марям йўлларига тўрт танга атаб юбораман.

Мастура холага маҳкам ёпишиб олган кампир қалт-қалт қалтираб унга жўр бўлди.

— Астағфирулло, ўз паноҳингда асра, астағфирулло!

Пастга тушиб олишлари билан иккаловининг ҳам чехралари очилиб кетди. Кампир ёқасига тупуриб деди:

— Ё қудратингдан ўргулай, ўзи учар гиламни эшитгандим, ўзи юрар зина ҳам бўларкан-да!— Кейин кампир Мастура холага ўгирилди,— вой, зинаси ҳам бор бўлсин, сўрашмабмиз-ку.

— Шунинг айтинг-га!— иккала кампир худди энди бир-бирини кўргандек кучоқ кериб, эски кадрдонлардек куюқ кўришишди, ҳол-аҳвол сўрашишди.— Эсонмисиз, омонмисиз, бардамгина юриб-сизми?

Рихсивой четда қолиб кетди. Иккала кампир охирги — «Максим Горький» бекатигача суҳбатлашиб боришди. Фақат метродан чиққанларидан кейингина йўллари бошқа-бошқа экан, ажралишди.

Мастура хола билан Рихсивой Тошкент — Чирчиқ автобусига ўтиришди. Омадларига автобус экспресс экан, визиллатганча учиб кетди. Ҳадемай Қибрайга етди. Яна уч бекатдан кейин Мастура хола Рихсивойни етаклаб автобусдан тушди.

— Ҳа, худди шу ер,— деди у набирасидан кўра кўпроқ ўзига-ўзи.— ҳозир чапга қайриламиз. Шу йўл тўппа-тўғри олиб боради. Аммо жуда ўзгариб кетибди, келмаганимга ҳам неча йил бўлди!

Улар турп экилган эгат ёқалаб кетган тор асфальт йўлга бурилдилар. Тўрт юз метрларча юрганларидан кейин эгат тугаб, олмазор бошланди. Боғ жуда катта эмасди, ундан чиқишлари билан қаршиларида ажойиб манзара намоён бўлди. Кўз яйраб томоша қиладиган кенг дала, даланинг этаги қирга уланиб кетган. Уни илонизи бўлиб мовий сувли анҳор кесиб ўтган. Шовуллаб оқаётган анҳордан эсаётган салқин шабада димоқларни китиқлайди. Худди биров атайдан боғ қилиб бу гўзал манзара бетига нарда тўртиб қўйгандек эди. Анҳор ёқалаб ҳар юз-икки юз метр масофача оралиқда беш-олтитадан икки қаватли коттеджлар жойлашган.

— Мана шу уй,— энг яқин коттеджни кўрсатди Мастура хола.

Ҳовли жуда катта ва у одам белидан келадиган қандайдир кўм-кўк ўсимлик билан ўралган эди. Девор йўғу, лекин эшик ва дарбоза бор. Дарбоза ёпиқ, эшик ланг очик эди. Шунга қарамай

Мастура хола эшикни тақиллатди. Зум ўтмай кўзойнак таққан Рихсивойлар тенги бир қиз пайдо бўлди.

— Ассалому алайкум, келинлар,— деди у очиккўнгиллик билан.

— Вой, тасаддук, Сорахонмисан? Кап-катта қиз бўлиб қолибсан-ку,— Мастура хола қизни бағрига босиб икки бетидан ўпди.

Қиз ҳам худди туғишган бувиси билан кўришаётгандек кампирни маҳкам қучоқлади.

— Қийналмасдан топиб келдингларми, ишқилиб, холажон. Ойим сизларни эрталабдан бери кутадилар,— қиз кампирнинг қўлтиғидан ушлаганча ичкарига йўл бошлади, бирдан ўгирилиб эшик тагида ётсираб турган Рихсивойга қаради,— киравер!

Сорахон бу сўзларни шундай самимий ва оддий қилиб айтдики, Рихсивойнинг ёввойисираши бир зумда йўқ бўлиб кетди.

— Ҳа, ҳа, киянман,— деди Рихсивой уларнинг ортидан эргашиб.

Шу пайт меҳмонларнинг қаршисига Зумрад опа пешвоз чиқди. У қучоқ очиб олдин Мастура хола, кейин Рихсивой билан сўрашди.

— Вой-бў, бўғча жуда катта-ку, нима қилиб овора бўлиб юриб-сизлар,— деди Зумрад опа, у меҳмонларни койимади, аксинча мактаб, севиниб гапирди.

— Овораси бор эканми,— сиполик қилди Мастура хола.

Меҳмонларни катта айвонга таклиф қилишди, айвон ҳақиқатда жуда кўркам ва шинам эди. Ҳовлининг этагида экинларни шлангдан суғориб юрган киши келиб меҳмонлар билан сўрашди, чеккадаги стулга омонатгина ўтирди. Мастура хола кафтини очиб қискагина дуо ўқиди-да, юзига фотиҳа тортди.

— Сизлар бемалол ўтираверинглар, бизнинг озгина деҳқончилигимиз бор,— узр оҳангида гапирди уй эгаси қўлини кўксига кўйиб.

— Вой, бемалол ишингизни қилаверинг, иним, биз ўзимиз Зумрадхон билан отамлашиб ўтираемиз, ҳа, йиғилиб қолган гапимиз кўп.

— Ҳа, бораверинг, бизларга халал берманг,— қулди Зумрадхон опа, кейин Мастура холага қараб қўшиб қўйди:— Сухбатга министрларнинг аралашганини ёмон кўраман, одам тортиниб ҳеч гап гапга қовушмайди.

Зумрад опанинг эри хахолаб қулди. Мастура хола уй эгасига оғир ботмасин учун номига илжайиб қўйди.

Рихсивойнинг оғзи очилиб қолди, у Зумрад опанинг эри министр эканлигини эшитганди, аммо сираям мана шу, шалварини шалваратиб юрган одамни министр деб ўйламаганди. Рост-да, қанақасига бу министр бўлсин? Қўллари, бўйни ингичка, ўртача тарвуздек қорин солган, бадани, юзи офтоб кўрмаган — оппоқ, сочи ҳам мошкичири, илжайиши хокисор, овози ингичка, пуф десанг қулаб тушадигандек.

Министр деганда Рихсивойнинг кўз ўнгига қовоғи солиқ, сало-

батли, кибр-хаволи, овози жарангдор, вужудидан куч-қудрат ёғилиб турадиган пурвиқор одам келар эди. Бу эса сувга ботириб олган мушук болага ўхшайди. Ўхшатишидан ўзининг кулгиси кистаб кетди Рихсивойнинг, у табассумини яшириш учун ерга қаради. Мана, Зумрад опани министрининг хотини деса арзийди. У ҳам чиройли, ҳам келишган, ҳам маданиятли, ҳам улугсифат аёл эди, вужудидан савлат ёғилиб тургани билан зиғирдай ҳам кеккаймасди. Қизи лекин жуда онасига ўхшабди.

Бошида министрининг уйига келдим, деб Рихсивой сал чўчиб қимирлашга журъат этолмай, ийманиб ўтирди, қарасаки, министр қурмагур ҳамма қатори одам экан. Шундан кейин у ҳам ўзига эрк бериб бемалол, яйраб ўтирди. Бошини кўтариб секин атрофга назар ташлади. Энг аввал олдидаги дастурхонга эътибор берди. Бундай тўкин дастурхонни у сира кўрмаган эди, йўқ, унда нозу неъмат кўп эмас, аммо ҳаммаси асл, ҳаммаси олий эди.

Кейин Рихсивой ховлини кўздан кечирди. Дарахтлар аломат эди, ҳаммаси пастак, барглари ғалати. Синчиклаб қараган эди бир-иккитасини таниди, анжир, анор... Афтидан, уй эгаларини мева-сидан кўра ҳам дарахтнинг чиройлилиги кўпроқ қизиқтирарди.

Ховлининг этагида устига оқ сурп ёпилган енгил автомобиль турарди — «Волга» бўлса керак — каттакон. Уйнинг пештоқлари миллий нақшкорликнинг энг зўр намунаси сифатида безатилган, девор ва шиплар нозик дид билан бўялган. Хуллас, киноларда кўрсатиладиган энг яхши санаторийлардан қолишмас эди бу уй. Бирдан бу уй, бу бойлик Рихсивойнинг елкасидан босаётгандек туюлди, у яна ўзини ноқулай ҳис эта бошлади. Мастура хола эса гапга тушиб кетган, Зумрад опа билан чақчаклашиб ўтиришарди.

— Ҳой, қизим, меҳмонни ҳам шундай кутиб оладими одам, зериктириб қўясан-ку Рихсивойни, — деди Зумрад опа, — балки аквариумингни кўрсатарсан?

— Аквариумингизни қанча томоша қилиш мумкин, бир минутда жонга тегади, — кулди Сорахон.

— Зерикамаяпман, — ўнғайсиз аҳволга тушганини яширолмади Рихсивой.

— Кинони яхши кўрасанми? — сўради Сорахон оддийгина қилиб.

— Нима? — дарров тушуна қолмади Рихсивой. Тушунишга тушундику-я, лекин меҳмонни зериктирмасликка бунинг қандай дахли бор, деб ўйлади у, ё телевизор кўрсатмоқчимикин?

— Кинони яхши кўрасанми, дейман?

Рихсивой елкасини қисди.

— Қайдам, фильмнинг қандайлигига боғлиқ. Қизиқ бўлса...

— Юр, истасанг кўрсатаман. Ўзим олганман.

«Ўзим олганман...» Бу қиз ҳазилкашроқ ё бувисига ўхшаган мақтанчокроқ, дилидан ўтказди Рихсивой.

— Майли, кўрайлик.

Улар иккинчи қаватдаги Сорахоннинг хонасига кўтарилишди.

— Ўтир, — юмшоқ креслони кўрсатди Сорахон.

Рихсивой креслога ўтирган эди, шунчалик юмшоқ эканки, чўкиб кетди, ирғиб ўрнидан турди.

— Ўтиравер, мен ўзим,— ёрдам бермокчи шекилли, деб ўйлади Сорахон,— бу жуда осон.

Рихсивой бу гал креслога эҳтиёт бўлиб секингина ўтирди.

Сорахон деворга оқ чойшаб илди. Деразанинг пардасини ёнди. Хона нимқоронғи бўлди. Кейин у хонадонлар учун маҳсус ишлаб чиқарилган киноустановкага яқинлашди.

— Дикқат, томоша бошланади. Хужжатли саргузашт фильм: «Саёҳат», «Сорафильм» студияси маҳсулоти.

Оқ чойшабга шуъла тушди. Сора магнитофонни кўйди. Арабчами, итальянчами,— буни Рихсивой ажратолмади,— лекин жуда оҳангдор бир куй бошланди. Куй фоиида Сора экрандаги тасвирга қисқа-қисқа изох бериб турди.

— Бундан ўн йил муқаддам, яъни минг тўққиз юз етмиш иккинчи йил, ўттинчи апрелда, министрликда бўлим бошлиғи лавозимида ишловчи фан кандидати Мансур Асадуллаев ўз рафиқаси врач Зумрадхон билан Одессадан чет эл саёҳатига чиқди.

Экранда «Шевченко» теплоходи, унинг зинаси, ёнида Соранинг отаси Мансур ака ва онаси Зумрад опа пайдо бўлди. Ёш пайти экан, Рихсивой Мансур акани зўрға таниди. Одам ҳам шунчалик ўзгариб кетадими?! Рихсивой креслога чўкиб, ястаниб ўтирди. Ҳозир у ўзини америкалик бизнесменлардек ҳис қилар эди. Рост-да, битта ўзига битта томоша зал, кино, музика, маҳсус диктор, фақат виски билан бурукситишга битта сигара етишмаяпти.

— Саёҳат актив дам олишдан бошланди. Бунинг учун «Шевченко» теплоходида ҳамма шарт-шароит мавжуд,— Сорахон худди томошабинини қўлидан етаклаб теплоходни айлантириб чиқаётгандек унинг фазилатларини бирма-бир шарҳларди,— саёҳатчилар ихтиёрида истаган мазали таомингизни мухайё этиб берадиган ресторан, шинам кутубхона, катта кино-концерт зал, мовий денгиз суви билан тўлдирилган бассейн, олий класс каюта ва ниҳоят шифобахш, соф денгиз ҳавоси!

Экрандаги тасвир шундай тартибда тузилган эдики, томошабин теплоход билан танишиб бўлгач, гўё йўлга чиқарди ва саёҳатлар билан ҳар хил мамлакатларни зиёрат этарди. Сорахон ҳам борган сари очилиб, сўзамолроқ бўла борарди.

— Қора денгиз, Босфор бўғози, Мармар денгизи ортда қолди. Салом, мовий сувли Ўртаер денгизи! Салом, биринчи манзил Латакия, ассалом, Сурия!

Экранда Сорахоннинг отаси пайдо бўлди.

— Ие, нотаниш шахарнинг нотаниш кўчасида дарвишлардек бўзлаб турган бу кимса ким? Бадавийларданми? Йўқ, бу сохиб Мансур Асадуллоҳ! Ажабо, бу олий зотнинг таъхо қолганлари боиси нима? Боиси шуки, рафиқалари Зумрад бону магазинма-магазин уриб кетсанлар. Магазин Зумрад бонунинг жони. эрталаб кириб кетсалар кечқурун чиқади. Сурияда нима кўн, ҳар хил ялтироқ, зарли матолар кўн. Бас, шундай экан, Зумрад бонунинг

матолар орасида ўз холига қолдириб, саёҳатни давом эттирайлик.
Экрандаги манзара ўзгарди.

— Яна мовий денгиз, яна роҳат-фароғат! Офтобда баданини товлаб қораймоқчи бўлганларга теплоход палубасида жой етишмай қолди. «Пинг-понг» бўйича теплоход биринчилиги учун финал учрашуви.

Сорахонга фильм ҳам, гапирадиган гаплари ҳам ёд бўлиб кетган эканми экранга қарамасдан тилбийронлик қиларди.

— Бугун теплоходда Ўзбекистон куни. Ўзбек туристлари ўз республикалари ҳаётидан ҳикоя қиладиган кўرғазмалар, лекциялар уюштиришди, ресторанда ўзбек миллий таомлари тайёрланди, кечқурун томоша залида ўзбек туристлари — хаваскорлар ижросида катта концерт қўйиб берилди.

Экранда яна янги тасвир намоён бўлди.

— Пирей. Дунёдаги энг гўзал мамлакатлардан биттаси Греция бўлса ажаб эмас. Битта қарагандаёқ Зумрад опанинг қиёфасидаги ўзгаришни сезиш мумкин. Ундаги жонсарақлик, безовталиқ ўрнини энди лоқайдлик эгаллаган. Ҳа, энди бемалол ўзини саёҳатга бағишлаб, диққатга сазовор жойларни, тарихий обидаларни томоша қилиш мумкин. Чунки Зумрад опа аллақачон ташвишдан кутулган — еттига давлатга мўлжаллаб алмаштирилган пуллар Суриянинг ўзидаёқ тугаб битди. Ҳа, буёғи ялло!

«Жуда ҳам серкиноя ва кизиқчи экан бу Сораси тушмагур».— ўзича илжайиб қўйди Рихсивой.

— Гўзал Грециянинг ажойиб пойтахти — Афина,— Сорахон давом этарди.— Бу эса дунёга донғи кетган юнон мутафаккирларининг ва файласуфларининг муборак пойқадамлари теккан Акрополь харобалари. Йўқ, йўқ, гавдасига тўртта келадиган мрамор устунни бир қўлида даст кўтариб турган паҳлавон Геракл эмас, бу бор-йўғи ўзимизнинг Мансурис Асадуллиди. Агар сал синчиклаброқ қарасангиз, у киши устунни кўтариб эмас, аксинча, устунга суяниб турганини аниқлайсиз. Ёнларида илжайиб турган аёлни балки Афродита деб ўйларсиз. Дарҳақиқат, у ҳусен бобида Афродитадан қолишмайди. Бироқ Афродита ҳеч қачон, гарчи харсангда юриш қийин бўлса-да, қимматбаҳо туфлисини аяб, ечиб қўлига олволмас. ўзи эса шиппақда юрмасди. Демак, бу ўзимизнинг Зумрад Асадуллиди.

Экрандаги манзаралар борган сари кўпроқ Рихсивойни ўзига жалб этарди.

— Пор, шаҳри Ливорно. Қизиққон ва хушовоз италянлар ўлкасидаги биринчи учрашувлар. Марказий Италия. Пиза шаҳри. Архитектура мўъжизаси — жаҳондаги ягона «Қулаётган минора». Бу эса Флоренция. Машҳур санъаткорлар ва олимлар беланчаги, қадимий маданият ўчоғи — кўҳна ва ҳамиша навқирон Флоренция. Ие, спагеттини пакқос тушираётган анави иккита очофат ким бўлди?! Нодир санъат асарлари қаршисида сеҳрлангандек лол қолиш ўрнига, ўзини овқатга урган бу икки зот синъорина Зумерида ва синъор Мансурино. Спагетти асл таом экан, аммо

ўзимизнинг лағмондан ўтаверсин. Теплоход йўлга чорлайди. Хайри-рино, итальяно!

Рихсивой экрандан кўзини узолмай ўтирарди.

— Бонжур, Марсель! Бошқа хорижий давлатларга нисбатан бу шаҳарда аллақандай руҳий енгиллик ҳукмрон — кийиниш, сўзлашиш, юриш-туриш, хатти-ҳаракат — ҳаммаси ўта эркин, табиий. Ие, ие, бу қанақаси бўлди, енгилтак ва ҳазилкаш французларнинг таъсири уриб мосье Мансур де Асад ҳам дарров айнибдилар-ку! Қандайдир ёзги ресторанда, давранинг ўртасида мадам Зумрад билан ўзбекча рақс тушяптилар! Йўқ, йўқ, рақсга тушиш гуноҳ эмас, албатта. Лекин, авом халқ майли-ю, аммо беш йилдан кейин министр бўладиган одамга ярашармикин шу қилиқ? Келинг, шўрликнинг бир қошиқ қонидан кеча қолайлик, ахир ўша пайтда беш йилдан кейин министр бўлишини мосье Мансур де Асад қаёқдан билсин! Аммо вақт тизиз, бизни янги манзиллар кутади. Адъё, гўзал мадерназёнлар диёри!

Рихсивой ўзини тутолмай қулиб юборди. Унинг қулгиси Сорахонга янада кўпроқ илҳом бағишлади.

— Арабистонга марҳабо! Ал-Искандария. Саҳрои Кабир. Нил соҳиллари. Қоҳира, катта ва анчайин бетартиб шаҳар. Бир ёқда озода ва саришта, бир ёқда қаровсиз ва ифлос кўчалар. Ад-Гизадаги пирамидалар, эраميزдан уч минг йил аввал бунёд этилган фиръавнлар қароргоҳи — ҳарамлар. Туяда ўтириб ҳарамлар томон кетаётган анави паризод — раббатун Зумраднаса бўладилар. Қоида қалтис нарса — фиръавнлар қароргоҳида бўлиб туя минмаган сайёҳ сайёҳми? Бироқ туянинг ортидан чангга беланиб эргашиб бораётган қора араб ким бўлди? Бу Зумраднасанинг жуфти ҳалоллари Абу Асадуллоҳ ибн Мансур ҳазратлари эрурлар. Жазирама иссиқдан тезроқ қочган маъқул. Шундай экан, мана, қўхна Миср!

Яна мовий денгиз, яна теплоходнинг гавжум палубаси, яна янги шаҳарлар. Яна янги мамлакатлар...

Бирдан экрандаги тасвир ўчиб қора доғ пайдо бўлди.

— Ие, бу ерда нега тасвир қоқ-қора? — деб савол берди Сорахон ва ўзи жавоб қилди. — Ажабланманг, бу қора кадрда «қора» иш қилиняпти — яъни гражданка Асадуллаева бир пачка сигаретга бир пачка жевачка — чақич алмашяпти. Бечора нима қилсин, қирқ доллар, ўзингиз биласиз, аллақачон тугаган, кизига эса кавшайдиган резинка олиб беришга ваъда берган. Плёнкани ўртоқ Асадуллаева атайдан ўчириб ташлаган (яъна чет эл саёҳатига чиқиш имкониятидан маҳрум бўлиб қолмаслик учун).

Рихсивой киноларда америкаликлар жағи тинмай доим бир нарсани чайнаб туришларини кўп кузатган эди, аммо жевачканинг ўзини бирор марта кўрмаган, қанақа бўлишини билмасди.

Саёҳат ниҳоясига етиб қолди. Энг сўнгги манзил турклар диёри. Истамбул. Судтонлар қароргоҳи Тўптепа. Тилло, гавҳар, зумрад, жавохирлар хазинаси. Усти ёпиқ шарқ бозори. Бу бозорга кирган одам хушёрроқ бўлмаса адашиб кетиши ҳеч гап эмас. Шошилиш керак, чунки программада бозор айланишга атиги бир соат вақт ажратилган. Босфор бўғози. Катта замонавий кўприк.

Бу қанақаси? Хоним Зумрадпошша билан бей афандимиз Асадулло ўгли Мансурнинг бурунлари намуноча қаққайиб кетмаса? Худди ўзлари турган кўприкни сотиб олишган дейсиз. Э, ҳа, тушунарли. Ахир, бу Европа ва Осиёни бирлаштирадиган машҳур кўприк-ку! Унда туриш ҳаммага ҳам насиб қилавермайди-да! Сафар тугади!

Алвидо элатлар! Салом, кадрдон Қора денгиз, салом, Одесса, салом, Она юрт!

Экрандаги шуъла ўчди. Креслода ўтирган Рихсивой ҳатто қи-мирлашга журъат этолмади. Бу билагон ва доно кизнинг олдида у ўзини ўтакетган тентак ва бесаводдек ҳис этарди.

— Қалай, ёқдими?— сўради Сорахон.

— Ҳм,— гулдиради Рихсивой,— географиядан фақат аълога ўқисанг керак-а?

Сорахон шарақлаб кулди.

— Ҳамма фандан бешу фақат шу географиядан тўрт.

— Ишониш қийин...

— Гап географияда эмас,— кулди Сорахон,— нима десам экан, мен... битта ўқиган нарсамни худди тўтиқушга ўхшаб дарров ёдла оламан, ҳа, хотирам ёмон эмас.

Рихсивой Сорахон нима демоқчи, мақсадига тушунолмади. Қиз буни седи.

— Адам билан ойим қайси мамлакатга боришса албатта ҳар хил откритка, лойиҳалар олиб келишади,— фикрини ойдинлаштириш учун Сорахон гапни узоқдан бошлади,— лойиҳалар, буклетлар мингта дарсликдан яхшироқ. Уларда ҳеч нарса чўзиб, чайналиб ёзилмайди, Ҳар бир шаҳар ёки ўлка ҳақида қисқа ва лўнда маълумотлар берилади. Расмларининг зўрлигини айтмайсанми, кўрсанг оғзинг очилиб қолади. Агар мен ўқитувчи бўлганимда зерикарли дарсликларнинг ҳаммасини улоқтириб ташлардим-да, бола-ларни шу лойиҳалар бўйича ўқитардим.

— Бундан чиқди...

— Ҳа, бундан чиқди мамлакатлар ҳақида эшитган гапларининг ҳаммасини ўша лойиҳалардан ўқиб, ёдлаб олганман. Бу бир, иккинчидан, меҳмонлар келганда фильмни ойим шарҳлаб турадилар. Кўп гапларни ойимдан ўғирлаганман.

— Бари бир қойилман сенга,— чин юракдан таъ берди Рихсивой.

Кеккайган ёки тортинчоқ одамлар билан гаплашиш қийин бўлади. Сорахон жуда оддий ва табиий тутарди ўзини, шунинг учун у билан гаплашиш жуда осон эди, худди эски танишга ўхшарди.

— Адаг билан ойинг саёҳатни жуда яхши кўришадими дейман?

— Айниқса ойим саёҳатни жонларидан ортиқ кўрадилар, топ-ганларини шунга сарфлашга тайёрлар. Адам икковлари дунёнинг ярмидан кўлини кезиб чиқишгандиров, ойим жуда кизиклар, самолётдан ўлгудек кўрқадилар, лекин бари бир учидан тоймайдилар. Самолётга чиқиб ҳеч ким билан сўзламай, кўзларини чирт юмиб олиб кетаверадилар.— Сорахоннинг овозида кинодан кўра қандайдир фахр, онасига меҳр бор эди.— Адамларнинг кино-

аппаратлари бор. Ўргамчикка фильмлар олиб юрсалар ҳам номлари режиссёр. Ойим режиссёр ёрдамчиси. Қайси мамлакатга боришса, ҳозир сен кўрганга ўхшаган саёҳат тассурутларини суратга тушириб келишади. Вой қайтиб келганларидан кейин уларнинг тортишувларини эшитсанг, мана бу кадрни мен олганидим, қара, қандай тиниқ чиққан, анавини сен олган эдинг, шунинг учун хира, ҳеч нарса кўринмайди, деб роса бир-бирларини жиғларига тегишади.

Рихсивой бахтли оилалар борлигини кўп эшитган, аммо ўз кўзи билан энди кўраётганди. У нима учундир бу оилада сира жанжал бўлмаса керак деб ўйлади, чунки булар унга ҳазиллаш, қувноқ одамлар бўлиб туюлди. Ишқ муносабатнинг қадрига доғлар етади, жаҳолатда қолган одамлар умрини жанжал-тўполон билан ўтказди.

— Қайтишгандан кейин албатта меҳмон чақиривади, яқин таниш-билишлар, қариндош-уруғларни йиғишади. Олган фильмларни кўрсатиб, ўзлари шархлаб турадилар. Айниқса ойим бошлайдилар. Уларнинг гапларини эшитмабсан, бу дунёга келмабсан. Қулдиравериб ҳаммасининг ичагини узворадилар.

Сорахон онасининг гапларини эслаб жўймайди.

— Яна борми?

— Тиқилиб ётибди. Кўрасанми?

— Майли.

— Бўлмаса программамиз ранг-баранг бўлсин учун ҳозир оилавий альбомдан лавҳалар. Кетидан яна чет эл саёҳати.

Экран ёришиб, йигирма-ўттиз йиллик бурунги расмлар намоён бўлди.

— Мана бу оёғида аранг турган қизалоқ — мен, Сорахон Асадуллаева. Ҳа, ҳа, белимдан билинтирмасдан ойим ушлаб турибдилар. Ҳеч ким сезмайди деб ўйлайдилар, аммо ким кўрса, даров, орқангдан ушлаб турган кимнинг қўли деб сўрайди. Мана бу қотма, шими осилиб турган ўспирин бўлажак министр Мансурхон ака. Спорт формасидаги бу қиз эса студентка Зумрад. Мана бу эса Зумрад бонунинг ўнинчи синфдаги пайти.

— Тўхта! — ўтирган жойида ирғиб тушди Рихсивой. Сорахон қўрқиб кетди.

— Вой, сенга нима бўлди?

Рихсивой жойига қайтиб ўтирди, ҳовлиқиб кетганидан хижолат чекиб ерга қаради.

— Бирпас тўхта, — қайтарди алақандай қалтироқ овозда.

Сорахон хўп дегандек итоаткорлик билан бош силкиди. Экрандаги расм қотиб қолди. Улар бир неча лаҳза сукут сақладилар. Ниҳоят, Рихсивой бир ютиниб сўради:

— Ойингларнинг ёнидаги қиз... ким, танийсанми?

— Танийман, бир маҳаллада ўсиб, бир мактабда ўқишган. Ойимларнинг қиз ўртоқлари. Дўстдан ҳам ортиқ, опа-сингилдек кадрдон бўлишган экан, — деди Сорахон. — Нимайди?

— Ўзим, — Рихсивой бамайлихотир бўлишга ҳаракат қилар, аммо ичи алғов-далғов эди, — дўст тутинишган экан, дегин...

— Ха, лекин ёшлиқда. Ойим Москвадан ўқишдан қайтсалар дугоналари бошқа шаҳарга кўчиб кетибди экан. Шундан кейин улар ўртасидаги алоқа узилибди. Аммо ҳали-ҳали расмни кўриб қолганда, эслаб мақтаб юрадилар, жуда ҳам ажойиб одам бўлган экан, сахий, одамшаванда, садоқатли.

Сорахон нималардир дерди, аммо Рихсивой уни эшитмас, фирки-хаёли бошқа ёқда эди. Ахир у экранда ўз онасини кўрган эди! Уйда онасининг худди шунақа расми бор — шу атлас кўйлак, сочини ҳам шунақа жамалак қилиб олган, фақат у расмда бир ўзи тушган. Демак, ёшлигида Зумрад опа билан дўст бўлишган. Энди ҳаммаси аён Рихсивойга. Зумрад опанинг бувисига бола боқтириши, нарсалар тиктириши бежиз эмас экан.

Рихсивойнинг хўрлиги келиб томоғига бир нарса тикилди. Бир кўнгли ўрнидан шартта туриб кетиб қолмоқчи бўлди, аммо ўзини босди, андиша зўрлик қилди. Ҳовлиқиш ярамайди, фикрини бир жойга йиғиб ўйлаб кўрсин-чи, нега бирдан Зумрад опани ёмон кўриб кетди, балки у айбдор эмасдир, бировни камситиш унинг хаёлига ҳам келмаган бўлиши мумкин. Фақат одамгарчилик юзасидан...

Бироқ битта нарса жуда алам қилар эди Рихсивойга. Нега Зумрад опа онасининг дугонаси бўлганини беркитган, нега ёлғон ишлатган. Ёки: «Тўғриси яйтсам, менинг кўмагимдан воз кечадим», деб ўйлаганмикин. Аммо шундай ўйлаган бўлса тўғри қилган, ҳақиқатда ҳам бувиси билса ундан ёрдам олмасди, чунки бувиси ҳам ўзига етгунча ғурурли. Ҳеч қачон бировдан садақа олиб кун кўришга рози бўлмайди. Худди шунинг учун Зумрад опа садақа беришдан қочган. Жуда усталик, эҳтиёткорлик, одоб билан йўл тутиб кампирнинг тикув машинаси сотиб олишига кўмаклашди. Бу Мастура хола иш билан таъминланди деган гап эди. Машинанинг орқасидан бир амаллаб кунини кўриб юрди. Тўғри, аҳвол танг пайтлар Зумрад опа Мастура холага унчалик зарур бўлмаган нарсаларни ҳам тиктиришга бериб турган-дир. Бунинг учун уни айблаб бўлмайди.

Демак, оғирроқ бўлиш, ҳисларни жиловлаб мияни ишлатиш керак. Хўш, нега Зумрад опанинг ўз дугонаси оиласига ёрдам беришга ҳаққи йўқ. Иннайкиёин у текинга ёрдам бермаган, бувисига бола боқтирган, иш берган, меҳнатига ҳақ тўлаган. Менга нима, қандай хоҳласа шундай кун кўраверишсин деб кетса тўғрироқ бўлармиди? Дугонаси ўлиб кетганини ҳатто қизидан ҳам яширибди, бошқа шаҳарга кўчиб кетган деб қўя қолибди. Нима учундир мана шу ёқди Рихсивойга. Бундан чиқди Мастура холага қилаётган ёрдамини ҳаммадан, ҳатто қизидан ҳам яширган.

Рихсивой ўзгариб, ғалати бўлиб қолганди. Сорахон таажжуб билан, ҳатто бир оз хавотирланиб унга қаради.

— Сенга нима бўлди? — деб такрор сўради.

Рихсивой ҳаяжонини яшириш учун Сорахондан кўзини олиб қочди, ерга қараганича:

— Охирги расмни яна бир марта кўрса бўладими? — деб сўради.

— Нега бўлмас экан? — Сорахон экранга шуъла туширди.

Рихсивой онасига мўлтираб боқди. Сочини жамалак қилиб ўрган, қулиб юбормаслик учун лабини қаттиқ қисиб олган, ҳали жуда ёш онажониси худди ҳозир бирор гап айтмоқчи бўлгандек Рихсивойнинг кўзига тикилиб турарди. Ох, қани энди бирор нарса деса, қани энди бир оғизгина сўз айтса, қани энди Рихсивой онасининг овози қандайлигини эшитса! Онасининг бир оғиз сўзини эшитиш учун Рихсивой бутун умрини бериб юборишга тайёр эди. Бироқ, минг афсус, расмлар гапирмайди! Рихсивой экрандан кўзини узолмасди, қанча уринмасин...

— Нима, эшитмаяпсанми?!

— Лаббай? — чўчиб тушди Рихсивой.

— Вой, эшитмаяпсанми, учинчи марта қайтаришим, овқатга чақириняпти, — хайрон бўлди Сорахон.

— Кетдик, — деди Рихсивой бўшашиб.

Сорахон экрандаги шуълани ўчирди. Шу аснода бирдан Рихсивойнинг ичи зил кетгандек, ичида қандайдир томири чирт узилгандек бўлди. У онасидан айрилиб яна танҳо қолди.

Улар пастга тушдилар. Бувиси билан Зумрад онанинг суҳбати роса қизиган пайт экан.

— Буви, кетмаймизми? — деди ердан бошини кўтармай Рихсивой.

— Вой, иссиқ овқатни ташлаб кетасизларми? Сузмасдан, сизларнинг тушишингизни кутиб ўтирибмиз, ўтиринглар, — ўрнидан турди Зумрад она.

— Тайёр овқатни ташлаб кетсак Зумрад онангиз хафа бўладилар, тўрам, — деди Мастура хола.

— Ёки далага чиқиб кетдик, қандай қайтамыз деб чўчиаяпсанми? Қўявер, ўзим машинада метрогача обориб қўяман, — ёш болаларга ўхшаб керилди Зумрад она.

— Мен ҳам сизлар билан бораман, — онасига жўр бўлди Сорахон.

Рихсивой ҳамманинг диққат марказида бўлишни ёмон кўрар эди, ялинишларга чек қўйиш учун дарров ўтира қолди.

Зумрад она бир лаган карам дўлма олиб келди. Ўзи ҳам бу дунёнинг неъматини бўлмабди, маза қилиб туширишди.

Қорин тўйса, ҳам кетади дейишади-ку. Овқатдан кейин Рихсивойнинг ҳам қайфияти анча жойига тушди. Бунинг бошқа сабаблари ҳам бор эди, биринчидан, министр билан бир столда ўтириб овқатланиш ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Иккинчидан, Рихсивой ёш бўлишига қарамай министр билан баб-баравар — бешта дўлма еди. Бу ҳам ҳар кимнинг қўлидан келавермайди.

Учинчидан Сорахон... жуда аломат қиз экан. Бундай қизнинг ёнида ўтирсанг қайфиятнинг жуда яхши бўлмай иложи йўқ.

Овқатдан сўнг мураббо билан чой ичишди. Шундан кейин Мастура хола кетишга ижозат сўради. Зумрад она ваъдасига биноан, Мастура холанинг эътирозига қарамай, меҳмонларни метрогача машинада обориб қўядиган бўлди.

Ҳаммалар яп-янги, ялтироқ «Волга»га ўтирдилар. Шу пайт министр ҳам машинага яқинлашди.

— Вой, овора бўлманг, Мансур ака. Мана Сорахон бор, ўзимиз обориб қўямиз,— деди Зумрад опа.

— Майли, шабадалаб келай. Қайтаётганда ҳамроҳ бўларман,— Мансур ака кийиниб чиққани учун бирдан серсавлат, пурвиқор бўлиб кетган эди. Ха, у энди ҳақиқий министрға ўхшарди.

Машина ўриндан қалқиб силжиди. Зумрад опа беўхшов илжайиб ўтирганларга қаради, ўзини оқлади:

— Мотор ҳали совуқ-да, силкиятти.

— Шунақа, ҳайдашни янги ўрганаётган одам доим баҳона кидиради,— деди Мансур ака.

Йўлга тушдилар. Машинадагилар худди туянинг устида кетаётгандек қалқиб боришарди.

— Мана кўрасизлар, мотор қизиволса ёғдек юради,— яна беўхшов илжайди Зумрад опа.

Унинг ўнғайсизланиши, беўхшов жилмайиши, ўтирганларни безовта қилаётганидан хижолат чекиши Рихсивойга ёқди. Юрагида аста-секин бу аёлга меҳр пайдо бўлаётганини сизди.

Улар қатта йўлга яқинлашганларида машина кескин тўхтаб, яна юриб кетди. Олдинги ўриндикдаги Мансур ака пешонасини ойнага қаттиқ уриб олди.

Зумрад опа яна беўхшов жилмайиб ўтирганлардан узр сўради.

— Катта йўлга чиқиш олдидан тормозни синаб қўрай девдим...

— Тормоз жуда яхши экан,— деди Мансур ака,— шунга яраша машинанинг ойнаси ҳам мустаҳкам экан, мен учиб чиқиб кетаман деб ўйлагандим.

— Вой, пешонангизни уриб олдингизми? Ғурра бўлиб чиқмадим ишқилиб?!— сўради Зумрад опа.

— Э, ғурра нима экан?! Агар сиз бизни нақд ўлимдан қутқариб, уйимизга эсон-омон элтиб қўйсангиз, қолган умримизни сизни дуо қилиб ўтказардик,— ҳазил қилди Мансур ака.

— Ҳозир, ҳозир,— деди иккала қўли билан рулга ёпишиб олган Зумрад опа,— анави олдимдан келаётган машина, ўтиб кетсин... кейин...

— Нима кейин?— сўради Мансур ака.

— Кейин гаплашамиз,— яна ишшайди Зумрад опа.

— Худди кўчани сотиб олгандек ўртадан юрмай ўнғроққа олинг, ўтади кетади,— асабийлашиб гапирди Мансур ака.

Зумрад опа жавоб бериб улгурмади. Қаршидан келаётган машина буларга йўл бераман деб тротуарга чиқиб кетаёзди, ҳа, шофёри эпчил экан, аранг буриб қолди. Ҳамманинг нафаси ичига тушиб кетди. Машинанинг шофёри орқадан мушт ўқталиб, нималардир деб бақириб қолди.

Машинасини ҳамон кўчанинг ўртасидан ҳайдаб кетаётган Зумрад опа олдинига пинагини ҳам бузмади. Лекин кейин, оғзи шалок шофёрнинг ҳақоратларини эътиборсиз қолдирмаслик учун, камситиш оҳангида луқма ташлади:

— Вой савил, ҳали шу юрак билан машина ҳайдаб юрибсанми?!

Бу гал Мансур акадан ташқари ҳаммага нашъа қилди, биров очик кулди, биров илжайди. Рост-да, қилгиликни қилиб қўйиб тагин бу аёлнинг гуноҳни бировга ағдаришига нима дейсиз?!

— Юраги борми, йўқми, билмадиму, аммо тентакроқ экан. Акс ҳолда катта йўл қолиб машинасини тротуардан ҳайдармиди?!— яна ҳазил қилди Мансур ака.

— Шуши айтаман-да,— ҳазилни илиб кетди Зумрад она,— олдин катта кўча билан тротуарнинг фарқига етсин-да, кейин рулга ўтирсин. Авария шунақа ношудларнинг дастидан бўлади-да!

Зумрад она илжайиб ўтирганларга қаради.

Бу гал ҳатто мишистр ҳам ўзини тутолмади, шарақлаб қулиб юборди.

Энди Рихсивой Зумрад онани ростданам ёқтириб қолганди. Бирдан у ўзини жуда енгил ҳис қила бошлади. Дунёда Мансур ака, Сорахон, айниқса Зумрад онага ўхшаган одамлар борлигидан ўзини енгил ҳис қиларди у.

КУН ТАРТИБИДА РИХСИВОЙНИНГ ШАХСИЙ МАСАЛАСИ

Педсовет бўлармиш, унда Рихсивойнинг масаласи кўрилармиш, Шарифжон ака билан Ҳабиба ўртасидаги келишмовчилик авжга минаётганмиш деган миш-миш тарқганига ярим ойдан овҳди. Рихсивойларнинг синфи гўё шу педсоветни кутиб яшаётгандек эди.

Мана, охири ўша орзиқиб қутилган кун ҳам келди. Педсоветда олдин биринчи чорак яқунлари кўриб чиқилди, кейин мактаб бўйича ўзлаштириш муҳокама этилди ва ниҳоят Рихсивойнинг шахсий масаласи муҳокамасига ўтилди.

Биринчи бўлиб «жабрланувчи» Шарифжон ака сўз олди. У гаини жуда узокдан бошлади — мақсад педагогика назариясини жуда яхши билишлигини намойиш қилиш эди. Макаренко, Песталоцци, Крупскаялардан кам учрайдиган, аммо қизиқ цитаталар келтирди. Таҳсияга сазовор ери шундаки, нутқини аччиқ ичакдек чўзмади, лўнда-лўнда гапирди. (Гапиришни қойил қиларди у.) Назариядан кейин шахсий мулоҳазаларга ўтди. Болаларни севиш, бусиз педагог бўлиш мумкин эмаслиги, бироқ талабчанлик бўлмаса бола талтайиб кетиши ҳақида фикр юритди. Катталарни ҳурмат қилмайдиган ўқувчидан ҳеч қачон яхши одам етишиб чикмайди, деб таъкидлади. Нутқининг охирида интизомни бузган, ўқитувчининг обрўсини тўккан ўзбошимча Рихсивойни жазолашни талаб қилди.

— Ҳа, бошқаларга ўрناк бўлсин учуноқ уни жазолаш керак,— деди у,— чунки ўртадаги можародан бутун мактаб хабардор ва агар Рихсивой жазоланмай қолса ёлғиз унга эмас, бутун муаллимларнинг обрўсига нутур етгани мумкин.

Раислик қилувчи мактаб директори Қумри она жуда хотиржам эди. Кўришишидан Шарифжоннинг гаплари унга қандай таъсир

қилаётганини мутлақо билиб бўлмасди. Ҳа, жудаям хотиржам эди Қумри опа. Қирқ йил мактабда ишлаб бунақа педсоветларни, нутқларни, бунақа нотикларнинг жуда кўпини кўрган эди у. «Йўқ, бу йигит ўқитувчилик қилмайди, мактабда ишласа яна икки йил ишлайди,— пинагини бузмасдан хаёл сурарди директор,— кейин райОНО... горОНО... министрлик. Бунақа гапдон йигитлар хор бўлмайди, уларни зинадан поғонама-поғона юқорига гап бошлаб чиқади. Иш билмасанг ҳам гап бил, деб шунақалар ҳақида айтадилар-да».

Шарифжон акадан кейин Ҳабиба сўз олди. Бу — унинг педсоветда биринчи нутқи бўлишига қарамай Ҳабибанинг қандай гапириши, тахминан нималар дейиши Қумри опага аён эди. Ҳа, албатта ҳовлиқади, пойинтар-сойинтар гапиради. Чунки ҳақ одам ҳаяжонланади, энг қийини — ҳақлигинини исбот этиш.

— Рихсивойга биз алоҳида муносабатда бўлишимиз керак,— деб гап бошлади Ҳабиба,— негаки Рихсивой жуда таъсирчан, гурурли, нозиктаъб, гап кўтаролмайдиган, жиззакироқ бўлиб тарбия топган. Унинг бундай инжиқроқ, гинахонроқ бўлиб ўсишига оилавий аҳволи сабаб. Биласизлар, у етим. Бувиси Рихсивой етимликни билмасин, ҳамма болалар қатери қийинчилик кўрмай ўссин учун кўлидан келганча ҳаракат қилади. Натижада Рихсивой сал эрқароқ, ҳатто ўзбошимчароқ бўлиб қолган. Айниқса, унинг иззат-нафсига тегадиган гап қилиб қўйишдан эҳтиёт бўлишимиз керак. Шарифжон ака эса Рихсивойни иззат-нафсига тегиб хўрлаганлар... Бола энг раҳмдил ва шафқатли зот, аини пайтда, адолатсизликка учраса ундан ўтадиган бераҳм, жоҳил топилмайди. Чунки бола ҳали шаклланмаган шахс, у ўз ҳис-ҳаяжонини жиловлай билмайди. Муроса, муғамбирлик каби тушунчалар ҳали унга ёт. У ҳамма нарсани тўппа-тўғри қабул қилади ва тўппа-тўғри жавоб беради. Шунинг учун сағал нарсага шодон кулиб юборади, зигирттак адолатсизликка дуч келса кўзидан тирқираб ёш чиқиб кетади. Тўғри, Рихсивой ўқитувчисига нисбатан ҳурматсизлик, кўрслик қилган. Лекин бу — адолатсизликка, боринги, кўполликка қарши исён натижасида содир бўлган. Шарифжон ака бутун синф олдида, ўзларини яхши кўрсатиш учун бўлса керак, ҳамма болаларнинг олдида Рихсивой учун обунага пул тўлаб юборганларини эълон қилганлар. Бу ҳар қандай одамга ҳам оғир ботади, хўрлайди. Айниқса Рихсивойга ўхшаган нозиктабиат болага ёмон таъсир қилади... Шунинг учун унга кўриладиган чора юмшоқ бўлиши керак.

Ҳабиба яна анча гапирди, педагогик такт, ғамхўрлик, сабр-тоқат ҳақида тўхталди.

Аммо Қумри опа энди уни эшитмас эди. У ўз ёшлигини эслади. Ҳа, у ҳам мактабга янги келганда Ҳабибага ўхшаб олий ва пок ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошган, у ҳам кўп нарсани ўзгартирмоқчи, дарс беришнинг эски услубларини кўпориб, янғисини жорий қилмоқчи бўлганди. Эскириб кетган дарсликларнинг ўрнига янгиларини чиқариш лозимлиги ҳақида бонг урганди, хуллас, Ҳабибага ўхшаб исёнкорлик қилганди. Бироқ аста-секин совиб,

хаммасига кўникиб кетди. Ҳабиба ҳам шундай бўлади, олдин бир гувиллаб ёнади, мажлисларда бир-икки сўзлайди, хатто бирон газета ёки журналга мақола ҳам ёзади, лекин барибир ҳеч нарса ўзгармайди, дарс бериш услуби ҳам, дарсликлар ҳам ўша-ўша қолаверади, ана шундан кейин ҳафсаласи пир бўлиб, гулхандек ловуллаган одам олдин чўгга, кейин кулга айланади. Тўғри, гоҳи-гоҳида пасқам-пасқам жойларда ўз ишидан нолиб тутаб юриши мумкин, лекин шундан нарига ўтмайди. Ҳа, Қумри опа кўни кўрган аёл. Лекин Ҳабиба бошқача ўйларди. Ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайдиган замонлар ўтиб кетди, энди ўз эътиқодинг учун охиригача курашиш керак деб айтарди. Бу гапда жон бор эди.

Яна уч-тўрт одам сўзга чиқди ва ниҳоят навбат Қумри опага келди. Керак пайтида жуда жиддий бўла оларди Қумри опа. У қошларини чимириб, қуруқ ва вазмин бир оҳангда гап бошлади.

— Ўртоқлар, авваламбор бу ер мактаб. Мактаб мен учун муқаддас даргоҳ ва бу даргоҳда «жазо»нинг қўлланиши уёқда турсин, хатто бу сўзнинг ишлатилишига қаршман. Жазолаш энг жўн нарса, у ҳамманинг қўлидан келаверади, аммо тарбия эса инсондан ўқув, усталик, идрок, тажриба талаб қилади. Сиз билан биз болаларни жазолашга эмас, тарбиялашга чорланганмиз.

Қумри опа бамайлихотир, ҳақлигига ишонч билан сўзларди. Бошлиқларга гапириш осон, чунки қўл остингдагилар сени кунт ва диққат билан тинглайдилар, шайтонроқ ходимлар эса бошларини ликиллатиб гапингни маъқуллаб ўтирадилар. Бундай шароитда гапириш кишига ҳатто роҳат бағишлайди.

Қумри опа ҳар қалай катта тажрибага эга ўқитувчи эди, у бекорчи нарсаларни такрорламас, бор гапни айтарди.

— Бироқ, биз қанча ғамхўр, шафқатли бўлмайлик, барибир, болага қаттиқ туришимиз керак. Ўзи билиб виждонан иш тутсин, деб ташлаб қўйиш тўғри эмас. Чунки бола ўзини ўзи терголмайди, чунки унда ҳали ирода тобланмаган, чунки у инсон сифатида ҳали шакланмаган. Шунинг учун қаттиққўллик билан биз уни интизомга бўйсундиришимиз, мажбурлаб, ҳа, мажбурлаб дарс тайёрлатишимиз керак. Керак пайтида қилинган қаттиққўллик жуда яхши самаралар бериши мумкин.

Қумри опа гапга яқун ясади. Шарифжон билан Ҳабибанинг ҳақ ва ноҳақ тарафларини кўрсатди, уларни келишиб ишлашга чақирди. Рихсивойга нисбатан қаттиқ чора кўриш шарт эмаслигини, у билан шахсан ўзи яхшилаб суҳбат ўтказажаклигини, лекин «қийин» ўқувчи бўлгани учун уни Ҳабиба оталиққа олиши лозимлигини айтди. Бу таклиф, табиийки, ҳаммага маъқул тушди.

Шу билан педсовет тугади. Бир зумда ҳамма тарқаб кетди.

Ҳабиба пионерлар хонасига кириб сумкасини олди ва ҳаммадан кейин мактабдан чиқди. У кўчанинг нариги бетига, катта дарахт тагида турган Рихсивойни кўрмади, метро бекати томон жадаллаб юриб кетди.

Рихсивой югурганча олдинга ташланди, тахминан уч юз метрча масофадан кейин чорраҳада, кўчанинг нариги бетига ўтиб орқасига юрди ва ҳадемай Ҳабибанинг қаршисидан чиқди.

— Ҳа, Рихсивой, нима қилиб юрибсан? — Ҳабиба унинг қўлидаги папкасини кўриб ҳайрон бўлди. — Ҳалиям кетмадингми уйингга?

— Китоб магазинига борувдим... — ўзининг гапига ҳатто ўзи ҳам ишонмади Рихсивой, ёлғонни эпломлаганидан ижирғаниб кетди ва шартта сўради: — Мени мактабдан ҳайдашдими?

Ҳабиба жилмайди.

— Шунчалик гуноҳинг оғирми?

— Шарифжон ака ҳайдаттираман, деб ваъда берганларига айтяпман-да.

— Вақтинг қандай?

— Нимади? — саволни савол билан қарши олди Рихсивой.

— Вақтинг бўлса озгина гаплашиб кетардик.

Рихсивой розилик билдириб бош силкиди. Улар ўртаси дарахтзор, кенг хиёбонга бурилишди. Гарчи бу ерни ҳам жуда тинч ва сокин деб бўлмаса-да, ҳар қалай суҳбатлашишга ярар эди.

— Мактабдан ҳайдалмадинг-ку, лекин шаънингга яхши гаплар бўлмади. Жуда жиддий ва ҳақ гапларни айтишди. Янглишмасам қилган қўполлигингни, айбнинг қанчалик оғирлигини ўзинг ҳам тушунсанг керак?

Рихсивой «тушунаман» дегандек яна бош силкиди.

— Ўқитувчи билан бундай муомалада бўлишга сенга ҳеч ким йўл қўймайди.

— Ўзлари нега мақтанчоқлик қиладилар пул тўлавордим, деб. Мен уларнинг садақаларига зор эмасман, — деди Рихсивой, кейин бурнини тортиб кўшиб қўйди, — барибир мендан ҳам ўтди, айбим бор, сағалга қизишиб кетаман. Жиззакиликни ўлгудек ёмон кўраману, лекин кўпинча ўзимни ушлолмайман. Шу алам қилади одамга.

— Ўз қилмишингни таҳлил қилишинг, бировдан эмас, ўзингдан айб қидиришинг жуда яхши. Бундай одамлар нуқсонларидан тез қутуладилар, кун сайин яхшироқ, олижаноброқ бўлаверадилар.

Ҳабибанинг баландпарвоз сўзларидан Рихсивой мийиғида кулди.

— Э, менга олижаноблик керак эмас, оддий одам бўлсам... бўлдийди. Арзимаган нарсадан ҳам тутакиб кетаверадиган жирттакилим ўзимга ҳам алам қилади.

Улар Ҳабибанинг таклифи билан скамейкага ўтирдилар.

— Бир ҳисобдан тутакиб кетиш ёмон эмас. Энг даҳшатлиси одамнинг бефарқ, беғам, бетараф бўлиши. Кўз ўнгингга адолатсизлик рўй бераётганда сен пинагингни бузмай тураверсанг, унда сен қандай одам бўлдинг?

Суҳбатнинг «маънавий-ахлоқий» мавзуга кўчгани Рихсивойни сал зериктира бошлаган эди. Буни Ҳабиба сизди ва гапни бошқа ёққа бурди.

— Ҳўш, бордию мактабдан ҳайдаб юборишганда нима қилардинг?

Рихсивой худди шу саволни азалдан кутгандек ўйланиб ўтирмасдан шартта жавоб берди.

— Ҳунар-техника билим юртига кирардим.

- Қайси касбни ўрганардинг?— сўради Ҳабиба.
Рихсивой жавоб бермади.
- Ким бўлмоқчийдинг?
Рихсивой яна индамади.
- Наҳотки бу сир бўлса, шунақа аломат касб танлаганми-сан?— кистади Ҳабиба.
- Кулмайсизми?
— Вой, нега кулар эканман, ҳамма касблар ҳам яхши, кулгили касб бўларканми?
Рихсивой гапиргани ботинолмади яна жим бўлиб қолди.
- Нима, циркда клоун бўлмоқчимисан?
— Йўғе... менга йўл бўлсин.
— Айт бўлмаса.
— Айтайми,— Рихсивой Ҳабибанинг кўзига тик боқди,— кас-соб бўлмоқчиман.
- Нима,— таажжубини яширолмади Ҳабиба,— қассоб?
— Айтдим-ку... куласиз деб.
— Қулаётганим йўқ, нега энди кулар эканман... Фақат танла-ган касбинг мени хайрон қолдирди.
— Тагин ҳамма касблар ҳам яхши дейсиз.
— Ҳа, яхши, қассоблик ҳам яхши, керакли касб,— сал ортикча дабдаба билан гапирди Ҳабиба,— лекин нега бошқа касбни эмасу айнан шу қассобликни танладинг?
Рихсивой яна жимиб қолди.
- Гапиравер, ахир биз очикчасига гаплашяпмиз-ку!
— Ўзинглар доим айтасизлар-ку, биз ота-боболаримиз изидан боришимиз керак деб. Менинг бувам қассоб бўлган эканлар,— деди Рихсивой.
— Ҳа, унда тўғри қилибсан,— деди Ҳабиба энди ортикча дабда-басиз.
- Гап бўлиниб қолди. Улар бир неча лаҳза «чурк» этмай кетаве-ришди. Охири тинчликни Рихсивой бузди.
- Бувам ҳар куни уйга гўшт кўтариб келар эканлар, лекин ўзлари бир тишлам ҳам эмас эканлар, бувимларга берарканлар. Бувим эса фақат тил ёки жигар ерканлар, сон гўшტიга берч бўлади деб карамас ҳам эканлар,— Рихсивой ўйланиб қолди, кейин хаёлчан овозда қўшиб қўйди,— қассоб бўлсам мен ҳам ҳар куни бувимларга гўшт кўтариб келардим.
- Ҳабибанинг эти жимирлашиб кетди, лекин сир бой бермас-ликка ҳаракат қилди.
- Майли, ниятинга ет. Ахир ҳаммаям олим, инженер ёки врач бўлавермайди. Кимдир қассоблик ҳам қилиши керак.
— Бувимга қолса ошпаз қилсалар мени.
— Қизиқ-ку, сабаби нима экан?
— Дунёнинг ҳамма ташвиши бориб қорин тўйғазишга тақалар-миш, ошпазнинг эса қорни доим тўқ бўлармиш,— кулди Рихси-вой,— жуда соддалар бувим.
- Ҳабиба ҳам жилмайди. Улар яна бирпас жим қолдилар. Энди суҳбатга яқун ясашса ҳам бўларди.

— Рихсивой, биласанми, боя менга педсовет тугаганда Кумри она нима дедилар?

— Нима дедилар?

Ҳабиба Рихсивойнинг елкасига қўлини қўйди.

— Сенга, синглим, яшаш қийин бўлади, дедилар, — афсусланиш ёки ўқиб ўрнига Ҳабибанинг чехраси ёришиб кетганди, — мен уларнинг гапларидан сира хафа бўлмадим, аксинча суюндим. Ишонасанми шунга, жуда суюндим. Чунки ўша тобда ўзимнинг кўзимга ўзим ҳақиқатпарвар, адолатпарвар курашчи бўлиб кўришиб кетдим. Рост-да, ҳақиқат учун курашганларнинг қайси бирининг қисмати энгил бўлган?

Бир қадар сийқаси чиққан бу сўзларни Ҳабиба шошмасдан, Рихсивой мағзини чаксин учун дона-дона қилиб айтди. Рихсивой, Ҳабибанинг мақсадини тушунди, кўнглини кўтармоқчи, далда бермоқчи. Ҳа, бежиз гапирмаяпти.

Аслида Рихсивой Ҳабибанинг кўнглини кўтармоқчи, қўллаб-қувватламоқчи бўлиб келганди. Амалда тескариси бўлди.

БИР ҚУЛТУМ БУЛОҚ СУВИ

Рихсивой узокдан подъездлари олдида турган «тез ёрдам» машинасини кўрди-ю, юраги «шув» этиб кетди.

Гарчи бувиси ўзини дадил ва бардам кўрсатишга уриниб дардини яширса-да, Рихсивой Мастура холанинг оғир касали борлигини сезиб юрди. Кампир докторларнинг дорисини тан олмасдан, ўзича қандайдир ўт-ўланларни, гиёҳларни қайнатиб яширинча ичиб юрди. У қанчалик пинҳона иш тутишга уринмасин, барибир Рихсивой икки-уч марта бу гиёҳларни кўриб қолган эди. Ойни этак билан ёшиб бўлармиди?

Бир марта мактабдан келса бувиси қорнини чангаллаб ўтирган экан. Оғриқ зўрлигидан ранги қув ўчиб кетган, пешонаси жикқа тер. Шууда ҳам Мастура хола сир бой бермасликка ҳаракат қилди, боя бир тилик қази еган эдим, ботмади шекилли, деди. Аммо эрталабгача қийналиб чиқди.

Шунинг учун, бувисининг касали борлигини билгани учун, «тез ёрдам» машинасини кўриб Рихсивойнинг юрагини ваҳима босди. У қадамини тезлаштирди, энди эшикка етган эди ҳамки, ички ҳисси алдамаган экан, қаршисидан оқ халат кийган иккита одам бувисини замбилда кўтариб олиб чиқди. Рихсивой дастлаб турган жойида таққа қотиб қолди.

Мастура хола кўзини юмиб олган, оғриқ қаттиқлигидан юзлари тиришиб кетганди. Кейинги дақиқада Рихсивой унга отилди:

— Бувижон!

Кампир кўзини очди.

— Нима қилди, буви?

— Ҳеч парса, — шивирлаб жавоб берди Мастура хола, кейин илжайишга ҳаракат қилди, — дўхтирларни биласану ваҳма бўлишадди, соша-соғ одамни касалхонага олиб кетишяпти.

— Қасрингиз оғришпти, буви?

— Ҳа, йўк, қорним сал қулдирапти. Биласан-ку, азалдан шу қулдираб-қулдираб тўхтаб қолади. Зумрад опанг қўймади, юраверасизми шунақа қилиб, касалхонага ётсангиз бир ой-ярим ойда кўрмагандек бўлиб кетасиз, деди. Зумрад опангни сазаси ўлмасин деб кўна қолдим.

Кампирни замбил билан машинанинг ичига ётқазди. У сўнги кучини йиғиб овоз берди.

— Ҳой, Рихсивой, газнинг устида овқатинг бор, иситиб е, оч юрма!

— Мен ҳам сиз билан бораман, бувижон,— Рихсивой ўзини машинага отди.

— Сени боришингни ҳеч ҳожати йўк,— қаёқдандир пайдо бўлиб қолган Зумрад опа Рихсивойнинг елкасига кўлини қўйиб майин гапирди.— Мен ўзим бувингни энг яхши касалхонага жойлаштириб келаман.

Қаерда экан Зумрад опа, нега Рихсивой уни кўрмади?

Оқ халат кийган киши машина эшигини ёпди.

— Тўхтаглар,— худди бувисидан бир умрга ажралиб қолаётгандек жонҳолатда, кичқириб юборди Рихсивой.— Қаерга олиб кетяпсизлар бувимни? Қайси касалхонага, қаёрдан қидираман?

— Қидирмайсан,— Зумрад опа ҳамон майин овозда гапирарди, у бир парча қоғоз олиб адрес ёзди, кейин қоғозни Рихсивойнинг кўлига тутқазди,— мана адрес, хоҳласанг кечқурун, жойлашиб бўлганларидан кейин кўргани борарсан.

Рихсивой кўлидаги адресга қарамади ҳам.

— Балки уйда даволаса бўлар, ўзим қараб тураман.

— Менга ишонмайсанми?— юпатиб гапирди Зумрад опа, кейин сирли овозда кўшиб кўйди:— Бу ҳукумат касалхонаси, узоғи билан ўн-ўн беш кунда тузалиб чиқадилар.

Зумрад опа машинага ўтирди. Зум ўтмай машина жойидан силжиди. Рихсивой эшик тагида танҳо ўзи қаққайиб қолди.

Унинг боши ғувиллар, ҳеч нарсага тушунмас, нима бўлганини тўла-ўткис англолмасди. Бутун борлиқ хувиллаб қолгандек, бўм-бўшдек туюларди. У анчагача анқайиб турди. Кейин кўлидаги қоғозга, адресга қаради.

Нима қилиб турибди, бориш керак, бувисининг кетидан югуриш керак. У машина кетган томонга қараб жадал юриб кетди.

У гангиб, қарахт бир ахволда анча жойгача борди, бирдан тўхтади, кўзи билан ўтирадиган жой ахтарди. Тоғди. Хув ана, дарахт тагида скамейка. Бориб ўтирди. Ҳа, эсингни йиғ, нима бўляпти ўзи, қаёққа кетяпсан? Нега ҳовлиқасан? Ўзингни бос, нима бўлаётганини хотиржам мулоҳаза қилиб кўр.

Хунук воқеа рўй берди, бувингни касалхонага олиб кетишди. Энди ўзингни кўлга олиб бувингга ёрдам бер, Рихсивой. Доридармон топ, бувингга малҳам бўл. Бувингни сендан бошқа кими бор? Шундай экан, дадил бўл, унинг тақдири энди сенинг қўлингда.

Эх, бувижон, бувижон, мендан дардингизни бекитиб нима қилардингиз, кошки мен сезмай юрган бўлсам. Ахир касалнинг

қанча тез олди олинса тузатиш шунча осон бўлади-ку. Ёки бетоблигимни билса набирам қўрқади, деб ўйлардингизми? Ёки мени ёлғиз ташлаб, касалхонага ётишга юрагингиз дов бермасмиди? Келиб-келиб дардингизни мендан, энг яқин одамингиздан яширасизми? Кошки мен пайқамаган бўлсам. Ўша ўзингиз қайта-қайта сўзлаб берадиган ҳикоянгизни ҳар гал эшитганимда ичимдан зил кетаман. Чунки ўшандаёқ — биринчи марта тоққа сайрга чиқиб қорнингиз оғриб қолгандаёқ дардга чалингансиз. Тўғри, булоқ сувидан ичиб тузалгансиз, лекин бутунлай соғайиб кетганлигингизга ким кафил?

Эх, бувижон, ўша булоқ сувини доим мақтайсиз. Ҳар гал таърифини олдингисидан ошириб гапирасиз. Минг дардга даво, ичган саринг энгил тортасан дейсиз. Сағал мазангиз қочса, «ох, қани энди ўша булоқ сувидан бир култумгина бўлсайди, тузалардим-кетардим», деб такрорлайсиз!

Шунақа содда, раҳмдил, меҳрибонлигингиз учун яхши кўраман сизни. Қийинчиликларни писанд қилмаслигингиз учун, нолимаслигингиз, зорланмаслигингиз учун яхши кўраман сизни! Энг танг аҳволда ҳам ҳазиллашишга ўзингизда куч топасиз.

Ҳатто сал мақтанчоқроқ эканлигингиз ҳам ўзингизга ярашади. Чунки сизни мақтанчоқлигингиз замирида кеккайиш эмас, ўзингизни бошқалардан кам жойингиз йўқ қилиб кўрсатишга уриниш ётади. Сиздақа одамлар, бувижон, бу дунёда бармоқ билан санарли. Шундоқ экан, мен сизни қутқараман, бувижон! Қандай бўлса ҳам қутқараман. Бугуноқ Чимёнга чиқиб ўша булоқни қидириб топаман, шифобахш сувидан олиб келаман. Ўлсам ҳам топиб келаман!

Рихсивой жиққа ёш кўзини ҳеч кимга билинтирмай артди. Иккинчи бунақа кўнгилчанлик қилмасликка ичида қасам ичди-да, ўрнидан турди. Ҳа, энди у кучли ва чидамли бўлиши керак, бувисини қутқармоқчи экан, кўзёшига ўрин йўқ. Унинг қарори қатъий эди. Чимёнга бориб ўша булоқни топади, сувидан олиб келади. Лекин йўлга озгина пул керак. Пулни қаердан олади? Унинг мияси яшин тезлигида ишлай бошлади. У қарз олиши мумкин бўлган одамларни бир-бир кўз ўнгидан ўтказди. Бўлди, тоғди. Синфларида Санжар энг тўқ оиладан, ўзи ҳам ёмон бола эмас, мард ва танги. Рихсивой дадиллашди, Санжарларнинг уйи томон шитоб билан йўл олди.

У тагида магазин жойлашган тўққиз қаватли уйда турарди, лекин қайси подъездда, қайси қаватда — буни билмасди.

Ҳовлида уч-тўртта чурвақалар тўп тепиб юришган экан, ўшалардан сўраган эди олдинма-кетин тушунтира кетишди:

— Э, Санжар аками, ким танимас экан уни, ҳам боксчи, ҳам зўр футболчи!

— Биринчи подъездда турадилар.

— Саккизинчи қаватда.

— Йўқ, тўққизинчи қаватда. Ун олтинчи квартира.

— Ким айтди сенга тўққизда деб. Саккизинчи қаватда турадилар.

— Сен биласанми, мен биламанми? Шундоқ бизнинг уйнинг тўғрисида турадилар. Бизники ўн беш, уларники ўн олтинчи хона.

Рихсивой болаларга бош силкиб миннатдорчилик билдирди. Лифтга ўтириб тўққизинчи қаватга кўтарилди. Рихсивойнинг толеи бор экан, эпикни Санжарнинг ўзи очди.

— Ис, кел, Рихсивой?— Санжар сал ҳайрон бўлди.

— Беш сўм... қарз қилиб тур,— деди Рихсивой томдан тараша тушгандек.

У Санжарнинг «бойвачча» болалардан эканлигини, ёнида доим пул бўлишлигини биларди. Ўртоғининг гапидан Санжар сал гангиб қолди.

— Беш сўм дейсанми?

— Ҳа, бир ҳафтадан кейин қайтараман. Бувимнинг пенсиялари тегади.

— Беш сўмни нима қиласан?— илжайиб сўради Санжар, гўё ҳазил қилаётгандек. У бир қизарар, бир бўзарар, бир илжаяр, хуллас, ўзини қўярга жой тополмаётгандек эди.

— Берасанми?— деди ўртоғининг кўзига тик бөкиб.

— Берардиму... ёнимда йўқ-да,— Санжар ийманиб чўнтагини кавлади,— икки сўмча тангам бор, лекин ўзимга керак. Эрталаб ойин бериб кетган эдилар. Уканга «Пенси кола» олиб бер, йиглаб хархаша қилмасин деб. Бўлса, жоним билан берар эдим,— гапга яқун ясади қийналиб кетган Санжар.

— Уйингда ҳеч ким йўқми, сўрасанг? Бир ҳафтага...

— Бувим бор, лекин келиб-келиб бувимдан сўрайманми, ўзлари пулга зор бўлиб ўтирадилар. Катта олам эса студент. Студентларда пул нима қилсин? Адам бўлсалар албатта берардилар, лекин рестораннинг директорини, ўзинг биласан, ярим кечада ишдан қайтади,— ишшайди Санжар.

Рихсивой бир лаҳза жим қолди.

— Бўпти, кечир,— у орқасига ўгирилиб лифт томон кетди.

— Менга қара, адабиётдан уйга нима вазифа беришган эди?— Сўради Санжар гўё ҳеч нарса рўй бермагандек беларво оҳанда.

— Эсимда йўқ,— совуққина жавоб берди Рихсивой, лифтининг эшиги очилган эди, ичкарига кириб кетди.

У кўчага чиқди, қаёққа боришини билмасди, кадамини бир-бир босиб, боши оққан томонга кета бошлади. Қанча юрганини билмайди. «Ҳа, муллавачча», деган таниш, жарангдор товуш уни ўзига келтирди. Бошини кўтариб қаршисида мазахли илжайиб турган Анқабоевни кўрди.

— Ҳа, акаси, шоирларга ўхшаб жуда кўринишининг паршон?

Дарҳақиқат, Рихсивой пароканда хаёлини йиғиб улгурмай, кўзларини пирпиратганича Анқабоевга бирпас тикилиб турди.

— Ўзим,— деб жавоб қилди бир оз фурсатдан сўнг.

— Адабиётчилар таъбири билан айтсак, «руҳий азоб чекаётганинг серифода юзингда балқиб турибди»,— яна мазах қилди Анқабоев.

Ҳозир Рихсивой бировнинг майнавозчилигини кўтарадиган ах-
волда эмас эди. Жаҳли чиқиб тўнғиллади.

— Беш сўм бериб туролмайсанми?

Анқабоев бир лахза жим қолди. У синчиклаб Рихсивойга
тиқилди. Кейин керилгандек гапирди:

— Албатта бериб туроламан, беш сўм нима деган гап экан
бизга?!

У яна майнавозчилик қиялтими, чиндан айтяптими Рихсивой
ажратолмади.

— Мен ҳазиллашаётганим йўқ,— деди Рихсивой.

— Мен ҳам,— деди Анқабоев,— юр.

Олдинда Анқабоев, орқада Рихсивой йўлга тушишди, ҳадемай
Анқабоев турадиган тўрт қаватли уйнинг подьездига кириб ке-
тишди. Анқабоев учинчи қаватга кўтарилди, калит солиб чаптаги
хонанинг эшигини очди.

— Қани, кир ичкарига.

— Мен шу ерда туриб тураман.

— Э, ким остонада туради. Киравер, ҳеч ким йўқ,— Анқа-
боев Рихсивойни туртиб уйга киргазди,— агар хоҳласанг муздёк
компот бор холодильникда.

— Раҳмат, ичгим келмаяпти,— деди Рихсивой.

— Зўрлаш йўқ! Бўлмаса, буюкка юр!

Анқабоев Рихсивойни балконга бошлаб чиқди. Балконнинг
ярмисига тахтадан каравот қилинган экан, Анқабоев, «ҳозир, бир
минут», деди-да, чўкқайди, кейин эмаклаб каравотнинг тагига
кириб кетди. Анчагача тақир-туқир қилган овозлар эшитилди.
Ниҳоят, Анқабоев инқиллаб-синқиллаб, эгни-боши чангга ботиб,
битта эски чамадон судраб чиқди.

«Наҳотки, бир чамадон пул бўлса,— дилидан ўтказди Рихси-
вой,— бекитган жойини-чи».

— Ҳозир, акаси, ҳозир,— дада бериш оҳангида гапирди Анқа-
боев, миҳ тиқиб чамадоннинг қулфини очди.

Чамадоннинг ичи тўла ҳар хил ашқол-дашқол экан, электр
шнурлари, бузуқ дазмол, йиртиқ камера... Анқабоев чамадоннинг
энг тагига қўл тиқиб латтага ўралган бир нарса олди. Авайлаб
эчди. Рихсивойнинг кўзлари чақнаб кетди. Бу пўлати ялтиллаб
гурган катта пичоқ эди.

— Нима қиласан буни?— сўради Рихсивой.

— Ҳеч нарса. Чиройли бўлгани учун бекитиб қўйганман. Гоҳ-
гоҳда олиб қараб қўяман. Зўр-а?

— Зўр,— сидқидилдан тан берди Рихсивой.

— Овчиларники, маҳсус ҳужжат билан сотилади!

Анқабоев яна пичоқни латтага ўради. Унинг илтимосига пичоқ-
нинг нима дахли борлигини тушунмаган Рихсивой тоқатсизлана
бошлади. Ахир, у пул сўраб келди-ку!

— Кетдик,— деди Анқабоев Рихсивойни фикрини укқандек.

Улар пастга, довлига тушишди. Қўшни подьездга яқинлашишди.
Анқабоев икки панжасини оғзига тиқиб ҳуштак чалди. Тўртинчи
қаватнинг балконида кўзойнак таққан бола пайдо бўлди.

— Туш пастга,— буюрди Анқабоев.

Бола «нимага» деб ҳам сўрамади, «хўп». дедию кўздан ғойиб бўлди.

— Битта таниш овчидан ялиниб сотиб олган эдим. Буни ҳаммага ҳам беравермайди,— қайтарди Анқабоев ғалати овозда,— овчилар дафтарчаси бор одамгагина сотишади.

Зум ўтмай кўзойнак таққан бола пастда пайдо бўлди. У жуда олифта экан, чийдухобадан шим, пошнаси қалин туфли, кўйлаги ҳам қайсидир фирманики. Аммо юзи лўппигина, кўз қарашлари майин, худди қиз болаларга ўхшайди.

— Ушла,— Анқабоев пичокни унга узатди.

Бола латтани очиб ҳам кўрмади.

— Ростданми... Рози бўлдингми?— ишонқирамай сўради у.

— Пулни олиб туш,— гапни қисқа қилди Анқабоев.

Бола пичокни олиб югурганича тепага чиқиб кетди.

— Бунда йўқолмайди, сақлаб кўяди. Аммо зўр пичоклари бор, кўрсанг ағдарилиб тушасан,— Анқабоев яна илжайди.— ўзи ипакдек бола, лақаби Беозор, шу ҳолига пичок йиғишига ўлайми? Э, ўргулдим сендақа коллекционердан!

— Беозор дейсанми? Шунақа ҳам лақаб бўларканми?

— Бўларкан-да... лекин бунда йўқолмайди.— Анқабоевнинг овозида ачиниш оханглари бор эди.— Майли олсин, пул топганимда қайтиб оларман.

Рихсивой ўртоғидаги ўзгаришни сезди.

— Биласанми, нимага қарз сўраяпман...

— Зарурдирки, сўраяпсан, зарур бўлмаса сўрармидинг!— суриштиришни истамасди Анқабоев.

— Майли, раҳмат, бир ҳафтадан кейин қайтариб бераман.

— Ие, мабодо еб кетсанг нима қиламан?— илжайди Анқабоев, у яна ўзини қўлга олволган эди.— Мен сендан қачон қайтарасан деб сўраяпманми, болапақир. Топганимда берарсан, бир ойдан кейинми, икки ойдан кейинми...

Пастда Беозор пайдо бўлди, у роса югурибди шекилли, ўп-касини босолмай ҳарсилларди.

— Мана, олти сўм, ўзинг айтганингдек давлат нархи. Агар хоҳласанг ўн сўм беришим мумкин.

— Нима, мен сенга олибсотарманми устига нарх қўясан! Кетимдан ярим йилдан бери менга сотақол, деб фингиб жонимга текканинг учун беряпман,— дўқ урди Анқабоев ва ортиқ биз сўз демай пулни олиб орқасига бурилиб кетди.

Улар муюлишга етганда Анқабоев пулни Рихсивойга узатди.

— Бўпти, акаси, мен боқчага боришим керак, синглимни олгани.

— Раҳмат,— деди пулни олиб Рихсивой.

— Уф, маданиятли одамларни кўрсам кўнглим озади!

Анқабоев беш-олти қадам юриб тўхтади, орқасига ўгирилиб, одати бўйича ҳазиллашишга уринди.

— Ҳов япасқи, агар қачон бирор ёрдам керак бўлиб қолса, айтавер тортинмасдан.

Рихсивой ҳам тўхтаб Анқабоевга меҳр билан боқди.

— Хўп, шалпанг кулоқ, агар бирор ёрдаминг керак бўлиб қолса, албатта айтаман.

— Келишдик.— деди Анқабоев тиржайиб.

Улар карама-қарши томонга қараб йўл олишиди.

...Бу ер касалхонадан кўра истироҳат боғига кўпроқ ўхшарди. Фарқи шуки, бу ерда деярли одам йўқ, тинч ва осуда. Оч хаворанг дарвоза, ёнида кенг деразали кичкина уйча. Дераза ёнида оппоқ халат кийган, иккала юзи қип-қизил, ёши ўтиброк қолган аёл писта чақиб ўтирибди. Унинг ёнидаги столда икки уюм — бири бутун писта, иккинчисида чақилган писта пўчоғи.

Шу пайт аёлнинг қаршисида, остонада юзи қора терга ботган, эгни-боши қир-чир Рихсивой пайдо бўлди. Бироқ аёл уни кўрмаётгандек пинагини бузмасдан, пистасини чақиб ўтираверди.

— Хола, мени ичкарига қўйиб юборинг.— деди Рихсивой.

— Бошқа ҳеч нарса истамайсанми?— Рихсивойга ўгирилиб ҳам карамай жавоб қилди аёл ўта лоқайд овозда.

— Кеча бувимни шу ерга олиб...

— Нар и тур,— дўриллаган дағал ва йўғон овоз эшитилди. Бу кўча қоровулининг овози эди. У хабашга ўхшаган қоп-қора, баланд бўйли, қовоқ-тумшуги осилган бадқовоқ одам эди.

Рихсивой беш-олти қадам чекинди. Қоровул у турган ерни супуриб яна Рихсивойга яқинлашди. Энди Рихсивой яна аввалги жойинга — эшик тагига қайтди.

— Кеча бувимни шу ерга олиб келишган эди.

— Нима қилай олиб келишган бўлса, суюнчи берайми?— деди аёл Рихсивойнинг боши оша узокқа тикилганича.

— Хўп десангиз, кўриб чиқмоқчи эдим, чунки бувимларнинг менадан бошқа ҳеч кимлари йўқ.

— Шанбада келасан, бешдан кейин,— аёл ҳалиям Рихсивойга қиё боқишни дозим топмаган эди.

— Қўйворақолинг.

Аёл эшитмаганга олиб ўтираверди.

Рихсивой илтимосини яна уч-тўрт марта қайтарди.

— Қўйворақолинг, жон холажон.

— Овора бўлиб ялинма, худоси келса ҳам қўймайман,— аллақандай лаззат билан гапирди аёл.

— Қўйворақолинг, мен бувимларга дори олиб келдим, шуни ичмасалар тузалмайдилар.

— Дори шу ерда ҳам кўп,— деди аёл, кейин ниҳоят Рихсивойга қаради.— Қандай дори?

Рихсивой бағрига маҳкам босиб турган уч литрли шиша балонни кўрсатди.

— Мана.

— Нима бу?

— Сув. Булоқ суви, тоғдан олиб келдим.

— Вой тавба, одамларга ҳам ҳайронсан. Шунчалик ҳам тентак

бўлишадими? Булоқ суви эмиш. Бекорга вақтингни ўтказма, бола. барибир қўймайман!— Жаҳл ва дўк билан гапирди аёл.

Рихсивойнинг хўрлиги келиб кетди. Бу нима деган гап?! Шунча овора бўлиб, не-не азоблар билан Чимён тоғида бир кеча қолиб кетиб булоқ суви топиб келса-ю, эшикдан қўйишмаса-я! Қўйиш уёқда турсин гапингни эшитишни ҳам истамайдилар! Шу тобда у Зумрад опадан ҳам хафа бўлиб кетди, нима қиларкан бувисини шу ерга жойлаштириб, оддий касалхонага ётқизавермайдими, кириб-чиқиш осонроқ бўларди. Йўқ, ўзи бу қандай бемаънигарчилик, касалхоналарни табақаларга бўлиш? Нима, эски замонми — бу хўжаларга, бу фуқароларга деб ажратадиган?

— Барибир қўйвормагунингизча кетмайман,— деди Рихсивой ўжарлик билан,— ҳа, бувимларни кўрмасдан кетмайман.

— Ҳо, мана буни дўқини, муштдек бўлиб ким қўйибди сенга...

— Маша, болани қўйиб юбор,— бу бояги қоровулнинг овози эди.

— Сенга гапириш осон, Мамарасул,— бўш келмади аёл.— Бош врач шу ерда. Биласан, одатини, сағалга ишдан қувиб юбораман, деб дағдаға қилади.

— Болани қўйиб юбор,— қайтарди қоровул хотиржам овозда,— бош врачнинг гиди-биди қиладиган бўлса, менга рўпара қил. ўзим жавоб бераман. Бола атайдан тоққа бориб булоқ суви олиб келибди бувисига. Қўйиб юбор.

Аёл Рихсивойдан бувисининг фамилиясини сўраб билди, рўй-хатга қараб нечанчи палатада ётганини аниқлади.

— Бувинг биринчи қаватда, тўртинчи палатада экан. Тўғридан юрма, ҳов анави чеккадан айланиб бор. Олгинчи бўлса керак, ҳа, олгинчи деразани тақиллатасан,— аёл илжайиб қўшиб қўйди,— кейин сувингни берасан.

— Раҳмат, амаки, раҳмат, холажон,— деди Рихсивой.

У ҳолдан тойган, кўзлари киртайиб ич-ичига ботиб кетган, оёғида аранг турарди. Шунга қарамай усти полиэтиленли қоңқоқча билан ёпидган уч литрли шиша балонни бағрига босганича бот ичкарисига югуриб кетди.

Банка ичидаги булоқ сувининг ғалаён кўтариб, сапчиб, қоңқоқни отиб юборгудек бўлиб чайқалишини бувисини тезроқ кўриш иштиёкида ошиқаётган Рихсивойнинг юрак уришига так-қослаш мумкин эди.

МУНДАРИЖА

* ОРЗУГА АЙБ ЙЎК

(Қайта шиланган ва тўлдирилган ншари)

Орзуга айб йўк	6
Бунинг нимаси тапқачилик?	12
Адасининг таянчи	20
Нотаниш аёлиникида меҳмонда	26
Мушкулкушод	32
Дарди бедаво	37
Хилват кўчада	42
Ярим банка сариёғ	47
Булутли кунлар	52
Кутилмаган меҳмон	55
Жазо	61
Жазо кетидан жазо	66
Тўнка	72
Яна янги орау	78

*БЎШ КЕЛМА, АЛИҚУЛОВ

(Қайта шиланган ва тўлдирилган ншари)

Яшасин комиссия!	84
Барибир «икки»	89
Ура, темир-терсак йиғамиз!	94
«Намунча далаясан, отанга ўхшаб!»	100
Обрў шунчалик бўлади-да	102
«Бўталоқ, сени битта киши зақиряпти»	111
Яна «икки»	116
Байрамда кўз ёши	121
Шоқаюмнинг исёни!	126
«Нафосат аҳиллари» меҳмонисиз	132
Адам қачон келадилар?	137
Ким бўлмоқчисан, Алиқулов?	145
Астойдил йиғласанг	151
Бўш келма, Алиқулов!	158

БИР ҚУЛТУМ БУЛОҚ СУВИ

Хилватда тўкнашув	166
Шарифжон акага шарафлар	170
Вожатий Ҳабиба	178
Борира барака	185
Тоққа саёҳат	194
Юракка яқин хотиралар	210
Можаро	219
Меҳмонда	225
Кун тартибда Рихсивойнинг шахсий масаласи... ..	242
Бир қултум булоқ суви	247

* «Юлдузча» нашриёти, 1988 йил.

Для детей среднего школьного возраста

На узбекском языке

ФАРХАД МУСАДЖАНОВ

Выше голову, Аликулов

П о в е с т и

Редактор *Ш. Одилов*

Рассом *А. Махжамов*

Расмлар редактори *А. Шоалимов*

Техн. редактор *Л. Хиждова*

Корректор *Г. Охунова*

ИБ № 0122

Босмахонага берилди 10.12.87. Боситга рухсат этилди 15.06.88. Р—14696, Формати 60×90¹/₁₆. Босмахона қоғози № 2. Тип Бодони гарнитура. Юкори босма. Шартли босма л. 16.0+0,5 вкл. Шартли кр.-оттиск. 15,12. Напр л. 17,56+0,53 вкл. Тиражи 40 000. Шартнома №44—87. Баҳоси 1 с. 10 т.

«Юлдузча» нашриёти, Тошкент — 83, ГСП, Ленин кўчаси, 41.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонаси. Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.